

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AYASOFYA

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Abdullah İKİNCİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

Erzurum–2014

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN danışmanlığında, Abdullah İKİNCİ tarafından hazırlanan “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayasofya” adlı çalışma 22/12/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER

İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Asaf ÖZKAN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 22 /12 /2014

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

“Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayasofya” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönteme başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

22.12.2014

Tarih:

İKİNCİ

Abdullah

ÖNSÖZ

Ayasofya, yapıldığı günden günümüze kadar Bizans'ta "Ayasofya Kilisesi", Osmanlı'da Fatih'ten itibaren "Fetih-Fethiye Camii" ve Türkiye Cumhuriyeti'nde 1935'ten itibaren "Ayasofya Müzesi" olarak üç farklı dönemi yaşamış, İstanbul'un büyük ve anlamlı bir mabedidir.

Bizans döneminde kilise olarak yaptırılmış, 915 sene 5 ay 5 gün kilise olarak kalmış olan bu bina, İstanbul'un fethi sonucunda Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye çevrilmiştir. Osmanlı, Ayasofya'yı son bulmuş bir uygarlığın kalıntısı değil, aşılması gereken bir mimarlık eseri ve fethin sembolü olarak görmüştür. Fetih'ten itibaren, Cumhuriyet devrinde, müzeye çevrilinceye kadar da 481 sene 5 ay 16 gün cami olarak hizmet vermiştir.

Önce Hristiyanlığın en önemli mabedi, fetih'ten sonra kılıç hakkı olarak camiye çevrilerek İslamiyet'in en çok bilinen mabetlerinden birisi olmuştur. Ayasofya, sadece dinî bir merkez olmanın ötesinde gerek Bizans döneminde ve gerekse Osmanlı'nın sosyal ve siyasal hayatının da merkezlerinden birini teşkil etmiştir. Bundan dolayı Ayasofya; tarih, dinler tarihi, kültür tarihi, sanat tarihi ve özellikle de mimari açıdan pek çok bilim adamının ilgi odağı olmuştur. Bu ilginin neticesinde Ayasofya ile ilgili ciltler dolusu eser neşredilmiştir

Günümüzde ise Ayasofya, tartışmaların içinde kalmış bir binadır. Ayasofya ile ilgili olarak en çok tartışılan konu onun statüsüdür. Ayasofya ne olmalıydı? Kilise mi, cami mi yoksa müze mi?

Bu tez çalışmasının amacı yıllardır tartışılan, üzerinde çokça konuşulan, son yıllarda da kamuoyunda birçok habere ve yazıya konu olan ancak bilimsel çalışmalara çokça konu olmayan müze-mabet'in tarihi süreci ve geçirdiği evreler hakkında araştırma yapmaktır. Ayasofya'nın özellikleri ve Osmanlıdan günümüze Ayasofya'nın durumu, Osmanlı zamanında Ayasofya'da yapılan ekler, restorasyonlar ile Osmanlıdan Cumhuriyet'e müze haline getiriliş aşamaları, bu sürecin nasıl işlediği, müze yapılması ve müze yapılması ile ilgili itirazlar, öneriler, hakkında yazılar incelendi. Bu araştırma kapsamında Anadolu'da ve Anadolu dışında Ayasofya adı ile kurulan mabetler incelenmeye çalışıldı.

Tez'in giriş bölümünde Ayasofya ve İstanbul hakkında genel bilgiler, birinci bölümde Bizans döneminde Ayasofya'nın yapılış aşamaları, mimari özellikleri ve süslemeleri incelenmiştir. İkinci bölümde Osmanlı döneminde Ayasofya; Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi, bakımı, korunması ve binaya yapılan eklerle eserin külliyyeye dönüştürülmesi ve restorasyonlar, üçüncü bölümde ise Cumhuriyet devrinde Ayasofya; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya'nın müze olması aşamaları, müze olması, müze yapılmasına tepkiler,

görüşler ve öneriler, müze ile ilgili yasa teklifleri, Ayasofya’da onarım ve bakım çalışmalarından, dördüncü ve son bölümde ise Ayasofya adı ile kurulan diğer mabetlerden bahsedildi.

Tez’in hazırlanmasında TBMM Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Erzurum ve Ankara İl Halk Kütüphaneleri, Atatürk ve İstanbul Üniversitesi kütüphaneleri ile dönemin gazeteleri, dergi, makale ve konu ile ilgili tez ve kitaplardan faydalanılmıştır.

Yüksek Lisans Tez aşamasına gelmemde emeği geçen Atatürk Üniversitesi K. Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü ve Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü’ndeki tüm hocalarıma, çalışmalarım sırasında destek olan Ayasofya Müzesi Müdürü Hayrullah Cengiz’e, çalışmamızda yardımını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Erkan Cevizliler ve Yrd. Doç. Dr. Asaf Özkan’a, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne, Erzurum ve Ankara İl Halk Kütüphanesi çalışanlarına, Cumhuriyet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışan ve yetkililerine, İstanbul ve Atatürk Üniversitesi Kütüphane çalışanlarına ve çalışmalarım sırasındaki en büyük destekçim olan eşime teşekkür ediyorum.

Tez çalışmamın hazırlanmasında, neticelenmesinde büyük emeği olan ve çalışmalarımı yönlendiren danışman Hocam Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN’ a teşekkürü borç bilirim.

Abdullah İKİNCİ

Erzurum, 2014

ÖZET

Tarih'in en eski dönemlerinden itibaren İstanbul denilince akla gelen ilk mabed Ayasofya'dır. Bizans döneminde kilise, Osmanlı'da Fatih'ten itibaren sadece cami olarak hizmet vermiştir. Fatih'in vakfiyesi ile vakıf eseri yapılmıştır. Osmanlı'da etrafına yapılan ek bina ve eserlerle külliyeye dönüştürülmüştür. Osmanlı zamanında yapılan tamir, bakım restorasyon çalışmalarıyla günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.

Fossati'nin restorasyon çalışmalarıyla müzeye dönme aşaması başlamıştır. Ayasofya, Amerika'da kurulan Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nün Başkanı olan T. Whittemore'un Cumhurbaşkanı Atatürk'ten restorasyon iznini alması sonucu 1930'larda başlayan mozaik çalışmaları neticesinde Atatürk'ün emri ile müze olmuştur.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950'li yıllarda oluşan demokrasi havasından faydalanan aydınlar ve halk Ayasofya'nın yeniden camiye dönüştürülmesi için mektuplar, öneriler, eleştiriler sunmuşlardır. Ayasofya cami olarak ibadete açılmamış ancak yanındaki Hünkâr Mahfili 1980'lerde mescit olarak ibadete açılmıştır.

Kilise, külliye ve müze dönemlerini yaşayan Ayasofya, ülkemizde her dönemde en çok ziyaretçi alan eserlerin başında gelmektedir.

Anahtar kelimeler: Ayasofya, Doğu Roma, Bizans, Osmanlı, restorasyon, mozaik

ABSTRACT

Ayasofya (Hagia Sophia) can be regarded the first remembered temple when İstanbul is told since the oldest periods of history. Hagia sophia is served as a church in the period of Byzantium, as only a mosque in Ottoman since fatih sultan Mehmet. It has been a foundation work by fatih's monument . It has been converted to a kulliya with additional structures and works built at otoman. It has been able to staystable until nowadays by repair and maintenance Works in Ottoman time.

Phose of museum's conversion has been started by fossati's restoration work. Hagia sophia has become a museum by Atatürk's order, as a conclusion of mosaic studies starded in 1930s by T.Whittemore, the president of Byzantium Research Institue based in America, allowed by Atatürk to restorate it.

Making use of the democratic atmosphere happened by Democratic Party's being power in 1950s, people and intellectuals have offered letters, suggestions, criticisms to convert Hagia Sophia to a mosque again. It has not been able to open as a mosque but Sultan's loge next to has been opened to pray as a mosque . Hagia Sophia which lived in the period of church, kulliya, muesum is one of the most visited tepmles in our country .

Key Words: Hagia Sophia, Eastern Rome, Byzantium, Ottoman, restoration,, mosaic

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	XI
KAYNAKÇA.....	XII
GİRİŞ: AYASOFYA VE İSTANBUL	1
1-Tarihte İstanbul ve Önemi	1

2- Ayasofya'nın isimleri	4
3- Seyyahların Gözü ile Ayasofya	5
a) İbn-i Battuta Seyahatnamesinde Ayasofya.....	7
b) Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayasofya.....	8

I.BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE AYASOFYA

A) AYASOFYA'NIN YAPIM AŞAMALARI VE YAPILIŞ BEDELİ.....	10
1- I. Ayasofya'nın Yapılışı.....	10
2- II. Ayasofya'nın Yapılması ve Nika İsyanı.....	11
3- III. Ayasofya'nın Yapılması ve Açılışı.....	13
4- Ayasofya'nın Yapılış Bedeli	15
B) AYASOFYA'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE SÜSLEMELERİ	16
1- Ayasofya'nın Mimari Özellikleri	16
2- Ayasofya'nın Süslemeleri	18
C) BİZANS DÖNEMİNDE AYASOFYA'DA GELİŞMELER	20

II. BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE AYASOFYA

A) AYASOFYA'NIN CAMİYE ÇEVİRİLMESİ VE VAKFEDİLMESİ	23
1- Fetih Öncesi Ayasofya'da Son Ayın.....	23
2- Ayasofya'da İlk Türk Tamiri	24
3- Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi Emri	24
4- Ayasofya'da İlk Cuma Namazı Kılınması	27
5- Fatih'in Ayasofya'yı Camiye Çevirmesinin Hukuki Durumu	27
6- Osmanlı'da Ayasofya-i Kebir Camii'nin Önemi ve İşlevleri	29

7- Osmanlı'da Vakıfların Önemi ve Korunması	31
8- Fatih'in Günümüze Ulaşan Vakfiyeleri	33
9- Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesinin Giriş Bölümü	35
10- Ayasofya-i Kebir Camii Vakfı'nın Şartları ve Vakfın Vazifeleri.....	36
11- Fatih'ten Vakıflarının Korunması İsteği	37
12- Ayasofya Külliyesi'nin Vakıf Gelirleri.....	38
13- Yabancıların Ayasofya Ziyaretleri ve Ziyaret Talimatnâmeleri	39
B) OSMANLI DÖNEMİNDE AYASOFYA İÇİN YAPILAN EKLER VE AYASOFYA İLE İLGİLİ DİĞER ÇALIŞMALAR.....	40
1- Minareler	41
2- Minber ve Mihrab	41
3- Müezzin Mahfili ve Vaiz Kürsüsü	42
4- Duvar Levhaları	42
5- Şadırvan	43
6- Ayasofya Medresesi	43
7- İmaret	44
8- Ayasofya Hamamı.....	44
9- Muvakkithane.....	45
10- Ayasofya Çeşmesi.....	45
11- Ayasofya Kütüphanesi	45
12- Payandalar	46
13- Sıbyan Mektebi ve Ayasofya Rüştüyesi	46
14- Hünkâr Mahfili.....	47
15- Kubbe ve Diğer Duvar Yazıları	47
16- Ayasofya'da Yapılan Diğer Ekler ve Çalışmalar.....	48
17- Ayasofya'da Padişah Türbeleri	49
a) Sultan II. Selim Türbesi	49
b) Sultan III. Murad Türbesi	50
c) Sultan III. Mehmed Türbesi	51
d) Sultan I. İbrahim ve Sultan I. Mustafa Türbesi.....	51
C) AYASOFYA'DA YAPILAN ONARIMLAR VE DİĞER GELİŞMELER.....	52
1- I. Abdülmecid Döneminde Yapılan Restorasyonlar	52
a) Mimar Fossati'nin Ayasofya İçin Görevlendirilmesi	53

b) Mimar Fossati'nin Ayasofya'da Yaptığı Çalışmalar.....	53
c) Mimar Fossati'nin Ayasofya Restorasyonu İçin Yaptığı Harcamalar.....	57
2- I. Abdülmecid Sonrası Ayasofya Onarımları.....	58
3- Ayasofya Yangınları.....	60
4- Ayasofya Çarşısı ve Ayasofya Meydanı	60
5- Balkan Savaşı Sırasında Yabancı Gazetecinin Ayasofya İzlenimi.....	60
D) I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI AYASOFYA.....	61
1- I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Ayasofya	61
2- İngiliz ve Fransızların Ayasofya'nın Geleceği ile ilgili Düşünceleri	62
3- Ayasofya İçin Osmanlı İdaresinin Aldığı Önlemler	64
4- İstanbul'un İlk İşgali Yıllarında Ayasofya	64
5- Tevfik Bey'in Ayasofya'yı Teslim Etmemesi	66
6- Milli Mücadele Yıllarında Ayasofya.....	67
7- Ayasofya'da Kurtuluş Mitingi ve Zafer Duası	69

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYASOFYA

A) CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA AYASOFYA.....	70
B) AYASOFYA'NIN MÜZE OLMA SÜRECİ	72
1- Fossati' nin Çalışmalarının Etkisi	73
2- Bizans Asarını İhya Kongresi	73
3- Boston Bizans Araştırmaları Enstitüsü' nün Kurulması.....	74
a) Çok Yönlü Bir Adam Whittemore ve Ayasofya İçin Özel İzin.....	75
b) İznin Alınmasında Aracı Olan Türk	77
c) ABD ve Batılı Ülkelerin İznin Alınmasında Etkileri.....	78
d) Ayasofya İçin ABD'de Bütçe Oluşturulması	79
e) Whittemore'un Ayasofya'da Çalışma İzni Alması.....	80
f) Whittemore'un Çalışmalara Başlaması ve Yaptığı Çalışmalar	81

g) Whittemore'un Mozaik Çalışmaları ile İlgili Eleştiriler.....	83
h) Whittemore'un Çalışmalarını Sergilemesi ve Ziyaretler.....	84
4- Ayasofya'da Bulunan Evrakın Topkapı Sarayı'na Nakli	84
5- Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi İçin Hukuki Dayanak	85
6- Tarihi Eserlerin Teşhiri ve Satılması	86
7- Mustafa Kemal Paşa'nın Ayasofya Gezisi.....	87
8- Balkan Paketi Görüşmelerinde Ayasofya Konusu.....	88
9- Atatürk'ün Sofrasında Ayasofya Kararı	89
10- Abidin Özmen'in Ayasofya Ziyareti.....	90
11- Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Ayasofya Mütalâanamesi.....	92
12- Ayasofya'nın Devri ile İlgili Yapılan Yazışmalar	93
13- Ayasofya Komisyonu Toplantısı ve Kararları	94
14- Komisyondaki Alman Üye'nin Ayasofya İtirazı	96
15- Ayasofya'ya Taşınacak Eserler.....	96
16- Ayasofya'nın Müze Olması İçin Ön Hazırlık	97
17- Ayasofya ile İlgili Çıkan Bakanlar Kurulu Kararları.....	99
18- Ayasofya'nın İbadete Kapatılması	100
C) AYASOFYA'NIN MÜZE OLARAK AÇILIŞI VE ÇIKAN HABERLER.....	101
1- Ayasofya'nın Müze Olarak Açılması	101
2- Atatürk'ün Ayasofya Müzesi'ni Ziyareti.....	101
3- Türk Basınında Ayasofya'nın Müze Olması ile İlgili Haberler.....	102
4- Yabancı Basında Ayasofya'nın Müze Olması ile İlgili Haberler	103
D) AYASOFYA KARARNAMESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR	104
1- Ayasofya Kararnamesi	104
2- Kararname'nin Şekli Hakkında Yapılan Tartışmalar.....	105
3- Kararname'nin İçeriği Hakkında Tartışmalar	106
4- Kararname'nin Hukuki Durumu İle Tartışmalar	107
5- Kararname ile ilgili İmza Tartışmaları.....	109
6- Kararname Üzerine Görüşler ve Diğer Tartışmalar	111
E) AYASOFYA'NIN MÜZEYE ÇEVİRİLMESİNE İTİRAZLAR	113
1- Ayasofya'nın Müze Yapılmasına Dışarıdan İtirazlar ve Tepkiler	113
2- Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesine Kamuoyunun Tepkisi ve Görüşler	114
3- Ayasofya'nın Müze Yapılmasına Hukuki Yönden İtirazlar	117

F) AYASOFYA’NIN DURUMU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER	119
1- Devlet Adamlarının Ayasofya Hakkında Görüşleri.....	119
2- Gazeteci, Şair ve Yazarların Ayasofya Hakkında Görüşleri.....	121
3- Tarihçilerin Ayasofya Hakkında Görüşleri.....	124
4- Din Adamlarının Ayasofya Hakkında Görüşleri	127
5- Diyanet’in Ayasofya Hassasiyeti	128
G) AYASOFYA’DA DİĞER GELİŞMELER VE FAALİYETLER	129
1- Ayasofya’da Türkçe Kuran ve Tekbir Okunması	129
2- Ayasofya da Kazı Çalışmaları.....	130
a) Muzaffer Ramazanoğlu’nun Ayasofya Kazısı.....	131
b) Ayasofya Hazine Dairesi (Skevophilakion) Kazısı	131
3- Ayasofya’nın Dış Cephe Rengi.....	132
4- Müzeye Çevrilen Ayasofya’nın Eşyaları ve Halılarının Durumu.....	132
5- Ayasofya Medresesi’nin Yıktırılması	133
6- Ayasofya Minareleri’nin Yıktırılması Fikri.....	136
7- Ayasofya’nın Tapu Sicili	136
8- Ayasofya’daki Hat Levhaların Yerlerine Asılması.....	137
H) AYASOFYA’DA 1920-1990 ARASI ONARIMLAR VE GELİŞMELER.....	139
1- Cumhuriyet Devrinde 1920-1960 Arası Ayasofya Tamirleri	139
2- 1960 Sonrası Ayasofya’da Onarımlar ve Diğer Gelişmeler	140
3- Mabetlerin Kiraya Verilmemesi Hükümü Hakkında	141
4- Ayasofya Hünkâr Mahfili’nde İlk İbadet.....	141
5- Ayasofya Hünkâr Mahfili’nin İkinci Kez İbadete Açılması.....	143
6- Ayasofya İçin Soru Önergesi ve Kanun Teklifleri.....	144

IV. BÖLÜM

AYASOFYA ADI İLE KURULAN DİĞER MABETLER

A) TÜRKİYE DIŞINDA BULUNAN AYASOFYALAR	146
1- Benefşe Ayasofya’sı	146
2- Sofya Ayasofya’sı	147
3- Lefkoşa Ayasofya’sı	148

4- Magosa Ayasofya'sı.....	148
5- Ohri Ayasofya'sı.....	149
6- Selanik Ayasofya'sı	150
B) TÜRKİYE'DE BULUNAN AYASOFYALAR	152
1- Küçük Ayasofya'sı.....	152
2- Vize Ayasofya'sı.....	154
3- Enez Ayasofya'sı.....	156
4- Kaleiçi Ayasofya'sı.....	157
5- İznik Ayasofya'sı	157
6- Bitlis Ayasofya'sı.....	158
7- Gümüşhane Ayasofya'sı	158
8- Zonguldak Ayasofya'sı	159
9- Trabzon Ayasofya'sı.....	160
SONUÇ	163
EKLER (BELGELER-FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER).....	165
ÖZGEÇMİŞ.....	191

KISALTMALAR

AMY	: Ayasofya Müzesi Yıllığı
BCA	: Başbakanlı Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
Haz.	: Hazırlayan
DBA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Edit.	: Editor
DVİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.T.	: Erişim Tarihi
İA	: İstanbul Ansiklopedisi
MBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.	: Miladi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra

nr.	: Numara
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

KAYNAKÇA

I) Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

II) Süreli Yayınlar

a) Yıllıklar

Ayasofya Müzesi Yıllığı

Vakıf Restorasyon Yıllığı

Trabzon Fetih Yıllığı

İstanbul İl Yıllığı

b) Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Kurun

Milliyet

Son Posta

Vakit

Yeni Asya

c) Dergiler

Akademik Bakış

Altınoluk

Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ

Atatürk Araştırma Merkezi

Aydın Tarihi

El Sanatları

Haksiz Mecmuası

Hürriyet Tarih

İlam

İslam Mecmuası

İstanbul Sosyal Bilimler

1453 İstanbul Kültür ve Sanat

Karadeniz Araştırmaları

Marmara Coğrafya

Milli Folklor

Sebilürreşad

Tarih ve Düşünce

Türk Dünyası İncelemeleri

Türk Dünyası Sosyal Bilimler

Türk Dünyası Tarih

Türkiyat Araştırmaları

Vakıflar Dergisi

Yakın Tarihimiz

Yedi Kıta

Yıllar Boyu Tarih

III) Araştırma Eserler

a) Kitaplar

AĞATAY, Mehmet Ali, **Atatürk'ten 20 Anı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

AKÇAY, İlhan, **Ayasofya Camii**, Hakses Yayınları, Ankara, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK, Said, BAŞ, Yaşar, **Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK, Said, BAŞ, Yaşar, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2005.

Aleksander KOSTANTİNİDİ, **Târîh-i Ayasofya**, İstanbul Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul, 1868.

ARSEVEN, Celâl Esad, **Eski İstanbul (Abidat ve Mebanisi)**, (Haz. Dilek Yelkenci), İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2005.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Hadîkatü'l Cevâmi - İstanbul Camileri ve Diğer Dini, Sivil Mimari Yapılar, (Haz. Ahmed Nezh Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Şehir ve Kültür İstanbul**, (Edit. Ahmet Emre Bilgin), Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)**, III, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.

AYVERDİ, Semiha, **Edebi ve Manevi Dünyası İçinde Fatih**, Baha Matbaası, İstanbul, 1968.

BABİNGER, Franz, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, (Çev. Dost Körpe), 7.Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2010.

BALTACI, Cahid, **XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976.

BANOĞLU, Niyazi Ahmed, **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.

BARDAKÇI, İlhan, **İmparatorluğun Yağması**, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

BARANSEL, Ali, **Bıçak Sirtında Çankaya Köşkü Yılları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

BEYATLI, Yahya Kemâl, **Aziz İstanbul**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.

BEYAZ, Yasin, **Necip Fazıl'ın Düşünce Dünyası**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013.

BOYAR, Ali Sami, **Ayasofya ve Tarihi**, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

CAN, Nureddin, **Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948.

CEYLAN, Hasan Hüseyin, **Ayasofya İhaneti**, Rehber Yayınları, Birinci Baskı, 1996.

Cumhuriyet'in 75. Yılı (1923-1953), I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

ÇALIŞKAN, A. Mehmet, **Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek**, Türdav Basım, İstanbul, 1976.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **Tarihi Hakikatler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

Defter-i Kütüphane-i Ayasofya, (Tarih-i Tesisi 1250 [1834]), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1888.

DİRİMTEKİN, Feridun, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.

DOĞAN, Sema, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

DUKAS, **Bizans Tarihi**, (Çev. VL Mirmiroğlu), İstanbul'un Fethi Derneği, İstanbul Matbaası, 1956.

EDHEM, Halil, **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, 1, (Haz. Uğur İğdemir), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947.

EGELİ, Münir Hayri, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1954.

EMECEN, Feridun M, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

EMECEN, Feridun M, **Fetih ve Kıyamet 1453**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

ERGİN, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi V**, İstanbul, 1977.

ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.

Evlıya Çelebi, **Evlıya Çelebi Seyahatnamesi**, I, (Haz. Mumin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986.

EYİCE, Semavi, **Ayasofya 1**, Yapı Kredi Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1984.

EYİCE, Semavi, **Ayasofya 3**, Yapı Kredi Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1986.

FATİH Mehmed II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Türk Vakfiyeleri, nr:1, Ankara, 1938.

Feth-i Constantiniyye ve Tarif-i Ayasofya, İstihkâm Alayları, Taş Destgâhı, 1857.

GELİBOLULU MUSTAFA ALİ, **Kühü'l-Ahbâr**, II, (Çev. M. Hüdayi Şentürk), TTK Yayınları, Ankara, 2003.

GENTZİON, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Fethi Ülkü), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

GERÇEK, Ferruh, **Türk Müzeciliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

GOLOĞLU, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974.

GURLİTT, Cornelius, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, (Çev. Rezan Kızıltan), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 1999.

GRANADA, Cemal, **Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri**, (Haz. Turhan Gürkan), Fer Yayınları, İstanbul, 1971.

- HAMMER, Joseph Von, **Osmanlı Devleti Tarihi II**, (Çev. Mehmet Ata), İstanbul, 1983.
- HELMREICH, Paul C, **Sevr Entrikaları**, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s.152.
- İbn-i Battuta Seyahatnamesi**, I, (Çev. A. Sait Aykut), Dördüncü Baskı, Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- İNAL, Mahmud Kemal, **Son Hattatlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- İNAN, Afet, **Tarih'ten Bugün'e**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1970. JAESCHKE, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlik**, (Çev. Hayrullah Örs), Ankara Bilgi Basımevi, Ankara, 1972.
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- KISAKÜREK, Necib, Fazıl, **Hitabeler**, Büyük Doğu Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1989.
- KLEINBAUER, W. Eugene, A. WHITE. , H. MATTHEWS, **Ayasofya**, (Çev. Handan Cingi), A. Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- KOS, Karoly, **Şehir Tarihi ve Mimarisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- KOS, Karoly, **Bizans'tan Osmanlıya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- MACAR, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mevlânâde Rifat, **İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, Yedi İklim Yayınları, İstanbul, 1993.
- MİSİROĞLU, Kadir, **Osmanoğulları'nın Dramı**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1992.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **Cumhuriyet Devrinde Mühim Olaylar**, Seha Neşriyat, İstanbul, 1988.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **Yalan Söyleyen Tarih Utansın**, Çile Yayınları, İstanbul, 1978.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **Yalan Söyleyen Tarih Utansın**, Çile Yayınları, İstanbul, 1981.
- NURŞİ, Said, **Emirdağ Lahikası**, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2004.

- NURSI, Said, **Şualar**, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2004.
- OGAN, Aziz, **Türk Müzeciliğinin 100. Yıldönümü**, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1974.
- ÖNDER, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.
- ÖNDER, Mehmet, **Atatürk Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- ÖZ, Tahsin, **İstanbul Camileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I, Ankara, 1962.
- ÖZ, Tahsin, **Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih**, Alman Asarı Atika Enstitüsü yayınları, Heft 4, Fac-simile, İstanbul, 1935.
- ÖZDAMAR, Mustafa, **Hadim-ül Kur'an Üstaz Süleyman Hilmi Tunahan**, Kırkkandil Yayınevi, İstanbul, 2013.
- ÖZDEMİR, Emin, **Dil Devrimimiz**, TDK, Ankara, 1969.
- ÖZTÜRK, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖZTÜRK, Saygı, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, II, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.
- PEREMECİ, Osman Nuri, **Edirne Tarihi**, Bellek Yayınları, İstanbul, 1939.
- RACZYNSKÍ, Edward, **1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat**, (Çev. Kemal Turan) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.
- SAFA, Peyami, **Din, İnkılâp, İrtica**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1990.
- SAİM, Ali, **İstanbul ve Eski Eserleri**, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul, 1933.
- SONYEL, R. Salahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- SONYEL, R. Salahi, **İngiliz Gizli Belgeleriyle Türk Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- SERDENGEÇTİ, Osman Yüksel, **Kanlı Balkanlar**, (Der. Bozkurt Zakir Avcı), Kamer Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 1992.

- SEVGEN, Nazmi, **Anadolu Kaleleri**, I, Doğuş Ltd. Şirketi, Ankara, 1959.
- SEZER, Sennur, ÖZYALÇINER, Adnan, **Üç Dinin Buluştuğu Kent İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003.
- SOLAKZADE MEHMED HEMDEMİ ÇELEBİ, **Solakzade Tarihi I**, (Haz. Vahid Çabuk), Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- SÖZEN, Metin, TANYELİ, Uğur, **Sanat-Kavram ve Terimleri-Sözlüğu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **İstanbul Tarihi**, Basılmamış Ders Notları, İstanbul, 2009.
- TANSEL, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- TETERİATNİKOV, Natalia.B, **Mosaics of Hagia Sophia, Itanbul: The Fossati Restorationand the Work of the Byzantine Institute**, Dumbarton Oaks Trusteesfor Harvard University, Washington, 1998.
- THEVENOT, Jean, **1655-1656'da Türkiye**, (Çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Eser Temel Serisi, İstanbul, 1978.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi II**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1981.
- TURSUN Bey, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, (Haz. Ahmet Tezbaşar), Tercüman 1001 Temel Eser, 21, İstanbul, (Tarihsiz)
- TÜRKOĞLU, Sabahattin, **Ayasofya'nın Öyküsü**, İzmir Yazıcı Basım, 2002.
- ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kùltürel Politikaları**, Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- URHAN, Fahri, **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Vakıflar Genel Müdürlüğu 2003-3010 Restorasyonlarımız**, Vakıflar Genel Müdürlüğu, I, Ankara, 2011.
- VARDAR, Devrim, **İstanbul'un İşgali 1918-1923**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2011.

WOLFRANG, Wiener Müller, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, (Çev. Ülker Sayın), YKY, İstanbul, 2001.

YAZMAN, Aslan Tufan, **Atatürk'le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar (1922-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1969.

YILMAZ, Hüseyin, **Ayasofya**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991.

YÜCEL, Erdem, **Ayasofya Müzesi**, Asri Yayınevi, İstanbul, 1986.

ZİYAOĞLU, Rakım, **Yorumlu İstanbul Kütüğü**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1985.

b) Tezler

AKAN, Erkin, **Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**, 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2008.

ASLAN, Ferhat, **Ayasofya Efsaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

BAŞARAN, Burcu, **Enez Ayasofya Camiinde Kullanılan Yapı Malzemelerinin Analizi ve Konservasyon Yöntemleri**, Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

ÇEŞMELİ, Hande, **Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Camii), Duvar Resimlerinin Analizleri ve Korunması**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

GÜRER, Serpil, **XVII, XVIII ve XIX YY Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

DİKER, Hasan Fırat, **Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

c) Ansiklopediler

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi IV, Hürriyetin Okurlarına Armağanı, Hürriyet Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA) , Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993.

İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı-MEB), İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.

Osmanlı Ansiklopedisi, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

Türk Ansiklopedisi, IV, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1989.

Yakın Tarih Ansiklopedisi, Yeni Nesil Yayınları, VII, İstanbul, 1989.

Yeni Hayat Ansiklopedisi, I, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973.

d) Makaleler

AKAR, Azade, "Ayasofya'da bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", **Vakıflar Dergisi**, X (Ankara, 1971), s.279-290.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Yeniden Ayasofya", **Altınoluk Dergisi**, 235 (Eylül, 2005).

AKSEL, Malik, "Ayasofya", **Devler Konuşuyor**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

ALTAN, Çetin, "Ayasofya'da Ezan Okumaya Kaldıysa", **Milliyet**, 12.5.1964.

ARTUK, Cevriye, "Arkeoloji Müzesinde Bulunan Ayasofya'ya Ait Madalyalar", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, 6 (İstanbul, 1965), s.13-17.

AKÇAY, İlhan, "Harbi Umumi'de Ayasofya", **Hakses Mecmuası**, 4/43 (Ankara, 1967), s.5-6.

AKMAN, Mehmet, "Kilise ve Havraların İslam -Osmanlı Hukuk Tarihinde Yeri", **İlam Araştırma Dergisi**, 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), s.133-144.

AKYAY, Bülent, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Benefşe", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 11/2 (Kış-2011), s.129-154.

ARMAOĞLU, Fahir, "Ayasofya İbadete Açılmalıdır.", **Tercüman Gazetesi**, 27 Nisan 1980.

ASLAN, Hamza, "Hüsni Hat Şöleni", **İBB El Sanatları Dergisi**, 14 (İstanbul, 2012), s.15-21.

AYDIN, Mahir, "İşgal İstanbul'unda Anarşi" **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, (Edit. Feridun M. Emecen), Kitabevi, İstanbul, 2011, s.317-334.

AYDÜZ, Salim, "Muvakkithane", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 31, s.413-414.

BAKIR, Abdulkadir, "Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul", **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul** (Editor. Feridun M. Emecen), Kitabevi, İstanbul, 2011, s.149-174.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1-2 (İstanbul, 1963), s.342-379.

BAŞARAN, Sait, BAŞARAN, Burcu, "Enez Fatih Camii", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, 4 (İstanbul, 2012), s.90-98.

CEYLAN, Mehmet Akif, "Vize'de Yerleşmenin Gelişimi", **Marmara Coğrafya**, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, 23(Ocak 2011), s.53-92.

ÇETİNTAŞ, Burak, "Ayasofya'nın Havaya Uçurulmasına Ramak Kalmıştı", **Hürriyet Tarih Dergisi**, (30 Nisan 2003), s.4-7.

ÇORUHLU, Yakup Emre, DEMİR Osman, Trabzon Ayasofya Camii'nin "Mülkiyet Hakkı" üzerine bir inceleme, **Vakıflar Dergisi**, 42(Aralık 2014), s.89-98.

DİKER, Hasan Fırat, "Fossati Onarımları Öncesi ve Sonrası Ayasofya", **Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ Dergisi**, 4 (Ankara, 2011), s.169-186.

DİRİMTEKİN, Feridun, "Ayasofya", **İstanbul Ansiklopedisi**, III, (İstanbul, 1960), s.1445-1454.

DİRİMTEKİN, Feridun, "Ayasofya'nın Bronz Kapıları", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, Ayasofya Müzesi Yayınları, V/3 (İstanbul, 1961), s.10-22.

DİRİMTEKİN, Feridun, "Ayasofya'nın Tamirleri", **Tarih Konuşuyor Dergisi**, 43 (İstanbul, 1967), s.3293-3294.

DURSUN, A. Haluk, "Evliya Çelebinin Ayasofya'sı", **1453 İstanbul Kültür Sanat Dergisi**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Aş, 12 (İstanbul, 2011), s.19-29.

DOĞAN, Sema, "Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul-Ayasofya Camii'ndeki Onarımlar ve Çalışmaları Aktaran Belgeler", **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 49 (İstanbul, Bahar 2009), s.9-16.

EBUZZİYA, Ziyad, "Ezan Sesine Hasret Ayasofya", **İslam**, 46 (İstanbul, 1987), s.15-22.

EBUZZİYA, Ziyad, "Ayasofya'nın Suçu Ne?", **Yeni Nesil Gazetesi**, 31.01.1990.

ERDOĞAN, Esra Güzel, “Küçük Ayasofya Camii (Sergios ve Bakhos Kilisesi) Cankurtaranda Tarihin Simgesi”, **İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (Kış İstanbul, 2012), s.1-9.

ERÜNSAL, E. İsmail, “Ayasofya Kütüphanesi”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, IV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.212-213.

EYİCE, Semavi “Ayasofya”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, II, Ağaç Yayıncılık, (İstanbul, 1993), s.44-49.

EYİCE, Semavi “Ayasofya”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, IV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.206-210.

EYİCE Semavi, “Ayasofya Camii”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, IV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.217-218.

EYİCE, Semavi, “Ayasofya”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, s.446-457.

EYİCE, Semavi, “Ayasofya Mozaikleri”, **İstanbul Ansiklopedisi**, III, İstanbul, 1960, s.1455–1457.

EYİCE, Semavi, “Ayasofya İmaret”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, IV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.212-213.

EYİCE, Semavi, “Tenkit” **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu, XXVIII/112 (Ankara, 1964), 773-789.

EYİCE Semavi, “Ayasofya Horologionu ve Muvakkithanesi”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, 9 (İstanbul, 1983), s.15-24.

EYİCE, Semavi, “Ayasofyalar”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, 11 (İstanbul, 1999), s.1-17.

GÜLEÇYÜZ, Kazım, “DYP ve Ayasofya Olayı”, Süleyman Demirel İslam Demokrasi, Laiklik, **Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı**, İstanbul, 1991, s.335-338.

GÜNDÜZ, Ahmet, “İstanbul’un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk İslam ve Avrupa Açısından Önemi”, **Karadeniz Araştırmaları**, 5/17 (Bahar 2008), s.51-66.

İPŞİRLİ, Mehmet; “Fatih Medreseleri”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, (İstanbul, Mayıs, 1994), s.26.

KILCI, Ali, “Sofya’da Osmanlı Vakıf Eserleri”, **Vakıf ve Kültür Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1/ 3 (Ankara, Kasım, 1998), s.50-54.

KESKİOĞLU, Osman, “Bulgaristan’da Bazı Tür Abideleri ve Vakıf Eserleri”, **Vakıflar Dergisi**, 8 (Ankara, 2006), s.309-322.

KONYALI, İ. Hakkı, “Yerli Bizansperestler İskeleleri Sökemedi”, **Yeni Asya Gazetesi**, 16.11.1974.

KONYALI, İ. Hakkı, “Tamir Süsü Verildi”, **Yeni Asya Gazetesi**, İstanbul, 15.11.1974.

KONYALI, İbrahim Hakkı, “Fatih’in Vakfiyesi ve Ayasofya”, **Bugün Gazetesi**, 29 Mayıs 1970.

KOÇU, Ekrem R., “Ayasofya”, **İstanbul Ansiklopedisi**, III, Tan Matbaası, İstanbul, 1960, s.1439-1475.

LAÇ, Abdurrahman Şeref, “Ayasofya’nın ibadete açılması zaruridir.” **Sebilürreşad**, Cilt: VIII, S. 199, s.382

MANSEL, A. Müfit, “Ayasofya”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (MBİA)**, II, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1979, s. 47-55.

ORBAY, Rauf, “Rauf Orbay’ın Hatıraları”, **Yakın Tarihimiz**, 4 (İstanbul, 1962), s.112-113.

ÖZAY, Yeliz, “Evliya Çelebi’nin İstanbul Hikâyesi ”, **1453 İstanbul Kültür Sanat Dergisi**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, 12 (İstanbul, 2011), s.58-63.

ÖZTÜRK, Sait, “İstanbul’un Fethinden sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilişi”, Selçuk Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 14(2003), s.133-142.

RAMAZANOĞLU, Muzaffer, “Yeni Araştırmalara Göre Sent-İren ve Ayasofya’lar Manzumelerinin Değişen Mimari Tarihi”, IV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler (10-14 Kasım 1948), **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara, 1952, s.80-93.

SERTOĞLU, Mithat, L’ Illustration Dergisinden Naklen: “ Ayasofya’yı Asla Havaya Uçurmayı Düşünmedik”, **Yıllar Boyu Tarih**, I (İstanbul, 1983), s.5-8.

Seyhun ŞAHİN, “Araplar İstanbul’u Neden fethedemedi”, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul** (Editor: Feridun M. Emecan), Kitabevi, İstanbul, 2011, s.113-120.

ŞAHİN, M. Süreyya, “Rum Ortadoks Patrikhanesi”, **Aydınlar Ocağı Yayını**, İstanbul, 1990, s.21-54.

TANSUĞ, Sezer, “Ayasofya ve Osmanlı Ekleri”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, 8 (İstanbul, 1969), s.57.

TETERİATNİKOV, Natalia B., "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", **Bir Anıt, İki Anısal Kişilik, Thederos Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye**, (Haz. Holger Akelin, Robert G. Ousterhout, Birigitte Pitarakis), Pera Müzesi Yayını, İkinci Baskı, İstanbul, Kasım 2010, s.33-61.

TÜRKOĞLU, Sabahattin, "Ayasofya Skevopylakion Kazısı", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, 9 (İstanbul, 1993), s.25-35.

TOPTAŞ, Mahmud, "Ayasofya'yı Anlamak İçin", **Altınoluk**, 48 (Şubat, 1990), s.31-32.

SOFUOĞLU, Adnan, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, X/28 (Ankara, 1994), s.211-256.

TÜRKOĞLU, Sebahattin, "Ayasofya Hazine Dairesi (Skevophilakion) Kazısı, **III. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü, Ankara, 1981, s.99-101.

YAVUZ, Nuri, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", **Gazi Akademik Bakış**, I/2 (Ankara, Yaz, 2008), s.139-154.

YÜCEL, Erdem, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar" **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, 11, İstanbul, 1990, s.157-167.

WHITTEMORE, Thomas, "Ayasofya Mozaikleri", **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s.199-200.

YÜCEL, Erdem, "Belgelerin Işığı Altında Ayasofya'nın Müze Oluşu İle İlgili Bazı Gerçekler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 78 (İstanbul, 1992), s.183-222.

YÜCEL, Erdem, ""Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler", **Vakıflar Dergisi**, X (Ankara, 1973), s.219-220.

YÜCEL, Erdem, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler", **Vakıflar Dergisi**, 10 (Ankara, 1971), s.219-228.

4- İnternet Kaynakları

"TBMM Albümü". tbmm.gov.tr. 31 Ekim 2012./E.T.10 Ağustos 2013.

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3163.pdf./E.T.05.09.2014.>

<http://www.vgm.gov.tr/sayfahtml.aspx?ld=2/E.T.10.05.2014.>

http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/11_arastirma.pdf/E.T.10.05.2014.

<http://www.kocaeliyadinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=4685/E.T.10.05.2014.>

<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/VakifRestorasyonyilligi/SAYI.4/4009/E.T.10.04.2014.>

<http://www.columbia.edu/cu/arthistory/faculty/Klein/Offprint-Kariye-Camii-Reconsidered.pdf/E.T.10.05.2014.>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya/E.T.10.05.2014.>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Trabzon_Ayasofya_Müzesi/E.T.12.05.2014.

http://northcyprustur.ru/tr/_152.html/E.T.05.05.2014.

<http://www.doaks.org/resources/publications/doaks-online-publications/mosaics-of-hagia-sophia/sophia.pdf/E.T.01.06.2014.>

<http://vakiflar.gov.ct.tr/YanMenu/AyasofyaSelimiyeCamii.aspx/E.T.10.05.2014.>

[http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/2007/PDF/restorasyon_sergisi.pdf, s.215/E.T.10.04.2014.](http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/2007/PDF/restorasyon_sergisi.pdf,s.215/E.T.10.04.2014.)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Camiye_cevriyen_kilise_listesi/E.T.05.05.2014.

<http://kibris.com.tr/kuzey-kibris/magosa/st-nicholas-katedrali-lala-mustafa-pasa-camisi/E.T.05.05.2014.>

<http://www.kocaeliyadinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=4685/E.T.10.04.2014.>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ibn_Battuta/E.T.10.04.2014.

<http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/sozluk.htm/E.T.10.05.2014.>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Halil_Ethem_Eldem/E.T.10.05.2014.

<http://www.gumushane.gov.tr/turizm/camiler.asp/E.T.12.04.2014.>

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2525.pdf/E.T.10.03.2014.>

<http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=388/E.T.10.Nisan.2012.>

http://www.istanbulajansi.com/haber/6915/Polonyali-seyyahin-gozunden-16.-yy-Istanbulu.html#.U-xVouN_vMh/E.T.12.05.2014.

<http://www.halisece.com/sorulara-cevaplari/1228-ayasofya-camii-ibadete-acilacak-mi.html>/E.T.10.07.2014

<http://risaletalimhaber.com/haber/13693-ayasofyanin-ibadete-kapatilmasi-keyfidir/>
E.T.25.05.2014.

<http://www.ykykultur.com.tr/kitap/ibn-battuta-seyahatnamesi>/E.T.14.07.2014

<http://www.risalehaber.com/65-metrelik-ayasofya-camii-vakfiyesi-arsivde220679h.htm/>
/ E.T.15.10.2014.

<http://www.atam.gov.tr/nutuk/abdulmecit-efendiin-buyuk-millet-meclisince-halife-secilmesi/> E.T:10.10.2014.

http://www.tefekkurdergisi.com/Yazi-AYASOFYA_CAMii_DAVASi-926583.html/
E.T.15.11.2014.

GİRİŞ: İSTANBUL VE AYASOFYA

1- Tarihte İstanbul ve Önemi

Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olan İstanbul (Konstantiniyye), Trakya Yarımadası'nın batı ucunda bulunan Roma şehri gibi yedi tepe üzerine bina edilmiştir.¹ Tarih'te gerek Doğu ve gerekse Batı dünyasında ekonomik, dini ve siyasi açıdan çok önemli bir yere sahip olan İstanbul, iki kıtanın geçiş yerinde ne tam doğuya ne de batıya ait bir konumda yer alır. Bununla birlikte her iki medeniyetin adeta temsilcisi olarak asırlarca süren farklı bir misyonu ruhunda taşımış bu medeniyetlerin mensuplarınınca değişik amaçlarla fakat benzeri algılayışlarla ilginç bir tarihi geçmişten süzülüp gelmiştir.²

İki kıtayı birbirine bağlayan bir başka deyişle Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran İstanbul, Avrupa'nın ve Asya'nın kilit noktası gibidir. Şehrin ana merkezi Topkapı Sarayı ve Ayasofya yani bu günkü Sultanahmet bölgesidir. Bizans'ın kurucusuna izafeten şehre "Bizantion" ismi verilirken, Konstantin bu şehri aldıktan sonra şehir, "Konstantinopolis" adını almıştır. Osmanlı Türkleri de buraya "Konstantiniyye" ismini kullanmışlardır.³ Rumların çöküş devrinde şehre "İstanbul"

¹Ahmet GÜNDÜZ, "İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk İslam ve Avrupa Açısından Önemi" **Karadeniz Araştırmaları**, V, S.17, Bahar 2008, s.51.

²Feridun M. EMECEN, **Fetih ve Kıyamet 1453**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.23.

³Cornelius GURLİTT, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, (Çev. Rezan Kızıltan), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 1999, s.vii.

ismi verilmiştir. Bunu Türkler de “İslambol” veya “İstanbul”⁴ şekline dönüştürmüşlerdir.⁵ Araplar ise “Konstantiniyye” adını verdikleri gibi Avrupa ile Asya’nın sınırı üzerinde olduğu için “Farik” adını da kullanmışlardır. Onlar Mekke’yi “Ümmü’l-bilad” diye lakaplandırdıkları gibi Türkler ise payitahtlarını “Ümmü’l-dünya” namıyla isimlendirmişlerdir.⁶ İslam ve Türk kaynaklarında Arapça telaffuza uygun bir şekilde buranın adı “kadim” olarak da geçer.

Tarihin eski dönemlerinde burada Byzas adlı kumandan tarafından yönetilen bir koloni şehri bulunduğu bilinmektedir. Kurucusun adı ile adlandırılan, yaklaşık bin yıl “Byzantion” olarak varlığını devam ettirmiş olan küçük ama stratejik hususiyeti büyük olan bu şehirdir. Daha sonraları burayı Roma İmparatorluğu’na dâhil eden İmparator, şehri yeniden imar etti, surları genişletti ve oğlunun adına bu yeni şehri “Augusta Antonina” olarak andı. Roma tahtını ele geçiren I.Konstantinos burayı yeni imparatorluğun başkenti yapmış, 324’te başkentin inşasına başlamıştı. Burayı nerdeyse dört kat büyütüştür.⁷ İstanbul’un dokuzuncu kurucusu olmuştur.⁸ Tarihi yarımada, bu Hristiyan imparatorluğunun başkentini temsil eden en önemli yapı hiç şüphesiz Ayasofya idi. Doğu Roma’nın en büyük simgesi sayılan Ayasofya’yı, sadece batıda değil aynı zamanda İslam dünyasında da bilinen bir mabet olarak görmekteyiz. İstanbul, Hristiyanlık tarihinde dinî yönden değil daha çok siyasî yönden önemlidir. Zira bu şehir Hristiyanlık tarihinde İznik, İskenderiye, Antakya ve Roma gibi havariler tarafından ziyaret edilip kilise kurulan ve bu sebeple de kudsiyet kazanan bir şehir değildir.⁹

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde: “Osmanlı Devleti’nin hükümet merkezi ve Yunanlıların tahtı Makedonya yani İstanbul şehrinin Hz. Süleyman tarafından kurulduğuna dair birçok tarihlerde kayıt vardır ” diye bilgi vermektedir.¹⁰ Evliya Çelebi, İstanbul’un kurucularını şöyle izah ediyor: “Yeryüzünü baştanbaşa ele geçiren dört cihangir melik vardır. İkiisi İslam’da, ikisi batıl dine inanır. İslam olanların biri Hz. Süleyman Peygamber (AS), biri de İskender Zülkarneyn (AS)’ dir. Buna da nebi (Peygamber) demişlerdir. İşte Müslüman olmayanlardan biri Buhtunnasır diğeri de soyu Hz. İshak’a (AS) giden Madyan oğlu Yanko’dur ve 600 yıl yaşamıştır. İstanbul’un

⁴Abdulkadir BAKIR, “Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul”, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, (Edit. Ferdidun M.Emecen), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s.153.

⁵Joseph Von HAMMER, **Osmanlı Devleti Tarihi, II** (Çev. Mehmet Ata), İstanbul, 1983, s.535.

⁶A.GÜNDÜZ, “İstanbul’un Osmanlılar Tarafından Fethi...”, s.51.

⁷F.M.EMECEN, **Fetih ve Kıyamet 1453**, s.23-25.

⁸**Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I**, (Haz. Mumin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986, s.27.

⁹Osman TURAN, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, II**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1981, s.364.

¹⁰**Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I**, s.17.

surlarını, Silivri Kalesini, Yedikule ve birçok kaleyi ilk yapan odur. Pozantin ise, İstanbul'u imar etmiş ve öyle güzelleştirmiş ki buraya Pozantan demişlerdir. Pozantan, İstanbul'un diğer adıdır.”¹¹ Evliya Çelebi, İstanbul'u kuranları kısaca şöyle sıralıyor: “Hz. Süleyman'ın oğlu Ruhbam, Medyanoğlu Yanko, İskender, Pozantin, Rum Kayseri, Yanko Bizen Vizondon, Ya'fur ve Konstantin'dir.”¹²

İstanbul, aynı zamanda İslam Peygamberi Hz. Muhammed (sav) tarafından Müslümanlara hedef olarak gösterildiği için Müslümanlar için, burası uzun yıllar fethedilecek önemli yer olarak görülmüştür. Hz. Muhammed (sav)'in fetihle ilgili: “Konstantiniyye muhakkak fetholunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutandır ve onun askeri ne güzel askerdir” mealindeki hadisi, Sahih-i Buhari'de yer almasa da Tarih-i Kebir'de ve Ahmed Bin Hanbel'in Müsned'inde bulunmaktadır.¹³ Bu fetih hadisi, İmam Suyuti'nin el-Camiü's-Sağir'inde de bulunmaktadır.¹⁴ Bu hadis ayrıca H.1273 (1857) yılında bastırılan “Feth-i Constantiniyye ve Tarif-i Ayasofya” adlı kitapta Arapça metni ile belirtilmiştir.¹⁵ Hadisin içeriği, Emeviler, Abbasi ve Osmanlı devirlerinde Müslümanları İstanbul fethine şevklendirmekte çok büyük amil olmuş, büyük siyasî ehemmiyeti olan İstanbul seferlerine dinî bir aşk eklenmiş, böylece zaferin ilahi bir vaat olduğu inancı doğmuştur.¹⁶ Hz. Peygamber (sav), İstanbul'un fethini ve fethi başaracak orduyu kutsal ilan etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, bu kutlu ilanı gerçekleştirip, hadisin övgüsüne mazhar olmak istemiştir.¹⁷ Sahabe-i Kiram bu hadisi işittiklerinde: “Ah! İstanbul'u fetheden ben olaydım” diyerek daima hazır dururlarmış.¹⁸

Hz. Peygamber'den (sav) sonra Emeviler ve Abbasiler döneminde¹⁹ İstanbul'un fethini gerçekleştirmek için çok sayıda sefer (beş sefer)²⁰ yapılmıştır. İlk kuşatma Emeviler döneminde Halife Muaviye zamanında yapıldı. İkinci sefere Abdullah İbn Abbas, Abdullah bin Yezid, binlerce sahabe²¹ ve Peygamberimizin (sav) Medine'ye hicretinde evinde misafir kaldığı ve sancaktarı olan Eyüp el Ensari' de (Halid Bin

¹¹Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.19.

¹²Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.30.

¹³F.M.EMECEN, Fetih ve Kıyamet 1453, s.37.

¹⁴Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.48.

¹⁵Feth-i Constantiniyye ve Tarif-i Ayasofya, İstihkâm Alayları, Taş Destgahı, 1857, s.2; İsmail Hami Danişmend, Tarihi Hakikatler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.149.

¹⁶O.TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi II, s.368.

¹⁷Yılmaz ÖZTUNA, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi, II, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983, s.454.

¹⁸Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.48.

¹⁹F.M.EMECEN, Fetih ve Kıyamet 1453, s.23.

²⁰F.ASLAN, Ayasofya Efsaneleri, s.55.

²¹Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.49.

Zeyd)²² ilerlemiş yaşına rağmen katılmıştır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre; "İstanbul'un ikinci kuşatması altı ay sürdü ve her gün devamlı çarpışma oldu. Kuşatmadan sonuç alınamayınca İmparator Heraklios'a elçi gönderildi ve askerlerin fetihten vazgeçip haraç (vergi) miktarının artırılması karşılığında geri dönülmesi şartı İmparator'a iletilti. O da haracı kabul etti. Bazı sahabe de "Ah! bari gelmişken kaleye girip Ayasofya'da iki rekât namaz kılalım" deyip, İmparator'dan izin aldılar. Mesleme ve Eyüb el Ensari, bin kadar silahlı askerle kalenin altına geldiler ve ikişer rekât namaz kıлып "İlahi Rabbimiz burayı İslam ibadetgâhı eyle!" diye dua ettiler.²³ Dışarı çıkarken Bizanslılarca başlatılan saldırı sırasında atılan bir taşla Eyüb el Ensari yaralanmış²⁴ daha sonra dizanteriye tutulup İstanbul önlerinde şehit olmuştur.²⁵ XIV. yüzyılda seyyah olan Ed-Dımeşki, İstanbul'dan söz ederken surların dışında Hz Peygamberin (sav) ashabından, Ebu Eyüb el-Ensari' nin mezarı olduğunu belirtmiştir.²⁶

El Mesudi, "İstanbul" isminin X. yy'dan sonra kullanıldığını söyler ve burayı Rumların başşehri olarak anarken ismini "Bullin" olarak verir. Bu kelimenin "şehir" anlamına geldiğini yazar, yaygın şekilde halkın bundan hareketle İstanbul'u "İstebulin" olarak adlandırdıklarını söyler.²⁷ Bazı Arap seyyahlar, Rumlar bizim gibi şehre "Kostantiniyye" demiyorlar, "İstanbul" diyorlar²⁸ şeklinde durumu izah ederler.

Bizans'ın son dönemlerinde 100.000 civarında bir nüfus kitlesi barındıran sur içi İstanbul'u, fetih öncesinde metruk harabe bir kent haline gelmiş, nüfus Arap, Rus ve Avrupalı seyyahların birleştikleri gibi 40-50.000 civarlarına kadar düşmüştür.²⁹ Tarihi yarımada yerleşen kültürler içerisinde kendinden öncekilere en saygılı davranan kültürün Osmanlı olduğu söylenebilir. İstanbul'un fethinden kırk yıl sonra batıda Endülüs'ün, yüzyıl sonra da kuzeyde Kazan'ın başına gelenler bilinirse Fatih'in ve askerlerinin İstanbul'a ne kadar hoşgörülü davrandıkları daha iyi anlaşılacaktır.³⁰

²²İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, **Büyük Osmanlı Tarihi II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.156; Seyhun ŞAHİN, "Araplar İstanbul'u Neden fethedemedi", **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, (Edit. Feridun M. Emecen), Kitabevi, İstanbul, 2011, s.117.

²³Evliya Çelebi **Seyahatnamesi**, I, s.50; A.Haluk DURSUN, "Evliya Çelebinin Ayasofya'sı", **1453 İstanbul Kültür Sanat Dergisi**, İBB Kültür Aş, S.12, İstanbul, 2011, s.20.

²⁴Evliya Çelebi **Seyahatnamesi**, I, s.50.

²⁵S.ŞAHİN, "Araplar İstanbul'u Neden fethedemedi", s.117.

²⁶F.M.EMECEN, **Fetih ve Kıyamet 1453**, s.29.

²⁷F.M.EMECEN, **Fetih ve Kıyamet 1453**, s.28; Abdulhalik BAKIR, "Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul", (Edit. F.M.Emecen), **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, Kitabevi, İstanbul, 2011, s.153.

²⁸F.M.EMECEN, **Fetih ve Kıyamet 1453**, s.28.

²⁹Ahmet TABAKOĞLU, **İstanbul Tarihi**, Basılmamış Ders Notları, İstanbul, 2009, s.60.

³⁰Beşir AYVAZOĞLU, (Edit. Ahmet Emre Bilgin), **Şehir ve Kültür İstanbul**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.12.

2- Ayasofya'nın İsimleri

Ayasofya (Saint Sophia) kelime anlamı olarak “ilahi hikmet” anlamına gelir. Yunanca: Αγία Σοφία(Hagia Sophia) tam adı: Ναός τῆς Αγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, Latince: Sancta Sophia ya da Sancta Sapientia)³¹ olan Ayasofya'nın, sözcük anlamı “Kutsal bilgeliktir.”³² Hazarfen Hüseyin Efendi Ayasofya'nın Yunanca'da “Tanrının Hikmeti” manasına geldiğini belirtir.³³ Doğu (İslami) kaynaklarına göre Ayasofya Konstantin'in eşi Ayasafiye'nin vasiyeti sonucunda inşa olunan kilisenin adıdır.³⁴ Ayasofya'ya ilk yapıldığı zaman “Büyük kilise” anlamına gelen “Megalia eklisia” adı verilmişti.³⁵ Ayasofya'ya “Sophia” adı beşinci yüzyılda verildi.³⁶

Adı “Büyük kilise” anlamına gelen ilk Ayasofya'nın adı Latince'de “Magna Ecclesia” ve Yunanca'da “Megale Ekklesia” (Μεγάλη Ἐκκλησία-Büyük Kilise) idi. Eski bir tapınak üzerine inşa edildiği belirtilen bu yapıdan günümüze ulaşan bir kalıntı bulunmamaktadır. Binanın adındaki “sophia” sözcüğü herhangi bir kimsenin adı olmayıp, eski Yunanca 'da “bilgelik” sophos sözcüğünden gelir.³⁷ V. yy' dan itibaren buraya sadece ‘Sophia’ denilmiştir.³⁸ Muzaffer Ramazanoğlu tarafından Ayasofya'da yapılan araştırmalar sonucunda üzerlerinde “Megale Ekklesia” damgası bulunan tuğlalar ortaya çıkarılmıştır.³⁹

Osmanlı zamanında Fatih'in İstanbul'u fethi ile camiye çevrilen Ayasofya, “Cami-i Ayasofya-i Kebir” ismini almış yani “Ayasofya” ismini devam ettirmiştir.⁴⁰ Abdülkayyum Efendi, “Ayasofya Camii'nin Menkabeti Tevarihidür” adlı eserinde “Ayasofya” adı “Allah'ın evi” ve “Allah ehlinin, Allah'ın sevgisine mazhar olan kulların, toplandığı yer” anlamlarına geldiğini belirtmektedir.⁴¹ Yine “Tarih-i Ayasofya” adlı kitabın giriş bölümünde: “Rum lisanında “aya” ismi “mukaddes”

³¹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya/E.T.25.04.2014>.

³²Jean THEVENOT, **1655-1656'da Türkiye**, (Çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Eser Temel Serisi, İstanbul, 1978, s.59–60.

³³Ahmed AKGÜNDÜZ, Said ÖZTÜRK, Yaşar BAŞ, **Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.55.

³⁴A.Müfit MANSEL, “Ayasofya”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (MBİA)**, II, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s.51.

³⁵Feridun DİRİMTEKİN, “Ayasofya”, **İstanbul Ansiklopedisi**, III, İstanbul, 1960, s.1439; Ali Sami BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s.3.

³⁶Semavi EYİCE, “Ayasofya”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA)**, I, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.4.

³⁷<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya/E.T.25.04.2014>.

³⁸Semavi EYİCE, **Ayasofya I**, Yapı Kredi Bankası Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1984, s.4.

³⁹Tahsin ÖZ, **İstanbul Camileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I, Ankara, 1962, s.26.

⁴⁰Feridun DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s.9.

⁴¹Ferhat ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.6.

demektir. Sofya ise “hikmet” anlamındadır⁴² şeklinde açıklanmıştır. Farklı kaynaklarda Ayasofya, isim olarak; “Kutsal bilgelik”, “Tanrı’nın hikmeti”, “İlahi hikmet”, “İbadethane”, “Allah’ın evi” “ Mukaddes hikmet” anlamlarına da gelmektedir. Ayasofya adı daha sonra gerek Anadolu’da ve gerekse Anadolu dışındaki birçok mabede isim olmuştur. Bu çalışma kapsamında yaptığımız araştırmaya göre onbeş tane Ayasofya olduğu tespit edilmiştir.

3- Seyyahların Gözüyle Ayasofya

İstanbul’a gelen batılı seyyahların en çok ilgisini çeken ve İstanbul’da en çok görmek istedikleri yapıtların başında hiç kuşkusuz Ayasofya gelir. Çok sayıda gezginin Ayasofya ile ilgili anılarını anlattıkları hatıra eserleri bulunur.

İstanbul’un fethinden sonra camiye çevrilen Ayasofya’nın adının değiştirilmemiş olması İstanbul’a gelen gezginlerin özellikle dikkatini çekmiştir. Bu konuyu açıkça dilen getiren gezginlerden birisi de Thevenot’dur.⁴³ Thevenot, Türklerin cami yapımı için model olarak kullandıklarını söylediği Ayasofya’nın, XVII. yüzyıldaki durumunu şu şekilde aktarmıştır: “Bu kubbe aynı renkte dört büyük ve kalın sütuna dayanmaktadır. Otuz adım genişliğindeki revak, 60 sütuna dayanmakta ve bir üst galeriyi taşımaktadır. Diğer sütunlar daha incedir. Dışarıdan görünümü kare şeklinde, içerdense daire şeklindedir. İçeri açılan dört kapısı vardır. İçeride kubbenin altına açılan yedi kapısı daha görülür fakat bunlar geniş değildir. Ortada esas kapılar daha büyük olup sayıları dokuzdur. Hepsi bakırdandır. Kubbenin etrafında dört minare vardır. Kubbenin içi azure ve altın mozaikle süslenmiştir. Dini konuları tasvir eden resimler kısmen sıvayla örtülmüştür.” Tournefort’a göre “Ayasofya İstanbul’daki camilerin en güzelidir; Konumu ona büyük bir üstünlük sağlar. Eski Bizans kentinin yüksek bir kesiminde, çok güzel bir yerde, Sarayburnu’ndan denize kavuşan bir tepenin üstündedir.” Tournefort İstanbul’da ki selâtin camileri gezdikten sonra hayranlığını gizleyemeyerek “İstanbul’un bütün camileri arasında, kubbesinin güzelliği bakımından Süleymaniye kadar Ayasofya’ya yaklaşanı yoktur; hatta “bu caminin dış bölümünün Ayasofya’yı aştığı bile söylenebilir”⁴⁴ şeklinde görüşünü belirtmiştir.

⁴²Aleksander KOSTANTİNİDİ, *Tarih-i Ayasofya*, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul, 1868, s.3.

⁴³Serpil GÜRER, XVII, XVIII. ve XIX. yy. *Fransız Seyahatnameleri’nde Osmanlı Toplumunu*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2010, s.110.

⁴⁴S.GÜRER, *Fransız Seyahatnamelerinde...*, s.111-112.

En büyük arzusu Ayasofya'yı görmek olan Le Brun'in kendi ifadesine göre: "Bu bile tek başına böyle bir seyahate çıkmak için yeterli bir nedendir." Ancak, Le Brun'in İstanbul'a gelişinden kısa bir süre önce Hristiyanların Ayasofya'ya girmesine izin çıkmışsa da, henüz uygulanmadığı için Le Brun Ayasofya'yı ancak eşikten seyredebilmiştir.⁴⁵

XVIII. yy'da İngiliz Elçisi'nin eşi Lady Montauge hatıralarında Ayasofya hakkında bilgiler verdikten sonra Süleymaniye'yi de gördüğünde fikrini değiştirdiğini, Mimar Sinan'ın bu şaheserini Ayasofya'dan daha fazla beğendiğini belirtir.⁴⁶

Grelot ise Ayasofya'nın galerilerinde resimler çizebilmiş ve bir plan meydana getirebilmişti. Duvarları ve tavanları dikkatle incelemiş, kubbede çeşitli haç mozaikleri tespit etmiş, tavanın orta çerçevesinde ise, vaktiyle figürlü birkaç mozaik bulunduğunu ancak, bunların beyaz kireçle badanalanmış olduğunu belirtmiştir. Seyahatnamesinde "gerçek din" diye nitelendirdiği Hristiyanlıktan ve onun uygulamalarından övgüyle bahseden, binbir tehlikeyi göze alarak Ayasofya'da planlar çizen Grelot bile, "Ayasofya'nın bazı üstün özelliklere sahip olduğunu ancak, görkemi bakımından Süleymaniye Camii'ne asla yaklaşamayacağını" vurgulamıştır.⁴⁷

İstanbul'u ziyaret eden ve bu durumundan bahseden seyyahlardan İspanyol Elçisi Klaviyo (Clavijo), 1403'te geldiği şehir için: "Şehrin her yerinde büyük saraylar, kiliseler, manastırlar var, fakat şimdi çoğu harap vaziyette hatta Ayasofya bile harabe hali ile yürek yakıyor."⁴⁸ Clavijo, "Ayasofya'nın dış kapıları kırık dökük" derken, 1422'de Floransalı Kartograf Buondelmonti: "Ayasofya'nın şimdi sadece kubbesi durmaktadır, geri kalan her şey yıkılmış ve harabeler içindedir"⁴⁹ demiştir.

Ayasofya'yı gezen seyyahlar genellikle, ayrıntılı betimlemeler yapmışlardır. Genel olarak, Ayasofya'nın dış görünüşüne ilişkin, birbirine uymayan bir takım yapılar yığını görünümünde olduğunu belirtirken, içinin Türkler tarafından yapılan değişikliklere rağmen halen görkemini koruduğunu ve hayranlık uyandırdığını kaydetmişlerdir. Ayrıca, gezginler bu eski Bizans kilisesinin, iç ve dış yapılarında, Bizans izlerini bulmaya çalıştıklarını görülmektedir. Örneğin Flaubert, Roman kemerlerini görünce "İşte Bizans!" demekten kendini alamamıştır. Ayasofya çıkışı

⁴⁵S.GÜRER, **Fransız Seyahatnamelerinde...**, s.110.

⁴⁶İ.AKÇAY, **Ayasofya Camii**, s.103.

⁴⁷S.GÜRER, **Fransız Seyahatnamelerinde...**, s.111-113.

⁴⁸İ.AKÇAY, **Ayasofya Camii**, s.102.

⁴⁹Hasan Fırat DİKER, **Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programı, Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s.44.

İstanbul'un selâtin camilerini de gezen Lamartine, Ayasofya'dan daha küçük olmalarına rağmen bunların Ayasofya'dan çok daha güzel olduklarını belirtmiştir. Söz konusu camilerin içinin ise, "sade ve görkemli" olduğunu kaydetmiştir.⁵⁰

Seyyahların aktardığından anlaşıldığına göre XIX. yüzyılda Ayasofya'ya girmek belli kurallara bağlıydı. Ayasofya'ya girmek için, her şeyden önce Sultan'dan bir yazılı bir izin gerekiyordu ve bunu almak da o kadar kolay değildi. Örneğin, Michaud ve Poujoulat, izin alamadıkları için Ayasofya'ya girememişlerdir.⁵¹

a- İbn-i Battuta Seyahatnamesinde Ayasofya

İstanbul'a gelerek Ayasofya'yı gören Orta Çağ'ın ünlü seyyahlardan birisi de İbn Battuta'dır. Seyyahın uzun adı; Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levati Tanci'dir. 25 Şubat 1305'te Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur.⁵² Yazarı tarafından "Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garaibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfar" başlıklı eser literatürde "Rihlet-ü İbn Battuta" veya ⁵³ "Seyahatname-i İbn-i Battuta" diye de anılır. Bu seyahatnameden öğrenildiğine göre Mağrip sultanı Ebu Said Merini döneminde 1325'te Mekke'ye hacca giden İbn-i Battuta henüz 22 yaşındadır.⁵⁴ 1332'de Anadolu'yu gezmeye başlayan İbn Battuta, 10 Şevval'de Bizans İmparatoru'nun kızı ve Sultan Uzbek'in üçüncü hatunu olan Beylun'un kafilesinde Ukek, Sudak, Baba Saltuk (Dobruca) yoluyla Kostantiniye yani İstanbul'a gelerek Tekfur b. Circis'le görüşüğünü belirtmiştir.⁵⁵ İbn Battuta, XIV. yüzyılda Ayasofya'nın avlusuna kadar gelmiş ancak içeriye girmemiştir.⁵⁶ İbn-i Battuta, methaldeki haça eğilmek mecburiyetinde olduğundan kiliseye girmediğini, bu yüzden içine girip burayı anlatamadığını bildirir.⁵⁷

Seyahatname'de, Ayasofya ile ilgili olarak: "Bu kilisenin içini gezmediğim için sadece dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum. Halk oraya "Aya Sufiya" (Ayasofya) der. Bu binayı Hz. Süleyman'ın teyze oğlu Asaf Bin Berhiya'nın yaptırdığı rivayet edilir. Hristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarlarla çevrili olan bu kilise ve külliyesi küçük bir şehri andırıyor. Bir mil kadar geniş olan avulunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu

⁵⁰S.GÜRER, *Fransız Seyahatnameleri'nde...*, s.259-260.

⁵¹S.GÜRER, *Fransız Seyahatnameleri'nde...*, s.258.

⁵²Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, I, (Çev. A.Satit Aykut),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.XXI.

⁵³*İbn Battuta Seyahatnamesi*, I, s.XXIII.

⁵⁴*İbn Battuta Seyahatnamesi*, I, s.XXIV.

⁵⁵*İbn Battuta Seyahatnamesi*, I, s.XXIX.

⁵⁶İ.AKÇAY, *Ayasofya Camii*, s.102; A.AKGÜNDÜZ, A.ÖZTÜRK, S.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.108.

⁵⁷İ.AKÇAY, *Ayasofya Camii*, s.103; A.M.MANSEL, "Ayasofya", s.49.

kiliseye. Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fişkırان bir kaynakla ikiye bölünüyor. Su arkının yan duvarları bir arşın yükseklikte gayet güzel işlenmiş somaki mermerlerle kaplı. Kilisenin kapısından avlunun ortasına kadar uzanan yüksek ahşap çardakta hala üzüm salkımları vardı. Hizmet eden rahip ve keşişlerin sayısının binlere vardığı söyleniyor. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından attarlar çarşısına giriliyor”⁵⁸ diyerek bir ay altı gün kaldığı Kostantiniyye’de⁵⁹ gördüklerini yazmıştır.

b- Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayasofya

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış ünlü bir seyyahdır. Kendisinin belirttiğine göre İstanbul’da Sağırcılar Camii’nin vakıf evinde 25 Mart 1611’de doğdu. Sarayın Kuyumcubaşısı olan babası Mehmed Zilli Efendi’nin, çok yakın arkadaşı olan Evliya Mehmed Efendi’ye hürmeten oğluna “Evliya” adını vermiş olması muhtemeldir. Ailesi aslen Kütahyalı’dır. Fetihden sonra İstanbul’a yerleşmişlerdir.⁶⁰ İyi bir eğitim görmüş, Ayasofya’da padişaha takdim edilmiş ve Sultan IV. Murad’ın emri ile saraya alınmıştır.⁶¹ Yazmış olduğu seyahatnameyle şöhret bulmuştur. Evliya Çelebi, on ciltlik seyahatnamenin İstanbul’u konu alan birinci cildinde Ayasofya’yı anlatırken konuya, “İstanbul’da Bulunan Sultan Camileri Hakkındadır” başlığı ile başlar. Konu ile ilgili çok geniş bilgiler aktarır. Hz Süleyman zamanında tahtının Sarayburnu’na getirilmesinden bahsederek şöyle devam eder: “Hz. Süleyman oraya bir mabed yaptırdı. Sonra Adem (AS)’den 5052 yıl geçmiş olup, Medyan oğlu Yanko’nun torunlarından Kral Vizendon çıkar. Bu kral İstanbul’u tamir edip dünyada ün yapan bir hükümdar oldu. Vizendon’un kızı Makedonya şehirlerinden Sofya’da doğmuştur. Buna nispetle adına “Ayasofya” denmiştir”⁶² diyerek Ayasofya öncesi kurulan ilk mabedi anlatır.

Evliya Çelebi “Ayasofya’nın şeklini, tarz ve biçimini, sanatlı yapılarını, uzunluk ve genişliğini” anlattığı kısımda önemli bilgiler verir.⁶³ Evliya Çelebi, bu kısımda Ayasofya’nın yapılışından duvarlarının ölçülerinden çoğunluğu Marmara adasından getirilen renkli mermerlerden, kubbesi ve kubbenin farklı özelliklerinden, kubbesinde bulunan resimler ve süslemelerden bahseder. Ayasofya’nın yapımının 40 yıl sürdüğünü

⁵⁸İbn Batuta Seyahatnamesi, I, s.505-506.

⁵⁹İbn Batuta Seyahatnamesi, I, s.515.

⁶⁰Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.7.

⁶¹Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.8.

⁶²Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.87.

⁶³Yeliz ÖZAY, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde İstanbul’un Tılsımlarının Hikâye Edilişi”, **Millî Folklor**, Yıl: 21, S.81, 2009, s.60-61.

Hz Peygamber'in (sav) dünyaya geldiği gece kubbenin tamamen yıkıldığını,⁶⁴ Ayasofya'nın tılsımlarından bahsettiği bölümde halk arasında yayılmış olayları ve inanışları anlatmıştır. Evliya Çelebi, yazdığı bir beyitle Ayasofya'nın emsalsizliğini şöyle anlatmıştır:

“Raeynâ cevâmiü'd-dünya cem'îân. Ve lakin mâ raeynâ misli hâzâ”⁶⁵
(Dünyadaki birçok camileri gördük ancak bunun benzerini görmedik)

I.BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE AYASOFYA

A) AYASOFYA'NIN YAPIM AŞAMALARI VE YAPILIŞ BEDELİ

1- I. Ayasofya'nın Yapılışı

I. Konstantinos tarafından Hristiyanlığın ilk defa resmi din olarak kabul edilmesinin ardından imparatorluğun farklı yerlerinde büyük kiliseler yapılmaya başlanmıştır.⁶⁶ 380-440 yılları arasında yaşamış olan Kilise tarihi yazarı Sokrates ise Ayasofya'nın ilk yapısını İmparator I. Konstantinos tarafından yaptırıldığını aktarmaktadır.⁶⁷ Sokrates, bazilika tipinde yapılan bu mabedin Büyük Konstantin tarafından 330 yıllarında yapıldığını belirtir. Birinci Ayasofya'nın mimari ahengine uyması için 337-347 arasındada tadilat yapılmıştır.⁶⁸ İlk yapının “Megalia Eklesia” (Büyük Kilise) adıyla o zamanki kentin en büyük kilisesi olduğu düşünülmektedir.⁶⁹ Evliya Çelebi, “Konstantin zamanında İstanbul'da öyle bir kilise yaptırıldı ki “Azrail” adı verilen bu mabed içinde oniki bin papaz, keşiş ve patrik ve ayin yapan müşrik bulunurdu. Bu Kilise Konstantin'in havariler için yaptırdığı Heron Mabedi'dir

⁶⁴Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.89.

⁶⁵Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.98.

⁶⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.36.

⁶⁷Muzaffer RAMAZANOĞLU, “Yeni Araştırmalara Göre Sent-İren ve Ayasofya'lar Manzumesinin Değişen Mimari Tarihi”, **IV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler (10-14 Kasım 1948)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s.81.

⁶⁸M.RAMAZANOĞLU, “Yeni Araştırmalara Göre Sent-İren ve Ayasofya'lar Manzumesinin Değişen Mimari Tarihi”, s.81.

⁶⁹Feridun DİRİMTEKİN, “Ayasofya”, **İstanbul Ansiklopedisi**, III, İstanbul, 1960, s.1439.

denilmektedir.”⁷⁰ I. Konstantinos’un hayatını ve hükümdarlık yıllarını yazan Eusebius’da onun böyle bir yapı inşa ettirmiş olduğundan bahsetmez.⁷¹ İslam Ansiklopedisi’nde: “İlk şeklindeki Ayasofya’nın uzun müddet sanıldığı gibi büyük Konstantin tarafından değil, oğlu II. Konstantios tarafından babasının vasiyeti mucibince bazilika şeklinde yaptırıldığı” nı belirtmektedir.⁷² Semavi Eyice ise: “I. Konstantinos değil oğul II. Konstantios zamanında tamamlanmıştır” demektedir.⁷³ Bunlardan da anlaşılıyor ki Ayasofya’nın ilk yapılışı konusunda farklı görüşler vardır.

I. Konstantinos, 324-337 yılları arasında imparatorluk yaptığına göre Ayasofya I. Konstantinos tarafından, şehri onarmaya başladığı sıralarda (M.S.326) taş duvarlı ahşap çatılı olarak yaptırılmıştır.⁷⁴ Ancak Julius II. Konstantios (337-360)⁷⁵ zamanında depremden yıkılması üzerine iki yılda tamiratını yaptırılarak veya bu bina küçük görüldüğünden 360 yılında Megali Ekklesia (Büyük Kilise) adıyla ilk defa ibadete açılmıştır görüşü en uygun olanıdır.⁷⁶

İlk yapının açılışı bir kaynağa göre 15 Şubat 360⁷⁷ veya 15 Mayıs 360 tarihinde⁷⁸ yapılmıştır. Bu ilk yapının büyük olasılıkla taş duvarlı, üstü ahşap çatı ile kaplanmış, uzunluğuna gelişen yani bazilika planlı⁷⁹ bir yapı olduğu düşünülebilir. Bu ilk binanın fazla uzun ömürlü olmayıp I. Theodosios (379-395) zamanında ilk yangında ahşap çatısı yanmış tekrar aynı dönemde onarılmıştır.⁸⁰

2- II. Ayasofya’nın Yapılması ve Nika İsyanı

Konstantinopolis Patriği İoannes Khrysostomos ile İmparator Arkadios arasındaki anlaşmazlık nedeniyle patriğin sürgün edilmesi üzerine onu destekleyen halkın 20 Haziran 404’te çıkardığı ayaklanma sonucunda başlayan yangınlarda ahşap çatısı ile mihrap taraflarının yanmış olduğu bilinmektedir.⁸¹ Böylece ilk Ayasofya önemli bir

⁷⁰Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.25.

⁷¹S.EYİCE, *Ayasofya I*, s.4.

⁷²A.M.MANSEL, “Ayasofya”, s.48.

⁷³Semavi EYİCE, “Ayasofya”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.44.

⁷⁴*Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1989, s.357.

⁷⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.73.

⁷⁶*Türk Ansiklopedisi*, IV, s.356.

⁷⁷A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.39.

⁷⁸Erdem YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1986, s.4.

⁷⁹**Bazilika**: Uzunlamasına gelişmiş mekân düzenine sahip, sütun dizilerince taşınan bir yapı türü. Kilise işlevi gören Hristiyan bazilikaları Bizans döneminde yaygındı (Metin SÖZEN, Uğur TANYELİ, *Sanat Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.49-50).

⁸⁰A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.79.

⁸¹S.EYİCE, *Ayasofya I*, s.6; *Türk Ansiklopedisi*, IV, s.359.

hasar yaşamıştır.⁸² Bunun yanında İstanbul'da meydana gelen bir depremde de kalan kısımları yıkıldığını bazı kaynaklar bildirmektedir.⁸³ Kilisenin yıkılan ve yanan taraflarının yeniden yapılması ve zarar gören taraflarının onarımı işleri, II. Theodosios (408-450) zamanında ise Mimar Ruffinos'a verilmiştir.⁸⁴ Tadilat bu mimar tarafından bitirilerek beş nefli (sahın), bazilika sitilinde tavanı kemerli olarak 10 Ekim 415 tarihinde yeniden ibadete açılmıştır.⁸⁵ Bu ikinci Ayasofya 415'ten 532 tarihine kadar şehrin en büyük kilisesi olarak kaldı.⁸⁶ Bu ikinci yapıya ise; Prokopios'un aktardığına göre Bizanslılar; tanrının bilgeliği anlamına gelen "Sophia" adını vermişlerdir.⁸⁷

1935 yılında A. M. Schneider tarafından Ayasofya'da yapılan kazılarda binanın ön tarafında bulunan büyük süslemeli frizler bu ikinci yapının giriş bölümüne aittir. Üzerlerinde 12 havariyi temsil eden kuzu kabartmaları olan frizler bu süslemeye sahip olan bir yapının oldukça gösterişli bir bina olduğu fikrini bize vermektedir. Schneider'e göre bunlar II. Theodosios tarafından yaptırılan bazilikanın giriş cephesinin kalıntılarıdır.⁸⁸ Bu gün Ayasofya'nın altında bulunan kalıntıların bu dönem kalıntıları olduğu belirtilmektedir.⁸⁹ Cornelius Gurlitt'e göre nefler üzerindeki çatısı 416'da yanmış, çatının yerine "silindirik tonozlar" yapılmıştır. 446'da mabet bir yangın daha geçirmiştir.⁹⁰

Bizans tarihinde gerçekleşen en önemli ayaklanmalardan birisi Nika Ayaklanmasıdır. I. Iustinianus'u devirmek için harekete geçen bir grup monofizist⁹¹ çıkardıkları Nika Ayaklanması adı verilen⁹² isyan sırasında 13-14 Ocak 532'de Ayasofya bir kez daha yanmıştır.⁹³ Patrik Yuhannes'in sürülmesi yüzünden çıkarılan isyanın sloganı "Nika" yani "zafere" dir. İsyancıların "Nika" diye bağrıışmaları sebebiyle bu ihtilale "Nika İhtilali" denmiştir.⁹⁴ Nika İsyanı'nın sebebi din çatışmasıdır. Bu çatışmada Hz. İsa'nın dinine inananlar ile putperestler karşı karşıya gelmişler ve bir

⁸² **Ana Britannica**, IV, s.39; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.3.

⁸³ A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.38.

⁸⁴ A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde..**, s.85 ; F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.6.

⁸⁵ T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.26; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.85.

⁸⁶ A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.46.

⁸⁷ Karoly KOS, **Bizans'tan Osmanlıya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.46-47; S.EYİCE, "Ayasofya" **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.44.

⁸⁸ S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.6; S.EYİCE, "Ayasofya" **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.44.

⁸⁹ A.M.Sneider ve Muzaffer Ramazanoğlu'nun da içerisinde bulunduğu bir heyet tarafından yapılan 1935 yılındaki kazılar sonucunda bazı kalıntılar bulunmuştur. Bu kalıntıların 415'te merasimle açılan binaya ait olduğu tespit edilmiştir (A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.46).

⁹⁰ C.GURLIT, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, s.22.

⁹¹ **Monofizist**: Hz İsa' da, insan ve tanrının özünün birlikte bulunduğuna inanan mezhep (A.AKGÜNDÜZ, A.ÖZTÜRK, S.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.47).

⁹² E.AKAN, **Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**, s.5.

⁹³ S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.6; S.EYİCE, "Ayasofya" **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.44.

⁹⁴ T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.26; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.49.

saatin içerisinde beş bin kişi ölmüştür. Ayrıca putperestlerin ibadetgâhı olarak tavsif edilen kilise ki bu kilise II. Ayasofya'dır ve tamamen yıkılmıştır.⁹⁵

Bizans tarihçisi Ostrogorski'nin yazdıklarına göre de ayaklanma başladığında Hipodrom'dan (Osmanlı döneminde buraya At Meydanı denilirdi)⁹⁶ başlayan isyanda “çok yaşasın fakirlerin koruyucusu yeşiller ve maviler” diye sesler yükselmiştir.⁹⁷ Yeşiller ve Maviler o dönemde araba yarışlarına katılan takımlardır. Bunların taraftarları vardır. Maviler aristokrasinin, yeşiller zengin tüccar sınıfının takımıdır. Ölümle sonuçlanan rekabette, kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu rekabete rağmen iki takım taraftarını ayırıştırıp isyana teşvik eden taraftarlardan bazılarını Justinyen'in haksız bir şekilde idama mahkûm etmiştir. İsyan Hipodromdaki yarışlar sırasında başlamıştır. Hipodrom'daki bu kalabalık isyancı kitlesi hapisane muhafızlarını öldürerek bütün mahpusları salıvermişler aynı zamanda hapisaneyi de yıkmışlardır.⁹⁸ Komutan Belisarius ve Mundus'un emri altındaki paralı askerler Hipodroma girerek Justinyen'in talimatıyla büyük bir katliam gerçekleştirilerek, 30 bin kişi öldürülerek isyanı bastırmışlar. Böylece isyancılar ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır.⁹⁹

3- III. Ayasofya'nın Yapılması ve Açılışı

13-14 Ocak 532 yılında Nika Ayaklanması sırasında çıkan yangında II. Theodosios tarafından yaptırılan Ayasofya ortadan kalkmış, kilise bir defa daha yanmıştır.¹⁰⁰ I. Iustinianus, ayaklanmayı 18 Ocak'ta¹⁰¹ bastırarak elde ettiği büyük zaferin ardından kilisenin tekrar yapılması için harekete geçer.¹⁰² I. Iustinianus'un hayatı ve yapıları hakkındaki en güvenilir kaynak olarak kabul edilen Prokopios (500-562) yapının inşası için çalışmaların 23 Şubat'ta (532)¹⁰³ başladığını aktarmaktadır. Sonuç olarak günümüze ulaşan Ayasofya, 532 yılında yapımına başlanmış olan son yapıdır.¹⁰⁴ Yani III. Ayasofya'dır. I. Iustinianus Ayasofya'ya verdiği bu önemden dolayı Nika

⁹⁵F.ASLAN, *Ayasofya Efsaneleri*, s.6-8.

⁹⁶Edward RACZYNSKI, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev. Kemal Turan) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s.25.

⁹⁷Georg OSTROGORSKY, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, s.67.

⁹⁸M.V.LEVTCHENKO, *Bizans Tarihi Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*, (Çev: Maide Selen), Doruk Yayınları, İstanbul, 2007, s.69.

⁹⁹M.V.LEVTCHENKO, *Bizans Tarihi Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*, s.69-71.

¹⁰⁰S.EYİCE, *Ayasofya I*, s.6; T.ÖZ, *İstanbul Camileri*, s.26.

¹⁰¹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.49.

¹⁰²S.EYİCE, *Ayasofya I*, s.6.

¹⁰³E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.8.

¹⁰⁴S.EYİCE, *Ayasofya I*, s.6.

Ayaklanmasını bastırırken öldürdüğü 35-40 bin kişi için sonradan kan ve zulüm ile anılmamıştır.¹⁰⁵ Akıllarda hep Ayasofya'yı yaptıran İmparator olarak anılmıştır.

Yeniden inşasına başlanan III. Ayasofya ile İmparator'un doğrudan kendisinin ilgilendiği bilinmektedir. İmparator beladan kurtuluşun nişanesi olarak daha büyüğünü yaptırmaya karar vermiştir. Hatta inşaatın yapımına nezaret etmek için inşaat sahası yanında kendisi için kilisevari bir taht yaptırmıştır.¹⁰⁶ Justinianus bu kilisenin yapımı için Miletoslu İsidoros ve Tralles'li (Aydın) Anthemios olarak bilinen iki Batı Anadolu mimarı görevlendirmiştir.¹⁰⁷

Bu iki mimarın ortaya çıkardığı plan, bütün mimari tarihinde hala eşsiz olacak kadar cüretliydi. Bu bakımdan Ayasofya Bizans sanatının değil, sadece iki Anadolu mimarın şaheseri olarak düşünülebilir.¹⁰⁸ Bu iki mimar hem önceden yapılagelen kubbeli bina usulünü hem de bazilika denilen Hristiyanların haçvari planını tam bir maharetle uygulayıp benzeri görülmemiş bir eser meydana getirmişlerdir. Bu inşaatla önceki seferler sürekli yandığı için ahşap malzemedan kaçınılmıştır. Celal Esad, bundan dolayı inşaatla İran usulünü takip ederek bunu tekâmül ettirdiklerini söylemektedir. Bu inşaatla taş ve tuğla kullanılmıştır. Taş yalnız esas ayaklarda ve zemin kaplamada kullanıldı. Gergi unsuru olarak ahşap malzeme kullanılmıştır. Duvarlar tuğladır. Rivayete göre binanın kubbesi için Rodos'tan özel hafif tuğlalar hazırlatılıp getirilmiştir. Kubbede hafif olduğu için Rodos toprağı kullanıldı. Bu tuğlalar ekserisi kare şeklinde olup 37 cm uzunluğunda ve 5 cm kalınlığındadır. Harcına horasan harcı, arpa, söğüt, karaağaç ile kireç karıştırıp özel bir karışım yaptılar. Bu karışım binayı dayanıklı kıldı.¹⁰⁹

Bu yapı için imparatorluğun hâkim olduğu tüm topraklardan malzeme getirildiği bilinmektedir.¹¹⁰ İnşaatla 1000 usta, 10 bin işçi çalıştığı belirtilmektedir.¹¹¹ Yapımı için Nika Ayaklanması'ndan kısa bir süre sonra (39 gün sonra) 23 Şubat 532'de¹¹² başlanmış, bezeme dışında kalan bölümler 5 yıl, 10 ay, 4 gün sürmüş,¹¹³ 27 Aralık

¹⁰⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.47-49.

¹⁰⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.57.

¹⁰⁷Erdem YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1986, s.34; T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.27; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.4; **Türk Ansiklopedisi**, IV, s.359.

¹⁰⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.58; A.S.BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.3.

¹⁰⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.58-59.

¹¹⁰**Ana Britanica**, IV, s.40.

¹¹¹E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.8; A.S.BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.6.

¹¹²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.49.

¹¹³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.62.

537'de bina yapımı bitirilmiştir.¹¹⁴ Batıda yer alan bir atriumla birlikte külliye'nin dış duvarları, yaklaşık 92 m. uzunluğunda ve 70 m. genişliğinde bir dikdörtgen oluşturmuş ve bir bazilikanın tüm özelliklerini taşısa da, III. Ayasofya'nın bir kubbe ve iki yarım kubbe ile örtülmüş olması da onu özgün kılmıştır.¹¹⁵ Ayasofya'nın açılış merasimi 26 Aralık 537'de yapılmıştır.¹¹⁶ İçinin süslemeleri uzun yıllar devam etmiştir.¹¹⁷ Ayasofya'nın açılışında 1000 öküz, 6000 koyun, 600 geyik, 10000 tavuk, 10000 horoz kesilerek fakirlere ve halka dağıtılmıştır. Bunlar abartılı rakamlar olarak görünüyor. Ayasofya açılışta tamamlanamamış, tam olarak tamamlanıp bitirilmesi II. Iustinianus zamanında (565-578) olmuştur.¹¹⁸ 558'de ana kubbe çökünce, İsidoros' un yeğeni olan Genç İsidoros' un yaptığı ve günümüzde de ayakta duran kaburgalı yeni kubbe 562' de tamamlanmıştır.¹¹⁹ 23 Aralık 562'de açılan Ayasofya, ilk şeklinden daha yüksek bir iç mekâna sahip olmuştur.¹²⁰

Mabed'in açılışı için son derece görkemli bir tören yapılmıştır. İmparator Justinianus Ayasofya'ya zafer arabası ile gelmiş, Atriumda (avlu) arabadan inerek başta Patrik Menas olmak üzere doğu kilisesinin önde gelenleri ve tüm devlet erkânınca karşılanmıştır. Patrik ile el ele tutuşarak mabetten içeri giren İmparator gördüğü ihtişam karşısında kendini tutamamış; "Çok şükür Tanrıya ki böyle bir yapının kurulmasına beni memur etti" yine Kudüs'te ki Hz. Süleyman mabedini kastederek: "Ey Süleyman seni geçtim"¹²¹ diye bağirmiştir.

Eski Ayasofya'nın kalıntıları yeni binanın altında kalmıştır.¹²² İstanbul ve Ayasofya hakkında geniş bilgiler veren Koca Nişancı Reisülküttap Celalzade Mustafa Çelebi'nin, Hicrî 948 (1541) tarihinde yazılan, "Tarih-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Cami-i Ayasofya" adlı eserde derlediği bilgilerde: "II. Ayasofya'nın enkazına ait olan taşların, sütunların ya da diğer yapı malzemelerinin III. Ayasofya inşaatında kullanılmadığı bu enkazın denize döküldüğü" bildirilmektedir.¹²³ Çünkü müverrihlere göre II. Ayasofya'nın enkazı böylesine yüce bir mabede layık değildir ve putperestlerin

¹¹⁴E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.8.

¹¹⁵H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.11.

¹¹⁶T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.27; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.63.

¹¹⁷F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.28.

¹¹⁸E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.8.

¹¹⁹**Ana Britanica**, IV, s.40; **Türk Ansiklopedisi**, IV, s.359.

¹²⁰Müller Wiener WOLFRANG, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.85.

¹²¹İlhan AKÇAY, **Ayasofya Camii**, Hakses Yayınları, Ankara, 1999, s.30; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.63; **Türk Ansiklopedisi**, IV, s.359.

¹²²F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.6.

¹²³F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.9.

kilisesinin enkazını kullanmak haramdır. Bundan dolayı bu enkaz Abdülkayyum Efendi'ye göre denize dökülmüş, Celalzâde Mustafa Çelebi'ye göre ise bir başka yerde korunmuştur¹²⁴

4- Ayasofya'nın Yapılış Bedeli

Ayasofya gibi büyük ve gösterişli bir mabedin yapımında hiçbir masraftan ve ayrıntıdan kaçınmadıklarını görülmektedir. Böyle bir binanın az bir maliyetle bitirilmesi düşünülemezdi. İustinianus, İmparatorluğun bütün imkânlarını kullanmış, binanın bitmesi için yoğun gayret göstermiş, gayreti sonucunda bu mabedi yaptırmaya muvaffak olmuştur. Mabedin inşası için ne kadar harcandığına dair net bir rakam çıkarılmasa da farklı görüşler bulunmaktadır. Kadaynos'un rivayetine göre, Ayasofya binasına 361 milyon dolar miktarında bir para sarf edilmiştir.¹²⁵ Mr. Cooks "Memalik-i Osmaniye'ye Dair" adlı risalesinde binanın 70 milyon dolara mal olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

B) AYASOFYA'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE SÜSLEMELERİ

1- Ayasofya'nın Mimari Özellikleri

İstanbul'un, muhteşem anıtlarından Ayasofya, tarihi geçmişinin yanı sıra mimarisi ve süslemeleri ile yüzyıllar boyunca herkesin ilgisini çekmiştir. Mimari açıdan şaheser olan Ayasofya'nın, çağdaş birçok anıttan mimari üstünlüğü de söz konusudur. Ayasofya'nın iskeleti, kareye yakın dikdörtgen şeklinde ve bütün doğu kiliselerinde olduğu gibi doğu yönüne bakar. Planı bir çerçeve içine yerleştirilmiş, boyu hemen hemen enine eşit bir Yunan haçına benzemektedir.¹²⁷ Bina Bizans döneminde Hristiyan döneminin ibadet yerleri gibi büyük ölçülerde bazilika sisteminde olup bunlar genelde uzunlamasına iki sütun dizisi ile ayrılmış üç neflidir.¹²⁸ Orta nef yan neflere göre çok geniştir. Orta nef 32,27 m. genişliğinde yan nef'ler ise 18,19 m. ve 18,70 m. genişliğindedir.¹²⁹ Binanın umumi uzunluğu apsid¹³⁰ dâhil olmak üzere 79,29¹³¹, iç ve

¹²⁴F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.11.

¹²⁵Celâl Esad ARSEVEN, **Eski İstanbul (Abidat ve Mebanisi)**, (Haz. Dilek Yelkenci), İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989, s.115; **Türk Ansiklopedisi**, IV, s.359.

¹²⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.63.

¹²⁷F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.13.

¹²⁸**Nef (Sahn):** Kilisede Apside dik doğrultuda birbirlerinden sütun ya da ayak dizileriyle ayrılmış uzunlamasına mekânların her biri (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.222).

¹²⁹F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.10.

¹³⁰**Apsid:** Bir tapınak mekânı içinde doğrultu belirleyen yarım daire planlı ve mihrabı içeren bölüm (M. SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.31).

¹³¹A.S.BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.6.

dış nartekslerde¹³² eklenirse 99,13 metredir. Bina toplamda 7570 metrekare bir saha işgal eder ki büyüklük olarak Roma'daki St Pierreve, Seville, Milano katedrallerinden sonra dünyanın dördüncü mabedi özelliğini taşır.¹³³

Ayasofya'nın en görkemli yeri üst tarafları kemerli kırk pencere ve kırk kaburganın yer aldığı hafif tuğladan yapılmış kubbesidir.¹³⁴ Binanın merkezinde bulunan kubbe yuvarlak değildir. Yıkılmalar ve tamirler dolayısıyla belki evvelce yuvarlak olan şekil değişmiştir. Hafif elips biçimindedir.¹³⁵ Kubbe kutru ortalama 31,37 metredir.¹³⁶ Kubbe yüksekliği de 55,6 m. olan Ayasofya, yükseklik olarak bu üç binadan ve Londra'daki St Paul (kubbe yüksekliği 76,33 m.) kilisesinden sonra gelir.

Ayasofya'nın büyük kubbesi yuvarlak dört pandantif¹³⁷ bir şekle dönüştürülerek dört büyük kemere istinat ettirilmiştir. Bu dört büyük kemerde binanın merkezinde bulunan dört esas pilyeye¹³⁸ istinat eder. Ana kubbenin yanında doğu ve batısında yer alan iki yarım kubbe teknik yönden büyük bir destektir. Böylece bunlarla kubbenin ayakta durması sağlanmıştır. Daha sonraları bunları desteklemek için payandalar yapılmak zorunda kalınmıştır. Kubbenin üzerine oturduğu pandantifler alttan fil ayaklarına dayanmış, yukarıdan da kubbe kasnağını tamamlamıştır. İmparator İustinianus Ayasofya'nın iç duvarlarını altın levhalarla kapatmak istemişse de münecimler bir gün Bizans'ın yoksul düşeceğini ileri sürerek bunu engellemişlerdir.¹³⁹ İmparator, yeni binanın yangına, depreme karşı da dayanıklı olmasını şart koşmuştur. Bundan dolayı, kilisenin kemerlerle, kubbelerle örtülmesine, yapı malzemesi olarak da hemen hiç tahta kullanılmamasına karar verilmiştir. Böylece fil ayaklarıyla hatıllar kesme taştan, sütunlar, başlıklar kaplamalar, söveler beyaz ya da renkli mermerlerle mozaikten yapıldı. Yalnız yapının asıl duvar, kubbe ve kemerlerinde hep tuğla kullanıldı.¹⁴⁰ Ayasofya'nın inşasında İran tarzı takip edilmiştir. Ayasofya kendinden önceki zamanlarda Mezopotamya ovalarını süsleyen muhteşem kubbelerin inşasına ait

¹³²**Narteks:** Bizans mimarisinde kilisenin ana mekânın açılan giriş bölümü. Dışa kapılarla açılan kapalı bir mekândır (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.221).

¹³³E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.10.

¹³⁴F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.23; S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.16; **Türk Ansiklopedisi**, IV, s.359.

¹³⁵S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.16.

¹³⁶F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.11.

¹³⁷**Pendantif:** Bir geçiş ögesi. Kare planlı bir duvar istemi üzerine kubbenin oturtulmasını sağlar. Bu amaçla köşelerde oluşturulan üçgen biçiminde içbükey parçalara denir (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.236).

¹³⁸**Pilye:** Yatay taşıyıcı elemanlarda oluşan çekme gerilmelerini karşılamak üzere kullanılan; temel girişlerinde 60, diğer giriş ve döşemelerde 45 derecelik kıvrımla kullanılan çelik yapı elemanıdır (<http://www.uludagsozluk.com/k/pilye/E.T.05.04.2014>).

¹³⁹E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.10-11.

¹⁴⁰**Yeni Hayat Ansiklopedisi**, I, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973, s.496.

tarzın sadık bir ifadesi olmasından dolayı sanat tarihi bakımından oldukça önemlidir. Oralardan Ege Denizi'nin doğu sahillerine yayılmış olan usulü, Batı Anadolu'dan gelen mimarlar beraberlerinde Bizans'ın payitahtına getirerek İmparator I. Justinianus'un emri ile yapılan Ayasofya'ya tatbik etmişlerdir. Ayasofya'nın fil payeleri gayet büyük kalker taşlarından yapılmıştır. Duvarları ise tuğladır. Tuğlalar genellikle kare şeklindedir ve 37 cm. uzunluğunda, 5 cm. kalınlığındadır.¹⁴¹

Ayasofya'nın üst katında dört kapı ve dört rampa yol ile çıkılan batı, güney ve kuzey olmak üzere üç galeri bulunmaktadır. İkinci kat galerilerin büyük bir kısmı vaktiyle kadınlara ayrılmıştır. Bu nedenle buraya kadınlar galerisi de denilmektedir. Üst kat güney galerinin orta kısmında mermer bir bölme ile ayrılmış olan kısım, ruhani meclislerinin toplantı yaptığı yerdir.¹⁴²

Ayasofya'da ana mekâna girmeden kilisenin ana mekânına açılan "narteks" adı verilen "giriş bölümü" bulunmaktadır. İç ve dış olmak üzere iki tane narteks bulunur. Ayasofya'nın kuzey- doğu köşesi dışında içine değerli eşyaların konulduğu Hazine binası yapılmıştır. Ayasofya'nın güney tarafına bitişik vaftizhane binası bulunur. Bu vaftizhane ile Ayasofya arasında küçük bir avlu bulunur.¹⁴³ Burası Osmanlı döneminde cami kandil yağlarının konulduğu depo, 1639'dan itibaren I. Mustafa'nın türbesi haline dönüştürülmüştür.¹⁴⁴ Ayasofya'nın güney batısında "Horologion" adı verilen günün vaktini gösteren bir yirmi dört kapılı muvakkithane bulunmaktadır.

2- Ayasofya'nın Süslemeleri

Ayasofya süslemeleri ile de dikkat çeken bir eserdir. Sanat tarihi ve mimarlık dünyasının önemli bir yapıtıdır. Ayasofya, altın ve gümüş işlemeli süslerle maddi âleme ve göze; Hz. Meryem'e, Hz. İsa'ya ve Hristiyan azizlere ait kutsal eşyalarla da manevi âleme ve ruha hitap eden, içerisine girenleri hayran bırakan, o güne kadar eşi ve benzeri olmayan bir mabet halini almıştır.¹⁴⁵ Ayasofya, VI. yüzyıl Bizans dönemi eseri olmakla beraber, benzeri olmayan, sonraki devirlerde de taklit edilemeyen Roma'nın mimari geleneğine bağlı bir eserdir. Dış ve iç görünüşteki tezat ve iri kubbe Roma mimarisi

¹⁴¹F.ASLAN, *Ayasofya Efsaneleri*, s.21-22.

¹⁴²*Türk Ansiklopedisi*, IV, s.361.

¹⁴³Erdem Yücel, "Ayasofya Levhalarının Hikâyesi", *Türk Dünyası Tarih*, S.45, Eylül 1990, s.45.

¹⁴⁴F.ASLAN, *Ayasofya Efsaneleri*, s.46.

¹⁴⁵F.ASLAN, *Ayasofya Efsaneleri*, s.29.

örnek alınarak yapılmıştır. Dış görünüş zarif değildir, proporsiyonlara¹⁴⁶ dikkat edilmemiş, bir kabuk gibi yapılmıştır. Bunun tersine iç görünüm saray gibi görkemlidir, göz alıcıdır, yapı, dev bir “İmparatorluk Dönemi” eseridir.¹⁴⁷

Ayasofya'nın içi gayet muhteşem ve süslü yapılmıştı. Ayasofya'yı dışarıdan gören bir kimse, hiçbir zaman içinde hissettiği azamet ve haşmeti önceden düşünemez. Ayasofya'nın iç süslemelerinin önemli unsurlarından biri duvarlarına döşenen, çeşitli renk ve biçimlerden oluşan mermerleridir. Bu mermerler, renk ve şekilleri itibarıyla mabede girenleri hayretler içinde bırakır. Mermerler üzerindeki şekiller, insanlar tarafından farklı biçimlerde yorumlanarak etrafında efsanelerin teşekkül etmesine sebep olmuştur.¹⁴⁸

Ayasofya'nın daha güzel bir eser olması için İmparatorluğun farklı eyaletlerinden güzel mimari parça ve malzemeler getirilmiştir. Bu amaçla İmparator I.Iustinianus zamanında Aspendos, Ephesos, Baalbek başta olmak üzere Anadolu'nun eski antik kentlerinden şehir kalıntıları, sütunları, mermerleri ve renkli taşları Ayasofya'da kullanılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Ayasofya'nın döşeme ve duvarlarını kaplayan mermerler Marmara Adası'ndan (prokonneos), yeşil somakiler Eğriboz Adası'ndan, pembe mermerler Afyon yakınlarından, sarı mermerler Kuzey Afrika'dan, yeşil somakiler ise Teselya ile Mora Yarımadası'ndan getirilmiştir. Bunun yanı sıra Anadolu'nun çeşitli yerleşme alanları ile Atina, Numidia, Mısır ve Suriye'den de değerli taşlar, oymalar, sütunlar burada toplanmıştır.¹⁴⁹

Mozaiklerle kaplı süslemeler Ayasofya'nın tarih boyunca ilgi çeken en önemli özelliğidir. I.Iustinianus Ayasofya'yı inşa ettirdiğinde kemerleri, tonozları ve üst örtüsünün sathları mozaiklerle kaplanmıştır.¹⁵⁰ Ayasofya mozaiklerinde çok çeşitli cins ve renkte mozaik parçaları kullanılmıştır. Özellikle bunlar arasında çok sayıda altın, gümüş, cam, taş, pişmiş toprak ve mermer parçalarına rastlanmıştır. Beyaz, sarı, kırmızı, mor, turkuaz, pembe, yeşil, mavi, siyah, kahverengi de burada kullanılan belli başlı renklerdir.¹⁵¹ En eski mozaiklere iç narteks ve yan galeride rastlanmaktadır.

¹⁴⁶**Proporsiyon:** Soyut olarak iki büyüklük arasındaki sayısal bağıntı yada bütünle onu oluşturan parçalar arasındaki oransal ilişkiler anlamına gelmektedir (http://tr.wikipedia.org/wiki/Proporsiyon_mimari E.T.05.06.2014).

¹⁴⁷S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.8.

¹⁴⁸F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.29.

¹⁴⁹E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.8.

¹⁵⁰A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.193.

¹⁵¹E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.14.

Figürlü mozaikler günümüze ulaşmamıştır.¹⁵² 726-882 senesi sonunda putkırınlar (İkonoklazma) adı verilen grup bunları tamamen tahrip etmişlerdir. Bu gün Ayasofya’da bulunan mozaikler bu yüzden VIII ve X. yy’da yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵³

İstanbul’un fethinden sonra Ayasofya’nın camiye çevrilmesine rağmen mozaiklere dokunulmamıştır. Mozaiklerin haçlı ve insan figürlü olan kısımları evvela badana ve sonra 1847-49’da yapılan onarmada, yağlı boya da üzerleri sıvanarak 3 cm bir alçı tabakasıyla örtülmüştür.¹⁵⁴

Ayasofya gibi büyük bir mabedin pek çok kapısının olması onu ihtişamlı kılar. En önemli kapısı büyük orta kapısıdır. Evliya Çelebi, bu kapının Hz. Nuh’un Cudi Dağı’ndaki gemisinin enkazından alındığını söyler.¹⁵⁵ Ayasofya’nın kuzey tarafında beş, doğu tarafında iki, batı tarafında halen açık olan yedi, güney tarafında iki, bunların dışında da mabedin alt ve üst katlarında çeşitli bölümlere geçişleri sağlayan pek çok kapısı bulunmaktadır.¹⁵⁶ Ayasofya’ya batıdan, atriumdan içeri girmek için vaktiyle açılmış olan 7 kapıdan bugün sadece 3’ü kalabilmiştir. Diğer 4 kapı ise yıllar içerisinde yapılan tamirler sırasında kapatılmıştır. Dış narteksten iç nartekse açılan 5 kapı bugün de vardır. İç narteksten binaya girmeye yarayan 9 kapıdan ortadaki İmparator kapısının çerçeveleri bronzdan yapılmıştır.

Ayasofya mimarisini zenginleştiren ve süsleyen unsurlardan birisi de sütunlar, sütun başlıkları ve bunları birbirine bağlayan kemerler ve kemer süslemeleridir. Ayasofya’nın içinde galeri de dâhil olmak üzere 107 sütun bulunmakta, bunlardan 40’ı aşağıda, 67 adedi üst galeride yer almaktadır. Sütunların çoğu “verde antico” denilen yeşil renkli somaki mermerden bir kısmı da koyu vişne rengindedir.¹⁵⁷ Bunlardan en önemli olanları alt mekânda yer almaktadır. Ana mekânı ayakta tutanlar yani binanın iskeletinde olanlar çoğunluktadır.

C) BİZANS DÖNEMİNDE AYASOFYA’DA GELİŞMELER

¹⁵²Türk Ansiklopedisi, IV, s.360.

¹⁵³T.ÖZ, İstanbul Camileri, s.29; A.S. BOYAR, Ayasofya ve Tarihi, s.8.

¹⁵⁴A.S.BOYAR, Ayasofya ve Tarihi, s.10; Türk Ansiklopedisi, IV, s.359.

¹⁵⁵Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.91.

¹⁵⁶ Feridun DİRİMTEKİN, “Ayasofya’nın Bronz Kapıları”, Ayasofya Müzesi Yıllığı, nr: 3, Ayasofya Müzesi Yayınları, V, İstanbul, 1961, s.10-22.

¹⁵⁷Türk Ansiklopedisi, IV, s.359.

Ayasofya, Bizans dönemi boyunca dikkat çekici bir merkez yapı olmanın dışında pek çok tarihsel olayın da sahnelendiği yer olma özelliğine sahiptir. İkonoklazma¹⁵⁸ adı verilen dönemde, 726-842 tarihleri arasında Ayasofya’da bulunan bütün figürlü süslemeler ortadan kaldırılmıştır.¹⁵⁹ 859’da büyük bir yangın geçiren kilise en büyük tahribatı 869 yılındaki depremden dolayı görecektir.¹⁶⁰ 989 yılında Ekim ayında olan deprem de ise binanın birçok bölümü dışında bir kez daha büyük merkezi kubbenin yıkılmasına neden olur. Bu sırada tahtta bulunan II. Basileios (976-1025) altı yıl süren bir onarım sonucu binayı eski haline çevirmeyi başarır. Kilisenin onarımı Tiridat (Trdat) adlı bir mimar tarafından 5-6 yıllık bir süreçte yapılır ve 994’de tekrar ibadete açılır.¹⁶¹ Ayasofya, Bizans’ın sahip olduğu en büyük kilise olmak sıfatıyla patrik ve imparatorun yer aldığı pek çok törene ev sahipliği yapmaktaydı. 10. yüzyılda “Törenler” kitabını yazmış olan İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenetos (913-959) burada gerçekleşen törenleri tüm ayrıntılarıyla anlatır. Yapı ayrıca Patrikhane’nin komşusudur ve büyük dini toplantıların güneydeki galeride yapılmakta olduğu bilinmektedir. Bu toplantılardan 1166 tarihli olanı bir “kral emri” şeklinde mermer levhalara kazınarak dış nartekse yerleştirilmiştir. II. Selim’e (1566-1574) kadar yerinde duran bu levhalar 1566’da ters çevrilerek Kanuni’nin türbe saçağına yerleştirilmiştir. 1960 yılındaki türbenin onarımı sırasında bulunan levhaların bir kısmının alçı kopyaları alınarak eski yerlerine yerleştirilmiştir.¹⁶²

Tarihte üç defa inşa edilmiş ve günümüze kadar pek çok onarım geçirmiş olan Ayasofya’nın XII ve XIII. yüzyıllardaki görünümü, Doğu Roma İmparatorluğu’nun yaşadığı son siyasi ve kültürel evreyi anlayabilmek için önem taşımaktadır. İmparatorluk topraklarının maruz kaldığı Latin istilasından Ayasofya’da nasibini almış ve her ne kadar sonradan bu haçlı esareti ortadan kalkmış olsa da yapı, bir daha hiçbir zaman eski ekümenik bazilikal görkemine kavuşamamıştır.¹⁶³

Dördüncü Haçlı Seferi’nde, Latinler Constantinopolis’i zapt etmişlerdir. 1204-1261 yılları arasında İstanbul’a hâkim olan Latinler, şehre girdikleri andan itibaren şehri

¹⁵⁸**İkonoklazma:** “İkon” Ortadoks kiliselerinde Hz Meryem ve azizleri betimleyen resim demektir. İkonoklazma ise Bizans tarihinde her türlü dinsel tasvirin kaldırılması için girişilen çatışmaların yaşandığı dönem (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.144).

¹⁵⁹S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.9.

¹⁶⁰H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.30; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.74.

¹⁶¹H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.30; S.EYİCE, “Ayasofya”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.44-45.

¹⁶²S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.10.

¹⁶³H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.34.

özellikle de Ayasofya'yı yağmaladılar.¹⁶⁴ Latin ordularının, Konstantinopolis'i işgal ederek 1204-1261 tarihleri arasında kurdukları Latin Krallığı döneminde de Ayasofya'nın tahribata uğradığı bilinmektedir. Dördüncü Haçlı Seferi'nde haçlı ordusu, Kudüs üzerine gidecek iken 1203 yılında yol değiştirip İstanbul'a geldiğinde, onlara borçlu olan IV. Alexios, Ayasofya'nın değerli bazı eşyaları Latinlere vermek zorunda kalmıştı.¹⁶⁵ Ayasofya 3 gün boyunca Latinler tarafından yağmalanmıştır. Çalınan eserler arasında, 24 incil, 36 buhurdanlık, 300 şamdan, 6000 ayaklı şamdan, 300 tören elbisesiyle birlikte 5 haç, 2 altın, 3 kristal, 250 gümüş şamdan ve 4 meşale yer almaktadır.¹⁶⁶ Ayasofya'nın pek çok değerli kutsal eşyası alınarak batıdaki kiliselere gönderilmiştir.

1261'e dek tahta geçen Latin krallarından beş tanesi burada taç giymiştir. II. Andronikos, 1317'de yapının doğu ve kuzey tarafına yeni destek payandaları yaptırmıştır. 1344'deki depremin ardından Ayasofya'da yeni çatlaklar ve tahribatlar oluşmuş fakat asıl çöküntü 19 Mayıs 1346'da olmuştur. Doğu yarım küresi yıkıldı. Yıkılırken yanında bulunan kubbenin bir kısmı da yıkıldı. Tamirat için yeterli para olmaması nedeniyle 1354'de yeni vergi toplanarak yapının masrafları karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁶⁷ Bu para ile mimar Asras ve J. Perella binayı yeniden tamir etmişlerdir.¹⁶⁸

İstanbul'un çöküşü XIV. yüzyılın sonlarından başlayarak İstanbul'un fethine kadar bu çöküş devam etmiştir. XII. Yüzyılda bir milyon olan nüfus fetih öncesinde yüz binlerin altına kadar düşmüştür.¹⁶⁹ Ayasofya XIV ve XV. Asırda Bizans İmparatorluğunun harabisininde bir örneği durumundadır. 1350'de İstanbul'a gelen bir Rus rahibi, kilise kapılarının tamir edilemediği, 1402'de gelen Kastil elçisinin binayı çok harap ve birçok kapıları düşmüş yerde yatar vaziyette bulmuştur.¹⁷⁰ 1437'de İstanbul'a gelen Pero Tafur'a göre, kent, dağ başını andırmaktadır.¹⁷¹

Fatih tahta çıkınca Bizanslılar derin bir teessüre kapılmışlardır. Hatta son Bizans imparatoru Konstantinos Dragasis, hristiyanlık namına Papa Beşinci Nicolas (Nikola)'dan yardım istemiş, asırlardır birbirine düşman olan İstanbul ve Roma

¹⁶⁴F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.54; S.EYİCE, "Ayasofya" **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.45.

¹⁶⁵S.EYİCE, **Ayasofya I**, s.11.

¹⁶⁶H. F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.37.

¹⁶⁷S.SEYİCE, **Ayasofya I**, s.11; M.W.WOLFRANG, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s.88.

¹⁶⁸F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.8.

¹⁶⁹Sennur SEZER, Adnan ÖZYALÇINER, **Üç Dinin Buluştuğu Kent İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003, s.19.

¹⁷⁰F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.8.

¹⁷¹S.SEZER, A.ÖZYALÇINER, **Üç Dinin Buluştuğu Kent İstanbul**, s.19.

kiliselerinin birleştirilmesine bile razı olmuştur. Batılı kaynaklara göre papa İstanbul'a yardım kuvvetleri yerine iki mezhebi birleştirecek bir kardinalden başka bir şey göndermemiş olmakla tenkit edilir. Aslen Selanikli veya Moralı bir Rum olduğu rivayet edilen kardinal İsidore (İzidor) büyük bir gemiye iki yüz İtalyan askeri doldurarak İstanbul'a gelmiştir. 12 Ocak 1452 günü Ayasofya Kilisesinde imparator ve devlet erkânının da hazır bulunduğu halde büyük bir ayin yaparak Rum Patriği Grigorios Mammas'la beraber Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirildiğini ilan etmiştir. Mezheplerine vatanlarından çok fazla bağlı olan Bizanslılar, imparatorun bu faaliyetini küfür saymışlardır. Bizans İmparatoru, Avrupa katolikliğine gösterdiği fedakârlığın karşılığını görememiş, hemen hiçbir yardım alamamış, netice itibariyle kendi tebaası arasına bir tefrika sokmuş ya da mevcut olan bir tefrikayı alevlendirmiştir. O sıralarda bu yüzden Ayasofya'ya “mağara” veya “rafizilerin mezbahı” adı veriliyor; Dukas'a göre, içinde kiliselerin birleşmesi taraftarları olanlar tarafından ruhanî ayin icra olduğundan hiçbir Bizanslı kirlenmemek için mâbede girmiyordu.¹⁷²

II. BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE AYASOFYA

A) AYASOFYA'NIN CAMİYE ÇEVİRİLMESİ VE VAKFEDİLMESİ

Osmanlı'dan önce müslümanlardan hiç kimsenin Ayasofya'nın Bizans'taki iç durumunu tasvir etmemesi dikkat çekicidir. Müslüman dünyasında Ayasofya'ya dair bilgiler ve resimler Osmanlı dönemine aittir. Ayasofya'ya dair tafsilât veren ilk müslüman, Ahmed bin Rosta'dır. Rosta, “Kitab al-A'lak al-Nafisa” adlı eserinde Ayasofya'yı tasvir etmemiş; yortu günü dolayısıyla bir merasimden ve bu sırada Müslüman harp esirlerinin Ayasofya da bulunan “atrium” denilen avluda bulundurulduğundan bahsetmiştir.¹⁷³ Osmanlı'da en geniş Ayasofya bilgisini ve tasvirini Evliya Çelebi, yazdığı seyahatnamesinde vermiştir.

Osmanlı, Bizans döneminde uzun yıllar ihmal edilmiş, bakımsızlıktan yıkılacak duruma gelmiş bu mabedi, fetihten hemen sonra yeniden gözden geçirerek devrin en muazzam İslam mabedi haline dönüştürmüştür.

¹⁷²Sait ÖZTÜRK, “İstanbul'un Fethinden sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilişi”, Selçuk Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.14, 2003, s.135-136.

¹⁷³A.M.MANSEL, “Ayasofya”, s.49.

1) Fetih Öncesi Ayasofya'da Son Ayin

İstanbul'un fethine yaklaşıldığı günlerde Bizans halkı korunmak için Ayasofya'ya sığınmıştır.¹⁷⁴ Bizanslılar batıl bir inanca güvenerek, Türkler Konstantin sütununa kadar geldiklerinde gökten bir melek ineceğine, sütunun dibinde oturan fakir bir adama bir kılıç verip: "Bu kılıcı al. Tanrının halkının intikamını al" diyeceğine, Türklerin geldikleri Asya'daki vatanalarına çekileceklerine inanıyorlardı.¹⁷⁵

İstanbul'un fethinden bir gün önce Ayasofya'da İmparatorun, bütün devlet ve saray erkânının gözyaşlarıyla katıldığı büyük bir ayin yapıldı. Bu ayin Ayasofya'da yapılan son ayindir. Ayrıca bu sırada İstanbul sokaklarından papazların idare ettiği ayin alayları geçirilmiş, bütün halk bu alaylara katılmış ve İstanbul'un içi "Kyrie eleison" yani "Tanrım bize merhamet et" dualarıyla çınlamıştır. Kadın ve çocukların vaveylaları içinde yoluna devam eden bu alay surlara kadar ilerleyerek Bizans'ın son tahkimatını takdis etmişti. İmparator, Bizanslıları mukavemete teşvik eden son nutkunda: "Eğer şu son tavsiyelerime riayet edecek olursanız, belki kurtulabiliriz" demiştir.¹⁷⁶

2- Ayasofya'da ilk Türk Tamiri

İstanbul'un fethinden önce II. Mehmet tarafından henüz şehzade iken son Bizans İmparatorunun ricasıyla İstanbul'a gönderilen Türk Mimarı Ali Neccar Ayasofya'yı tamir etmiş ve Ayasofya'ya dört tane de istinat duvarı yapmıştır. Konu ile ilgili olarak Ali Sami Boyar: "Fatih Sultan Mehmed henüz Edirne Valisi iken İstanbul'da vukua gelen bir zelzele Ayasofya'yı yıkılma ile karşı karşıya bırakmıştı. Bu hal Bizans'ı çok korkutmuştu. Şehzade Mehmed, Mimar Ali Neccar'ı Ayasofya'yı tamir etmesi için Bizans İmparatoruna göndermiştir. Tamirden sonra geri dönen mimar, II. Mehmed'e: "Sağlamlık üzere öyle ayaklar yaptım ki son zamanda Hallac-ı Mansur'un yayı çilesi önünde Ayasofya kubbesi top ve çevgan yuvarlanıp yok olmaya. Tamir etmek benden fethetmek senden ola ve sana bir minare yeri inşa edip onda dua ettim. Hemen fethine gayret göster" deyince orada bulunanlar hemen fatiha'yı okudular" dediği Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde anlatılmıştır.¹⁷⁷ Fatih, fetihten sonra bir şerefeli, tuğla, altı yivli, düzgün, boyu yüksek ilk minareyi buraya yaptırmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁴Mustafa MÜFTÜOĞLU, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, Çile Yayınları, İstanbul, 1978, s.19; A.M.MANSEL, "Ayasofya", s.49.

¹⁷⁵Franz BABİNGER, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, (Çev. Dost Körpe), Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.96; A.M.MANSEL, "Ayasofya", s.49.

¹⁷⁶İ.H.DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, s.252.

¹⁷⁷A.S.BOYAR, *Ayasofya ve Tarihi*, s.13; S.EYİCE, "Ayasofya" *Osmanlı Ansiklopedisi*, s.45;

¹⁷⁸*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, I, s.56.

3- Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi Emri

II. Mehmet, fetihten sonra düzenlenen tören alayı ile şehre girince Ayasofya'yı görme arzusu¹⁷⁹ ile doğruca Ayasofya'ya gitmiştir. Kubbeye kadar çıkan padişah binanın harap vaziyetini görmüştür.¹⁸⁰ Sultan II. Mehmet'in Ayasofya önünde atından inerek yerden bir avuç toprak aldığını, bu toprağı başının üzerine götürdüğü ve çevresinde bulunanlara dönerek şöyle seslendiği belirtilmektedir: “Hakikaten bunlar erkek adamlarmış! Onların muharebe esnasında böyle çarpışmaları boşuna değilmiş” der. Bundan sonra mukaddes mahalle doğru yürüyen hükümdar, başta din adamları olmak üzere yerlere kapanarak ağlayan halka eli ile susmasını işaret eder. Patrik¹⁸¹ olduğu belirtilen kişiye dönerek sesli bir şekilde şöyle seslenir: “Ayağa kalk! Ben Sultan Muhammed Han. Sana, arkadaşlarına ve bütün toplananlara söylüyorum ki, bu günden sonra artık hayatınız ve hürriyetiniz için gazab-ı şahanemden korkmayınız.”¹⁸² Bundan sonra II. Mehmet başta askerlerine halka kötü davranmalarını emretmiş, onların selametle evlerine gitmelerini istemiştir. Fatih, Ayasofya'nın temizlenmesini emrederek dışarı çıkarken bir yeniçerinin avludaki mermerleri koparmaya çalıştığını görür. Birden hiddetlenen Hünkâr, elindeki gürzle yeniçeriyi engelleyerek; “Bre nabekâr, yapı yıkılır mı? Er isen bir yapıda sen kur” der.¹⁸³ Bu olayı Hammer, Ducas'a atfen şöyle anlatmaktadır: “Nefer gürzün şiddetinden çok padişahın gazabından yarı ölü hale geldi. Bir kaç kişi onu kucaklayarak oradan uzaklaştırdı. İşte o heyecanlı hengâme, o mahşeri kargaşalık, o şuursuz karışıklık arasında İstanbul'u ayakta tutan ve şehirden bir tek taşın düşmesini engelleyen bu gürz darbesidir”¹⁸⁴ F.Babingere göre ise: “Yapının altındaki mermerleri kıran bir Türk'ü Sultan görünce ona döşemeyi niye parçaladığını sordu. Türk: “Dinimiz adına” diye cevap verdi. Bu barbarca davranış karşısında öfkelenen Sultan Mehmed onu kılıcıyla iterek: “Yağmalarla (savaşta alınan ganimet) ve

¹⁷⁹M.MÜFTÜOĞLU, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, s.21.

¹⁸⁰Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi - Tarih-i Eb'ul Feth*, (Haz. Ahmed Tezbaşar), Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, 21, Tarihsiz, s.56.

¹⁸¹Patrik Anastasios II' nin istifasından sonra bu makamın boş kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet bu makamı sahipsiz bırakmamak için yeni patrik seçimini emreder. Bunun üzerine kilise önde gelenleri ruhbanlar ve şehirde yeniden toplanan halk, rahip sınıfına mensup Georgios Skolaraios Gennadios'u Patrik seçmiştir. Seçimden sonra Gennadios'u yemeğe davet eden Fatih Sultan Mehmet ona ruhani hâkimiyeti temsil eden patriklik esasları ile tacını verdiği gibi yeni patriklik makamı olarak bu gün yerinde Fatih Camii olan Havariyon Kilisesi'ni tahsis etmiştir. Böylece hristiyanlara dini özgürlüklerini tanımıştır (S.EYİCE, “Ayasofya” *Osmanlı Ansiklopedisi*, s.50).

¹⁸²M.MÜFTÜOĞLU, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, s.23.

¹⁸³E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.21; A.S.BOYAR, *Ayasofya ve Tarihi*, s.15.

¹⁸⁴E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.21.

tutsaklarla yetinin. Binalar benimdir” diye haykırdı. Bunun üzerine yaralı zorba, ayaklarından çekilerek dışarı çıkarıldı.”¹⁸⁵

Osmanlılarda yapılan şehirlerin fethinde gelenek olarak uygulanan bir kural vardır. Buna göre bir memleket veya bir kale fethedildiğinde ordu içeriye girip burçlara bayrak çekerken, surların üzerinde ezan sesleri yükselir, ardından şehrin en büyük kilisesi camiye çevrilirdi. İlk Cuma namazı burada kılınırdı.¹⁸⁶ Buna “fetih hakkı” denilirdi. Bu tarihi anane gereği II. Mehmet, fetihten hemen sonra Ayasofya’nın camiye çevrilmesi talimatını vermiştir. Fetihle Fatih ünvanına layık görülen II. Mehmed, Ayasofya’ya girince secde-i şükrana kapanmış, burada iki rekât namaz kılmıştır. Ayasofya’ da ilk ezanın da bu sırada okunduğu rivayet edilmiştir.¹⁸⁷ “Tarih-i Ayasofya” adlı eserde bu ezanı Fatih’in bizatihi okuduğu belirtilmiştir.¹⁸⁸

Tarihçi Tursun Bey, Fatih’in Ayasofya’ya gelişi ile ilgili olarak şunları anlatır: “İstanbul Dar’ül eman oldu. Fatih, Ayasofya nam kiliseyi görmeye rağbet etti.”¹⁸⁹ Yine Tursun Bey Fatih’in buraya gelişi ile ilgili olarak: “Fatih, Ayasofya’ya geldiğinde bu binayı “hasinün, tavabi ve levahıkın harabü yebab gördü” yani binayı harap gördü ve Fatih, Sadi’nin şu beytini Ayasofya’nın kubbesine çıkarak şöyle söyledi:

“Perde-dari mi guned der tak-ı kiswa ankebut

Bum-i nevbet mi zened der kal’a-i Efrasiyab” yani örümcek Kisra’nın penceresinde perdedarlık yapıyor, baykuş Efrasiyab’ın kalesinde nevbet vuruyor-bekliyor”¹⁹⁰ diyerek Bizansın son durumunu tasvir etmiştir.

İşte bu vakitten sonra Konstantius’un ve Iustinianus’un mabedi artık İslam mabedi olmuştur. Mabed bir anlamda ihtida etmiştir. Yani Müslüman ibadethanesi olmuştur. Bizans Tarihçisi Dukas, fetihten duyduğu rahatsızlığı şöyle anlatmıştır: “Adem-i meşruiyetin veledi, Deccal’ın mübeşşiri (Fatih’ten söz ediyor), mihraptaki mukaddes din taşının üstüne çıkarak namazını kıldı. Nedir bu nekbet? (felaket) Heyhat, nedir bu dehşet veren acibe! (acayıplikler) Eyvah ne olacağız? Vay vay, neler görüyoruz! Altında havarilerin ve şehitlerin mübarek bakiyeleri medfun bulunan bu mukaddes mihrap üzerinde bir Türk, bu mihrabın üzerinde bir dinsiz!.. Ey güneş titre! Allah’ın kuzusu nerededir? Bu mihrap üzerinde kurban olan, yenilen ve hiçbir zaman

¹⁸⁵F.BABİNGER, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, s.97.

¹⁸⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.235.

¹⁸⁷İ.H.DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, s.260.

¹⁸⁸A.KOSTANTİNİDİ, *Târîh-i Ayasofya*, s.14.

¹⁸⁹Tursun Bey, *Fatih’in- Tarihi-Tarih-i Ebu’l -Feth*, s.56.

¹⁹⁰F.BABİNGER, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, s.98; Semiha AYVERDİ, *Edebi ve Manevi Dünyası İçinde Fatih*, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s.118.

tükenmeyen Baba'nın oğlu nerede? Hakikaten fasit bir neticeye vardık, günahlarımızdan dolayı bizim ibadetimiz, diğer milletlere nispetle, hiç nazarı itibara alınmamıştır. Allah'ın hikmeti namına bina olunan, Ekânim-i Selâse Kilisesi, Büyük Kilise ve Yeni Sion adlarını almış olan bu mabed, bu gün barbarların ibadet yeri ve Muhammed'in evi adını aldı ve öyle oldu. Ey Cenab-ı Hak! Verdiğin hüküm adildir! Çünkü biz bu zilleti hak ettik.”¹⁹¹

Ayrıca Fatih, Ayasofya'yı camiye çevirdikten sonra binanın şeklini bozmamış, içindeki resimleri badana ile örttürmüştür.¹⁹² Yine İstanbul'un fethine ve Fatih'in Ayasofya'ya girişine şahit olanlardan hiçbiri yazdıkları eserlerde, sonradan çıkarılan rivayetlerde olduğu gibi, o vakit bir katliamdan ve esere karşı bir hüürnetsizlikten bahsetmez.¹⁹³ Fetihten sonra kamu binalarındaki çift kartallı imparatorluk bayrakları indirilerek her tarafa Osmanlı bayrakları asılmıştır.¹⁹⁴ Böylece şehirde Türk hâkimiyeti başlamış oldu. Fatih, Ayasofya Kilisesi'ni camiye çevirerek “Fethiye Camii” yapmıştır.¹⁹⁵

4- Ayasofya'da İlk Cuma Namazı Kılınması

Fatih, fetih'ten sonraki ilk cuma günü (1 Haziran 1453)¹⁹⁶ cemaatle beraber Ayasofya'da ilk Cuma'yı kılmıştır.¹⁹⁷ Solakzade, Cuma Namazı kılınmadan önce mihrap, minber ve mahfil hazırlandığını duvarlarda bulunan tasvirlerin kaldırıldığını, cuma hutbesini Akşemseddin' in irad ettiğini ve imameti Akşemseddin'in yaptığını belirtir.¹⁹⁸ Ahmet Muhtar Paşa ise “Feth-i Celil-i Kostaniyye” adlı esrinde ilk cuma namazı ile ilgili olarak; “Akşemseddin Hazretleri cuma iç ezanı başlamadan önce “İnnallâhe ve Melaiketehu” ayetinin okunduğu sırada Sultan Mehmet Han'ın koltuğuna girerek tazim ile Sultan Mehmet Han'ı hutbe okuması için minbere çıkardı. Etrafa nur-i hidayet saçan Seyf-i Muhammedi elinde pırıl pırıl parlıyordu. Hazret-i Fatih minberde yüksek ve etkili bir sesle “Elhamdülillah, Elhamdülillah” diye hutbe okumaya başlayıp

¹⁹¹DUKAS, **Bizans Tarihi**, (Çev. V.L.Mirmiroğlu), İstanbul'un Fethi Derneği, İstanbul Matbaası, 1956, s.184.

¹⁹²Feridun DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s.9.

¹⁹³A.M.MANSEL, “Ayasofya”, s.49.

¹⁹⁴Franz BABİNGER, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, s.97.

¹⁹⁵F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.56.

¹⁹⁶S.EYİCE, “Ayasofya” **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.50.

¹⁹⁷H.F.DİKER, **Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar**, s.45; S.EYİCE, “Ayasofya” **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.50.

¹⁹⁸Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solakzade Tarihi I**, (Haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.286-287.

Cenab-ı mübin ve muhsin-i hakikiye teveccüh ile şükür ve mahmidet eylediği zaman idi ki camide bütün gaziler, mücahid-i dini mübin, bir acib inbisat, sürur ve zevk ile gaşyolmak derecelerine gelip feryadi şadumani ile gözlerinden sel gibi yaşlar dökmeye başladılar. Fatih hutbeyi okuyup indikten sonra hocası Akşemseddin Hazretlerini imamete geçirdi. Kendisi de en ön safta namazı ifa eyledi”¹⁹⁹ şeklinde anlatılmaktadır. Yine 3 bin kadar ruhbanın bu sırada Müslüman olduğu yazılmıştır.²⁰⁰

5- Fatih’in Ayasofya’yı Camiye Çevirmesinin Hukuki Durumu

Fatih’in Ayasofya’yı camiye çevirmesinin hukuki olarak doğru olmadığına, kilisenin camiye çevrilmesinde islami olarak hukuksuzluk yapıldığına dair günümüzde bazı yazarlardan itirazlar olmaktadır.²⁰¹ Mesela Hıncal Uluç verdiği örnekle Ayasofya’nın camiye çevrilmesine ve camiye çevirme isteklerine: “Zaman zaman bazı konular sürekli gündeme geliyor. Bunlardan birisi de Ayasofya. Dünyadaki en önemli eserlerden biri olan Ayasofya’nın cami yapılması için ısrarı anlamak mümkün değil. Belki Hazreti Ömer onlara iyi bir örnek olur..” diyerek Hz Ömer’in Kudüs’ü fethinde kiliseyi camiye çevirmediğini belirterek Ayasofya’daki yapılan uygulamanın yanlış olduğunu ima etmiştir. İslam hukukçusu Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Hıncal Uluç’un yazdığı yazıda verdiği örneğe itiraz ederek İslam hukukunun kuralını hatırlatıp Fatih’in yaptığı uygulamanın hukuki olduğunu ortaya koymuştur.²⁰² A.Akgündüz, İslam Devletler Hukuku’nun hükümlerine göre, bir memleketin fethi iki şekilde olur ve ardından yapılan muamele de tamamen farklıdır diyerek İslam devletlerinde fetihlerde nasıl muamele yapılabileceğini şöyle ortaya koymuştur:

1) Sulh yolu ile fethedilen ülkelerde mevcut olan ehl-i kitaba ait mabetlere asla dokunulmaz; ancak yenilerinin inşasına da müsaade edilmez. Eskiden beri var olanlar tamir edilebilir.

2) Savaş yoluyla fethedilen topraklarda ise, durum tam tersinedir. Yani İslam hükümdarı, isterse fetihden sonra başka dinlere ait bütün mabedleri yok edip, gayr-i müslimleri de sürgün edebilir. İstanbul, tamamen savaş yoluyla fethedilmiştir.

¹⁹⁹Feth-i Constantiniyye ve Tarif-i Ayasofya, s.22; E.YÜCEL, Ayasofya Müzesi, s.22; S.AYVERDİ, Edebi ve Manevi Dünyası İçinde Fatih, s.123-124.

²⁰⁰Feth-i Constantiniyye ve Tarif-i Ayasofya, s.22.

²⁰¹Hıncal ULUÇ, Sabah, 06.07.2014’te yazdığı “Hz Ömer Burada Namaz Kılmıştır diye” başlıklı yazısı. <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/uluc/2014/07/06/halife-omer-burada-namaz-kilmistir-diye/> E.T.20.08.2014.

²⁰²<http://www.risaleajans.com/gundem/ayasofya-konusunda-hincal-ulucun-bilgisizligi.07.07.2014> Tarihli internet gazete yazısı ile Ayasofya’nın camiye dönüştürülmesinin hukuka uygun olduğunu ortaya koymuştur.

Ayasofya'nın ve benzeri bazı kiliselerin camiye çevrilişinin meşruiyet sebebi zikredilen bu hükümdür. Bu hüküm, İstanbul çapında tatbik edilseydi, İstanbul'daki bütün kilise ve havraların yıkılması gerekirdi.²⁰³ Savaş yoluyla alınan yerdeki gayrimüslim mabedlerinin mülkiyeti İslam devletine aittir. Kullanma hakkı ise gayrimüslimlere bırakılmıştır. Eskiden yapılmış bir gayrimüslim mabedi yıkıldığında yerinde bir benzeri inşa edilebilir; ancak başka bir yerde yapılmasına izin verilmez.²⁰⁴ Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde kilise ve havra yapılmasına İslam hukukçularının ittifakıyla izin verilmez. İbn Kayyim el-Cevziyye, devlet başkanının zimmilerle yeni kilise ve havra açılması şartını içeren bir antlaşma yapması halinde bile sözkonusu şartın ve hatta antlaşmanın geçersiz olduğunu; devlet başkanının ancak, cizye karşılığında zimmilerin iskânına izin verebileceğini söylemektedir.²⁰⁵

Tüm bunlardan da anlaşılmaktadır ki Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi, "savaş yolu ile fethedilen beldeler" hukuki kaydelerine uygundur. İslam Devletler Hukuku'nun hükümleri gereği, Fatih tarafından, savaş yoluyla alınan İstanbul'da, İslam'ın fetih hükümleri uygulanarak Ayasofya "Fetih Mescidi" adı altında camiye çevrilmiştir. Bu uygulama sadece İstanbul'da değil diğer şehirlerin fethinde de uygulanmıştır.

6- Osmanlı'da Ayasofya-i Kebir Camii'nin Önemi ve İşlevleri

Fatih Sultan Mehmet'in kendi adına vakfettiği, adını da Ayasofya-i Kebir Camii koyduğu mabed, erken dönem Türk şehirlerinin çoğunda olduğu gibi bir "ulu cami" konumundaydı. Bunun için de Türkleşen İstanbul'un en başta gelen İslami ibadet yeri olarak Ayasofya, devlet ve halk nazarında özel bir değere sahip olmuştur. Ayasofya fetihten sonra ihtida etmiş, içi ve dışıyla, taşıyla ve harcıyla Müslüman olarak Müslümanlığını tüm dünyaya ilan etmiştir. Sonradan eklenen mihrabı, şadırvanı, minberi, vaiz kürsüsü ve hünkâr mahfili ile tam bir cami olmuş, etrafında açılan medrese ve imareti ile tam bir külliye halini alan Ayasofya, Osmanlının en meşhur camii ve külliyesi özelliğini kazanmıştır.

Ayasofya, sadece namaz kılınan mekân olarak düşünülmemiş, farklı dini ve siyasi törenlerinde yapıldığı merkez olmuştur. Nitekim kandil gecelerinde yapılan ibadet ve program, başka hiçbir camide rastlanmayacak bir ihtişam içerisinde yapılırdı. Enderun Tarihi'ni yazan Tayyazade Atabey'in belirttiğine göre Padişahlar büyük bir merasimle

²⁰³ A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.137.

²⁰⁴ Mehmet AKMAN, "Kilise ve Havraların İslam -Osmanlı Hukuk Tarihinde Yeri", **İlam Araştırma**, I, S.2, Temmuz-Aralık 1996, s.134.

²⁰⁵ M.AKMAN, "Kilise ve Havraların İslam -Osmanlı Hukuk Tarihinde Yeri", s.135.

Kadir gecelerinde Teravîh namazını kılmak için Ayasofya'ya gelirlerdi.²⁰⁶ Yavuz Sultan Selim'in Mısır'daki Memlûk Sultanlığına son verip son Halife, el-Mütevekkil al-Allah Muhammed, Ayasofya Camii'nde Hz.Muhammed (sav)'in hırkasını I. Selim'e giydirerek hilafeti Osmanlı'ya intikal ettirdiğinden bahsedilir.²⁰⁷

Ayasofya, Osmanlı'da dini merkez olmasının yanında kültürel, eğitim, sosyal ve siyasi açıdan merkez olma özellikleri de bulunmaktadır.²⁰⁸ Bizans döneminde de Ayasofya İmparatorun özel mabedi olarak görülürdü. Önemli törenler burada yapılırdı. Osmanlı padişahları da fethin bir sembolü olarak gördükleri Ayasofya'yı saraya bitişik en büyük cami olmasından dolayı "Saray Camii" olarak görmüşlerdir. Hatta Fatih'in, sarayı camiye özellikle yakın yaptırmış olduğu da belirtilir. Padişahlar Ayasofya'ya pek güzide hediyeler bahşetmişlerdir. Divan toplantılarına katılan devlet ricali, sabah namazını Ayasofya'da kılar daha sonra Divan toplantısına katılırdı. Bu gelenek kesintisiz devam etmiştir. Normal günlerde vakit namazlarına sultanlar buraya geldikleri gibi bayramlarda, cuma ya da mübarek gecelerde de buraya gelirlerdi. Sadece sultanlar değil valide sultanlar ve harem mensupları da bazı zamanlarda camiye gelerek ziyaret ve ibadetler yapmışlardır. Burada bulunan şehzade ve padişah türbelerini ziyaret etmişlerdir. Önemli devlet adamlarının cenaze namazları da burada kılınırdı. Saray mensuplarının ölümünde "sala" verilen camilerin başında Ayasofya gelirdi.²⁰⁹ Evliya Çelebi, Ayasofya'nın önemini şöyle anlatmaktadır: "Önce imamları, hatipleri, şeyhleri, talebeleri, müezzinleri, eczahanları, muarriif, tesbihçileri, naathan, kapıcı ve kayyımları ile toplam 2 bin hizmetçileri vardır, zira büyük bir vakıftır. Her ay bütün görevliler mütevellî kapısına toplanıp ücretlerini alır."²¹⁰

Kılıç hakkı olarak camiye çevrildiği için kapatılıncaya kadar hutbeye kılıçla çıkılırdı. Osmanlı'da Ayasofya imamının derecesi Şeyhülislamdan sonra gelirdi.²¹¹ Bu durum Osmanlı'da Ayasofya'nın etkinliğini gösterir. 57 bin kişinin aynı anda bir arada olacak kadar geniş ve büyük olduğu II. Selim zamanında tespit edilmiştir.²¹²

Ayasofya Camii, aynı zamanda muhtelif imtihanların yapıldığı mekânlardan birisi olmuştur. Mesela müderrislerin imtihanları burada yapıldı. Bu imtihanlarda Kazasker de bulunurdu. Devletin yapacağı savaşlar veya bir bölgeye yapılacak seferler öncesi halkı

²⁰⁶Semavi EYİCE, **Ayasofya 3**, Yapı Kredi Bankası Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1986, s.4.

²⁰⁷S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.6; R.E.KOÇU, "Ayasofya", s.870.

²⁰⁸F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.56.

²⁰⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.346-347.

²¹⁰**Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, s.57.

²¹¹İ.AKÇAY, **Ayasofya Camii**, s.118.

²¹²**Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, I, s.59.

cihad konusunda aydınlatmak ve onları savaşa hazırlamak, halkı cesaretlendirmek maksadıyla da kullanılmıştır. Mesela Sultan Vahideddin, Yunan Harbi'nin zaferle neticelenmesini, Türk ordusunun İzmir'e girişini tes'îd (kutlamak) için Ayasofya'da mevlid okutmuştur. Mevlide katılan o tarihte İtalyan Sefareti İkinci Kâtibi olarak İstanbul'da bulunan ve sonra Büyükelçiliğe kadar yükselen Sinyor Quaroni, bu mevlit merasimini, "Croquis d' Ambassade" adıyla neşrettiği hatıratında ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.²¹³

Padişahların bayram namazına Ayasofya'ya veya başka bir selâtin camiye gitmeleri "Bayram Alayı" adı verilen bir merasimle olurdu. Namazın akabinde Babüssaade önünde bayramlaşmalar yapılırdı. Ayrıca saray, Ayasofya hatibine bayram atıyyesi verirdi. Ayasofya Camii ve çevresinin güvenliği için ise yeniçerilerin görev yaptıkları bilinmektedir.²¹⁴

Ayasofya, son dönemde bir kısım siyasi çalışmaların da merkezlerinden olmuştur. Mesela İttihad-i Muhammediye Fırkası'nın kuruluş mevlidi burada okutulmuştur. 5 Nisan 1909'da kurulan bu fırkanın kuruluş ilanı bu mevlidle yapılmıştır. Mevlide medrese talebeleri ile katılan Said Nursi burada hançeri ile müezzin mahfiline çıkarak ayakta irad ettiği iki saatlik bir hitabesiyle devrin siyasi, dini ve içtimai meselelerine temas etmiştir.²¹⁵

Sultan I.Mahmud Ayasofya Camii'ne çıktığı Cuma Selamlığı'ndan dönüşte saray kapısında vefat etmiş, Sultan II. Abdulhamid Han tahta çıktığı yılın ramazan ayında Ayasofya camiine gelerek Hünkâr mahfilinde değil cemaat arasında bulunmuştu. Birinci Cihan Harbi'nde Ayasofya'da 30 Nisan 1915 tarihinde yapılan büyük bir merasimle ve gazilik ünvanı ile okunan hutbe ile devrin hükümdarı Sultan Reşad'a "Gazilik" ünvanı verilmiştir. Bu hutbe Sultan V. Mehmed Reşat Han'ın huzurunda okunmuştu.²¹⁶ Sultan Ahmed Camii yapılına dek bayram namazlarını padişahlar Ayasofya'da eda etmişler, Padişahlar cülûsü müteakip ilk Cuma Selamlığı'na da ekseriya Ayasofya'ya çıkmışlardır.²¹⁷

Sultan Abdulaziz döneminde Osmanlı'da meşrutiyet rejimi kurmak ve mutlakiyetin desteği olarak görülen Sadrazam Ali Paşa Hükümeti'ni devirmek için

²¹³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.348; Mustafa MÜFTÜOĞLU, **Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar**, Seha Neşriyat, İstanbul, 1988, s.239; **Yakın Tarih Ansiklopedisi**, VII, s.21.

²¹⁴A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.353.

²¹⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.355.

²¹⁶Mevlânâ RIFAT, **İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, Yedi İklim Yayınları, İstanbul, 1993, s.105.

²¹⁷M.MÜFTÜOĞLU, **Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar**, s.240.

birkaç gencin Ayasofya Camii'nde yaptıkları bir siyasi toplantıdan²¹⁸ bahsedilir. Buradan da anlaşılıyor ki caminin çok yönlü özelliği ve sembolik anlam taşıyan birçok işlevi vardır.

Din ve sanat bakımından daima hürmet ve takdire layık olan bu güzel eserin sürüp gitmekte olduğu 17 asırlık ömrü, başta Koca Sinan olmak üzere Türk mimarları idame ettirmişlerdir. Bu Türk ustaları, yaptıkları muazzam istinat duvarlarıyla, son beş asır zaman zarfında vuku bulan zelzelelere karşı devasa binayı korumuşlar ve buna ayrıca bir de heybet vermişlerdir.²¹⁹

7- Osmanlı'da Vakıfların Önemi ve Korunması

Osmanlı Devleti'nin her döneminde vakıflara büyük önem verildiği görülmektedir. Osmanlı'da padişahlara ait vakıflar olduğu gibi şahıslara ait vakıflar da vardır. Vakıfların korunması ve devamlılığı için vakıf şartlarının yazıldığı çok sayıda "vakfiye" bulunmaktadır. Osmanlı'nın vakıflara verdiği önem dolayısıyla binlerce vakıf eserin günümüze ulaştığı görülmektedir. Ayasofya da ecdadın gayreti ile günümüze ulaşan bir "vakıf eser" olarak kabul edilmektedir. Bu gerçeği Paul Wittek şöyle izah eder: "Ayasofya'nın, bu muhteşem kilisenin muhafazasını, asırlar görmüş yapının zamanın tahribatına karşı müdafaasını, sırf Türklerin sahip olduğu teknik maharete ve iktisadi kaynaklara borçlu olduğumuzu itiraf edelim."²²⁰

Sultan II. Mehmed, kurduğu vakıflarının nasıl çalışması gerektiğini vakfiyesinde şöyle ortaya koymuştur: "Ben ki İstanbul fatihi abd-i aciz Fatih Sultan Mehmed bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul'un Taşlık mevkiinde kain ve malumu'l-hudud olan 136 bap dükkanımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakf-ı sahih eylerim. Şöyle ki: Bu gayr-ı menkulatımdan elde olunacak nemalarla İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim. Ayrıca 10 cerrah, 10 tabip ve 3 de yara sarıcı tayin ve nasb eyledim. Bunlar ki ayın belli günlerinde İstanbul'a çıkalar, bila istisna her kapıyı vurular ve o evde hasta olup olmadığını soralar; var ise şifası şifayap olalar. Değilse kendilerinden hiçbir karşılık beklemezsiniz Darülaceze'ye kaldıralar, orada salah bulduralar. Ayrıca külliyyemde bina ve inşa eylediğim imarethanede şehit ve şühedanın kavimleri ve medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye

²¹⁸R.E.KOÇU, "Ayasofya İçtimai", **İstanbul Ansiklopedisi**, 3, s.1480.

²¹⁹Muzaffer RAMAZANOĞLU, "Yeni Araştırmalara Göre Sent-İren ve Ayasofya'lar Manzumesinin Değişen Mimari Tarihi", s.92.

²²⁰M.MÜFTÜOĞLU, **Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar**, s.240-241.

veya almaya bizatihi kendüleri gelemeyenlerin yemekleri güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle...”²²¹

Kanuni Sultan Süleyman’ın vakıflarla ilgili hassasiyetini ortaya koyan bir örnekte ise şöyle denilmektedir: “...Bu vakfı değiştirmek, bozmak, nakletmek, eksiltmek, başka bir hale getirmek, iptal etmek, işlemeze hale getirmek, ihmal etmek ve tebdil etmek helal olmaz. Kim onun şartlarından herhangi bir şeyi veya kaidelerinden herhangi bir kaideyi bozuk bir yorum ve geçersiz bir yöntemle değiştirir, iptal eder ve değiştirilmesi için uğraşır, fesh edilmesine veya başka bir hale dönüştürülmesine kastederse, haramı üstlenmiş, günaha girmiş ve masiyetleri irtikâp etmiş olur. Böylece günahkârlar alınlarından tutularak cezalandırıldıkları gün Allah onların hesabını görsün. Mâlik onların isteklisi, zebaniler denetçisi ve cehennem nasibi olsun. Zira Allah’ın hesabı hızlıdır. Kim bunu işittikten sonra, onu değiştirirse onun günahı, değiştirenler üzerindedir. Kuşkusuz o, iyilik edenlerin ecrini zayi etmez...” diyerek vakfını korumayanlara ağır bir beddua etmiştir. Yine Kanuni, vakıfların korunması ile ilgili olarak, H. 950 – M. 1543 tarihli vakfiyesinde²²²: “Her kimse ki; vakıflarımın bekasına özen ve gelirlerinin artırılmasına itina gösterirse, bağışlayıcı olan Allah Teâlâ’nın huzurunda ameli güzel ve makbul olup, mükâfatı sayılamayacak kadar çok olsun, dünya üzüntülerinden korunsun ve muhafaza edilsin..” diyerek vakıflarla ilgili hassasiyetini, vakıflara verdiği ehemmiyetini göstermiş ve vakfını koruyanlara da dua etmiştir.

8- Fatih’in Günümüze Ulaşan Ayasofya Vakfiyeleri

Osmanlı’da hayır kurumu olarak yapılan veya sonradan hayır kurumuna dönüştürülen eserlerin ayakta kalması, hizmetlerin en layıkıyla yerine getirilmesi vakıf olarak yaşatılmasıyla mümkün olmuştur. Osmanlı geniş manada incelendiğinde bu günkü belediyelerin ve devlet kurumlarının yaptığı sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, diyanet, bayındırlık gibi alanlardaki işlerini o gün vakıflar yapmaktaydı. Özellikle büyük camiler etrafında yapılan medrese, imaret, hamam, darüşşifa gibi mekânlarla camiler Osmanlı’da genelde külliyyeye dönüştürülmüştür.

Oluşturduğu vakıflarla Osmanlı’da önemli bir yeri olan Fatih’in İstanbul’da 207 cami ve mescid, 24 mekteb ve medrese, 32 hamam, 12 han ve bedestenden ibaret olan²²³ vakıfları için hazırlanan vakfiyeler, vakıf defterleri ve vakıf muhasebe

²²¹<http://www.vgm.gov.tr/sayfahtml.aspx?Id=1/E.T:10.05.2014>.

²²²<http://www.vgm.gov.tr/sayfahtml.aspx?Id=2/E.T:10.05.2014>.

²²³Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü’l Cevâmi**, s.32.

defterlerine göre; cami, medrese, zaviye, imaret ve şifahane gibi eserlerden oluşmaktadır. Vakıf gelirleri ise ekseriyetle İstanbul ve çevresindeki han, hamam, değirmen, ev, arazi ve dükkân gibi gayr-i menkullerin kiralari ile arazilerin öşür ve diğer gelirlerinden oluşmaktaydı. Bu vakıflar içinde köy ve dükkân gelirlerinin önemli oranlara ulaştığı dikkati çekmektedir. Bu vakıfların hukuki manada tescil belgesi vakfiye'dir. Fatih'in İstanbul'daki vakıfları ile ilgili birkaç vakfiyesi bulunmaktadır.²²⁴ Bunlardan en önemli olanı Fatih ve Ayasofya camileri ile diğer bazı vakıflara aittir. Ayasofya ile alakalı Fatih'in esas olarak iki vakfiyesi vardır.

I) Esas Ayasofya vakfiyesidir ki, kayıtlarda da bu şekilde yazılmıştır ve diğer bazı vakıfları da içine almaktadır. Bu vakfiyenin günümüzde biri tercüme olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:²²⁵

1- Fatih'in bizzat tescil ettirmiş olduğu orijinal vakfiyesi Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı'nda, Kuyud-ı Kadime Arşivi, nr.1074'de bulunmaktadır. Vakfiyenin aynı formatta başka nüshası bulunmamaktadır. 65,30 m. uzunluğunda, ceylan derisi üzerine Arapça olarak yazılı olup rulo halindedir. 1463 tarihli olduğu kayıtlarda mevcuttur. Vakfiye, 1950'li yıllarda Londra'daki bir sergiye götürülmüş ve burada baştan Fatih'in tuğrası ve kadı'nın mührü bulunan birkaç metrelik kısmı kesilerek alındığı söylenmektedir. Bu nüsha II. Bayezid devrinde istinsah (çoğaltılmak) suretiyle tercümesi yapılmış olan Fatih Vakfiyesi'nin orijinalidir. Vakfiye günümüzde Defter Emimi Server Efendi Sergi Salonu'nda sergilenmektedir.²²⁶

2-Orijinal vakfiyenin nüshalarından biri de, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr.16/1141'de kayıtlıdır ve 149 sayfadır. Vakfiye Arapçadır. Fatih'in tuğrasını taşıyan tek vakfiye olup, Mahmut Paşa tarafından tescil ettirilmiştir.²²⁷ İstanbul'daki Alman Asar-ı Atika Enstitüsü'nün çalışmalarıyla, Tahsin Öz tarafından 1935'te yayınlanmıştır.²²⁸

²²⁴Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Türk Vakfiyeleri no:1, Ankara, 1938, s.6-8; A.AKGÜNDÜZ, S. ÖZTÜRK, Y. BAŞ, **Üç Devirde...**, s.249.

²²⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.137-138.

²²⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.249; <http://www.risalehaber.com/65-metrelik-ayasofya-camii-vakfiyesi-arsivde220679h.htm/>.E.T.15.10.2014.

²²⁷Fahri URHAN, **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s.34.

²²⁸Tahsin ÖZ, **Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih**, Alman Asar-ı Atika Enstitüsü Yayınları, Heft 4, Fac-simile, İstanbul, 1935.

3- Vakfiyenin başka orijinal bir nüshası, İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi, nr.2182’de bulunmaktadır. Kitap halindedir.²²⁹

4-Fatih Vakfiyesi’nin II. Bayezid devrinde Türkçe’ye tercüme edilmiş bir nüshası Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 28. Müceddet Anadolu Defteri, nr.613, s.27-51’de tescillidir. Aslı kitap halindedir. Sonunda ketebesini ve tarihi yoktur. Bu nüsha 1938 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından “Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri” olarak yayınlanmıştır. En geniş ve en derli toplu toplu vakfiyedir.²³⁰

II) Türk-İslam Eserleri Müzesi, nr.2202’da Fatih’e ait ikinci vakfiye bulunur. Molla Ali Fenari tarafından 934’te tanzim edilmiştir.²³¹ Bu vakfiye 35,8 m. uzunluğunda 0,38 m. genişliğindedir. Baş tarafı eksiktir. Tomar halindedir. 13 Mayıs 1330’da (26.05.1914’de) Evkaf Dairesi, Kuyud-ı Kadime Kaleminden Türk İslam Eserleri Müzesi’ne getirilmiştir.²³² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde nr. 2114’te bir tercümesi vardır.²³³

Bu vakfiyelerin dışında Ayasofya Camii ve Fatih’in tüm vakıflarını ilgilendiren Vakıf Muhasebe Defteri, Fatih’in emriyle Edirne Kadısı Molla Aliy’ül Fenari tarafından hazırlanmıştır. H.926 (1519) tarihli bu defter eski tahrir defterine dayanılarak Yavuz Sultan Selim zamanında yeniden düzenlenmiştir. Bu defter günümüzde İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait Atatürk Kitaplığında, 0.64 nolu kodu ile Muallim Cevdet yazmaları arasındadır. Defter 15x31 ebadında, 444 sahifedir. Bu defterde Fatih Camii, Ayasofya Camii, Zeyrek Camii, Eski İmaret Camii, Dar’ül Feth Camii, Şeyh Vefa-Zade Camii başta olmak üzere Dar’ül Şifa, Medrese, İmaret-i Amire Mutfağı gibi on iki farklı dini, eğitim ve sosyal müesseseye ait hizmetlerle harcamaları yer almaktadır.²³⁴

9- Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesinin Giriş Bölümü

Farklı nüshaları bulunan vakfiyenin asıl nüshası olan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan 65,30 m. uzunluğunda, ceylan derisi üzerine Arapça olarak yazılı olup rulo halindedir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde kitap halinde iki nüshası vardır. Ahmet Akgündüz bu vakfiye’nin

²²⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.249.

²³⁰Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Türk Vakfiyeleri No.1, Ankara, 1938; F.URHAN, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s.34.

²³¹E.H.AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)*, s.317.

²³²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.252.

²³³F.URHAN, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s.34.

²³⁴Ekrem Hakkı AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)*, III, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s.317; F.URHAN, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s.107.

tercümesini yaparak yayımlamıştır. Vakfiyenin başlangıç kısmında dua ve senadan sonra vakfın tesisi anlatılmaktadır. Vakfiye şöyle başlamaktadır:

“Bismillahirrahmanirrahim,

Allah'ın en yüce ismiyle başlanır ve onun âli zikriyle başarıya ulaşılır. Hamd Allah'a olsun ki; insan nev'inden bir kısım fertleri irade-i ilahiyesiyle adalet ve ihsan yolunda gitmeğe tam olarak muvaffak eylemiş; cenneti, ilimler ve hayırlı amellerle nefisini tezkiye edip kemale erdirerek ona tevelli eden âbid kullarına layık bir vaki eylemiştir. Onun nimetleri, tahdit ile ihata etmekten yüce ve saymakla hasır etmekten alidir. O öyle bir ilahtır ki, kullar ümitlerini kesmişken feyzini (yağmuru) indirir ve rahmetini her tarafa neşreder; kullarının velisi (sahibi) ve en çok ham de layık olan Hamid'dir (Şura, 42/28). O, kendisine sadaka-i cariye ile yaklaşmak isteyenlere ecir ve mükâfatını tam olarak vermiş ve onlara kapılan kendilerine tamamen açık olarak altlarından nehirler akan Adn Cennetlerini hazırlamıştır (Sad, 38/50). O Allah'a nimetlerine karşılık gelebilecek şekilde bir hamd ile hamd etmek ve bize ettiği keremine denk olabilecek bir şükürle şükretmek istiyoruz. Bunu yaparken de hakkıyla O'na hamd edebilmekten ve şükürünün hakkını yerine getirebilmekten aciz olduğumuzu itiraf ediyor ve Arap ve Acem'in seyyidi olan Hz. Peygamber'in söylediği şu kelamı söylemekle yetiniyoruz: Ey Allah'ımız! Seni bütün kusur ve eksiklerden tesbih ve tenzih ediyoruz. Seni şanına layık bir ma'rifetle tanıyamadık. Ey Allah'ımız! Seni bütün kusur ve eksikliklerden tesbih ve tenzih ediyoruz. Sana nimetlerine karşılık gelecek şekilde hakkıyla şükredemedik...”²³⁵ şeklinde dua ve niyaz cümleleri bulunmaktadır.

10- Ayasofya-i Kebir Camii Vakfı'nın Şartları ve Vakfın Vazifeleri

Vakfiye'de Ayasofya, aşağıdaki ifadelerle anlatılmıştır: “Bu hayra tahsis edilen yerlerden biri, Kostantiniyye beldesinin içinde bulunan, saltanat için ibka olunan Kal'a-i Sultaniye-i Cedide'ye (Yeni Saray) yakın yerde bulunan ve çok büyük ilahi teyidlerle müeyyed olan Kostantiniyye fatihinin manevi gölgesinde, yüksek meziyetler ve mevhibelerle çepeçevre sarılan ve Ayasofya diye isimlendirilen nefis kilisedir.”

Fatih tarafından yazdırılan vakfiyenin bir nühası da 1938 senesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Türkçe olarak Arap harfleri ve Latin harfleri ile “Fatih Sultan Mehmed II. Vakfiyeleri” adıyla neşredilmiştir.²³⁶ Ayasofya'yı ve etrafında yaptığı külliye eserlerini kıyamete kadar vakıf olarak bağışlayan Fatih, Ayasofya-i

²³⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.256-259.

²³⁶Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, s.255.

Kebir Camii'nin vakfiyesinde "Vezaif-i Cami-i Ayasofya" başlığı altında vakfin şartlarını ve Ayasofya evkafının vazifelerini şöyle anlatmıştır:

"Sonra Vakıf- Allah mülkünü daim kılsın-Ayasofya Camii için şöyle şart koşular ki; Ayasofya Camii'ne, yukarıda zikri geçen vasıflarla muttasıf bir hatip tayin edilsin ki, cuma günleri hatipliği yapsın ve cuma namazı imamlığı ifa etsin. Bu hatibe günlük 15 akçe tahsis kılmiştir. Salih bir kişi imam olsun, her gün beş vakit namazda insanlara imamlık yapsın. Bunun için de günlük 15 akçe tahsis eylemiştir. İmamın Şer'an imamlar için aranan şart ve vasıflara sahip olması ve adı geçen camide Kur'an okuyan hafızların reisliği görevini de üstlensin (Reis'ül-huffaz) ve bu tasarrufu sebebiyle kendisine günlük altı akçe daha tahsis edilmiştir. Ancak bu tasarrufta bulunabilmesi için, ilm-i kıraatı bilmesi ve Kur'an hıfzında yüksek bir derecede bulunması şarttır. Reisü'l-huffaz dışında Mushaf'a müracaat etmeden Kur'an kıraatını rahatlıkla yapabilen ve tecvid ilmine vakıf olan dokuz aded hafız olsun. Bunların her birisi için de günlük beş akçe tahsis kılmıştır. Salahat ve dürüstlikle mevsuf yirmi nefer kurra da olsun ki, bunlar her öğle namazından sonra Ayasofya Camii'nde hazır bulunup, camide bulunan Mushaflardan Allah'ın Kitabı'nda bulunan 30 cüz'den her biri bir cüz okusunlar. Bunların her birisi için de günlük ikişer dirhem tahsis kılmıştır. Ayasofya Camii'nde yirmi salih kişi her öğle namazından sonra hazır bulunsun, tehlil ve tesbihde bulunarak sevabını vâkıfa Allah, mülkünü daim etsin- ve onun büyük ecdadı ve kıymetli seleflerine –Allah, Dar'üs-Selam olan cennette derecelerini yükseltsin bağışlasın. İçlerinden birisi reisleri olsun. Reisleri için günlük üç akçe ve onun haricindekiler için ise günlük iki akçe tahsis kılmıştır. Salih altı kişi de, her gün beş vakit namazda nöbetleşe olarak ezan okumak üzere mü'ezzin olarak bulunsun. Namaz vakitlerini bilen insanlardan olsunlar. Bunların her biri için günlük beş akçe tahsis kılınmıştır. Bir kişi de mu'arrif olsun ki, emsali mu'arriflerin ifa ede geldikleri örf ve adetleri ve yerine getirsin; namazın akabinde vâkıfa -Allah mülkünü daim kılsın-, mü'min erkek ve kadınlara dua etsin. Bunun için de günlük altı akçe tahsis kılmıştır. Namaz vakitlerini iyi bilen bir kişi de muvakkit olsun. Bunun için de günlük on akçe tahsis eylemiştir. Dört kişi de Ayasofya Camii'nin kayyımları olsunlar, mescidin temizliği, kapıların zamanında ve vaktinde açılıp kilitlenmesi gibi hizmetleri aksatmadan devam ettirsinler. Bunların her biri için günlük dört akçe tahsis olmuştur. Üç kişi de kandillerin bakımı, vaktinde ve zamanında bunların yakılması ve söndürülmesi gibi hizmetleri ifa etmek üzere görevli olsun. Bunlardan her biri için günlük beş akçe tahsis kılmıştır. Bir kişi de noktacı olarak görevlilerin hallerini takip ve teftiş için görevli olsun. Kim hizmet

günlerinde vazifesini terk ederse, görevi terk ettiği günün tahsisatını kesmesi için durumu mütevelliyeye haber versin. Noktacı olarak isimlendirilen bu kişi ve günlük iki akçe tahsis eylemiştir. Vakıf Ayasofya Camii'nin hasırları için günlük dört akçe, kandil yağları için günlük beş Akçe, kandillerin bakımı ve temizliği için günlük iki akçe tahsis eylemiştir.”²³⁷

Fatih, İstanbul'da inşa ettirdiği cami ve imaret tesisleriyle Ayasofya evkâfına ait H.875/1479 tarihli Türkçe vakfiyesinde tamirat işlerini dört maddede toplamış ve bu tamirat işleri için on kişi tayin edilmiştir.²³⁸

Ayasofya Vakfiyesi içeriği itibariyle, rakamların az bulunmaktadır. Vakfiyede, İstanbul'un inşa sürecine etki etmesi bakımından mevcut olan bilgiler, vakfa bağışlanan yerler, vakfın kurup işleteceği yapılar ve bu yapıların nasıl idare edileceğine dair bilgilerle sınırlıdır.

11- Fatih'ten Vakıflarının Korunması isteği

Vakıflarının doğru kullanılması, belirtilen hizmetlerin yapılması ve vakfiyede yazılan şartlara uyulmasını isteyen Fatih, vakıf şartlarını değiştirenlere, amacı dışında kullananlara vakfiyesinin sonunda beddua ederek zaman ve zeminin değişmesine bağlı sistemin bozulmamasına çalışmıştır. Fatih, vakfiyede yazılan aşağıdaki cümleleri vakıfların korunması için yazdırmıştır:

“Kim ki, bozuk teviller, hurafe ve dedikodudan öteye geçmeyen batıl gerekçelerle, bu vakfın şartlarından birini değiştirirse veya kanun ve kurallarından birini tağyir ederse; vakfın tebdili ve iptali için gayret gösterirse; vakfın ortadan kalkmasına veya maksadından ve gayesinden başka bir gayeye çevrilmesine kast ederse, vakfın temel hayır müesseselerinden birinin yerine başka bir kurum ikame eylemek (temel müesseselerden birinden taviz vermek) ve vakfi bölümlerinden birine itiraz etmek dilerse veya bu manada yapılacak değişiklik veya itirazlara yardımcı olur yahut yol gösterirse veya şer'i şerife aykırı olarak vakıfta tasarruf etmeye azm eyleyse, mesela şer'i'ata ve vakfiyeye aykırı ferman, berat, tomar veya talik yazarsa...” şeklinde devam etmektedir. Bu bölümde Fatih, vakfın nasıl değiştirilebileceğini veya amacından sapacağını ifade ederek vakıflarının korunmasını istemiştir. Yine vakfiyenin devamında: “veyahut tevliyet hakkı resmi yahut takrir hakkı resmi ve benzeri bir şey talep ederse, kısaca batıl tasarruflardan birini işler yahut bu tür tasarrufları tamamen geçersiz olan

²³⁷A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.302-303.

²³⁸**Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri**, s.263-264.

yazılı kayıtlara ve defterlere kaydeder ve bu tür haksız işlemlerini yalanlar yumağı olan hesaplarına ilhak ederse, açıkça büyük bir haram işlemiş olur, günah gerektiren bir fiili irtikab eylemiş olur...”²³⁹ şeklinde yazarak vakfiyenin değiştirilmesine mani olmaya çalışmıştır. Vakfiye'nin tercümesi incelendiğinde birçok bölümde yazdırdıkları ile Fatih, Ayasofya ve tüm vakıflarının şartlarının değiştirilmemesi ve korunmasını istemiştir.

12- Ayasofya Külliyesi'nin Vakıf Gelirleri

Fatih Sultan Mehmed ve sonra ki padişahlar döneminde Ayasofya'nın ve diğer tüm vakıfların giderlerini karşılamak için çok sayıda vakıf kurulmuştur. Fatih dönemine ait vakıf hesaplarının tutulduğu muhasebe defterleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak Fatih'in vefatından yaklaşık 8 yıl sonrasına ait 1489-1491 yılları ve sonrasına ait birçok muhasebe defteri günümüze ulaşmıştır. 1489-1491 yılları arasına ait olanlar, Fatih zamanında vakıfların akçe karşılığı gelir ve giderlerinin yaklaşık miktarını göstermeleri bakımından önemlidir. II. Bayezid devrine ait muhasebe kayıtlarına göre, Ayasofya vakıf tesislerinin giderleri, vakıf gelirlerinin idaresinden elde edilen rüsûmat ve muaccelat (peşin alınan bedel) zuhuruna, kira gelirlerine münhasır idi. Bu devre ait 1489-1490 yılı muhasebe kayıtlarına göre, Ayasofya Camii Vakfı, Asl-i malı (gelirlerinin tamamı) köylerle alakalı olmayıp İstanbul, Üsküdar ve Galata'daki dükkânlardan oluşmaktadır. Gelir faslının “B” bölümünde, 4 Karbansaray, Bezzasitan'da 140 dükkân veya köşe, 41 tabbak, 45 kasap, 502 hane ve 19 oda, 30 kadar bozahane, 22 başhane ile 2 adet un-kapanı, Balıkpazarında bir tuz anbarı ve sayıları 2067'yi bulan diğer dükkânlar, fırın, boyahaneden müteşekkil idi. Muhasebe cetvellerinin gelir faslının “C” bölümünde ise Galata için 2 bozahane, 1 başhane, 5 kasap dükkânı, 765 adet dükkân ile Üsküdar'daki 1 hamam, 27 dükkân ve 1 başhane mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda Muhasebe cetvellerinin tedkikinden anlaşıldığı üzere birinci muhasebe yılında (1488-1489) vakfın geliri 790.286 akçedir. Giderleri ise 531.232 akçedir.²⁴⁰

13- Yabancıların Ayasofya Ziyaretleri ve Ziyaret Talimatnameleri

²³⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.141-142.

²⁴⁰Ömer Lütfi BARKAN, “Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 yıllarına ait Muhasebe Bilançoları”, İstanbul Üniversitesi, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, S.1-2, İstanbul, 1963, s.342-343.

Ayasofya Camii, Osmanlı'nın her döneminde yoğun bir ziyaretçi ilgisine mazhar olmuştur. Ziyaret maksadıyla Ayasofya'ya gelen yabancılar mabede girerken gösterilmesi lazım gelen edep teşrifatına uyararak ancak camiye girerler ve içeride belirlenen kısımlarda gezebilirlerdi. Ayrıca yabancılar kadir gecesi, bayram ve arefe günlerinde ve mevlitlerde Devlet-i Aliye'nin özel davetlisi olarak üst katlardan ibadeti seyredebilirlerdi. Gayr-i müslimlerin Ayasofya ve diğer selatin camileri ziyaretleri Padişah'ın müsaadesine bağlı idi. İzin verildiğinde kayyımbaşılara hitaben izin ve giriş ruhsatı ziyaretçiye verilirdi. Ziyaretlerin ibadete engel olunmaması için namazdan önce veya sonra gerçekleşmesine, Ayasofya içerisinde öğrencilere ders okutulduğu için talebenin tatil günlerinde yapılmasına, ziyaretçilerin hürmeti zedeleyecek hareketten kaçınmalarına dikkat edilirdi. Ziyaretçiler yanlarında bulunan mihmandar ve yasakçılar nezaretinde bu gezileri yaparlardı. Ayrıca elçilerin görevleri sona erdiğinde Ayasofya ve diğer selâtin camileri de gezmelerine müsaade edilirdi.²⁴¹

XIX. yüzyılın sonlarında Ayasofya'ya giren bazı Rum ve Yunanlı ziyaretçilerin üst katlara çıkarak duvar ve direkler üzerine kötü emellerini yansıtan bir takım yazı ve şekiller çizdiklerinin görülmesi üzerine Ayasofya ve benzeri mekânlara ziyaret için gelenlerin yanında hademedden birer ikişer kimse bulunması, bu yolda sair icab eden tedbirlere dair bir talimatnâme kaleme alınması, talimatnâmenin icrasına itina gösterilmesine dair 21 Mart 1887 tarihinde bir irade sadır olmuştur.²⁴²

B) OSMANLI DÖNEMİNDE AYASOFYA İÇİN YAPILAN EKLER VE AYASOFYA İLE İLGİLİ DİĞER ÇALIŞMALAR

Ayasofya, kiliseden camiye çevrildikten sonra, Türk-İslam geleneğine uygun olarak çevresine çeşitli yapılar eklenmiştir.²⁴³ İçerisinde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Buna mukabil Türkler binayı tahkim ve takviye konusunda da ciddi fedakârlıklar yaptılar. Osmanlının o dönem en büyük camii olduğu için buraya padişahlarca ve devlet adamları tarafından büyük ehemmiyet verilmiş, adına büyük cami yapılmamış birçok padişah'ın, eşleri ve çocuklarının da naaşı, çevresindeki türbelere gömülmüştür.

²⁴¹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.357-359.

²⁴²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.360.

²⁴³Sezer TANSUĞ, "Ayasofya ve Osmanlı Ekleri", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, S.8, İstanbul, 1969, s.57; Erdem YÜCEL, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, S.11, İstanbul, 1990, s.159.

Şadırvan, sıbyan mektebi²⁴⁴, imaret²⁴⁵, kütüphane, Hünkâr Mahfili²⁴⁶, sebil²⁴⁷, çeşme, muvakkithanesi²⁴⁸ ile Türk Sanatı'nın en güzel maden, stüko,²⁴⁹ çini, ağaç işçiliği ile bezenmiş, ayrıca Türk hattatlarından Teknecizade İbrahim Efendi ile Kazasker Mustafa Efendi'nin hat yazıları bu güzelliği tamamlamıştır.²⁵⁰

Ayasofya'ya Mimar Muslahattin, Sinan-ı Atik, Ayas, Hayrettin ve Koca Sinan gibi ünlü Türk mimarların büyük emeği geçmiştir.²⁵¹ Görülüyor ki fetihten itibaren bu mabede büyük değer verilmiş, geliştirilmesi konusunda büyük ihtimam gösterilmiştir.²⁵²

1- Minareler

Fatih döneminde fetihten sonra Ayasofya'ya bir minare eklenmiştir.²⁵³ Bu Ayasofya'daki ilk minaredir. İstanbul'a gelen Ali Neccar adındaki mimar, payandaları yaparken bunlardan birisinin içine bir merdiven yaparak gelecekteki minarenin kaidesini hazırlamıştır.²⁵⁴ II. Bayezid zamanında camiye taştan veya tuğladan ²⁵⁵ bir minare daha yapılmıştır.²⁵⁶ II. Selim döneminde Ayasofya tamirâtı ve geliştirilmesinde Mimar Sinan'ın da görev aldığı bilinmektedir.²⁵⁷ II. Selim döneminde ön cepheye iki minare daha yaptırılmıştır.²⁵⁸ Bu dönemde yapılan tamirat ve eklemeler uzun sürmüş, çalışmalar III. Murat'ın saltanatının ilk yıllarında tamamlanmıştır.²⁵⁹ III. Murat devrinde

²⁴⁴**Sıbyan Mektebi:** Osmanlı döneminde ilkökul düzeyinde okul (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.275).

²⁴⁵**İmaret:** Yoksullara yiyecek vs dağıtılan külliye'nin bir parçası sayılan bölüm (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.145).

²⁴⁶**Hünkâr Mahfili:** Osmanlı camilerinde Padişahın içinde namaz kılması için ayrılmış, çevresi parmaklıklı bölüm (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.139).

²⁴⁷**Sebil:** Cadde ya da sokak kenarına gelip geçenin su içmesi için hayrat olarak konulan yapı (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.271).

²⁴⁸**Muvakkithane:** Eskiden camilerin yakınında yapılan namaz vakitlerinin saptanması işlevine hizmet eden araçlarla donatılmış küçük yapı (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.218).

²⁴⁹**Stuko:** Alçı ya da sıva ile bir duvar üzerinde oluşturulan her tür bezeli yüzey (M.SÖZEN, U.TANYELİ, **Sanat Sözlüğü**, s.284).

²⁵⁰E.YÜCEL, "Ayasofya'da Türk Sanatı Çalışmaları", s.1-2.

²⁵¹Tahsin ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.28; E.YÜCEL, "Ayasofya'da Türk Sanatı Çalışmaları", s.1; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.13; Erdem YÜCEL, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde bulunan Bazı Belgeler", **Vakıflar Dergisi**, S.10, Ankara, 1973, s.219.

²⁵²Tahsin ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.28; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.13.

²⁵³P.A.DIETHIER, **Boğaziçi ve İstanbul**, (Çev. Ümit Öztürk), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1983, s.47; S.EYİCE, "Ayasofya" **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.45, İ.H.DANIŞMEND, **Tarihi Hakikatler**, s.213.

²⁵⁴E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.23; İstanbul İl Yıllığı 1967, İstanbul Valiliği, İstanbul, 1967, s.368.

²⁵⁵T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.15.

²⁵⁶E.YÜCEL, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", **AMY**, S.11, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1990, s.161; F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.56; S.EYİCE, "Ayasofya" **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.45; İ.H.DANIŞMEND, **Tarihi Hakikatler**, s.213.

²⁵⁷A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.351.

²⁵⁸T. ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.14.

²⁵⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.351; H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.53.

camiiye, Ayasofya'nın Alemdar yokuşu yönünde birbirinin eşi, çokgen gövdeli iki minare daha eklenerek minare sayısı dört minareye çıkarılmıştır.²⁶⁰ II. Selim döneminde Ayasofya'nın etrafındaki ev ve binalar tamamen yıktırılmıştır. Mimar Sinan tarafından Ayasofya'ya dışarıdan takviye payandaları yapılarak binanın çökmesinin önüne geçilmiştir.²⁶¹

2- Minber ve Mihrab

Ayasofya'nın içinde en çok ilgi çeken ve burayı camiye dönüştüren eklemeler olarak görülen bölümlerinden olan mihrab ve tahtadan yapılmış olan minber, Fatih döneminde yapılmıştır.²⁶² Mihrab, binanın asli bünyesine dokunulmadan biraz daha cenuba (güney) yani kabeye doğru inhiraf ettirilerek etrafı mermerlerle kaplanmıştır. Geç devirlerde mihrab nişinin yarım kubbesi altın yıldızlarla bezenmiş, XVII-XVIII. yy'da buraya lacivert ve beyaz çinilerden "Kelime-i Şehadet" yazılmıştır.²⁶³ III. Murad döneminde ise Fatih'in yaptırdığı ahşap minber yerine yenisi yaptırılmıştır.²⁶⁴ Bu günkü mihrabın Fatih döneminde yapılan mihrab olduğu kuvvetle muhtemeldir. Mermerin üzerine yapılan boya ile yapılan süslerin I. Abdulmecid dönemindeki Fossati'nın yaptığı tamir esnasında yapılmıştır.²⁶⁵

3- Müezzin Mahfili ve Vaiz Kürsüsü

Müezzin mahfili III. Murat zamanında yaptırılmıştır.²⁶⁶ Bunun yanında biri Müezzin mahfili olmak üzere fil ayaklarının önüne dört mahfil daha yaptırmıştır.²⁶⁷ Bu mahfil, süslemeli mermerdendir. Tezyinatı sade fakat zariftir. Vaaz Kürsüsü ise giriş kapısının soluna iki payenin ortasına²⁶⁸ Sultan IV. Murat zamanında, sade ve zarif olup

²⁶⁰E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.23; S.EYİCE, "Ayasofya" **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.46.

²⁶¹S.EYİCE, "**Ayasofya**", s.208.

²⁶²E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.32; Azade AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", Vakıflar Dergisi, S.9, Ankara, 1971, s.279.

²⁶³E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.32.

²⁶⁴A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.373; A.AKAR, "Ayasofya'da bulunan Türk Eserleri ve Süslemeleri", s.279.

²⁶⁵A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.279.

²⁶⁶A.S.BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.16; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.374.

²⁶⁷Cevriye ARTUK, "Arkeoloji Müzesinde Bulunan Ayasofya'ya Ait Madalyalar", **Ayasofya Müzesi Yılığ**, S.6, İstanbul, 1965, s.13.

²⁶⁸E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.32.

mermerden yaptırıldığı belirtilmiş,²⁶⁹ ancak bu kürsünün III. Murat döneminde camiye koydurulduğu da söylenmektedir.²⁷⁰

4- Duvar Levhaları

Ayasofya'ya girildiğinde en çok dikkati çeken, en göz alıcı unsurların başında duvarlarda asılı bulunan yazı levhaları gelmektedir. I.Ahmed devrinde Ayasofya'da geniş çaplı bir tamir ve bakım çalışması yapılarak mihraba “besmele” yazdırılmıştır. XVII. yüzyılda, IV. Murad ve sonra III. Selim devrinde Ayasofya'nın içi hat levhalarla süslenmiştir.²⁷¹ Ayasofya'da bulunan 1651'de asılan Teknecizâde İbrahim Efendi'nin dikdörtgen çevreli celî hatlı levhaları günümüze gelememiştir.²⁷²

Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı küçük hatlar, öğrencileri Şefik Bey ve Ali Efendi tarafından kareleme yöntemiyle büyütülmüştür. Bu gün Ayasofya'nın duvarlarında bulunan; Allah (cc), Muhammed (sav) ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu, marangozu belli olmayan büyük hat levhalar Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdıklarıdır.²⁷³

Bu büyük hat levhalardan başka, caminin farklı yerlerinde farklı kişilere ait hat levhaları da bulunmaktadır. Özellikle minberin altında asılı bulunan hat levhaları da bunların en önemlileridir.

5- Şadırvan

Caminin dışarısında bulunan Ayasofya Şadırvanı, I.Mahmud zamanında²⁷⁴ H.1153'de (M.1740) yapılmıştır.²⁷⁵ İstanbul'un en büyük ve güzel şadırvanlarından birisi sayılmaktadır. Mimarı bilinmiyor. Şadırvan, lale devri özelliğini yansıtmaktadır. Sekiz köşeli mermer revakın üzerine son derece güzel bir italik yazı ile on altı beyitlik

²⁶⁹T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29;; A.S.BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.16; A.AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...”, s.281; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü'l Cevâmi**, s.42.

²⁷⁰S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.24; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.375.

²⁷¹F.ASLAN, **Ayasofya Efsaneleri**, s.56.

²⁷²E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.32; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü'l Cevâmi**, s.42.

²⁷³S.DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.67; A. AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...”, s.282; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü'l Cevâmi**, s.46.

²⁷⁴R.E.KOÇU, “**Ayasofya Şadırvanı**” İstanbul Ansiklopedisi, 3, s.1484; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.16; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü'l Cevâmi**, s.43.

²⁷⁵Erdem YÜCEL, **Ayasofya ve Aya İri'nin 1994 Yılı Onarımları ve Çevre Düzenlemeleri**, VI. Müze Kurtarma Kazı Semineri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.188–189; Tahsin ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29; A.AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...”, s.287.

bir kaside²⁷⁶ sekizgenin her köşesine 2 beyit gelecek şekilde arapça yazılı, altın yaldızlı mermer üzerine kabartma bir kitabesi vardır.²⁷⁷

6- Ayasofya Medresesi

Fatih'ten hemen sonra Ayasofya'nın galerilerindeki papaz odalarını medreseye çevirmesiyle ilk Ayasofya Mektebi açılmıştır.²⁷⁸ Daha sonra asıl medrese Fatih'in vakfi olarak cami yanına inşa edilmiştir. Bu medreseden Fatih vakfiyelerinde bahsedilmektedir.²⁷⁹ Ayasofya Medresesi'ne müderris olarak Fatih'in hocası olan Molla Hüsrev (Feramuz Bin Ali) tayin olunmuştur.²⁸⁰ Ondan sonra Ali Kuşçu da ders vermiştir.²⁸¹ Fatih Camii ve manzumesi yapıldıktan sonra bir müddet boş kalmış, II. Bayezid devrinde tamir ve bakım yapıldıktan sonra medrese binasına da ekler yapılarak tekrar açılmıştır.²⁸²

XVI yüzyıl ortalarına kadar Sahn-ı Seman derecesinde sayılmış, bu asrın yarısından sonra bir derece daha üstün tutulmuştur. Sahn-ı Semandan mezun olan öğrenci Ayasofya Medrese'sine müderris olmuştur.²⁸³ I. Abdülmecid'in yaptırdığı restorasyon sırasında (1847–1848) Fossati tarafından eskisi yıkılarak, dışı kargir, içi ahşap, çok odalı, geniş ve uzun yeni bir medrese yapılmıştır.²⁸⁴ Yeni yapılan medrese iki avlu etrafında, büyük ve küçük olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. Büyük bölümde on beş küçük bölümde de yedi hücre bulunuyordu. 1869 yılında Ayasofya Medresesi yüz doksan sekiz öğrencisi ile İstanbul'un en büyük eğitim kurumu özelliği gösterir.²⁸⁵ 1870'lerde I. Abdülaziz devrinde yıktırılıp yenidenb yaptırılmıştır.²⁸⁶

7- İmaret

²⁷⁶İmam Muhammed b.Said el Busiri' nin, Hz Muhammed (sav) hakkında Arapça olarak kaleme aldığı "Kaside-i Bürde" nin baş tarafındaki on altı beyit yer alır. Tamamı için Bkz. A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.454-456.

²⁷⁷E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, 1986, s.30; R.E.KOÇU "Ayasofya Şadırvanı", İstanbul Ansiklopedisi, 3, s.1484.

²⁷⁸E.YÜCEL, *Ayasofya Medresesi*, TDVİA, IV, s.214; Mehmet İPŞİRLİ; "Fatih Medreseleri", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Mayıs,1994, İstanbul, s.26.

²⁷⁹E.H.AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)*, s.318.

²⁸⁰Cahid BALTACI, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s.466–46.

²⁸¹E.H.AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)*, s.320.

²⁸²E.YÜCEL, "Ayasofya Medresesi", TDVİA, IV, s.214; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.289.

²⁸³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.242.

²⁸⁴E.YÜCEL, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", s. 165; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.289.

²⁸⁵E.YÜCEL, "1982–1983Yıllarında Ayasofya'da Türk Sanatı Çalışmaları", s.206.

²⁸⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.242.

Sultan I.Mahmut zamanında Ayasofya Camii'nde girişilen büyük tamir ve ek binaların yapımı sırasında rokoko üslubunda müstakil olarak inşa edilmiştir.²⁸⁷ İmarette hayratındaki talebe, müderris, fakir ve kimsesizlere, külliye çalışanlarına ekmek ve yemek dağıtmak amacıyla kurulmuştur. Kitabelerinden öğrenildiğine göre bina 1155'te (1742-43) tamamlanmıştır.²⁸⁸

8- Ayasofya Hamamı

Ayasofya Camii'nin karşısında inşa edilen XVI. yüzyıla ait bir hamamdır. Kitabesinde "sultani" olarak tavsif edilmiştir. Mimar Sinan'ın eserlerini bildiren tezkirelerde ise "Merhume Haseki Sultan Hamamı" olarak adlandırılmıştır. Ayasofya Hamamı olarak bilinen bu yapının Kanuni Sultan Süleyman'ın zevcesi Haseki Hürrem Sultan için onun vakıflarına gelir sağlamak üzere Mimar Sinan tarafından yapılmıştır.²⁸⁹ Camiye gelen kişiler burada temizlenir daha sonra camiye girerlerdi. İstanbul'un merkezi bir yerinde, hemen At Meydanı (Sultanahmet Meydanı) kenarında ve Ayasofya ile Sultan Ahmed camileri arasında bulunan Ayasofya Hamamı, 1913'teki İshak Paşa yangınına kadar yoğun bir yerleşmenin ortasında bulunmuştur. 1814'te İstanbul'a gelen Polonyalı Seyyah Kont E.Raczynnski, yazdığı seyahatnamesinde, içinde yıkandığı bu hamamı tasvir ettiği gibi 1824'te basılan kitabının levhaları arasında hamamın planını da yayımlamıştır. Yangından sonra etrafındaki mahalle ortadan kalkmıştır. Uzun süre bakımsız bir halde kalan Ayasofya Hamamı'nda 1916-1917 yıllarına doğru müze olmak üzere bazı değişiklikler yapılmasına girişilmiş, erkekler ve kadınlar kısmı arasındaki bölme duvarında geçit açılmış erkekler kısmı önündeki revak yenilenmiştir.²⁹⁰

9- Muvakkithane

Muvakkit, namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan kişi olup muvakkithâne (horologion) de onların faaliyet gösterdiği yerdir.²⁹¹ Fatih döneminde Ayasofya'ya ilk defa muvakkit görevlendirilmiştir.²⁹² Muvakkithane, Ayasofya Camii etrafında Türklerin inşa ettiği külliye parçalarından birisi sayılan saatlerin muhafazası için

²⁸⁷T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29; E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.32; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.286; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü'l Cevâmi**, s.46.

²⁸⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.450.

²⁸⁹S.EYİCE, Ayasofya Hamamı, **TDVİA**, IV, s.211; R.E. Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi 3**, s.1473.

²⁹⁰S.EYİCE, "Ayasofya Hamamı", **TDVİA**, IV, s.211.

²⁹¹Salim AYDÜZ, "Muvakkithane", **TDVİA**, 31, s.413.

²⁹²F.URHAN, **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, s.86.

yaptırılmıştır. Ayasofya’da namaz vakitlerinin düzenli şekilde tespit edilmesi için muvakkitlerin nezaretinde saatlerin korunacağı başlı başına bir muavakkithane yapılması düşünülmüştür. Sultan I. Abdülmecid döneminde Mimar Fossati’nin yaptığı restorasyondan hemen sonra 1850’de²⁹³ yaptırılmıştır. Kare planlı taş bir yapıdır. Muvakkithane’nin girişi Ayasofya’ya bakan taraftadır.

10- Ayasofya Çeşmesi

Ayasofya önünde, Alemdar Caddesi üzerinde müstakil bir adacık üzerinde²⁹⁴ yer alan çeşmeyi 1911’de neo-klasik üslupta Sultan Mehmet Reşat yaptırmıştır.²⁹⁵ Mimar Kemal-Vedat Beyler ekolünün mahsulü olan çeşmenin kemeri üzerinde Sultan Reşad’ın tuğrası bulunur. Ortadaki büyük iki yanlardaki küçük, bir arada üç çeşmedir.²⁹⁶ Üzerinde padişahın tuğrasının yer aldığı yekpare mermerden üç kitabe bulunmaktadır. Çeşmenin küçük çeşme ayna taşı üzerinde “besmele”, kemer taşı üzerinde K.Kerim’de ki Enbiya 30, El insan 18 ve 21. ayetleri yazılıdır.

11- Ayasofya Kütüphanesi

Külliyenin en önemli parçalarından birisi olan kütüphane, I.Mahmut tarafından yaptırılarak camiye vakfedilmiştir.²⁹⁷ Caminin içindedir. İstanbuldaki kütüphaneler içerisinde birçok yönü ile en namlı ve mühimleri arasındadır. Kitap hazinesi, bina mimarisi ve dekoratif hususiyetleri, personel kadrosu ile zengin ve çeşitlidir.²⁹⁸ Kütüphanenin vakfiyesi 1152 Şevvalinde (Ocak 1740) hazırlanmış açılış merasimi 24 Muharrem 1153 (21 Nisan 1740) tarihinde yapılmıştır.²⁹⁹ Kütüphanenin 5.80X7.60 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı okuma odasının duvarları XVI-XVIII. yüzyıllara tarihlenen çinilerle bezenmiştir. Çini panoların üzerinde çivit mavisi zemine, beyaz celi-sülüs yazı ile besmele, Haşr süresinin 22.ayeti ve Allah Teâlâ’nın (cc) güzel isimleri (Esmâ-i

²⁹³S.EYİCE, “Ayasofya Muvakkithanesi”, **TDVİA**, IV, s.215; S.DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.32.

²⁹⁴R.E.KOÇU, “Ayasofya Çeşmesi” **İstanbul Ansiklopedisi**, 3, s.1476.

²⁹⁵Erdem YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, Asri Basımevi, İstanbul, 1986, s.31.

²⁹⁶R.E.KOÇU, “Ayasofya Çeşmesi” **İstanbul Ansiklopedisi**, 3, s.1476; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadikatü’l Cevâmi**, s.42.

²⁹⁷İ.E.ÜRÜNSAL, “Ayasofya Kütüphanesi”, **TDVİA**, IV, s.215; R.E.KOÇU, “Ayasofya Kütüphanesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 3, s. 1482; Tahsin ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29; A.S. BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.16; A.AKAR, “Ayasofya’da Bulunan Türk Eserleri...”, s.284.

²⁹⁸A.AKAR, “Ayasofya’da Bulunan Türk Eserleri...”, s.284.

²⁹⁹İ.E.ÜRÜNSAL, “Ayasofya Kütüphanesi”, **TDVİA**, IV, s.212.

Hüsna) yazılmıştır. Bunların yanı sıra ortada Kelime-i Tevhid, altta yeşil çinilerle bordürlenmiş yedi renkli somakiden Sultan I. Mahmut'un tuğrası yerleştirilmiştir.³⁰⁰

Ayasofya Kütüphanesi'nin Osmanlılar döneminde hazırlanmış dördü yazma, biri basma beş kataloğu vardır. 5112 cilt kitaptan müteşekkildir. Bir cilt içinde toplanmış eserler dikkate alındığında fişlenmiş 9002 kitap ve risaledir. Kütüphanede aynı zamanda dersler okutuluyordu. Bu derslere devam eden öğrencilere ders ücreti tayin edilmişti.³⁰¹ Eski ve yeni harflerle matbu eserler de mühim bir yekün tutar. Ayasofya yazmaları arasında nadir ve tek nüsha olan çok kıymetli kitaplar da bulunmaktadır³⁰² Sultan I. Mahmud'un açtığı kütüphanenin kitaplarının fihrisi Sultan II. Abdulhamid zamanında yapılmıştır.³⁰³ Ayasofya Kütüphanesi'ndeki kitaplar 1968 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.³⁰⁴

12- Payandalar

Ayasofya'nın ana mekânını örten kubbesi, Bizans devrinde olduğu kadar Osmanlı döneminde dışa doğru açılma tehlikesi göstermiştir. Mabedi iyi inceleyen Mimar Sinan, kubbeyi taşıyan payeler ve yan duvarlar arasındaki boşlukları kemerle takviye etmiştir. Ayrıca ağır dayanak duvarları ile yapıyı daha sağlamlaştırmış, bu arada Bizans payelerini yeniden örerek onu çökmekten kurtarmıştır.³⁰⁵

13- Sıbyan Mektebi ve Ayasofya Rüştisi

Ayasofya avlusunda, girişte solda bulunan Sıbyan mektebi, iki katlı taş ve tuğlanın alternatif sıralamasından meydana gelen müstakil bir yapıdır. Vakfyesine göre fatih yaptırmıştır.³⁰⁶ Ancak bu günkü bina Sultan I. Mahmud zamanında 1742'de yaptırılmıştır. Kendine özgü mimari özellikleri olan süsleme olarak sade bir yapıdır. Alt kattaki kemer boşlukları bölünmüş olup üzeri sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür.³⁰⁷ Son dönemde Ayasofya'da açılan Rüştîye'nin, 1903'lü yıllarda ki Maarif Nezareti Salnamesi'ne göre 17 muallimi, 5 hademesi ve 295 talebesi vardır.³⁰⁸

³⁰⁰E.YÜCEL, Ayasofya Müzesi, s.23.

³⁰¹İ.E.ÜRÜNSAL, "Ayasofya Kütüphanesi", TDVİA, IV, s.213.

³⁰²Mahmud ÖZLÜ, "Ayasofya Kütüphanesi", İstanbul Ansiklopedisi, 3, s.1482.

³⁰³E.YÜCEL, Ayasofya Müzesi, s.25.

³⁰⁴İ.E.ÜRÜNSAL, Ayasofya Kütüphanesi, TDVİA, IV, s.213; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.282.

³⁰⁵E.YÜCEL, Ayasofya Müzesi, s.23.

³⁰⁶R.E.KOÇU, "Ayasofya", s.861.

³⁰⁷E.YÜCEL, Ayasofya Müzesi, s.31; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.287.

³⁰⁸R.E.KOÇU, "Ayasofya Rüştisi", İstanbul Ansiklopedisi, 3, s.1484.

14- Hünkâr Mahfili

İstanbul'da büyük mabedlerde padişahlara ait bir daire yani cami içine bakan, Padişah'ın namaz kıldığı mahfil bulunurdu. Buna Hünkâr Mahfili denilirdi. III. Murad devrinde yapılan, I. Ahmed, III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde yenilenen³⁰⁹ Hünkâr Mahfili daha sonra Fossati restorasyonu sırasında kaldırılmıştır.³¹⁰ I. Mahmud devrinde rampadan Hazine Dairesi tarafına açılan kapının önüne ayrıca bir bölüm eklenmiş, dışarıdan Hünkâr Mahfiline geçmek için kullandığı Bab-ı Hümayun tarafındaki kapının önüne Kasr-ı Hümayun yaptırılmıştır. Ayasofya'nın günümüze ulaşan Hünkâr Mahfili'ni Sultan I. Abdülmecid devrinde (1839-1861) Ayasofya'nın doğu yönünde, III. Ahmed Çeşmesi karşısında Fossati yapmıştır.³¹¹ Eski resimlerden anlaşıldığı kadarıyla önceki mahfil, mihrabın solundaki dehlizde yaldızlı bir şebeke ile çevrili sütunlar üzerinde yer almaktadır.

15- Kubbe ve Diğer Duvar Yazıları

Ayasofya'nın kubbesinin ortasında, Nur suresinin 35. Ayeti, güzel bir celi yazı ile Kazasker Mustafa Efendi tarafından yazılmıştır.³¹² Mihrap cihetinde ki dört levha da padişah yazısı olup Ayasofya'ya hediye edilmiştir.

Minberin yanında, mihrabın sağında en üstte iki levha Sultan II. Mahmud'un, altında bulunan levha "Hikmetin başı Allah korkusudur" yazısı ile Sultan III. Ahmed'in ve imzasız olanı II. Mustafa'nındır. Dört levha da Celi sülüs yazı iledir.³¹³ Mihrabın solunda üç yazılı levha bulunur. En üstteki imzasız ve tarihsizdir. Sağ alttaki Şeyhulislam Hattat Veliyüddin Efendi ve Mehmed Esad-ül Yesari imzasını taşıyan talik yazılı levhadır.

16- Ayasofya'da Yapılan Diğer Ekler ve Çalışmalar

Ayasofya'ya Osmanlı döneminde eklenen bazı diğer eklerin başında kandiller gelir. III. Ahmed zamanında Ayasofya Camii'ne eklenen sekiz köşeli yekpare top

³⁰⁹H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.53.

³¹⁰T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29.

³¹¹E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.32; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.280.

³¹²E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.24; Feridun DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s.27; A. AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.282.

³¹³F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.27; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...", s.282.

kandil,³¹⁴ Fossati restorasyonu sırasında kaldırılarak, onun yerine Viktorya sitili bir kandil asıldı.³¹⁵ Kaldırılma sebebi anlaşılamamıştır. Bu gün Ayasofya'yı süsleyen kandiller, 1847'de Fossati tamirinden sonra konulmuştur.³¹⁶ “Cami süsleri arasında en önemlilerinden olan içlerinde ufak kırmızı-beyaz çeşm-i Bülbül süsleri olan ince cam askılardır. 1910'lu yıllarda Ramazanın birinci onbeşinci ve kadir gecelerinde mihrap cihetinde yarım kubbe arasında yazılı ve motifli olmak üzere mahya kurmak an'anesinin bulunduğunu Ord. Prof Dr. A.Süheyl Ünver belirtmiştir. Bu gün bu sanatlar kaybolmuştur.”³¹⁷

Mihrabın iki yanında Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Macaristan Seferi'nde, Budin'in fethi sırasında, Sadrazam İbrahim Paşa tarafından, Macar Kralı I. Matyas'ın sarayından ganimet olarak getirilen ve Ayasofya'ya hediye edilen şamdanlar bulunmaktadır.³¹⁸

Ayasofya'da iki tane sebil bulunmaktadır. Birincisi mabed avlusunda giriş kapısının solundadır. Sultan İbrahim döneminde, XVII. asırda yaptırılan ikinci sebil ise mabed dışında Sultan III. Ahmed Türbesi'nin dış duvarları arasında köşe de olup caddeye bakmaktadır.³¹⁹

II. Mahmut zamanında sekiz kese kadar para harcanarak Ayasofya bir kez daha tamir ettirilmiş ve yerdeki halıların altındaki hasırlar değiştirilmiştir. 1809 yılında başlatılan büyük onarım, bir buçuk ay kadar sürmüş, bütün hasırlar değiştirilerek yeni hasırlar döşenmiş, caminin tamiri ve tefrişi için 800 kese akçe harcanmıştır. Onarım sırasında Ayasofya Camii'nden çıkartılan eski hasırlar, Yeni Cami, Sultan Ahmed ve Üsküdar'daki Yeni Valide Sultan camilerine döşenmiştir.³²⁰

Ayasofya'yı süsleyen tezyini detaylardan biri de âlemleridir. Kütüphane ve şadırvanın süslü, yazılı ve muhtelif âlemleri ile III. Mehmed, III. Murad Türbelerinin süslü fakat yazısız âlemleri vardır. Büyük kubbe âlemi orijinal olup Sokullu Mehmed Paşa vakfidir. Minare âlemleri hilal biçiminde yapılmıştır.³²¹

³¹⁴Yerden üç metre yüksekte bulunan bu kandilin genişliği 30 metreyi bulmakta olup sekiz köşeli ve üzerinde 600 tane kandil bulunmaktadır (H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.64; A.AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...” s.281); Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadikatü'l Cevâmi**, s.43.

³¹⁵Feridun DİRİMTEKİN, “Ayasofya'nın Tamirleri”, **Tarih Konuşuyor**, S.43, s.3293.

³¹⁶A.AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...” s.283.

³¹⁷A.AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...” s.281.

³¹⁸S.DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.45; A.H.DURUN, “Evliya Çelebinin Ayasofya'sı”, s.27; S. EYİCE, “Ayasofya”, **DBİA**, I, s.448-449.

³¹⁹A.AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...” s.287.

³²⁰S.EYİCE, **Ayasofya** 3, s.14.

³²¹A.AKAR, “Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri...” s.288-289.

Ayasofya’da 500 senelik Osmanlı devrinin hatıralarını taşıyan eşyalar vardır. Mimariye dâhil olmayan ancak Ayasofya’nın cami olma karakterini tamamlayan rahleler, asma kandiller, kandil arası süsler, sakal-ı şerif, Kuran-ı Kerim çekmeceleri, halılar, yazı levhaları, sandıklı saatler ve papuçluklar Ayasofya’da bulunmamaktadır.³²²

Bergama’dan getirilen iki büyük küp, esas girişin iki yanına yerleştirildi. Bu küplerin camiinin içinde şadırvan görevi gördüğü bilinmektedir.³²³ Mabedin iç orta kapısının sağında ve solunda Marmara adalarından çıkma, mermerden yapılmış iki bu büyük Helenistik küp, III. Murad zamanında Bergama’dan getirilmiş mebede vakfedilmiştir. Küplerin üzerinde boylarıyla orantılı büyüklükte rumi bordur bilezik ve bronz kapaklar bulunur.³²⁴

17- Ayasofya’da Padişah Türbeleri

Ayasofya’nın en önemli özelliklerinden birisi de haziresinde beş padişahın mezarının bulunduğu cami olmasıdır. Burada Mimar Sinan, Mimar Davud ve Mimar Dalgıç Ahmet Ağa’nın yaptırdığı bilinen³²⁵ üç türbe binası ve şehzadeler türbesidir. Türbeler, Ayasofya ile kaynaşmış ve buraya tümüyle bir Türk külliyesi görünümü vermiştir.³²⁶ Bunlara Sultan İbrahim ve Sultan I.Mustafa’nın gömüldüğü Bizans dönemi Vaftizhane binası de eklenince, Ayasofya’da Sultan II. Selim, Sultan III. Murad, Sultan III. Mehmet’in ve şehzadelerin türbeleri bulunur. Türbelerin duvar süslemeleri, zerafeti ve mükemmel desenleri vardır. Ayasofya’nın çürük çevre toprağının bu Türbelerle sıkıştırıldığı ve yıkılmasının da engellendiği belirtilmiştir.³²⁷

a) Sultan II. Selim Türbesi

Ayasofya etrafında yapılan ilk türbedir. Ayasofya’nın güneyindeki büyük kapıdan çıkıp türbeler bahçesine girildiğinde karşıda duran türbelerin ikincisidir. Dört köşe binadır. Mimar Sinan, caminin etrafındaki binaları yıktırıp, caminin etrafını temizleyip bahçe duvarı yaptırınca inşa edilmiştir.³²⁸ 1574’te II. Selim’in ölümünden 2-3 yıl sonra H.985 (1576-1577) tamamlanan türbesi, Mimar Sinan’ın en güzel eserlerinden biri olup, dıştan mermer kaplı, kare planlı, üst örtü iç içe çifte kubbeli

³²²A.AKAR, “Ayasofya’da Bulunan Türk Eserleri...”, s.284.

³²³A.M.MANSEL, “Ayasofya”, s.50.

³²⁴A.AKAR, “Ayasofya’da bulunan Türk Eserleri...”, s.281.

³²⁵E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.29.

³²⁶Erdem YÜCEL, “**Ayasofya’da Türk Sanatı Çalışmaları**”, http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyumpdf/aramalar/11_arastirma.pdf/E.T.10.05.2011.

³²⁷**İstanbul İl Yıllığı 1967**, s.370.

³²⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.168.

yapıdır.³²⁹ Yüksek iki bölümlü kubbe kemerlerinin yardımı ile sekiz sütuna oturmuştur. Girişte kapının iki yanında da birer çini pano konulmuş, türbenin kitabesi de çiniden yapılmıştır. Geniş saçaklı üç kemerle revakın ardındaki İznik işi çini pano ilk bakışta dikkati üzerine çekmektedir. Buradaki Firuze mavi verenli çiniler XVI. yy'ın en güzel örnekleri arasındadır.³³⁰ İçerisinde İznik işi XVI. yy çinileri ile süslü kırk dört sanduka bulunmaktadır. Sultan II. Selim, Nurbanu Sultan, Gevher Sultan, Sultan III. Murad'ın cülusunda boğdurulan Sultan II. Selim'in şehzadelerinden Şehzade Abdullah ile Sultan III. Mehmet' in yirmi bir erkek kardeşi ve on üç kız kardeşinin sandukaları bulunmaktadır.³³¹

Sultan II. Selim, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra kendi külliyesi dışında İstanbul'a gömülen ilk padişaktır. Kanuni Sultan Süleyman, II. Beyezıd, Fatih Sultan Mehmet hep kendi külliyesine gömülmüşlerdir. Önceki gelenekte padişah türbeleri bağımsız olarak inşa edilmiştir. Eşleri ile aynı türbede bulunmazlar. İlk defa II. Selim'in Atik Valide diye anılan en gözde hanımı Nurbanu Sultan bu türbeye gömülmüştür.³³²

b) Sultan III. Murad Türbesi

Ayasofya bahçesinde bulunan dört türbeden birisi olup, kapıdan girişte üçüncüdür. Dış kapıdan girerken hemen sağdaki altı köşe türbedir. Babası II. Selim'in türbesinin biraz gerisinde yer alır. Mimar Sinan'ın halefi Mimar Davud Ağa'nın eseri olan, padişahın ölümünden sonra 1595'te³³³ tamamlanan türbenin dışı mermer, içerisinde XVI. yüzyılın mercan kırmızısı çinileriyle kaplanmıştır. İç ve dış olmak üzere iki kubbeden oluşan üst örtü doğrudan doğruya duvarlar üzerine oturmuştur. Altıgen planlı, çift kubbeli türbe Türk mimarisinin en güzel eserlerinden olup abanoz kapısının sağ ve sol kanatlarındaki, "küllu nefsin zâikatul mevti, sümme ileynâ turceûn" (Her nefis ölümü tadacak, sonunda bize döndürüleceksiniz. Ankebut/57) ayetinin yazılı olduğu sedef kakmalı kareler Dalgıç Ahmed imzasını taşımaktadır.³³⁴ Türbenin dışı sade ancak içi mücevher kutusu gibi süslenmiştir. Türbede Sultan III. Murad'ın annesi Safiye Sultan, kızlarından Mihriban, Fatma Sultan ve yirmi bir kızı, Sultan I. Ahmed'in

³²⁹T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29; E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.29; A.S.BOYAR, **Ayasofya ve Tarihi**, s.16; İ.H.DANIŞMEND, **Tarihi Hakikatler**, s.213.

³³⁰E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.29.

³³¹T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.29; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü'l Cevâmi** (İstanbul Camileri ve Diğer Dini, Sivil Mimari Yapılar), (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s.45

³³²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.361.

³³³T.ÖZ, **İstanbul Camileri**, s.30; S. DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.45.

³³⁴E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.29.

şehzadelerinden Kasım, Sultan III. Mehmed'in üç oğlu, iki kızı; Sultan İbrahim'in bir şehzadesi ve iki sultanı olmak üzere elli dört kişi yatmaktadır.³³⁵ Ancak türbede 50 sanduka bulunmaktadır. Türbenin yanındaki Sultan III. Murad'ın oğullarının olduğu dıştan sekizgen, içten dört köşeli şehzadeler türbesinde de dört oğlu ve kızı bulunmaktadır.³³⁶

c) Sultan III. Mehmed Türbesi

Ayasofya'nın Topkapı Sarayı'na sapan köşedeki sekiz köşeli binadır. Mimar Dalgıç Ahmed'in eseri olan türbe dıştan tamamen mermerle kaplı, içten sekiz köşeli bir plana sahiptir.³³⁷ Sultan kızları için sonraki yıllarda yanlarına bölümler eklenmiştir. İç ve dış olmak üzere iki bölümden meydana gelen türbe doğrudan duvarlar üzerine oturmuştur. Bu Türbe'nin de içerisi İznik işi çinilerle kaplanmıştır. Türbe de Sultan III. Mehmed ve Sultan III. Ahmed'in annesi Handan ve kızı Safiye Sultan, Sultan I. Ahmed'in şehzadeleri, kızları ve Sultan III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'ın sandukaları vardır.³³⁸ Yirmi altı kişinin türbede olduğu³³⁹ belirtilse de bu gün on dört sanduka bulunmaktadır.³⁴⁰ Bunun dışında türbe girişinin iki yanında Sultan III. Murad'ın üç kızı bulunmaktadır.

d) Sultan İbrahim ve Sultan Mustafa'nın Türbesi

Bizans dönemi vaftizhanesi, fetihten sonra bir süre caminin yağhanesi olarak kullanılmıştır.³⁴¹ Vaftizhane, iç giriş kapısının hemen sağındadır. Sultan I. Mustafa öldüğünde gömülmesi için yer bulunamamış, naaşı bir süre bekletildikten sonra, yağhane türbeye dönüştürülerek buraya gömülmüştür.³⁴² Evliya Çelebi'nin pederinin hatırlatmasıyla Ayasofya'nın bahçesinde bulunan kubbeli kargir bina içine (vaftizhane) gömülmesine karar verilir. Bina içinde toprak olmadığından has bahçeden toprak getirerek üzerine örterler.³⁴³ Sultan İbrahim de ölümünden sonra Sultan I. Mustafa'nın yanına gömülmüştür. İbrahim ve I. Mustafa'nın haremleri, Sultan I. Ahmed'in ve Sultan

³³⁵İ.AKÇAY, *Ayasofya Camii*, s.77-80; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l Cevâmi*, s.46.

³³⁶T.ÖZ, *İstanbul Camileri*, s.30; E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.29.

³³⁷T.ÖZ, *İstanbul Camileri*, s.30.

³³⁸E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.29; Tahsin ÖZ, *İstanbul Camileri*, s.30.

³³⁹Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l Cevâmi*, s.46.

³⁴⁰Erdem YÜCEL, "Ayasofya'da Türk Sanatı Çalışmaları", http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozumpdf/arastirmalar/11_arastirma.pdf/ E.T.10.05.2011.

³⁴¹T.ÖZ, *İstanbul Camileri*, s.30; A.S. BOYAR, *Ayasofya ve Tarihi*, s.17.

³⁴²E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.30; A.H. DURSUN, "Evliya Çelebinin Ayasofya'sı", s.28.

³⁴³A.H.DURSUN, "Evliya Çelebinin Ayasofya'sı", s.27.

IV. Murad'ın iki haremi, Küçük Kaya Sultan olmak üzere on yedi sanduka bulunmaktadır.³⁴⁴ Türbenin güney köşesine bir de sebil eklenmiştir.³⁴⁵

Bu türbeler dışında Şehzadeler türbesinde III. Murad'ın şehzadeleri olmak üzere beş sanduka vardır.³⁴⁶

C) AYASOFYA'DA YAPILAN ONARIMLAR VE DİĞER GELİŞMELER

Devletin ekonomik durumunun kötüleşmesi, doğal afetlerle uğraşılması, padişahların kendi isimlerini ölümsüzleştirmek adına yaptırdığı diğer camilere önem vermeleri, Ayasofya'nın ilgisiz kalmasına sebep olmuştur. Fatih'ten sonra birçok kez tamir ve bakım gören Ayasofya IV. Murat'tan sonra çok fazla bakım görmemiştir.³⁴⁷ Ancak bazı padişahlar döneminde bazı eklemeler yapılmıştır. Zaman içerisinde Ayasofya'nın kubbesinde ve tonozlarında oluşan çatlaklardan güvercin sürüleri, kar ve yağmur sularının camiye zarar vermesi, caminin yıkılacak kadar hasarlı hale gelmesine sebep olmuştur.³⁴⁸

1- I. Abdülmecid Döneminde Yapılan Restorasyonlar

I. Abdülmecid döneminde, 1839'da, üç minarenin külah kurşununun yenilenmesi, suyollarının tamiri, medrese için fanus yapımı gibi bazı küçük imalatlar yapılmıştır.³⁴⁹ Osmanlı döneminde Ayasofya'da yapılan en kapsamlı, masraflı bakım ve yenilik, I. Abdülmecid döneminde Mimar Gaspare Trajano Fossati'nin³⁵⁰ gerçekleştirdiği onarımlar ve yapılan eklemelerdir. Sultan Abdülmecid'in XIX. yüzyıl ortasında başlattığı bu onarım çalışmalarının Ayasofya'nın günümüze gelebilmesinde payı büyüktür. XIX. yüzyılda I. Abdülmecid, caminin harap durumu, kubbedeki çatlaklar ve yıkılmak üzere olan eğilmiş sütunlar nedeniyle, İsviçreli olan ;Tarih-i

³⁴⁴E.YÜCEL, **Ayasofya Müzesi**, s.30 (Hadikatü'l Cevâmi'de s.46'da, 15 Sanduka olduğu belirtilmiştir)

³⁴⁵S.DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.48.

³⁴⁶Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadikatü'l Cevâmi**, s.46.

³⁴⁷A.M.MANSEL, "Ayasofya", **MBİA**, II, s.50-51.

³⁴⁸E.AKAN, **Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**, s.25.

³⁴⁹H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.78.

³⁵⁰Gaspare Trajano Fossati İsviçre'nin Tessin Kantonunda Moccote'da 7 Ekim 1809'da doğduğu ve ailesinden dolayı İtalya'da büyümüş, eskiden beri ressam ve mimar olarak yetiştirildiği öğrenilmektedir. Mimarlık tahsilini Milano'da Bera Akademisinde yapan Gaspare Fossati 1833'de Rusya'ya gitmiştir. Bu sırada Rusya'da birçok İtalyan sanatkar çalışıyordu. 1836 yılı sonunda kendisine bir Rus pasaportu verildi. Fossati İstanbul'da bir Rus Elçiliği binası yapmak üzere İstanbul'a gönderildi. Fossati 20 Mayıs 1837 tarihinde İstanbul'a geldi. Kardeşi Guiseppe'de kendisine İstanbul'da katıldı." (Bkz. Semavi EYİCE; "Tenkit", **Bellekten**, XXVIII, S.112, Ankara, 1964, s.775).

Ayasofya adlı kitapta Fossati, İtalyalı olarak belirtilmiştir.³⁵¹ Fossati'yi, caminin onarımı için 1847'de çıkardığı bir irade-i seniye ile görevlendirmiştir.³⁵²

a) Mimar Fossati'nin Ayasofya için Görevlendirilmesi

Ayasofya'nın onarımı öncelikle Ebniye-i Şahane Kalfası olan Mimar Karabet'e havale edilmek istenmiş, ancak daha sonra bu görev Fossati'ye verilmiştir. Ayasofya'nın bakım ve onarımı Osmanlı mimarına değil de neden bir yabancıya, hatta Rus Çar'ının Saray Mimarı olan Fossati'ye tevdi edilmiştir?³⁵³ Bu soruya getirilen yorumlara bakılırsa salt mimari kaygılar yerine dış siyasi sebeplerin de etkili olduğu görülmektedir.³⁵⁴ O sırada Sultan I. Abdülmecid'in baş mimarlık görevinde bulunan Balyan ailesinden kimseyi bu göreve getirmemesi onun yerine o dönemde devletin en büyük rakibi olan Rusya'dan üstelik Rus Çar'ının Saray Mimarı'nı göreve getirmesi dikkat çekici bir husustur.³⁵⁵ Osmanlı'ya iş yapan, sarayın mimarı ve baş kalfası olan resmi inşaatı idare eden Balyan ve ailesi dururken³⁵⁶ Rusya'nın elçilik binasını yapan batılı bir mimar olan Fossati'nin tamiratta görevlendirilmesinin altında siyasi-politik bir neden olarak düşünülebilir.³⁵⁷ Padişahın o günlerde cereyan eden dış gelişmeler konusunda siyasi bir taktiği de olabilir. Fossatilerin yaptığı Rus elçilik binasının padişahın dikkatini çekmesi, Fossati'nin yetenekli işçileri ve teknik elemanları İtalya ve Rusya'dan kolay toplayabilmesi de Ayasofya'nın Fossati'ye verilmesinde etkili olmuştur.³⁵⁸

b) Mimar Fossati'nin Ayasofya'da Yaptığı Çalışmalar

Ayasofya'nın Osmanlı döneminde geçirdiği en önemli restorasyonlardan sayılan Fossati onarımları, 1847-1851 arasında Ayasofya'da önemli değişiklikler yapılmıştır. Fossati restorasyonu öncesinde, Takvim-i Vakayi'de³⁵⁹ birinci sayfadan verilen haberde Ayasofya Camii'nin yıllardır tamirat görmediği bu yüzden bazı kısımlarının eskidiği ve

³⁵¹A.KOSTANTİNİDİ, *Tarih-i Ayasofya*, s.15.

³⁵²A.KOSTANTİNİDİ, *Tarih-i Ayasofya*, s.15; E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.32.

³⁵³S.EYİCE, "Tenkit", s.777.

³⁵⁴A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.494.

³⁵⁵24 Eylül 1836'da St Petersburg Sanat Akademisinde "Resmi Saray Mimarı" unvanını alan Gaspare Fossati'yi aynı yılın 11 Aralık günü, Çar I. Nikolaos tarafından İstanbul'daki Rus Elçiliği'nin yapımı için görevlendirdi.³⁵⁵ Kız kardeşi Bianca ile evli olan arkadaşı Antonio Fornari ile birlikte Rus Elçiliği'nin mekânlarını duvar bezemeleri ile donattı (S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.24).

³⁵⁶S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.14.

³⁵⁷Sabahattin TÜRKÖGLÜ, *Ayasofya'nın Öyküsü*, İzmir Yazıcı Basım, 2002, s.166-167.

³⁵⁸E.AKAN, "Cumhuriyet Döneminde Ayasofya", s.26.

³⁵⁹E.AKAN, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, s.25.

yapılacak tamiratın ücretinin padişah tarafından ödeneceği bildirilmiştir. Fossati'nin yanında Evkaf Nezareti gözetiminde Ebniye-i Hassa (Genel Onarımlar Müdürü) Halim Efendi başkanlığında Nikola Kalfa'da görev yapmıştır. Fossati, Ayasofya'da kardeşi Giuseppe (1822-1891) ile birlikte çalışmıştır. Fossati kardeşlerin Ayasofya'da gerçekleştirdikleri onarım çalışmaları başlangıçta mimari sağlamlaştırma, örtü sisteminin onarımı, camların temizlenmesi ile birkaç küçük çalışmayı içermektedir.³⁶⁰ Fossati işlere başladıktan sonra sorunları gördükçe artan ihtiyaç neticesinde çalışmalarını genişletmiştir. Restorasyon genişledikçe masraflarda artmıştır. Ayasofya bu restorasyonda büyük oranda yenilenmiştir. Fossati'nin Ayasofya'da yaptığı çalışmalar:

1. Statik sağlamlaştırma çalışmaları,
2. Ayasofya dış çevresindeki düzenlemeler,
3. Dış cephenin onarımı,
4. Mimari bezemelerdeki yenilemeler,
5. Mozaiklerdeki çalışmalar,
6. Camiye yeni donatılar ve ekler yapılması.³⁶¹

Fossati onarımları öncesi ve sonrası bağlamında değerlendirilmesi gereken bu son 160 yıllık süreç, Osmanlı dünyasının dönüşümünü Ayasofya retrospektifi üzerinden tarif edebilecek izler ve biçimler yansıtmaktadır.³⁶²

Fossati, Ayasofya Camii'nde çalışmaya sekiz yüz işçiyle³⁶³ birlikte 13 Mayıs 1847'de³⁶⁴ başlamıştır. Çalışmalar başlayınca cami ibadete geçici olarak kapatılmıştır.³⁶⁵ Fossati, onarım sürecinde 800 işçi ile çalışmış ve bunlardan ikisi, iskeleden düşerek hayatını kaybetmiştir.³⁶⁶ Fossati, Ayasofya Camii'nin statik açıdan sağlamlaştırılmasını en önemli mesele olarak görmüştür. Binadaki risk öğelerini kubbedeki bozulmalar ve deformasyonları; taşıyıcı ayaklar ve payandaların dışa açılmaları olarak belirleyerek buna çözüm üretmek için yoğun çaba sarfetmiştir. Yapıdaki çalışmalarına galerideki örtü elemanlarının ağırlığı ile eğrilmiş olan taşıyıcı 12

³⁶⁰S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.28.

³⁶¹S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.49.

³⁶²H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.174; S.DOĞAN, "Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul-Ayasofya Camii'ndeki Onarımlar ve Çalışmaları Aktaran Belgeler", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.49, Bahar 2009, s.9-16.

³⁶³S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.14-15.

³⁶⁴S.DOĞAN, "Ayasofya ve Fossati Kardeşler", s.28.

³⁶⁵H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.80.

³⁶⁶S.EYİCE, "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, s.450.

sütunun düzeltilmesi ile başlayan³⁶⁷ Fossati, bu meyanda ana kubbenin baskısını ve payandaların yükünü hafifletmek için kubbe eteğine bir gergi çember yerleştirmiştir. Kubbeyi iki zincir germek suretiyle sarmış ayrıca dört payanda ile desteklemiştir.³⁶⁸ Kendi düşüncesine göre binada gereksiz bulduğu dört kubbe payandasını kaldırmış, galeride eğrilmiş durumda bulunan on iki sütunu dikey hale getirmiştir.³⁶⁹ Bunlardan da anlaşılıyor ki Fossati Ayasofya’da sadece bezeme yapmamış aynı zamanda yapısal değişiklikte yapmıştır. Bunu iç ve dış mekânda da görmekteyiz.

Ayasofya Camii’nin dış duvarları sarı ve koyu kırmızı şeritler halinde Fossati restorasyonu sırasında boyandı. Eski Hünkâr Mahfili kaldırılarak mihrabın sol tarafına bu gün görülen zengin işlemeli yeni bir Hünkâr Mahfili yapılmıştır.³⁷⁰ Bu da iç mekândaki yapısal değişiklik olarak kabul edilebilir. Üç tanesi Fatih Camii avlusundan getirilen sekiz sütuna oturan kafesli mahfil locasının Fossati tarafından Neo-Bizanten üslupta olmasına dikkat edilmiştir.³⁷¹ Yine bu onarım süreci kapsamında dönemin Padişahı olan I.Abdülmecid için yaptırılan Hünkâr Mahfili’nde de ilginç bir ayrıntı fark edilmektedir. Mahfili, zemin kottan ayırarak taşıyan sütun başlıkları dikkatlice incelendiğinde, bunların dört yüzünde de uluslararası masonik sembollerden olan “pergel ve gönye” kurgusunun stilize edildikleri görülebilir. Ayasofya gibi bir yapıda, Fossati onarımları sırasında yapılmış bu düzenleme ilginç bir detay olarak göze çarparken, İslam ve Hristiyan dünyası için evrensel bir önemi olan böyle bir yapıda Tanzimat reformlarının başladığı bir dönemde bu tür sembolik arayışlara gidilmesi manidardır. Bilindiği gibi I. Abdülmecid’in tahta çıktığı yıl olan 1839’da Tanzimat dönemi başlamıştır. Ayasofya’nın da bu dönemin getirdiği batılılaşma hareketlerinden, biçimsel ve sembolik anlamda nasiplendiği düşünülebilir.³⁷²

Mahfilin arkasında yer alan kasrın büyük salonunun iç süslemesinde Rus elçiliğinin dekorasyonu ile Ayasofya’nın kalem işlerini yapan, Fossati’nin kız kardeşi Bianca’nın kocası “Antonio Fornari” adlı sanatkâr çalışmıştır.³⁷³ Onarımlar sırasında caminin aydınlatma elemanları da yenilenmiştir. Yapı orta nef’e kubbeden aşağıya sarkan ve ayrıca galeride sütunlar arasında yer alan kandillerle donatılır. Kandiller XIX. yy. Viktorya biçimindedir. Üzerlerindeki palmet ve rumiler Türk ve Batı bezemelerinin

³⁶⁷S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.28.

³⁶⁸S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.15.

³⁶⁹E.AKAN, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, s.26.

³⁷⁰S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.14.

³⁷¹S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.17.

³⁷²H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.172.

³⁷³S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.17.

karışımı olarak değerlendirilir. Ayasofya'nın zemininde bulunan halılar Fossati restorasyonu sonucunda 88 yekpare Uşak halıları ile ve altındaki hasırlarda Mısır'dan getirilen hasırlar ile değiştirilmiş, aynı zamanda kapılara da perdeler asılmıştır.³⁷⁴ III. Ahmed döneminde caminin orta mekânına konan büyük top kandil kaldırılmış; Ayasofya'ya Fransız asıllı avizeci olan Marsilya'dan 124 adet avize alınmıştır.³⁷⁵ Fossati, İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya camiye dönüştürülünce üzerleri boya ve badana ile örtülmüş, 400 yıl gizli kalmış mozaikleri 1848 ve 1849 yılında geçici olarak ortaya çıkarmış³⁷⁶ ve yerlere dökülmüş mozaik tanelerini de toplatarak yanındaki bir İtalyan mozaikçisi olan Lanzoni'ye Sultan Abdülmecid'in yuvarlak bir madalyon biçiminde tuğrasını yaptırmıştır.³⁷⁷ Fossati, Ayasofya'da çalışmalarını sürdürürken Padişahın özel izni ile İstanbul'a gelen Prusyalı Mimar W.Salzenberg, Fossati'nin kurduğu iskeleden yararlanarak yapıyı incelemiş, meydana çıkan mozaiklerin desenlerini çizmiş ve bazı rolövelerini hazırlamıştır. Salzenberg'in bu şekilde rolöve ve desenleri yayınlaması Fossati ile arasının açılmasına yol açmıştır. Fossati, bu albümü yayınlamasına engel olmaya çalışmış fakat başarılı olamamış sadece Salzenberg'in albümünün başına Fossati'yi öven birkaç cümle konulmuştur.³⁷⁸ Fossati, Ayasofya Camii'nde desenlerini çizdiği mozaik resimlerini yayınlamayı düşünmüş, 1850'de Rusya'ya gittiği zaman bu konuda Rus Çar'ından altı bin rublelik yardım istemiş fakat yardım alamamıştır. Rus Çar'ına verdiği birkaç resmin karşılığı olarak sadece bir yüzükle ödüllendirilmiştir. Fossati, 1852'de Ayasofya Camii'nin iç ve dış görünüşlerini yansıtan albümü Sultan I. Abdülmecit'in yardımıyla Londra'da yayımladı. Yayımladığı albümün kapağında Sultan I.Abdülmecid'in tuğrası da bulunmuştur.³⁷⁹ Fossati'nin yaptığı çalışmalar Haziran 1849'da³⁸⁰ bitmiş ve Ayasofya 3 Ağustos 1849'da ibadete açılmıştır.³⁸¹ Her ne kadar cami ibadete açılmışsa da Fossati, I.Abdülmecid'in saltanatının sonlarına kadar Ayasofya da çevre düzenlemesi, bakım onarım konusunda çalışmaya İstanbul'dan ayrılıncaya kadar devam etmiştir. (1858-

³⁷⁴S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.67.

³⁷⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.259.

³⁷⁶Natalia B.TETERİATNIKOV, *Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute*, **Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University**, Washington, 1998, s.6.

³⁷⁷S.EYİCE, "Ayasofya" *Osmanlı Ansiklopedisi*, s.47.

³⁷⁸E.YÜCEL, *Ayasofya Müzesi*, s.32.

³⁷⁹E.YÜCEL, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler", s.220–221; S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.17.

³⁸⁰S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.31.

³⁸¹A.AKGÜNDÜZ, SÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.503.

1859)³⁸² Ayasofya bu tamiratla bir kez daha yıkılmaktan kurtulmuştur. Hatıra olarak kalması içinde bir tarafında Ayasofya resmi diğer tarafında tuğra bulunan bir madalya yaptırılmıştır.³⁸³ Devletin resmi tarihçisi Lütü Efendi de Ayasofya'nın açılış törenini anlatmıştır.³⁸⁴

Ayasofya bakımlı duruma gelince artık yabancı turistler caminin her tarafını gezebilmişlerdir. Bu sırada bazı turistler cami hademelerinden bahşiş karşılığı sıvaların altındaki mozaik tanelerini söktürerek almışlardır. Th Gauier de 1852'de böylece bir avuç dolusu mozaik tanesini elde ettiğini söylemiştir.³⁸⁵

Fossati'nin Ayasofya'daki çalışmaları 1852 yılında Londra'da yayımlanan albüm içerisinde litografya (Taş Baskı) levhalarda belgelendi.³⁸⁶ Fossati onarımları sırasında, Ayasofya bünyesinde sadece bezeme anlamında değil, Ayasofya'nın silüetini etkileyecek çapta yapısal değişimlere de gidildiğini belirttik. Bunlardan en önemlisi, Ayasofya'da ana kubbeyi dört yönden destekleyen uçan payandaların bu onarımlar sırasında yok edilmiş olmasıdır.³⁸⁷

c) Mimar Fossati'nin Ayasofya Restorasyonu için Yaptığı Harcamalar

1847'de başlayan Fossati onarımlarında yapılan harcamalar, Ayasofya Camii Vakfı muhasebelerindeki gider kalemlerinin çok üzerinde seyretmiş olup, Vakıf muhasebe defterlerindeki giderler daha çok cari harcamalar ve küçük bakım-onarım işlerini kapsamaktadır. Muhasebe kayıtlarına göre 16 Nisan 1847 ile 18 Nisan 1849 tarihleri arasında yapılan onarımlar için tahsis edilen 7.950 kese iken, bu dönemde yapılan harcamanın tutarı 12.244 kese 273,5 kuruş tutarındadır. Bu bütçe, daha sonra Evkaf Hazinesi'nce taksit taksit ödenmek üzere Maliye Hazinesi tarafından karşılanmıştır. Bu miktarın 300 kesesi, Fossati'ye ödenmiştir. Gaspare Fossati'ye yapacağı onarım için 100.000 kuruş teklif edilmiş, ancak o, kendisine 100.000, kardeşine de 50.000 kuruş verilmediği takdirde bu işi yapmaya razı olmadığını belirtmiştir. Padişah iradesinde kendisine 150.000 kuruşa bedel olan 300 kese verilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan bu ödemelere, işçi ücretlerinin de dâhil olabileceği

³⁸²S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.72.

³⁸³A.KOSTANTİNİDİ, *Tarih-i Ayasofya*, s.15; Ali Sami BOYAR, *Ayasofya ve Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s.17; S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.17.

³⁸⁴S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.17.

³⁸⁵S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.18.

³⁸⁶S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.32.

³⁸⁷H.F.DİKER, "Fossati Onarımları Öncesi ve Sonrası Ayasofya", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, S.4, Ankara, 2011, s.172.

düşünülmektedir.³⁸⁸ Fossati'ye yaptığı bu iş için Fossati Vakfı Arşivi'ndeki 1339 numaralı belgeye göre 12.600 Purse ödendiğini yani altı milyon kuruş civarında para ödendiği ayrıca kardeşine ve kendine başka bir maaş ödenmediği belirtilmektedir.³⁸⁹ Başka bir belgede Fossati'ye 300 kese ödendiği yazılmaktadır.³⁹⁰ Ayasofya onarımları için harcanan, ödenen ve borç kalan paranın belirlenmesi açısından, 3 Ağustos 1849 tarihinde yapılan açılışa kadar, bu onarımın bilançosu çıkartılmıştır. Çıkan bilançoda bu tarihe kadar, 13.628 kese 106 kuruşu bina için, 1.823 kese 213 kuruşu halı, mefruşat ve atıyyeler için ve cami müştamilâtı içinde bulunan muvakkithane, türbeler, imaret, medrese, mektep, sebil vesairenin tamir ve onarımı için de 822 kese 445 kuruş olmak üzere toplam 16.274 kese 264 kuruş tutarında harcama yapılmıştır. 1851'e kadar 2 yıl daha devam eden onarımlar sırasında harcama tutarı 18.623 kese 80 kuruşa ulaşmış, bu miktarın 13850 kesesi 7 taksit halinde Maliye Hazinesi'nden borç alınmış, kalan 4.773 kese 80 kuruş ise Evkâf Hazinesi'nce karşılanmıştır.³⁹¹ Onarım giderlerinin büyük bir bölümü, o sıralarda mirasçısı olmadığı için ve vasiyeti gereği 40 bin kese kadar serveti Beyt-ül mal'a (Devlet Hazinesi) kalan³⁹² Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin parası ile karşılanmıştır.³⁹³

2- I. Abdülmecid Sonrası Ayasofya Onarımları

10 Temmuz 1894 yılında İstanbul'da yaşanan zelzelede zarar gören, yarım kubbeleri ile tonozlardaki sıvalardan çok büyük parçaların mozaiklerle aşağı düşmüştür. Bazı yerlerinde görülen sarı sıvalar bu zelzeleden zarar gören yerlere aittir.³⁹⁴ Bu zelzeleden dolayı cami uzun süre ibadete kapalı kalmıştır.³⁹⁵ Ayasofya'yı esaslı bir şekilde inceleyip planlarını ve kesitlerini detayları ile birlikte hazırlayan Fransız Henri Prost'tur. Roma büyük mimarlık mükâfatını 1902'de alan Henri Prost 1904 yılında doğu gezisine çıkmış ve İstanbul'a uğramıştır. Ayasofya'yı dikkatle incelemiş, o zamana kadar yapılan plan ve rölevelerin yeterli olmadığını ve elde de güvenilir bir malzeme olmadığını görmüştür. Bunun üzerine detaylı rölevesini yapmaya kendi kendine karar vermiştir. Bu isteğini Evkaf Nezareti'ne başvurarak bildirmiş, Fransa'ya dönüşünde kendi hükümetine verdiği raporda Ayasofya rölevelerinin çizilmesinin şart

³⁸⁸H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.81.

³⁸⁹S.DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.28.

³⁹⁰H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.84.

³⁹¹H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.84-86.

³⁹²S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.14.

³⁹³F.DİRİMTEKİN: "Ayasofya'nın Tamirleri", s.3294.

³⁹⁴S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.18.

³⁹⁵S.EYİCE, "Ayasofya", **Osmanlı Ansiklopedisi**, s.47.

olduğunu belirtmiştir. H.Prost, 1905-1907 yılları arasında binanın bütün ölçülerini rölövelerini çizmiş ve ayrıca yapı hakkında Fransa Milli Eğitim Bakanlığı'na hitaben raporlar hazırlamıştır.³⁹⁶ 1906 yılında Paris Akdemisi iki bin franklık bir ödenekle H.Post'un çalışmasını desteklemiştir. İstanbul'da iki yıl kalmış detaylı çalışmalarını bitirmiş, çizimleri yaptığı röleleri, çalışmaları Paris'de "Salons d'Architecture" de sergilemiş ve bu çalışmalar ona şeref madalyası kazandırmıştır. H.Prost'un çizdiği röleler günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'ndedir.³⁹⁷

Bu tarihi bina hakkında ilk defa olarak Monografya'da W.R Lethbaby ve H.Swainson tarafından yazılı olarak 1894'de basılmış, az sonra E.M Antoniades üç büyük ciltlik Grekçe bir araştırma yazarak 1907-1909 yılları arasında yayınlamıştır.

İngiliz Times gazetesinde yayınlanan "Ayasofya Camii Tehlikede" başlıklı yazının İstanbul gazetelerinde de aynen yayınlanması üzerine Ayasofya'nın tamir ve bakımından sorumlu olan Evkaf Nezareti harekete geçmiş, 1907'den sonra İtalyan Maranconi, İsviçreli E. J. Proupper, İngiliz Thomas G.Jakson, Fransız H.Prost ve Alman C.Gurlitt'den yapının durumunu araştırmalarını istemiş ancak Ayasofya ile ilgili neler yapılması gerektiği konusunda ortak bir görüş ortaya çıkmamıştır.³⁹⁸

Türklerden Kemaleddin Bey başkanlığında toplanan bu komisyon üyeleri raporlar sunmuşlardır. Hazırlanan bu raporlarda bazı kısımlarda tehlike olduğu belirtilmiş, bunların acele olarak giderilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. 1910-1911 yıllarındaki bu araştırma ve yazışmalar Balkan Savaşları çıkınca durmuş ve sonucunda gelen felaket yıllarında Ayasofya ile ilgilenilmemiştir.³⁹⁹ Osmanlı döneminde Ayasofya onarımlarına ilişkin olarak ulaşılabilen en geç tarihli belge ise 10.10.1911 tarihli bir Meclis-i Vükelâ kararıdır. Ayasofya Camii kurşunlarının tamiri için 44.730 kuruşluk bir keşfin yapıldığı ifade edilen tutanakta, kurşun onarımıyla ilgili bu harcamaların sene içinde yapılması ve kurşunların yenilenmesi aşamasında Divan-ı Muhasebat Riyaseti'ne bilgi verilmesi kararı alındığı ifade edilmektedir. Osmanlı döneminde yapılan son Ayasofya onarımının kurşun yenileme işi olduğu anlaşılan bu zabıtta, yapının çatı

³⁹⁶S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.19.

³⁹⁷E.YÜCEL, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler", s.221-222.

³⁹⁸E.AKAN, "**Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**", s.29.

³⁹⁹S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.19; Erdem YÜCEL, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, S.11, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1990, s.163-164; E.YÜCEL, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler", s.222.

örtüsünün hangi kısımlarında kurşunların yenilenmiş olduğuna dair bilgi verilmemiştir.⁴⁰⁰

3- Ayasofya Yangınları

Ayasofya’da tarih kaynaklarında iki yangından bahsedilir. Birincisi 15 Şevval 1153 (M.1740) yangınıdır. Salı gecesi Ayasofya kurbunda bir evde çıkan yangın kısa sürede büyüdü bazı evler yıkılarak yangının önü alındı. Ayasofya’ya ulaşmadan yangın söndürüldü. Diğer yangın 25 Ramazan 1154 (M.1741) pazar gecesi cami yakınında bir bakkal dükkânında çıktı. Şiddetli bir rüzgârla hemen genişledi. Yangın öncekine göre çok daha geniş alana yayıldı. Sultan I.Mahmud yangın alanına gelmiştir. Yangın söndürülmeden padişah yangın yerinden ayrılmamış hatta padişah sahur yemeğini de burada yemiştir. Böylece Ayasofya Camii ve Ayasofya Hamamı askerin ve padişahın bu büyük fedakârlığı ile kurtarılmıştır.⁴⁰¹

4- Ayasofya Çarşısı ve Ayasofya Meydanı

Ayasofya’nın etrafında ki geniş alanda Osmanlının son dönemlerinde farklı binalar, dükkânlar ve evler bulunmaktadır. Ayasofya’nın önü Ayasofya yanındaki Adliye Konağı’nın 1932’de yandığı tarihe kadar şehrin en kalabalık ve hareketli yerlerinden biri idi. Büyük bir mabed, Adliye Sarayı ve büyük bir hamam bu faaliyet merkezini saç ayağı gibi çevrelemişti. Yaz aylarında mabed önündeki ağaçlar altında ahşap barakalar halinde kahveler uzanmış. Mabed önüne de bodur hasır iskemleler atılmış. Ayasofya çarşısında kahvehaneler, bakkallar ve arzuhalciler bulunmuş. Ayasofya Camii ile Ayasofya hamamı arasında kira arabaları bulunmuş. Kadınlar bu meydandan yaya geçmezlermiş. 1740’lı yıllardaki iki yangında bu meydandaki evler ve dükkânlar büyük çapta yanmış, daha sonra birçoğu yeniden yapılmıştır. Balkan Harbi’nden sonra Şehremini Operatör Cemil Paşa (Topuzlu) tarafından meydan istimlak edilip eski binlar yıkılarak açılmıştır.⁴⁰²

5- Balkan Savaşı Sırasında Yabancı Bir Gazetecinin Ayasofya İzlenimi

18 Ekim 1912 sabahı gezmek için bir gazeteci heyeti ile İstanbul’a gelen *Matin* gazetesinin temsilcisi olan Stephane Lausenne, Ayasofya’yı da gezmiş, 10 Aralık 1912

⁴⁰⁰H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.106.

⁴⁰¹R.E.KOÇU, “Ayasofya Yangınları” *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, s.1486.

⁴⁰²R.E.KOÇU, “Ayasofya Çarşısı, Meydanı ve Kahveleri” *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, s.1475-1476.

tarikli Matin gazetesinde intibalarını şöyle yazmıştır: “Ayasofya Türklerin mebetlere karşı saygısının ifadesiydi. Bozulmamış, onarılmıştı. İçeride İslamiyet vardı ama o, sadece kiracıydı. Mabede sahip çıkamamıştı. Müslümanlar mozayikleri kapatmışlar, mihrabı kendilerine göre inşa etmişlerdi ama ev sahibi olamamışlardı. Ancak mabedi dinsel kinlere kapılıp imha etmemişlerdi. Hatta imhayı bile düşünmemişlerdi. Tarih onlara zafer olarak Ayasofya’yı inşa etmeyi nasip etmemişti ama bu mabedi yıkmayışlarını da şeref sayfalarına geçirmekte tereddüt bile etmemişti. Vakit akşamdı ve Ayasofya’nın kapısında bir manga askerler vardı. Subayların nezaretinde giriyorlar ve dua ediyorlardı. Birden bire ileride, mihraba yakın bir yerdeki askerın sesi yükseldi. Kuran okuyordu. Sesi ahenge dönüştü. Kendinden geçmiş gibiydi. Diğer erler ağlamaya başladılar. Kuran okuyanın gözlerinden inci gibi yaşlar dökülüyordu. Kuran okunması bitti. Hepsı ellerini yüzlerinden geçirdiler ve kalktılar. Silahlarını omuzlarına taktılar. Postallarını giydiler ve huşu içinde uzaklaştılar. Cepheye gidiyor olmalıydılar. Kim bilir belki memleketleri, arkadaşları veya kardeşleri Trakya’nın çamuru içinde artık öbür dünyaya doğru yola çıkmışlardı...”⁴⁰³

D) I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI AYASOFYA

1- I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Ayasofya

Dünya Savaşı yıllarında İstanbul fiilen işgal edilmediğinden Ayasofya’nın durumu ile ilgili bir fiili bir sorun yaşanmamıştır. Çanakkale Savaşı’nı kazanan Osmanlı kuvvetleri zafer sonucunda İstanbul’u işgalden kurtardığı gibi Ayasofya’yı da işgalden korumuşlardır. I.Dünya Savaşı’ndan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi’nden sonra başlayan fiili işgal günlerinde Ayasofya’nın kilise yapılması batılılar ve Rumlar sık sık dile getirilmiştir. Ayasofya’yı ele geçirerek tekrar kilise yapmak isteyen yabancıların bu istekleri hiç tükenmemiştir.⁴⁰⁴

Ayasofya’nın kiliseye dönüştürülmesi için patrikhane ve diğer kiliselerin, özellikle 1918 ve 1919 yıllarında birer ihtilal örgütü gibi çalıştıkları, kilise papazlarının içeride ve dışarıda bütün Rum faaliyetlerini organize ettikleri görülmüştür.⁴⁰⁵ Özellikle batılı devletler, Ayasofya’nın cami olmasını içlerine hiç sindiremediklerini, İstanbul’un fiili işgali yıllarında Rumların Ayasofya konusundaki çalışmalarını destekleyerek göstermişlerdir.

⁴⁰³İlhan BARDAKÇI, **İmparatorluğun Yağması**, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.70-71.

⁴⁰⁴S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.19.

⁴⁰⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.381.

İzmir'den gelen Rum Metropoliti Galata'daki bir kilisede, etrafına toplananlarla Ayasofya'ya çekecekleri Yunan bayrağını takdis için merasim yapmıştır.⁴⁰⁶ Trakya'daki Rum Metropolidi'nin tüm Rumları kiliseye davet ettiğini ve Rum mektebindeki ödül töreninde, "Müjdeler olsun, Ayasofya'ya çan takılacak" sözleri, onlar için hiç bitmeyen bir özlem olarak ortaya konulmaktadır. Öteden beri Ayasofya'yı tekrar kilise olarak görmek isteyen Rumlar, bunun gerçekleşmesi için, Bolşevik zulmünden kaçan Rusya'lı onbinlerce Rum ailenin İstanbul'a yerleştirilmesi ve Ayasofya civarındaki Müslümanların evlerinin zengin Rumlarca yüksek fiyat verilmek suretiyle satın alınması" fikrini uygulamaya koymak istemişlerdir.⁴⁰⁷

2- İngiliz ve Fransızların Ayasofya'nın Geleceğiyle İlgili Düşünceleri

İngiliz Başbakanı Lloyd George, 2 Ocak 1918 tarihli memorandumunda, "İstanbul, özellikle Doğu'nun kozmopolit ve milletlerarası bir şehridir. Ayasofya, dokuz yüzyıl önce bir Hristiyan kilisesi idi, tabiatıyla eski hüviyetine iade edilecektir" demiştir.⁴⁰⁸ İngilizlerin Savaş Kabinesi, İstanbul'da bulunan Amiral Calthorp'a, 31 Ekim'de ki müzakereleri başarı ile yaptığından dolayı bir tebrik telgrafi göndermiş ve şayet İstanbul işgal edilecekse, Ayasofya ve diğer İslam ibadet yerlerine sataşılmasının önlenmesi için her türlü ihtiyati tedbir almanın doğru ve yerinde olacağı tavsiyesini de yapmıştır.⁴⁰⁹ Yine Fransız Müsteşar Berthelot, Fransa Hükümeti adına tekemmül ettirilen barış şartları çerçevesi için de şu teklifi yapmıştır: "Dini bakımdan bütün camiler masun kalacak; sadece Ayasofya eski zaman sanat anıtı olarak bunun dışında tutulup, orada muhtelif dini ibadetler müstesna Müslüman ibadetine izin verilmeyecektir. Ayasofya bir Hristiyan kilisesi idi, tabiatıyla eski hüviyetine iade edilecektir" demiştir.⁴¹⁰

İngiltere'nin Hindistan İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Nâzır Montagu Türkiye'nin işgaline şiddetle tepki gösteren Hintlilerden müteşekkil bir heyet ile I. Dünya Savaşı sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı'nın Yüksek Konseyi

⁴⁰⁶Başarılı propaganda çalışmaları sonucunda Fransız ve İngilizler de Ayasofya'nın tekrar kilise haline getirilmesine sıcak bakıyorlardı. Mesela Lloyd George, 2 Ocak 1918 tarihli memorandumunda, "İstanbul bilhassa doğu dünyasının kozmopolit ve milletlerarası bir şehridir. Ayasofya tabiatıyla eski hüviyetine iade edilecektir" diyordu. bkz: Ali GÜLER, "Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri", **Rizeliler Kültür ve Dayanışma Derneği Dergisi Yayınları**, Ankara, 1995, s.23.

⁴⁰⁷Mahir AYDIN, "İşgal İstanbul'unda Anarşi", İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul, (Edit. Feridun M.Emecen), **Kitabevi**, İstanbul, 2011, s.324.

⁴⁰⁸Gotthard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.52.

⁴⁰⁹G.JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s.28.

⁴¹⁰G.JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s.52-55.

huzuruna çıkararak; “Cihan Harbinin sonunda İslam’a karşı bir harb haline geldiği kanaati vardır, bu durumun devam ettirilmesi çok tehlikelidir” demiş ve “İstanbul’un akibeti etrafında duyulan haberler, Ayasofya’nın artık cami olmayacağı ve tekrar Hristiyan âlemine terkedileceği, İtalyan ve Yunan askerlerinin Anadolu’ya çıkarmalar yapmaları..” haberlerinin birçok hadisenin kaynağını oluşturduğuna işaret etmiştir.⁴¹¹

İşgal yıllarında 8 Şubat 1919’da⁴¹² İstanbul’a törenle giren Fransız Komutan Franchet d’Esperey’in şehri fethetmiş havasında, atını Roma usulü iki askere tutturup, Rum, Ermeni ve Yahudilerin bağrıışmaları arasında İstanbul’a gelişi⁴¹³ sırasında Fransız basınına mensup kişilere dönüp II. Mahmud döneminden itibaren kapalı olan Patrikhane’nin orta kapısını göstererek, “açılma zamanı geldiğini” belirtmesi Fransızların da patrikhane hakkındaki düşüncesini açıkça ortaya koymuştur.⁴¹⁴ Şunu da belirtmek gerekir ki Fransız komutan bunu söylese de işgal yıllarında Rumların İstanbul’da taşkınlık yapmalarından bıkan Fransızlar da sonraları onları yalnız bırakmışlardır.⁴¹⁵

23 Nisan 1919’da Londra’da Hristiyan Kiliselerini Birleştirme Derneği tarafından tertiplenen mitingte, Ayasofya’nın geri alınması konusu da konuşulmuştur. Söz alanlar arasında Oxford Piskoposu Dr. Burrows ile Canterbury Başpiskoposu’nun Özel Müşaviri Mr. Athestan Riley de vardı. Bu mitingte yapılan konuşmalar sonunda Ayasofya’nın tekrar kiliseye çevrilmesine dair bir karar alınmıştır. Ayrıca Ayasofya’nın tekrar Hristiyanlığa kazandırılması için bir kurtuluş komitesi de burada kurulmuştur. Bu komitenin başkanlığına Lord James Bryce getirildi. Bu komitenin yapacağı miting İngiliz Hükümeti tarafından “Türklerin bu mitingi protesto etmek maksadıyla Ayasofya’yı havaya uçuracakları” gerekçesiyle engellenmiştir. İzin vermeme işi İngiliz gazetelerinde şiddetle protesto edilirken Avam kamarasından bir milletvekili, mitingin geri kalmasına gerçekten Türk tehdidinin mi sebep olduğunu sorduktan sonra, hükümet mitingi geri bırakacağına “kiliseyi korumak için tedbir alsaydı daha iyi ederdi” demek suretiyle tenkitlerde bulunmuştur.⁴¹⁶

Gotthard Jaschhe, “Yeni Türkiye’de İslamlık” adlı kitabında:“Ayasofya’da Yeniden Ayin mi” başlıklı yazısında: “Ruslar ve Yunanlıların, “Haçın yeniden dikilmesi” isteklerine karşı İngiltere ve Fransa, Londra Konferansı’nda 22 Aralık

⁴¹¹S.TANSEL, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, s.177.

⁴¹²Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2005, s.85.

⁴¹³Devrim VARDAR, **İstanbul’un İşgali 1918-1923**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2011, s.93.

⁴¹⁴İ.AKÇAY, “Harbi Umumi’de Ayasofya”, s.5.

⁴¹⁵İ.AKÇAY, “Harbi Umumi’de Ayasofya”, s.6.

⁴¹⁶S.TANSEL, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, s.123-124.

1919'da, barış andlaşmasına “Eski bir anıt olan Ayasofya tedavi edilmelidir. Herhangi bir inancın ibadet etmesi maksadıyla kullanmamalıdır” şeklinde Ayasofya ile ilgili bir madde koymayı kararlaştırmışlardır. Ancak 14 Şubat 1920'de Londra Barış Konferansı'nda, İngiliz Kabinesi'nin Anadolu'da halka iyi davranmaları şartı kabul edilince bu niyetlerinden vazgeçmişler ve Ayasofya'ya müdahale etmemişlerdir.⁴¹⁷

3- Ayasofya İçin Osmanlı İdaresi'nin Aldığı Önlemler

Yabancıların ve ülke içindeki azınlıkların art niyetli çalışmalarına karşı Osmanlı Hükümeti Ayasofya ile ilgili bazı önlemler alma gereği duymuştur. Yapılan faaliyetler, ortaya konan tavırlar farklı Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) toplantılarında görüşülmüş, farklı konularda önemli tedbirler alınmıştır. Mesela bu tedbirlerden birisi İstanbul'da Ayasofya etrafında toprak satışının yasaklanmasıdır.

Rumlar Ayasofya'yı yeniden kilise yapmak için ellerinden geleni yapmasından kaygılanan Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Web'le görüşmüştür. Amiral Web, Papalık Temsilcisinin kendisine, “Ayasofya'nın Müslümanlara bırakılması için yapılan mücadeleyi Vatikan'ında desteklediğini, çünkü bu mabedin Rum Ortadoks Kilisesine iadesini istemediğini” bildirdiğini belirtmiştir.⁴¹⁸

Birinci Cihan Harbi'ni müteakip İstanbul'un işgali sırasında Rumlar da, Ayasofya'yı ele geçirmeye teşebbüs etmişlerse de Muhtelit Mütareke Komisyonu Reisi olan Galip Söylemezoğlu'nun İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal temsilcileri nezdindeki teşebbüsü ile bu durum engellenmiştir. Rumların Ayasofya'ya tecavüzü halinde, tarihi mabedin tarafımızdan havaya uçurulacağı yolundaki ikazı sonunda, Rumların melanetini önlenmiştir.⁴¹⁹

4- İstanbul'un İlk İşgali Yıllarında Ayasofya

Savaşın meydana getirdiği tahribat, ardından gelen mağlubiyetler ile birlikte İstanbul'un işgali halk üzerinde büyük çapta yıkıma neden olmuştur. İşgal yıllarında İstanbul'da çıkan yangınlar da İstanbul halkını olumsuz etkilemiş, 3503 ev yanmış, birçok aile evsiz barksız kalmış ve büyük sıkıntılar yaşanmasına yol açmıştır.⁴²⁰ Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde Patrikhane ve diğer kiliselerin üzerinde en

⁴¹⁷G.JAESCHKE, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.155.

⁴¹⁸R.Selahi SONYEL, *İngiliz Gizli Belgeleriyle Türk Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.142.

⁴¹⁹M.MÜFTÜOĞLU, *Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar*, s.240.

⁴²⁰Rakım ZİYAOĞLU, *Yorumlu İstanbul Kütüğü*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1985, s. 258.

çok çalıştıkları konu da, genel olarak İstanbul'da daha önce camiye dönüştürülmüş olan bütün kiliselerin ve özellikle Ayasofya'nın eski haline yani kiliseye dönüştürülmesi konusu olmuştur. Yunanlılar, Mondros Mütarekesi'ni düşlerine ulaşımlarında önemli bir adım olarak görmüşlerdir. Nea Ellas gazetesi, İstanbul üzerinde Yunanistan'dan başka hiçbir devletin hakkının olmadığını, buranın eskiden olduğu gibi bugünde Yunanlıların olduğunu yazmıştır (13 Kasım 1918).⁴²¹ İşgal yıllarında, galip devletlerin askerlerinin Türklere karşı kötü davranışlarından da cesaret alan yerli Rumların şehir ve kasabalardaki şımarıklıkları dayanılmaz bir hale gelmiştir. Yunan askerleri caddelerde yüksek sesle, "Ayasofya'yı alacağız, Türkleri kovacağız" diye şarkılar söylemişlerdir.⁴²² İstanbul'un 1918'deki ilk işgalini fırsat bilen Rumlar ve bazı kilise mensupları Ayasofya'nın kendi istekleri doğrultusunda kilise yapılması için çalışmalar yapmışlardır. Yunanlılar 1453'ten beri ilk kez İstanbul'u geri alma hayallerine kendilerince yaklaşıyorlardı. Anadolu ve İstanbul'da Rum faaliyetlerinin örgütlenmesinde metropolitler ve papazların dolayısıyla kiliselerin, özellikle de Patrikhanenin önemli rolü olmuştur. Trabzon Metropoliti Hrisantos ile İzmir Metropoliti Hrisostomos öne çıkan en önemli kişilerdendir. Rum Hrisostomos'un bir başka rüyası da Ayasofya'yı tekrar kilise hâline getirmektir. Bu amaçla özellikle Mondros Mütarekesi sonrasında faaliyetler gizliden gizliye hızlanırken Patrikhane'nin bu konudaki çabalarına işgal güçleri de çok büyük destek vermiştir. 6 Kasım 1918 tarihinde M.29 numaralı İngiliz monitör gemisi Kramer Palas'la Pasaport İskelesi arasında demir attığında gemiden inen İngiliz Binbaşı Dixon'u coşkuyla karşılayanlar arasında Ortodoks papazlar ve diğer kilise görevlileri de bu yüzden bulunmaktadır. Bu kişiler karaya çıkan askerlere tuz ve ekmek sunarlar. Ardından Stefanopulos adında bir Rum doktorun kışkırtmalarıyla binlerce Rum da ellerinde Yunan bayraklarıyla İstanbul'daki Patrikhane'nin İzmir'deki uzantısı olan Aya Fotini (Saint Photini) Kilisesi'ne gelirler. Metropolithane olarak da hizmet veren binaya Yunan bayrağı çekerler. Burası Batı Anadolu'da Türklerin hayatına kastedecek olan silah ve cephanenin muhafaza edildiği depodan başka şey değildir.⁴²³ Bu durum Müslüman halkı derinden etkilemiştir. İstanbul'da çıkmakta olan Theologos gazetesi, baş tarafında bulunan Türkçe isim ve yazıları silmiş ve Türklerle ilgili çok hayallerinde olanları resimler halinde yayınlamaya başlamıştır. Bu resimlerden birisi, Amerika

⁴²¹Salahi SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.31.

⁴²²BOA, DH, KMS, nr. 60-3/4, lef 2. (5 Zilhicce 1339).

⁴²³Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, I, S.4, İstanbul, 1962, s. 112.

Cumhurbaşkanı Wilson'un ateşlediği toptan çıkan bir güllenin, Venizelos şeklini alarak Ayasofya'nın kubbesi üzerine oturduğu gösterilmiştir.⁴²⁴ O dönemde tam zafer sağlandığında kubbenin tepesine asılmak üzere İstanbul'da bir grup kadın tarafından büyük bir bayrağın işlendiğini hatta bunun resmini dahi görüldüğü belirtilmiştir.⁴²⁵ Yine Patrik Vekili Dorothes Paris'ten dönerken, kendisini uğurlayanlar arasında Venizelos da vardır. Burada Venizelos ona yüksek sesle: "Yakında elinizi Ayasofya'da öpeceğim" demiştir.⁴²⁶ Tüm bu çalışmalara rağmen Mondros'tan sonra İstanbul'da yaşanan işgal yıllarında Ayasofya Müslüman ve Türk olarak kaldı. Burada ezanlar sürekli okundu.⁴²⁷

5- Tevfik Bey'in Ayasofya'yı Teslim Etmemesi

İstanbul, itilaf kuvvetleri tarafından Mondros'tan hemen sonra işgal olunduğunda, birçok önemli bina, fabrika, nezaret, resmi kurum ve kuruluşlar işgal edilmiş, bunlar makineli tüfenkler ve diğer teçhizata sahip birlikler tarafından kuşatılmıştır. Fransız işgal kuvvetleri, yüzyılların hesabını kendileri görmek istiyorlardı. Fransız Kuvvetlerin Komutanı Franchet d'Esperey'in emriyle bir Fransız taburu Ayasofya'ya yerleşerek, camiyi teslim almak ve kiliseye çevirmek niyetiyle buraya gelmiştir. İşgal sırasında Süleymaniye ve Ayasofya camilerindeki Türk askerleri de kuşatılarak makineli tüfeklerle tehdit altına alınmıştır. Bu arada hükümet, her hangi bir olayı önlemek üzere işgalcilerden daha erken davranarak, İstanbul II. Muhafız Alayı'ndan bir tabur askeri Ayasofya Camii'ne yerleştirilmiştir.⁴²⁸ Bu taburun komutanı Binbaşı Tevfik Bey'dir. Ancak işgal güçleri Ayasofya'dan bu taburun çıkarılmasını gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre Ayasofya, kiliseye çevrilmeliydi. Türk taburunun yerine bir Fransız birliğinin yerleştirilmesi, kısa bir zaman sonra Fransızların Ayasofya'yı Patrikhane'ye ve Yunanlılara devretmesi ve bunu takiben kiliseye çevrilmelidir. Bu niyet tatbik konulacaktı. Fransız taburunun gelip Ayasofya'ya yerleşeceği haberi kısa sürede duyuldu. Baskılar üzerine Harbiye Nezareti, Binbaşı Tevfik Bey'den Ayasofya Camii'nin Türk askerinden boşaltılmasını istemiştir.⁴²⁹ Ancak Binbaşı Tevfik Bey'den emir alan Türk askerleri onları içeri sokmamak için caminin büyük giriş kapısına iki ağır makineli, çapraz makas ateşi yapabilecek şekilde yerleştirmiştir. Fransız komutanı;

⁴²⁴S.TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s.85.

⁴²⁵Paul GENTZION, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev. Fethi Ülkü), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s.17

⁴²⁶S.TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s.84.

⁴²⁷İ.AKÇAY, "Harbi Umumi'de Ayasofya", s.6.

⁴²⁸İ.AKÇAY, "Harbi Umumi'de Ayasofya", s.5; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.386.

⁴²⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.387.

Tevfik Bey'e, "Siz asker değil misiniz, burasını tahliye ederek bize teslim etmeniz için emir almadınız mı? der". Binbaşı Tevfik Bey ise buna karşılık

"Evet, ben de bir askerim. Bir asker olduğum için sizi, ben sağ olduğum sürece bu kapıdan içeri geçirmeyeceğim. En büyük amirim olan vicdanımdan aldığım emirle sizi buraya sokmayacağım. Ben aynı zamanda Türk'üm ve Müslümanım. Burası da benim mukaddes mabedimdir. Şayet cebren girmeye teşebbüs edecek olursanız, işte size ilk cevap verecek olan makinalılar hazırdır. Yalnız bu kadar değil; eğer bunlar maksadı temin etmezse caminin dört köşesine kâfi miktarda tahrip kalıbı (bomba) yerleştirdim. Her şeye rağmen teşebbüsünüzde ısrar ederseniz bu koca mabed bu taburun üzerine çökecektir ve siz bu mabede giremeyeceksiniz. Arzu ederseniz buyurun deneyin..."⁴³⁰

Nihayet Binbaşı Tevfik Bey'in kararından dönmeyeceğine ve ısrar halinde koca Ayasofya'yı yerle bir edeceğine kani olan işgalciler, Harbiye Nezareti'nin: "biz gereken emri verdik, fakat tabur kumandanı bu emri dinlemedi. Israr halinde camiye uçuracağını beyan ve bu yoldaki tertibatını da almış olduğundan bir facia doğacak olan bu emrivakiye karşı yapılacak bir şey yok" diyerek Fransız makamlarına durumu bildirmesi üzerine, günlerce sundurmalar altında bekleyen Fransız taburu aldıkları bir emirle geri çekilmiştir. Böylece Ayasofya'nın kilise yapılması ve bu tarihi binanın havaya uçurulması tehlikesi küçük bir Türk müfrezesinin kararlı tutumu sayesinde engellenmiştir.⁴³¹

Kadir Mısıroğlu, bu taburun Sultan Vahdettin'i koruyan özel birlik olduğunu belirtmektedir. Mısıroğlu, bu birlikle ilgili şöyle bir bilgiden bahsetmektedir: "Osmanlı ordusu tarafından Sultan Vahdettin'in şahsını korumak için saraya bırakılmış olan biricik askeri taburunu Ayasofya etrafında sipere sokmuştur. Padişah, 'camiye çan takmak isteyenlere ateş ediniz!..' emrini vermiştir."⁴³²

6- Milli Mücadele Yıllarında Ayasofya

Anadolu'nun Mondrosotarı sonra işgal edildiği, halkın düşmandan Anadolu'yu temizlemek için yoğun bir mücadele verdiği yıllarda da İstanbul'da fiili işgali gerçekleştiren devletler Ayasofya'yı kilise haline dönüştürmeye çalışmışlardır. İşgal yıllarında İstanbul Rumlarında da taşkınlık eserleri görülmeye başlamıştır. Nitekim bir

⁴³⁰İ.AKÇAY, "Harbi Umumi'de Ayasofya", s.5; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeyeye...**, s.387.

⁴³¹S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.19; M.Süreyya ŞAHİN, "Rum Ortadoks Patrikhanesi", **Aydınlık Ocağı Yayını**, İstanbul, 1990, s.37.

⁴³²Kadir MISIROĞLU, **Osmanoğullarının Dramı**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1992, s.99.

müddetten beri sokaklarda Rum çocukların Türk çocuklarını taşa tutmak, tezyif ve tahkir etmek gibi çirkin hareketleri görülmeye başlamıştı ki bunları patrikhane düzenlemektedir.”⁴³³

1919’da Edirne’de ele geçirilen bir kitapçık, Trakya’da yaşayan Rumları isyana teşvik etmekte, İstanbul ve Ayasofya hakkında Rumları provoke etmeye çalışmaktadır. Yapılan tahkikatta bu mecmuanın Edirne’de bulunan Yunanlı şahıslar tarafından neşredildiği anlaşılmıştır.⁴³⁴ Metropolit Hrisantos, Pontus propaganda ve çete faaliyetlerini yönetiyordu. Mart 1919’ da Paris’e gönderilen Hrisantos’a, Paris Barış Konferansı’nda Pontusluların hakkını savunma yetkisi verilmişti. Hrisantos Paris Konferansı’nda, “Ayasofya Camiinin, Patrikhane’ye iadesiyle kilise yapılması için İngiliz ruhani reisinden yardım talebinde bulunulduğu” belirtilmiştir.⁴³⁵ 1919’da İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Ronald Graham’la tanıştı. Ondan Trabzon’a İngiliz askeri gönderilmesini, İngiliz idaresi altında yerli jandarma birlikleri kurulmasını istedi. Bu sırada Canterbury Baş Piskoposu ile de görüşen metropolit, Ayasofya’nın kaderi konusunda ondan kendilerince sevindirici bilgiler almıştır.⁴³⁶

Emniyet Genel Müdürü olan Mustafa Bey’in son gelişmelerle ilgili olarak hazırladığı raporda: “Son zamanlarda Ayasofya civarında birçok arsa ve binaların, değerinden çok yüksek paralarla Rumlarca satın alınmakta olduğu ve bu girişimin geniş boyutlara ulaştığı ve Rumların bu konudaki emelleri bilindiği için, şu sıralarda bu civarlarda gerçekleşecek satış işlemlerine izin verilmemesi uygun olacaktır.”⁴³⁷ diyerek tedbir alınmasını istemiştir.

Meclis-i Vükela, 28 Mayıs 1919’da yaptığı toplantıda, “Elden çıkarılmak istenilen mahallerin Evkaf Nezareti’nce bedelleri tesfiye edilmek suretiyle alınması cihetine gidilmesi” kararını almıştır.⁴³⁸ Bu kararlar, sahiplerince elden çıkarılmak istenilen mahallerin Evkâf Nezareti’nce bedelleri ödenerek alınması sağlanarak yabancıların emellerine ulaşması engellenmek istenmiştir. Bu konuda acilen bir ödeme

⁴³³Tayyip GÖKBİLGİN, “Meclis-i Vükela Mazbatalarına Göre 1919 Senesinde Ecnebi İşgalleri ve Talepleri Karşısında İstanbul Hükümetleri”, **V. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1956, s.714-715.

⁴³⁴**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs (DH. KMS), 49-2/1.

⁴³⁵**BOA**, DH:KMS: 49-52 (H. 09.M.1338).

⁴³⁶S.TANSEL, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, s.96-97.

⁴³⁷Mahir AYDIN, “İşgal İstanbul’unda Anarşi”, s.324.

⁴³⁸Adnan SOFUOĞLU, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi’nin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, X, S.28, Ankara, 1994, s.227, S.TANSEL, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, s.85-86.

çaresi bulunmak üzere, Maliye, Adliye ve Evkâf Nazırları ile Haydarizâde İbrahim Efendi'den oluşan bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştır.⁴³⁹

Albay Hüsamettin Bey (Ertürk) tarafından, Mim-Mim Grubu adıyla yeni bir gizli haber alma örgütü kurulmuştur.⁴⁴⁰ Teşkilatta “İstanbul”, “Beyoğlu” ve “Üsküdar” grupları oluşturuldu. İşgal kuvvetlerinin pervasızca hareket ettiği günlerde, işgal güçleri arasında bulunan Yunanlılar Ayasofya'yı yeniden kiliseye çevirecekleri, minarelerin çan kulesi yapılacağı, kubbesindeki âlemin yerine ise, büyük bir haç asılacağı söylentileri yayılmıştır. Milli Mücadele'ye gönül verenler bu değişikliklerle işgalin simgesi haline gelebilecek olan Ayasofya'yı kilise görmektense havaya uçurmaya karar vermişlerdir. Binanın güvenliği M.M. grubuna bağlı Binbaşı Yenibahçeli Şükrü Bey'e verilir. Şükrü Bey'e işgalcilerin binaya hücum etmeleri halinde mabedi havaya uçurması emredilir. Bu haberin şehirde ve işgal kuvvetleri arasında yayılmasının ardından, mabedin kiliseye çevrileceği söylentileri bir anda kesilir. Bu sıralar, ateşkes görüşmelerinden dolayı işgalcilerin ve azınlıkların taşkınlıkları sona erer ve Ayasofya'nın yıkılması kararından vazgeçilir.⁴⁴¹ İngilizler Ayasofya'nın havaya uçurulması riskini göze alamadıkları için bundan vazgeçmişlerdir.⁴⁴²

7- Ayasofya'da Kurtuluş Mitingi ve Zafer Duası

İstanbul'da 1 Eylül 1922'de Ayasofya ve Fatih Camii meydanında bir miting tertip edilmiştir. Mitingte Anadolu'da yapılan savaş lehinde konuşmalar yapılmış ve Türk ordusunun zaferi için dualar edilmiştir.

18 Kasım 1922'de⁴⁴³ son halife seçilecek olan Şehzade Abdülmecid Efendi de oğlu Ömer Faruk ile beraber Fatih Mitingi'ne katılmış ve yabancı baskısına rağmen 9 Eylül günü, Ayasofya Camii'nde Sakarya Muharebesi'nde ordunun zaferi için dua edilmiştir.⁴⁴⁴

⁴³⁹S.TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.85-86; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.695.

⁴⁴⁰Burak ÇETİNTAŞ, “Ayasofya'nın Havaya Uçurulmasına Ramak Kalmıştı”, **Hürriyet Tarih**, 30 Nisan 2003, s.4-7.

⁴⁴¹B.ÇETİNTAŞ, “Ayasofya'nın Havaya Uçurulmasına Ramak Kalmıştı”, s.4-7.

⁴⁴²Niyazi Ahmed BANOĞLU, “Ayasofya Nasıl Havaya Uçurulacaktı?”, **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s.397-400.

⁴⁴³<http://www.atam.gov.tr/nutuk/abdulmecit-efendiin-buyuk-millet-meclisince-halife-secilmesi/>
E.T:10.10.2014.

⁴⁴⁴G.JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s.20.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYASOFYA

A) CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA AYASOFYA

Fatih'ten itibaren camiye dönüştürülüp uzun yıllar ibadete açık olan, birçok dini ve siyasi törene ev sahipliği yapan Ayasofya, cami kimliğini Cumhuriyetin ilk yıllarında da korumuştur. İstanbul'un ilk işgali yıllarında olduğu gibi bu dönemde de Hristiyan batının, Patrikhane ve Rumların Ayasofya'yı kilise yapma emelleri devam etmiştir. Batlılar ve Patrikhane Ayasofya ile ilgili niyetlerini birçok toplantı, görüşme veya konuşmada açıkça ifade etmişlerdir. Mesela 1923 yılında Patrik Vekiliği yapan Amorios bunlardan birisidir. Amorios, Tasvir-i Efkâr gazetesinin muhabiriyle yaptığı bir konuşmada: "Ayasofya cami olarak kaldıkça Rumlar Türkleri tel'in edecek" şeklinde bir cümle kullanmış, konuşma Türk kamuoyunda büyük tepki toplamıştır. St. Sinod Meclisi, Patriğin böyle bir konuşma yapıp yapmadığını araştırmak üzere İnoz Metropolitini görevlendirmiştir. Dönemin Ankara gazeteleri ise patriğin derhal tevkif edilmesini istemiştir.⁴⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından Ayasofya'nın müzeleştirilmesine kadar geçen 10 yıllık süre içerisinde çeşitli onarımlara tabî tutulmuştur. Ayasofya'nın fiziki yapısı ile ilgili olarak Cumhuriyet döneminde ilk gündem 1925 yılında bir tezkere ile oluşmuştur. Evkâf Müdüriyeti Umumiyesi'nin (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün) 2370 sayılı tezkeresinde, İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin merkezi kubbesini tutan payandalardan birinin oturması nedeniyle kubbenin tehlikede olduğu belirtilmiştir. Tarihsel geçmişi nedeniyle bu konuda alınacak her hangi bir kararın sorumluluğunu Vakıflar Fen Heyeti kabul edemeyeceğinden, hükümetçe oluşturulacak uzman bir heyetin kubbe ile ilgili bir karar alması teklif edilmiştir.⁴⁴⁶ Konu Bakanlar Kurulu'nda 6 Mayıs 1925 tarihinde görüşülerek bu iş için bir kurul oluşturulması ve caminin durumu hakkında bir inceleme yapılması görevi Bayındırlık Bakanlığı'na verilmiştir. Oluşturulacak olan kurul, yapılması gerekenleri belirterek bir rapor hazırlayacaktı. Bu rapor da en kısa sürede Bakanlar Kurulu'na ulaştırılacaktı.⁴⁴⁷ Ayasofya'da yapılan inceleme sonucunda, kubbe kurşunları ve alçı pencerelerine ait tamirat için kırk dokuz bin yedi yüz yirmi lira gerekmekteydi. Tamiratın önemi

⁴⁴⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.390-391.

⁴⁴⁶E.AKAN, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, s.31.

⁴⁴⁷*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.018.01.01./ 13.27.14.

nedeniyle Bayındırlık İşleri ve İthalat Kanunu'nun özel maddesine uygun olarak Vakıflar Fen Heyeti'nce emaneten yaptırılması, keşfe göre 49.720 lira tutan⁴⁴⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 25 Temmuz 1926 tarih ve 25031/83 sayılı tezkiresiyle teklif olunmuş ve 01.08.1926 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında teklif kararname ile onaylanmıştır.⁴⁴⁹ 1926 yılında Ayasofya Camii'nde yapılan çalışma gerek ulusal basında ve gerekse dış basında da önemli yer tutmuştur. 26 Kasım 1926 tarihli L'Ilustration dergisinde⁴⁵⁰ Ayasofya Camii'nin tamirat öncesi durumu ve tamiratın nasıl yapıldığı anlatılmıştır.

Ressam Avni Lifiji, 22 Aralık 1926 tarihli "Vakit" gazetesindeki "Ayasofya'nın Tamiri" başlıklı yazısında⁴⁵¹ Ayasofya Camii'nin eşsiz bir Bizans eseri olduğu için mutlaka onarılması gerektiğini savunmuştur. Avni Lifiji, makalesinde şöyle devam ediyordu: "Ayasofya'nın esaslı bir tamirle takviye edilmezse, bir gün birden bire yıkılıvermesi ihtimali kaç senedir yalnız Türkiye'de değil hatta bütün sanat âleminde, efkan, endişe ile doldurmaktadır. Mimari'de, dekoratif, hünelerde pek çok nefis eserler bıraktıktan sonra ölmüş bir medeniyetin, Bizans inceliğinin şaheserleri, göz göre göre çöküp giderken, sanat duygusuyla mütehasıs insanlar, bu acıya ilgisiz kalamazlar. Bu hususta tesirli faaliyetler göstermek ise, Sanayi-i Nefise Encümeni'nin vazifelerindedir."⁴⁵²

Bu çalışmalardan sonra içinde Yüksek Mühendis Okulu'nun hocalarının da bulunduğu bu kurul Ayasofya Camii'nde altı ay kadar çalıştı. Kurul, yaptığı inceleme sonucunda, Ayasofya'nın temellerinin bir kaya üzerine oturmuş olduğunu tespit etmiş; zayıf görülen güneybatı esas ayağının geçidi kapatılmış ve ayağın bir kısmı demir levha ile güçlendirilmiştir. Ayasofya Camii kubbesi demir çubuklarla bağlanarak yağmur sularının girişine engel olmak için önlemler alınmıştır.⁴⁵³

Ayasofya Camii'nde çalışma yapanların ücretlerine dair, bir kararname de hazırlanmıştır. Kararname de, Ayasofya kubbesinin muayenesi ve faaliyet raporunu düzenleyen Mimar Kemaleddin, Mühendis Mektebi öğretmenlerinden Mehmed Fikri, Ziya ve İskân mühendislerinden Hasan Bey'lere keşif ücreti olarak beş yüz lira verilmesi ve toplamda iki bin beş yüz liranın Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün genel

⁴⁴⁸H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.108.

⁴⁴⁹BCA, 030.018.01.01./ 20.49.13.

⁴⁵⁰Mithat SERTOGLU, "Ayasofya'yı Asla Havaya Uçurmayı Düşünmedik", **Yıllar Boyu Tarih**, S.1, İstanbul, 1983, s.8.

⁴⁵¹İ.KANDEMİR, **Ulu Mabed Ayasofya**, Ekip Matbaası, İstanbul, 2004, s.53.

⁴⁵²İ.KANDEMİR, **Ulu Mabed Ayasofya**, s.53.

⁴⁵³F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.10.

bütçesinden karşılanması için Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teklifi, 25 Mayıs 1927 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek onaylanmıştır.⁴⁵⁴ Yapılacak işler için belirlenen keşif ücreti rakamın yüksek bir meblağ teşkilmesinden ziyade, karşılığı olan hizmetin öneminden dolayı bir kararname bağlamında değerlendirildiği düşünülebilir.⁴⁵⁵

Yine bir sonraki sene 28.04.1928 tarihli ve 67/1632-296 sayılı Dâhiliye Vekili'nce (İçişleri Bakanı) Başvekâlet-i Celile'ye (Başbakanlığa) yazılmıştır. Yazıda: Ayasofya galeri katının güney kısmında zeminde yer alan IV. Haçlı Seferi'nin Kumandanı Venedik Doju Enrico Dandolo'nun adının yazılı olduğu mermer kitabenin, Venedik Belediyesi'nce tunçtan yapılmış başka bir kitabeye değiştirilme talebinin İstanbul Valiliği'ne yapıldığı bildirilmektedir. Ancak buna kesinlikle izin verilmeyeceği ve bununla ilgili Dışişleri Bakanlığı'na da bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili dönemin İtalyan Hükümeti'nin bu yaklaşımı âdeta Ayasofya'nın yakın zamanda müzeleştirileceğini ve bu dönüşümden doğabilecek yapının Doğu-Roma dönemine dair hatıralarını canlandırmaya yönelik bir esnekliği kullanmaya dair insiyatif kullanımını olarak gösterilir. Dönemin Türk Hükümeti'nin konuya karşı gösterdiği millî duyarlılık da bu belgeyle ifade bulmakta ve böylesi bir girişime karşı engelleyici net bir tavır göstermektedir.⁴⁵⁶

B) AYASOFYA'NIN MÜZE OLMA SÜRECİ

Osmanlının zayıf düşmesinden cesaret alan batıların, İstanbul'un işgal edilmesi sonrasında Ayasofya'yı kilise yapma isteklerinin arttığını ifade etmiştik. Ayasofya aslında bir anda müze yapılmamıştır. Yaşanan hadiseler ve yapılan konuşmalara baktığımızda, Ayasofya'nın müze olması konusu I. Dünya Savaşı'ndan sonra batıda sık sık dile getirilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasındaki İstanbul'daki ilk işgali yıllarında, Paris Konferansı'nda, Sevr Anlaşması hatta Lozan Konferansı'nda⁴⁵⁷ bile İstanbul ve azınlıklar konusu görüşülürken Ayasofya'nın gündem olduğu, durumunun tartışıldığı bilinmektedir. Mesela İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon ile Fransız mevkidaşı Berthelot'un 22.12.1919'da Ayasofya için: “ ...Bütün mezhep ve itikatların eşit çıkarlara sahip bulunduğu tarihî bir anıt olarak muamele edilebilir ama hiçbir inanç tarafından

⁴⁵⁴E.AKAN, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, s.32; H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.108.

⁴⁵⁵H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.108.

⁴⁵⁶H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.109.

⁴⁵⁷http://www.tefekurdergisi.com/Yazi-AYASOFYA_CAMii_DAVASi-926583.html/E.T.15.11.2014.

ibadet amacıyla kullanılamaz"⁴⁵⁸ kararı müze yapılması isteği olarak değerlendirilebilir. Rumlar ve Patrikhane daha çok buranın kilise olmasını isterken batılı ülke temsilcileri ise buranın kilise olmasa da en azından ibadete kapalı bir anıt (müze) olmasını sürekli dile getirmişlerdir. Ancak bu isteklerini yeni Türkiye devletine resmi olarak iletmemişlerdir.

Ayasofya'nın camiden müzeye giden yolculuğunda diğer tarihi hadiselerde olduğu gibi birden çok sebep görülmektedir. Bunların sadece birisini ele alıp Ayasofya'nın müze yapılmasını değerlendirmek yanlış olur. Çok farklı sebepler Ayasofya'da ki değişime neden olmuştur.

1-Fossati'nin Çalışmalarının Etkisi

Osmanlı'da I.Abdülmecid döneminde Fossati'nin restorasyon çalışmaları Ayasofya'nın müze olmasına giden yolu açmıştır. Fossati'nin restorasyon çalışmaları sırasında yaptığı çalışmaların itiraz görmemesi, mozaikler altındaki resimlerin ortaya çıkarılması, çıkarılan mozaik ve resimlerin batıda sergilerde gösterilmesi, Ayasofya'yı kilise veya müze yapma fikrini batılılarda oluşturmuştur. Ayasofya'yı cami olmaktan çıkarma düşüncesi yabancılarda bu restorasyon sonrasında daha çok artmıştır. Ancak Osmanlıdan bu yönde bir talepleri olmamıştır. Sabine Schlüter'e göre: "İlk olarak Fossati, arkeolojik yaklaşımı ile Ayasofya'ya üçlü bir konum getirmiştir. Hem kilise, hem cami, hem de tarihi bir anıt."⁴⁵⁹ Bu adımla Ayasofya, 1400 yıllık "mabed" statüsünden çıkarılarak dini kullanımı son bulmuştur. Bu durum Ayasofya'nın restorasyon çalışmaları ile dönüşüm yaşayabileceği düşüncesini batılılara kazandırmıştır. Bu amaçla batılılar birçok kez Ayasofya'da restorasyon çalışmaları için teklifler yapmışlardır. Aynı durumu İstanbul'da Kariye'de de görmekteyiz. Uzun yıllar cami olarak devam eden mabed, yapılan restorasyon sonucunda ibadete kapatılarak müze yapılmıştır. Ayasofya'nın dönüşümünde Fossati restorasyonu batılılar için fikri bir aşamadır diyebiliriz.

2- Bizans Asarını İhya Kongresi

Bizansın yeniden ihyası, Ayasofya'nın rehinden kurtarılması, I. Dünya Savaşı sonrasında hem Yunanistan ve batılıların hem de Ortadoks Patrikhane'nin en önemli

⁴⁵⁸Paul C. HELMREICH, **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s.152.

⁴⁵⁹<http://www.kocaeliaydinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=4685> internet Röportajı/E.T.10.04.2014.

hedefleri olduğunu belirtmiştik. Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarılarak ibadetten arındırılması fikri Sevr Antlaşması dâhil birçok görüşme ve toplantıya konu olduğunu da belirtmiştik. Bunlardan bir tanesi de Sebilürreşat'ta toplantıdan çok sonraları haberi yazılan Bizans Asarını İhya Kongresi'dir. Kongrenin tarihi belirtilmemiş ancak Ayasofya'nın müze olmasından önce toplandığı anlaşılmaktadır. Kongre'nin Bulgaristan'da toplandığı ve kongrede Ayasofya'nın müze olması fikrinin ortaya atıldığı Eşref Edip tarafından⁴⁶⁰ ifade edilmektedir.⁴⁶¹

Sebilürreşat Mecmuası'nın Temmuz 1952 tarihli haberinde, "Ayasofya Camii'nin camilikten çıkarılması gelişi güzel bir hadise değildir" denmiştir. Bu kongreye Hristiyan dünyasının her tarafından murahhaslar, misyonerler gelmiştir. Türkiye'den de Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan bir milletvekilinin katıldığı Bizans Asarını İhya Kongresi'nde Ayasofya'nın müze olması ve cami duvarlarında yüzleri kapalı olan Bizans resimlerinin ortaya çıkarılması⁴⁶² kararlaştırılmıştır.⁴⁶³ Muhtemelen kongreye katılan bu kişi Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'tır⁴⁶⁴ diye belirtilmiştir. Bu eski milletvekili, kongrenin kararını Türkiye'ye getirmiştir. Haberi yapan dergiye göre bu zat daha sonra kendisini gizlemiştir. Bulgaristanlı müteveffa Avukat Halil Bey'in raporunun Erkan-ı Harbiye'nin arşivlerinde olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶⁵

3- Boston Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nün Kurulması

Ayasofya'da tamir için yazıların yazıldığı ve konuşmaların yapıldığı 1930'lu yıllarda Amerika'da Harvard Üniversitesine bağlı bir vakıf olarak⁴⁶⁶ Boston Bizans Araştırmaları Enstitüsü (Byzantine Institute of America) kurulmuştur.⁴⁶⁷ Enstitünün kurucusu ve ilk yöneticisi Thomas Whittemore'dur. Enstitü, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa'da siyasi, ekonomik ve bilimsel çevrelerden büyük destek görmüştür.⁴⁶⁸ Enstitü, Ayasofya'daki mozaiklerin temizlenip ortaya çıkarılması için Türk hükümetine 1931'de resmi olarak başvurmuştur.⁴⁶⁹ "Enstitü" adı altında

⁴⁶⁰Sebilürreşad, C.5, S.125, s.398.

⁴⁶¹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.403.

⁴⁶²*Yakın Tarih Ansiklopedisi*, VII, s.56.

⁴⁶³*Yakın Tarih Ansiklopedisi*, VII, s.38.

⁴⁶⁴*Yakın Tarih Ansiklopedisi*, VII, s.57.

⁴⁶⁵Sebilürreşad, Cilt:5, S.125, s.398.

⁴⁶⁶S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.181; N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.43.

⁴⁶⁷İ.KANDEMİR, *Ulu Mabed Ayasofya*, s.54.

⁴⁶⁸S.DOĞAN, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, s.24; N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.43.

⁴⁶⁹R.E KOÇU, "Ayasofya" *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, s.1456.

başvurularak restorasyon çalışmasının kabulünün kolaylaştırılmak istendiği düşünülmüş olabilir. Kısa sürede çalışmalarını genişleten, bu sıfatla İstanbul'da çalışmaya başlamak için gerekli resmi izinleri alan enstitü, İstanbul'daki eski Bizans anıtlarının restorasyonu ve korunması için gerekli mali sorumlulukları üstlenmiştir.⁴⁷⁰ Başvurunun kabul edilmesinden sonra restorasyon işi için Amerikan Bizans Enstitüsü'nün kurucusu ve ilk müdürü olan Thomas Whittemore görevlendirilmiştir. Bu kişinin aynı zamanda papaz olduğu ve yaptığı çalışmalarla papazdan daha çok siyasi bir kişilik gibi davrandığı belirtilmiştir.⁴⁷¹ İzni alabilmek için dönemin basını da kullanılmıştır. Whittemore, yapacağı işlerde kamuoyu oluşturup izin alabilmek ve restorasyon çalışmasına kolayca başlamak için bazı yayın organlarında tesirli yazılar yazılmasını sağlamıştır. Bu yazılardan birinde: “Sultanların sarayı olan Yıldız Köşkü bu gün müzedir. O halde sultanın camisi niçin müze olmasın?” diyerek kamuoyunun hazırlanmasını temine çalışmıştır.⁴⁷²

Uzun yıllar Ayasofya da çalışmalar yapan Bizans Enstitüsü, Whittemore'un ölümünden sonra da Ayasofya'da restorasyon çalışmasını devam ettirmiştir. Yıllar içinde enstitünün yönetim kurulu üyeleri ve personeli değişmiştir. Boston, Washington D.C ve Paris Bizans Enstitüsü, Whittemore'nin ölümünden sonra Ayasofya'nın dış narteksinde ki çalışmayı tamamlayarak iç nartekse geçmiştir. 1952'ye gelindiğinde naosun yarısından fazlası temizlenmiş, sağlamlştırılmış ve fotoğraflanmıştır.⁴⁷³

a) Çok Yönlü Bir Adam Whittemore ve Ayasofya İçin Özel İzin

Baba tarafından, tanınmış evrenselci papaz, yazar, editör ve finansör olan Thomas Whittemore (1871-1950), 2 Ocak 1871 günü Massachusetts Eyaleti Cambridge Port'ta Joseph ve Elizabeth St. Clair Whittemore'un oğlu olarak dünyaya geldi.⁴⁷⁴ Whittemore, kurulmasında büyükbabasının katkıda bulunduğu Tufts College'a 1889 yılında kaydolmuştur. 1894'te Tuft Üniversitesi'nden mezun olan, Harvard ve Oxford'da

⁴⁷⁰Natalia TETERİATNİKOV, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü”, **Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik, Thederos Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye**, (Haz. Holger Akelin, Robert G. Ousterhout, Birigitte Pitarakis), Pera Müzesi Yayını, İkinci Baskı, İstanbul, Kasım 2010, s.43.

⁴⁷¹Hüseyin YILMAZ, **Ayasofya**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991, s.38.

⁴⁷²<http://www.kocaeliaydinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=4685>. Sitede Oğuz Çetinoğlu'nun röportajında Ahmed Akgündüz 10 Haziran 2013'te cevap veriyor./E.T.10.05.2014.

⁴⁷³N.TETERİATNİKOV, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü”, s.48-50.

⁴⁷⁴Holger A.KLEİN, “Tarihi Zor Bay Whittemore: Erken Dönem, 1871–1916”, **Kariye Camii, Yeniden**, s.452(<http://www.columbia.edu/cu/arthistory/faculty/Klein/Offprint-Kariye-Camii-Reconsidered.pdf/> E.T.10.05.2014); N.B.TETERİATNİKOV, “Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute”, s.29-31 (<http://www.doaks.org/resources/publications/doaks-online-publications/mosaics-of-hagia-sophia/sophia.pdf/E.T.01.06.2014>).

öğrenim gören Whittemore, üniversite de hoca olmasının yanında farklı görevleri, çalışmaları ve özellikleri olan bir kişidir. 1894 yılında mezuniyetinden kısa bir süre sonra, lisansını aldığı okula İngilizce okutmanı olarak atandı. Whittemore, Tufts'taki öğretmenliğinin yanı sıra, Harvard Üniversitesi Sanatlar ve Bilimler Enstitüsü'nde 1895–1898 arası lisansüstü programına öğrenci olarak kaydoldu. Whittemore'un Harvard'da tam olarak hangi dersleri aldığı bilinmemesine karşın kayıtlı olduğu dönem, Charles Eliot Norton'un (1827–1908) Güzel Sanatlar Bölümünde görev yaptığı son yıllarla çakışıyor. Norton, Hayatını Bizans kalıntılarına adanmış bir kişiliktir. Harvard'da kendisi için özel açılan Sanat Tarihi Profesörü kürsüsüne 1875 yılında atandı ve 1898 yılında emekliliğine kadar da burada kaldı.⁴⁷⁵ Whittemore, 1911'den 1915'e kadar kış aylarını İngiliz Mısır Arkeoloji Vakfı'nın planlayıp organize ettiği Abydos, sonra da Sawama ve Balabiş'teki kazılarında geçirdi. 1912'de arkeolojik kazılar için Bulgaristan'a gitmiş, 1912 sonunda Mısır'a dönmüştür.⁴⁷⁶ Eylül ayında Sofya'ya devam etti ve Rusya'ya girmesi için izin verilinceye kadar ekim ayı boyunca Bükreş'e gidip geldi. O zamanlar “Petrograd” denilen Saint Petersburg'da Büyük Düşes Tatiana'nın savaş yaralarını sarma çabalarına katıldı. I.Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da, 1914'ten 1918'e kadar ve daha sonraki zamanlarda da Rusya'da bulunan Whittemore, hem anıtların (kilise ve manastır) tahribine hem de insani trajediye tanıklık etmiştir. Bolşevik Devrimi sırasında Amerika'ya sürekli “makale” adı altında raporlar gönderdi.⁴⁷⁷ Rusya'dan İstanbul'a gelen 2000 Rus gencinin eğitimi ile ilgilendi. Bu gençler için kurduğu “Sürgündeki Rus Gençliğinin Eğitimi Komitesi'nin” de yöneticisi olması tesadüf değildir. Yetiştirdiği kişilerin bir kısmını değişik yerlere Bizans Enstitüsü çalışmaları için görevlendirmiştir. Mesela öğrencilerinden Boris Ermelov ve Vladimir Raesvski, Paris'teki Bizans Enstitüsü'nün kütüphanecisi olarak çalıştılar.⁴⁷⁸ Whittemore, 1915 Kasım ayından 1916 Şubat ayı ortalarına kadar aralarında Moskova, Nijni Novgorod, Pskov, Kursk, Samara, Orenburg ve başkalarının da yer aldığı çok sayıda kenti ziyaret etti. Whittemore'un Rusya'dan ayrılması için 22 Şubat 1916'da izin verildi. Ungheny ve Zhmercenka üzerinden Norveç'ten Bergen'e oradan da İngiltere üzerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü. Whittemore'un uluslararası faaliyetleri, temasları, arkeolojik çalışmaları hem Amerika ve Rusya'da hem de dışarıda

⁴⁷⁵H.A.KLEİN, “Tarifi Zor Bay Whittemore: Erken Dönem, 1871–1916”, **Kariye Camii, Yeniden**, s. 452-453(<http://www.columbia.edu/cu/arthistory/faculty/Klein/Offprint-Kariye-Camii-Reconsidered.pdf>/ E.T.10.05.2014).

⁴⁷⁶H.A.KLEİN, “Tarifi Zor Bay Whittemore: Erken Dönem, 1871–1916”, s.462-463.

⁴⁷⁷N.TETERİATNİKOV, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü”, s.37-38.

⁴⁷⁸N.TETERİATNİKOV, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü”, s.38-39.

etkili dostluklar oluşturmasının, akabinde Amerika'da Bizans Enstitüsü'nün kısa sürede geliştirilmesini kolaylaştıran faktörler olmuştur.⁴⁷⁹

Mısır Keşif Fonu'nun Amerikan temsilcisi, Harvard'daki Fogg Müzesinde Bizans sikke ve mühürlerinin sorumlusu ve 1919 da Akdeniz'deki Amerikan donanmasının başkomutanı olan Amiral Bristol'ün ödünç verdiği Destroyerle Sivastopol (Kırım)'a yardım çalışması yapan yardım gönüllüsüdür. 1930'da New York Üniversitesinde ve Tufts Üniversitesinde Güzel Sanatlar ve Bizans Sanatı üzerine dersler verdi. İngilizce profesörlüğünden arkeologluğa geçen Thomas Whittemore, Rusya'da şahit olduğu insanlık trajedisinin ışığında, insani yardım ve yardım toplayıcılığına başlayarak daha önce bambaşka alanlarda yaşadığı hayatında yepyeni bir sayfa açmıştır.⁴⁸⁰

Bizans Enstitüsü'nün kurulmasında Whittemore'ye en çok yardımda bulunan Profesör Robert Blake, otobiyografisinde Whittemore'yu ve Bizans Enstitüsü'nü şöyle anlatmıştır: “Bizans sanatı, tarihi ve arkeolojisi incelemelerini teşvik etmek konusunda bir Amerikan, İngiliz ve Fransız girişimi olan Bizans Enstitüsünde Whittemore ile birlikte çalıştım. Bizans Enstitüsü'nün başarılarından biri, 1931'de Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ü, Ayasofya Bazilikasının içindeki mozaiklerin ortaya çıkarılmasının sorumluluğunu Bizans Enstitüsü'ne teslim etmeye ikna etmesiydi.”⁴⁸¹ Bu kadar kısa sürede Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Mısır, Balkanlar, Türkiye, Rusya gibi ölkeleri gezmiş, birçok farklı çalışmada görev almış birisinin normal birisi olmaması gerekiyor. 1920 tarihli, “American Consuller Service” başlıklı, “Visa Diplomatique” pasaportu bunun özel görevli olduğunu göstermektedir.⁴⁸² Özel pasaportla Türkiye'ye gelen, kendi devleti ve birçok devletin desteğini alan Whittemore, Ayasofya'da mozaik çalışmaları için gerekli izni almakta zorlanmamıştır.

b) İzin Alınmasında Aracı Olan Türk

Thomas Whittemore'un Ayasofya'da mozaik çalışmaları için rsmi izin almasında en büyük katkıyı o sırada Asar-ı Atika Müzesi (Eski Eserler Müzesi) Müdürü olan Halil Edhem (Eldem) Bey, (1861-1938)⁴⁸³ yapmıştır.⁴⁸⁴ Bu katkı Cumhuriyet'te çıkan: “15 Asırlık Ayasofya Gençleşecek” başlıklı bir haberde anlatılmaktadır.⁴⁸⁵

⁴⁷⁹N.TETERİATNİKOV, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü”, s.43.

⁴⁸⁰H.A.KLEİN, “Tarifi Zor Bay Whittemore: Erken Dönem, 1871–1916”, s.464.

⁴⁸¹N.TETERİATNİKOV, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü”, s.34.

⁴⁸²N.TETERİATNİKOV, “Bir Anıt iki Anıtsal Kişilik Thederos Metokhites'ten Thomas Whittemore'a Kariye”, s.134.

⁴⁸³**Halil Edhem:** Sadrazam İbrahim Ethem Paşa'nın oğlu, Osman Hamdi Bey'in küçük kardeşidir. Zürih Üniversitesi Tabii İlimler, Viyana Poliklinik Yüksek Okulu Tabii İlimler ve Kimya mezunudur. Berna

Whittemore, “Ayasofya Mozaikleri” adlı makalesinde şunları anlatmıştır: “Halil Edhem şahsi iktidarını, edebi meziyetlerini ve yüksek mevkiini Ayasofya mozaiklerinin açılması işinde istimal eden ilk Türk âlimidir. Onun fikri Atatürk’ün görüşü olduğu gibi Vekiller Heyeti’nin ve o zaman aralarında bulunan Ekselans İsmet İnönü’nün de görüşü olmuştur”⁴⁸⁶ diyerek bu iznin alınmasında ki Türk aracıyı ortaya koymuş ve Halil Edhem bey’e övgülerini izhar etmiştir. Whittemore’ye göre, “1932’de bu iş Halil Bey, Dr. Hamid Zübeyr Koşay ve Aziz Ogan idaresi altında Amerika Bizans Enstitüsü’ne tevdi edilmiştir. Türk Hükümetinin işi bu mümessilleriyle Bizans Enstitüsü arasında sekiz seneden beri devam etmekte olan mesut teşrik-i mesai dolayısıyla bin seneye yakın zamana ait mozayikler ortaya çıkarılmıştır” diyerek verilen destekten memnuniyetini ve yapılan işin önemini vurgulamıştır. Whittemore: “Halil Bey, maalesef kuzey duvardaki azizler şekillerini görecek kadarda yaşamamıştır” diyerek üzüntüsünü de belirtmiştir.⁴⁸⁷

c) ABD ve Batılı Ülkelerin İzin Alınmasındaki Etkileri

Whittemore, Amerikan Boston Bizans Enstitüsü adına gerekli olan restorasyon iznini alabilmek için ABD Dışişleri Bakanlığını, İngiliz ve Fransızların İstanbul Elçiliğini aracı olarak kullanmıştır.⁴⁸⁸ Konu ile ilgili bilgi “Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik Theodoros Methokites’den Thomas Whittemore’a Kariye” ve “Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul, Natalia Teteriatnikov The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute” adlı kitaplarda verilmektedir. Natalia Teteriatnikov süreci şöyle anlatıyor: “Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da bilimsel çevrelerden destek gören

Üniversitesi’nde Felsefe Doktorası yapmıştır. Ser Askerlik Fabrikalar Nezareti Müşavirliği, Genel Kurmay Dairesi Tercüme Şubesi görevliliği, 1909’da İstanbul Şehremini, Asar-ı Atika Müzeleri Müdürlüğü (1910-1931), Darüşafaka, Mülkiye Mektebi, Darü’l-Muallimin ve Darülfünun Tabiiye ve Jeoloji Öğretmenliği, Sanayi Nefise Mektebi Müdürlüğü, Tarih-i Osmanî Encümeni Üyeliği, Maarif Vekaleti Türk Tarih Encümeni Üyeliği, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Kurucu Üyeliği ve Asbaşkanlığı, TBMM’de IV. ve V. Dönem İstanbul Milletvekili ile IV. ve V. Dönem Kitaplık Encümeni Reisliği yapmıştır. Leipzig ve Basel Üniversitelerinin fahri Felsefe Doktorluğu unvanı sahibidir. Asar-ı Atika Müzesi’nin başında bulunmasından dolayı daha çok ilkçağ eserleriyle ilgilenmiş, fakat bunun yanında Türk-İslam kitabe ve sikkeleriyle de uğraşmıştır. Nitekim Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ve Türk Tarih Encümeni Mecmuasında yayınlanan makalelerinin birkaçı hariç hepsi kitabeler hakkındadır. (Halil EDHEM, **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s.94; **Vakıflar Dergisi**, S.XXVIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s.293).

⁴⁸⁴Thomas WHITTEMORE, “Ayasofya Mozaikleri”, **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s.199.

⁴⁸⁵**Cumhuriyet**, 3.8.1931.

⁴⁸⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.404.

⁴⁸⁷T.WHITTEMORE, “Ayasofya Mozaikleri”, s.200.

⁴⁸⁸N.TETERİATNİKOV, “Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü”, s.44.

Bizans Enstitüsü 1930'da özel bir vakıf olarak kurulmuştur.⁴⁸⁹ Bu sıfatla, İstanbul'daki Bizans anıtlarının restorasyon ve korunması için gerekli malî sorumlulukları üstlenmiştir. Enstitünün ilk ve tek müdürü olan Thomas Whittemore, 1950'deki ölümüne kadar İstanbul'daki anıtların konservasyonundan sorumluydu. Ayasofya, Bizans Enstitüsü'nün kanatları altına aldığı ilk anıttı. Çalışmalara başlamadan önce Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk ile Thomas Whittemore arasında, ABD Dışişleri Bakanlığı ve Ankara'daki Amerikan, İngiliz ve Fransız Elçiliği'nin aktif destek verdiği müzakereler yürütüldü.⁴⁹⁰ Bu görüşmelerde neler konuşulduğuna dair bilgi verilmemektedir.

d) Ayasofya için ABD'de Bütçe Oluşturulması

Ayasofya'da restorasyon çalışmaları yapan Whittemore'ya arkadaşları, devletindeki zenginler ve devleti her türlü maddi desteği sağlamıştır. Yardım eden bu varlıklı insanların isimleri Bizans Enstitüsü'nün kayıtlarında, teşekkür mektuplarında ve bütçe raporlarında kayıtlıdır. Bizans Enstitüsü'nün Ayasofya'daki çalışmalarını takdirle karşılayan ABD'deki zenginler, vakıflar yardımlarını daha sonra da sürdürmüşlerdir. Daha sonra benzer yardımların 1950'den sonra Kariye içinde yapıldığı görülmektedir.⁴⁹¹

Whittemore hakkında yazılan bir yazıda yapılan yardımlar şöyle anlatılmaktadır: "Whittemore Ayasofya ile Kariye'nin konservasyonu sırasında sadece bir sanat tarihi uzmanı değil aynı zamanda Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın bir görevlisi olarak çalıştı. Halkla ilişkiler, tanıtım, sergi ve yayınlarla ilgilendi. Tek kişilik gösteri yapan biriydi. Mali kaynak sağlayıcı, ayrıca personel, teçhizat ve levazım yöneticisiydi. Memleketi Amerika Birleşik Devleti'nde dostları ve destekçileri arasında para topluyor, yılın sıcak aylarını İstanbul'da, soğuk aylarını ülkesinde geçiriyordu. Uzun süredir arkadaşı ve mali destekçisi olan Bay ve Bayan Bliss, Dumbarton Oaks'ın tesislerini Bizans Enstitüsü'nde genel merkez olarak sundular ve Whittemore'ya mali kaynak bulma kampanyalarında yardım ettiler."⁴⁹²

Yapılan çalışmalara yıllık mali kaynak aktaranlardan Bayan Bliss, Bayan Tobin Clark'a yazdığı bir mektupta, İstanbul'daki Bizans anıtlarının önemini ve Amerikan

⁴⁸⁹N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.43.

⁴⁹⁰Natalia B. TETERİATNİKOV, **Mosaics of Hagia Sophia**, İstanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington, 1998, s.31.

⁴⁹¹N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.47-48.

⁴⁹²N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.44.

toplumunun neden Whittemore'un projelerini desteklemesi gerektiğini anlatmıştır. Whittemore, bu yazışmalarla yapacağı işler için hem para hem de Bizans Enstitüsü çalışmaları için fikirsel destek kazanmıştır. Yazılan mektuplara karşılık Bayan Clark zaten parasal katkıda bulunduğunu yazmış ve Bayan Bliss'e mali kaynak bulması için başka topluluklara yazmasını tavsiye etmiştir. Bu mektuplar, Whittemore'un 1940'ta Ayasofya'nın konservasyonuna ayrılan bütçesinin 20 bin dolar olduğu, bunun 3 bin dolarını Bay ve Bayan Bliss'in verdiğini ortaya koyuyor. Bay ve Bayan Bliss'in, Dumbarton Oaks'u Harvard Üniversitesi'ne devrettikleri ve arkeoloji dalını aktif olarak destekledikleri dönemdi. II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'yı karanlığa sürüklemeye başladığı bir sırada, toplumu mozaiklerin ve güvenliğinin önemi konusunda uyarılmış, İstanbul'daki anıtların da tehlikede olduğunu gündeme getirmişlerdir.⁴⁹³

İstanbul'da yapılacak çalışmalar için Amerika'da hem şahıslar hem de vakıflar Whittemore'un ölümünden önce ve sonra büyük çapta yardımlar göndermişlerdir. Sadece yardım göndermekle kalmamışlar aynı zamanda II. Dünya savaşından sonra da Amerikan vakıfları hem yardım etmişler hem de vakıf temsilcilerini İstanbul'a göndererek çalışmaları yakinen izlemişlerdir. Mesela Kress Vakfı'ndan Bay Kress Kariye'yi ziyaret etmiştir.⁴⁹⁴

e) Whittemore'un Ayasofya'da Çalışma İzni Alması

Whittemore'a mozaik çalışmaları için bir uzmanın gözetiminde çalışması koşuluyla 07.06.1931 tarih ve 11195 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile izin verildi. Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı alınmıştır.⁴⁹⁵ Bu Kararname, Cumhuriyet döneminde Ayasofya'nın müzeleştirilmesi yolunda atılmış en önemli adım olarak kabul edilebilir. Ayasofya mozaiklerinin gün ışığına çıkartılması hem yurtdışından gelen bir uzman tarafından gerçekleştirilerek olaya uluslararası bir boyut kazandırılacak, hem de mozaiklerin ortaya çıkartılmasıyla Ayasofya'nın Bizans kimliği tezyinatı ve buna bağlı farklı kaygılar gündeme getirilecektir. Uzun yıllar Müslümanların İstanbul'daki en önemli mabedi olan Ayasofya'nın müze oluş serüveni camide mozaik çalışmalarına izin verilmesiyle başlamıştır.⁴⁹⁶

⁴⁹³N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.46-47.

⁴⁹⁴N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.48.

⁴⁹⁵BCA, 030.18.1.2./ 20.37.18.

⁴⁹⁶W.Eugene KLEİNBAUER, A.Whitte, H.Matthews, **Ayasofya**, (Çev. Handan Cingi), A.Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s.121.

Cumhuriyet'te çıkan "15 Asırlık Ayasofya Gençleşecek" başlıklı yazıda: "Ayasofya Camii'nin dış tezyinatının Amerika'daki Bizantin Enstitüsü tarafından temizlenmesine, muayene ve tamirine Türk Hükümeti tarafından müsaade edilmiştir. Bu Enstitü Bizans sanatına ait tetkikleri terviç ve teşvik için üç sene önce Amerika'da kıymetli Bizans eserlerini kurmak amacıyla kurulmuştu. Bizans sanat eserlerinden birisi hatta en önemlisi sayılan Ayasofya Camii'nin mozaik süslemelerinin itinalı bir şekilde meydana çıkarılması için çalışmalara başlanacaktır. Bu mühim iş Türkiye Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyr(Koşay), İstanbul Müzeleri Müdürü Aziz Bey (Ongan) ile Muavin Dr. Mesfild'in iştiraki ile yapılacaktır. Millî Müzelerin kurucularından birisi olan İstanbul Mebusu Halil Edhem Bey (Eldem) bu hususta yardımda bulunacağını vadetmiştir."⁴⁹⁷ Bunu Halil Edhem Bey'in hatıra kitabında yayınlanan makalede Whittemore'a açıkça belirtmiştir.⁴⁹⁸

1931 yılından itibaren mozaikleri çıkarmaya başlayan bu uzmana müze adına Mimar Macit Bey (Macit Rüştü Kural) refakat etmiştir.⁴⁹⁹ Bakanlar Kurulu Kararı ile Ayasofya'da onarım çalışmaları yapmak ve mozaikleri temizlemekle görevlendirilen Whittemore bu çalışmalarını 1931-1938 yılları arasında sürdürmüştür. Belli periyotlarla da ülkesine gitmiştir.⁵⁰⁰

f) Whittemore'un Ayasofya'da Çalışmalara Başlaması ve Yaptığı Çalışmalar

Ayasofya'da restorasyon çalışması, alınan izinden hemen sonra başladı. Thomas Whittemore, Ayasofya'da mozaik çalışmalarına 6 Şubat 1932'de başladı.⁵⁰¹ 1932 Nisanına kadar temizlenecek saha tetkik edilmiştir. İtalya'dan getirilen Gregorini ve Benvenuti adlarındaki mozaikçi ustaların tavsiyeleri üzerine temizleme ameliyeleri başlamıştır.⁵⁰² 1932'den itibaren itibaren yaptığı restorasyon çalışmasında, İmparator kapısı üzerindeki panoyu temizlemekle işe başlamıştır.⁵⁰³ Ardından cami ibadete kapatıldı. Büyük bölümü II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce yürütülen konservasyon projesinin kendisi, savaş sırasında ve sonrasında devam ederek yirmi

⁴⁹⁷Cumhuriyet, 3.8.1931.

⁴⁹⁸Thomas WHITTEMORE, "Ayasofya Mozaikleri", **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s.199-200.

⁴⁹⁹S.B.ULUSKAN, **Atatürk'ün Sosyal Ve Kültürel Politikaları**, s.283

⁵⁰⁰Cumhuriyet'in 75 Yılı (1923-1998), I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s.159.

⁵⁰¹Aziz OGAN, **Türk Müzeciliğinin 100. Yıldönümü**, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1974, s.24.

⁵⁰²R.E.KOÇU, "Ayasofya", **İstanbul Ansiklopedisi**, s.1456.

⁵⁰³S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.20-21; R.E.KOÇU "Ayasofya " **İstanbul Ansiklopedisi**, 3, s.1456.

yıldan uzun süre devam etti. Bu tarihten 1950 yılında ölümüne kadar Ayasofya'daki mozaik temizleme projesinin yürütücüsü olarak görev yapmıştır. Aralık 1931 ile Nisan 1932 tarihleri arasında narteksteki tüm mozaiklerin açığa çıkarılarak fotoğrafları çekilmiştir.⁵⁰⁴ Whittemore camide çalışma yaptığı alanları kalın perdelerle örtüyordu.⁵⁰⁵ Ayasofya Camii'nde yapılan mozaik temizleme çalışmalarının zamanlaması caminin iyi güneş aldığı aylara göre ayarlanıyordu. Aralık ve nisan ayları arasında geçen sürede cami karanlık olduğu için mozaik temizleme çalışması yapılamıyordu. Caminin içerisi nisan ve kasım ayları arasında iyi güneş ışığı aldığı için mozaik temizleme çalışmaları bu dönemde yapılıyordu.⁵⁰⁶ Whittemore, mozaikleri temizlerken sıcak ekmek kullanıyordu. Sabahın erken saatlerinde sıcak ekmekler caminin içine alınıp hemen mozaiklerin üzerine yapıştırıyorlardı. Sıcak ekmeklerin mozaikler üzerinden bir süre sonra alınmasıyla mozaiklerin üzerindeki boyalar siliniyordu.⁵⁰⁷ Bu mozaikler 1931-1938 yıllarında temizlendi.⁵⁰⁸

Müze yapılmadan önce başlayan restorasyon çalışmaları müze yapılmasından sonra da uzun yıllar sürmüştür. Buna Whittemore'un ömrü de kifayet etmemiş, ölümünden sonra da çalışmalar devam etmiştir. Fossati tarafından sıvalarla kapatılmış olan mozaiklerin meydana çıkarılması işi böylece "Byzantine Institute of Amerika" tarafından böylece deruhte edilmiştir.⁵⁰⁹ T.Whittemore 1935 yılında yaklaşık altı ay çalışmış ve çok önemli mozaikler ortaya çıkarmıştır. Kasım ayında biten bu çalışma döneminin ardından Profesörün iki aylığına ABD'ye gideceği ve çalışmalarına Harvard Üniversitesi'nde devam edeceği duyurulmuştur.⁵¹⁰

Atatürk'ün ölümünden sonra da Whittemore çalışmalarını sürdürmüştür. 1950 yılının ilkbaharında ve aynı yılın yazında Whittemore'un ölümünden sonra da Bizans Enstitüsü Başkanı olan ve Harvard Üniversitesi, Bizans Tarihi Profesörü Robert P.Blake'in Ayasofya'da mozaik çalışmaları sürmüştür.⁵¹¹ Bizans Enstitü, Ayasofya'nın 1/50 ölçekli bir planını yaptırttı. Bina, 1953'ten sonra da sürekli tamir edilmekte yıkılan ve zarar gören kısımları sürekli yenilenmektedir.⁵¹²

⁵⁰⁴S.DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.185.

⁵⁰⁵İ.Hakkı KONYALI, "Tamir Süsü Verildi", **Yeni Asya**, 15.11.1974.

⁵⁰⁶**Cumhuriyet**, 22.11.1934.

⁵⁰⁷İ. Hakkı KONYALI, "Yerli Bizansperestler İskeleleri Sökemedi", **Yeni Asya**, 16.11.1974.

⁵⁰⁸**Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.245.

⁵⁰⁹F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.10.

⁵¹⁰**Cumhuriyet**, 14 Kasım 1935, s.2.

⁵¹¹S.DOĞAN, **Ayasofya ve Fossati Kardeşler**, s.185.

⁵¹²F.DİRİMTEKİN, **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, s.10; N.B.TETERİATNİKOV, "Mosaics of Hagia Sophia", s.31.

g) Whittmore'un Mozaik Çalışmaları ile İlgili Eleştiriler

Ayasofya'nın cami olma özelliğine son verilmesinden sonra mozaik çalışmaları devam etmiştir.⁵¹³ Osmanlı döneminde sıvanarak kapatılmış olan tavan ve duvar bezemeleri raspa edilerek açılmıştır. Bu onarım kapsamında eksik olan bezemeler, Fossati onarımlarında yapıldığı gibi mozaik bezeme yerine sıva üstü kalem işi tümleme tekniği kullanılmıştır. Gene Fossati uygulamalarında olduğu gibi, tavan strüktüründen ayrılmış olan mozaik yüzeyler, öncekinden daha ince ve narin "T" formunda çelik kenetlerle kargir tavan yüzeye sabitlenerek sağlamlaştırılmıştır.⁵¹⁴

1932'den 1950'ye kadar Ayasofya'da uzun süre çalışma yapan Whittmore'nin 1931-1938'li yıllarda mozaikleri ortaya çıkarmak için uyguladığı usul, mozaikleri tahrip ettiği belirtilmiştir. Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı dönemin canlı şahidi olarak şunları anlatıyor: "Ben o zaman Son Posta gazetesindeydim. Oraya girerdim. Her sabah Ayasofya'ya üç-beş araba sıcak ekmek gelirdi. Bu ekmekler kapalı kaplarda iskelelere çıkarılırdı. Bu sıcak ekmekleri mozaiklerin üzerine yapıştırıyorlar. Ekmekler mozaiklerin üzerine sürülen boyaları çekip alıyor." diyerek Whittmore'nin sıcak ekmek yapıştırarak mozaiklerin üstünün temizleme yönteminin Ayasofya'daki mozaiklere zarar verdiğini belirtmiştir.⁵¹⁵

Ayasofya mozaiklerini çıkarmak için çalışanlardan birisi olan M.Boston, Son Posta'ya verdiği röportajda⁵¹⁶: "Ayasofya'da ilk incelemenin bittiğini fakat mozaiklerin üzerindeki badana ve kireç tabakası çıkarılır çıkarılmaz mozaiklerin dökülmesinden endişe duyduğunu" dile getirdi. Buna engel olmak için izlenecek yöntem Fransızların Emevi Camii'nin mozaiklerini temizlemede kullandıkları yöntemdi.

Whittmore, çalışırken iskelenin etrafını perdelerle örterek içeride elektrikle çalıştığı, tüm kapıları kapatarak meydana çıkardığı mozaiklerin fotoğraflarını çektiği, çektiği resimleri kimseye göstermediği gerekçesiyle çok eleştiri almıştır. Ayasofya'nın tamiri hususunda çeşitli keşif heyetleri de görev yapmış, o tarih itibarıyla 100 bin liralık bir fatura çıkarılmıştır.⁵¹⁷ O dönem için önemli bir yekün tutan bu masrafın çıkarılması Ayasofya'daki keşif heyetlerinin Türkiye tarafından çağrıldığıının göstergesi olarak da sayılabilir.

⁵¹³S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.22.

⁵¹⁴H.F.DİKER, *Ayasofya Onarımları*, s.303.

⁵¹⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.808.

⁵¹⁶*Son Posta*, 18.3.1932.

⁵¹⁷S.B.ULUSKAN, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s.283.

Kendi yaptığı mozaik çalışmalarının hatalı olduğu eleştirilen Whittemore ise Osmanlı'nın son döneminde Fossati tarafından yapılan restorasyon sırasındaki mozaik çalışmalarını eleştirmiştir. Ona göre mozaikler önce temizlenmeli ve ardından hemen desteklenmeliydi. Mozaiklere ekleme yapılmamalıydı. Fossati'nin restorasyonu sırasında mozaikleri metal mengene ve çivilerle destekleme yapması ona göre gereksizdi. Fossati restorasyon sırasında bu nedenle hatalı davranmıştır.⁵¹⁸

h) Whittemore'un Çalışmalarını Sergilemesi ve Ziyaretler

Whittemore, Amerikan halkına ve destekçilerine mozaiklerin keşfini ve Bizans Enstitüsü'nün çalışmalarını göstermek için, 1944'te "Metropolitan Museum of Art'ta" bir sergi düzenlemiştir. Bu sergi ile hem Amerika'da hem de Avrupa'da Ayasofya mozaikleriyle ilgili bilginin yaygınlaşması sağlanmış oldu. Whittemore, 1950'den ölümüne kadar çalışmalarından elde ettiği çalışma sonuçları ve mozaik çalışmalarını da "The Mozaics of. St. Sophia" adıyla belli aralıklarla yayınlamıştır.⁵¹⁹

Whittemore, kendisine yapılan Amerikan yardımları ile Ayasofya'da ve Kariye de önemli çalışmalar yapmış, yaptığı çalışmaları görmeleri için önemli konukları Türkiye'ye davet etmiştir. Bunlar arasında Henri Matisse, İngiliz Kralı VIII. Edward, Bayan Walis Simpson ve John Rockefeller vardı. Gelen ziyaretçilere Ayasofya ve Kariye'yi gezdirdi. Whittemore'nin dostları ve yaptığı çalışmalara maddi yardım edenler buraları ziyaret ederek çalışmaların kendileri için ne kadar önemli olduğunu da göstermişlerdir. Whittemore, Boston'daki destekçisi Bay ve Bayan Gardener, Washington'daki destekçileri Bay ve Bayan Bliss'i ziyaret ederek destekleri için memnuniyetini bildirmiştir. Bu ziyaretler Whittemore'un İstanbul'da yapacağı bundan sonraki çalışmalar için işine yarayacak, büyük oranda oranda fonları bulması kolaylaşacaktır.⁵²⁰ Özellikle müze yapılmasından altı ay gibi bir süre sonra İngiliz kralının Ayasofya ziyareti tesadüf değildir. Bu gezi İngilizlerin de Whittemore'un mozaik ve müze çalışmalarına ilgi ve desteğini göstermektedir.

4- Ayasofya'da Bulunan Evrakın Topkapı Sarayı'na Nakli

17.07.1932 tarihli ve Başvekâletçe Evkaf Umum Müdürlüğü'ne yazılmış belgede Ayasofya Camii'nin üst katında ve batı yönünde depolanan tarihi evrak ve

⁵¹⁸E.AKAN, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, s.33.

⁵¹⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAS, *Kiliseden Müzeye...*, s. 498; N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.47.

⁵²⁰N.TETERİATNİKOV, "Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü", s.47.

tarihi belgelerin gene batı cephesinde açık kalmış geniş bir pencereden giren yağmur suyu ve rüzgârlardan zarar gördüğü belirtilmiştir. İstanbul Müzesi Müdüriyeti'ne de bu konuda bilgi verilerek, bu pencereye müdahale edilerek onarımının yapılması istenmiştir. Bu mekânın söz konusu dönemde evrak deposu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Maarif Vekâleti'nce Başvekâlet'e 26.07.1931 tarihinde yazılmış yazıda, Ayasofya Camii'nin orta katında yüz binlerce vesikanın geniş merdiven aralığına atılıp kısmen toprakla gömüldüğü ve çok kötü bir görünüm arz eden bu belgelerin Topkapı Sarayı Müzesi'ne nakli, mezkûr katta üç odada toplanmış (bu odalar papaz odası olarak anılan ve yapının güneybatı köşesinde yer alan mekânlar) tarihi evrak ve defterlerin birbirine karıştırılmadan Topkapı Sarayı Müzesi'ne nakli. Bu odalardan en büyüğünün önünde yığılmış 28 sandık dolusu evrağın gene Topkapı Sarayı Müzesi'ne nakliyle birlikte Ayasofya Camii'nin çok kıymetli altın mozaiklerinin bir kısmının mezkûr cami içinde kötü ve rutubetli bir köşede durduğu, caminin dışarı tarafından bitişik mahzeninde de (bu mekân Hazine Dairesi ya da Vaftizhane olmalıdır) bir veya birkaç torba mozaik bulunmaktadır. Ayasofya'daki belgelerle birlikte bu mozaiklerin de Topkapı Sarayı Müzesi'ne nakledilerek, müze memurlarınca defter-i mahsuslarına kayıt edilmeleri istenmiş ve Başvekâlet'çe 17.08.1931'de buna izin verilerek gerekli nakil işlemleri yapılmıştır.⁵²¹ Bu nakil işlemleri öncesinde, sırasında ve sonrasında pek çok evrak kaybolmuş ya da hasar görmüş olabilir. Tüm bu belgelerden o dönem Ayasofya'nın mâbed kimliği dışında (galeri katında) bir evrak deposu olarak da kullanıldığı, oldukça bakımsız ve ilgiye muhtaç durumda olduğu anlaşılmaktadır.

5- Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi İçin Hukuki Dayanak

Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi için hukuki altyapı hazırlığı yapılmıştır. Bununla ilgili G.Jaeschke şunları yazıyor: "Mustafa Kemal'in (Atatürk) zamanında mozaiklerin tamamıyla temizlenmesi ve bir daha kapanmamak üzere açığa çıkarılması üzerine bu camilerin müzeye çevrilmesi düşüncesi ağır bastı: Önce Kariye (1924), sonra Ayasofya."

1924 yılında bu teşebbüs için henüz eksik olan hukuki dayanak, camilerin tasnifine dair olan 25 Aralık 1932 tarihli "Cami ve Mescitlerin Sınıflandırılması Hakkında Nizamname ile sağlanmıştır"⁵²² diyerek hazırlanan nizamnamenin hukuki

⁵²¹H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.110-111.

⁵²²G.JAESCHKE, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.155.

dayanak yapıldığını ifade etmiştir. Bu nizamname ile müzeye çevrilmesi kararlaştırılan veya kapatılmak istenen camilerin tespiti yapılmıştır.

Nizamname'nin 1. maddesinde: “Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki bilcümle cami ve mescidler hakiki ihtiyaca ve bu nizamname ile muayyen esaslara göre tasnif olunacaktır.

Nizamname'nin 3. maddesinde : “Cami ve mescitler ihtiyaca göre her mahalde bulunan bütün camiler, kaç vakte ve hangi vakit namazlarında küşade olduğu (açık olduğu), civarındaki cami ve mescitler ile olan mesafesi ve bu camilerin isimleri, çarşı ve pazar mahallerinde olup olmadığı ve cemaatin derecesi, cesametinin (büyüklüğü) derecesi, minare ve şerefesinin adedi, tarihi veya mimari bir kıymete haiz olup olmadığı, mamur veya harap halde bulunup bulunmadığı, memleket haritası itibariyle müstakbel vaziyeti ve Evkaf-ı mazbuta ve mülhaka veya ancemaatin idare edilen vakıflardan hangisine mensup olduğu tespit olunacaktır.”⁵²³

Nizamnamenin 4. maddesinde ise: “Cami ve mescidler üçüncü maddedeki esasat dairesinde tespit edildikten sonra herhangi bir caminin tasnif dâhilinde kalabilmesi için beş vakit küşade (açık) bulunması, cemaati olması, civarındaki camilerle arasında mesafenin beş yüz metreden dün (az) olmaması, mamur olması, memleket haritasına nazaran müstakbel vaziyeti emin olması lazımdır.” Durum tespiti yapılarak Ayasofya bu düzenlemeye dayanarak yapılan sınıflamanın dışında kalmış, yani etrafındaki camilerin varlığı düşünülerek, ibadet ihtiyacı diğer camilerden görülüyor diye müzeye dönüştürülmesine gerekçe oluşturulmuştur.

15 Kasım 1935 tarih ve 2845 sayılı kanunun 1. maddesine göre, sınıflandırma dışında kalan camiler başka maksatlarla kullanmak üzere kapatılması kararlaştırılmıştır.⁵²⁴ Kanunla ihtiyaç dışı görülen birçok cami başka maksatlarla kullanılmak üzere kapatılmış, kapanan camilerin çoğu ordu tarafından depo olarak kullanılmış, bazıları Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve özel kişilere satılmıştır. Açık kalan camilere ise çok sınırlı görevli tayini yapılmıştır.⁵²⁵

6- Tarihi Eserlerin Teşhiri ve Satılması

1932 tarihli Nizamname sonrasında, sınıflandırılan camilerden ihtiyaç fazlası görülen camiler belirlenmiş, bunların başka amaçlarla kullanılması için çalışma

⁵²³G.JAESCHKE, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.65.

⁵²⁴<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3163.pdf/E.T.05.09.2014>.

⁵²⁵Ahmet ÖNKAL, Nebi BOZKURT, “Cami”, *TDVİA*, VII, s.54

başlatılmıştır. Evkaf Müdürlüğü'nce hazırlanmış 09.08.1933 tarihli ve 144 sayılı tezkerede: “İstanbul ve diğer vilayetlerdeki cami ve mescitlerden toplanarak muhafaza altına alınan eserlerden, müzelerdeki teşhir edilmesi gerekenlerle, müzelerde emsalleri olan ya da teşhire çıkması uygun olmayanların mahallerine geri gönderilmesi. Satılması mümkün olanların aralarından seçilmek üzere İstanbul Mebusu ve Sabık Müzeler Umum Müdürü Halil Bey'in riyasetinde, İstanbul Evkaf Müdürü Niyazi Bey, İstanbul Mebani Müdürü Sait Bey ile Maarif Vekilliği'nce seçilecek bir veya iki kişiden bir heyet oluşturulması teklif edilmiş ve İcra Vekilleri Heyeti'nce bu teklif kabul edilerek, kararname haline getirilmiştir.” 04.09.1933 tarihinde imzalanmış bu kararname Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinden bir önceki adımdır. Kararname sadece Ayasofya'yı değil ülke genelindeki tüm cami ve mescitleri etkileyecek mahiyettedir.⁵²⁶ Bu uygulama ileride camilerin cemaatsiz olanlarının satılması, kapatılması veya müzeye dönüştürülmesi hatta yıkılması gibi uygulamalara ortam hazırlamıştır. Bu durum Ayasofya'nın da müzeleşmesinde ki en önemli aşamalardan birisidir.

7- Mustafa Kemal Paşa'nın Ayasofya Gezisi

Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesi düşüncesi, 7 Eylül 1929⁵²⁷ veya 8 Eylül 1929⁵²⁸ tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Ayasofya Camii'ne yaptığı ziyarette oluştuğuna dair görüşler vardır. Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretinde, camiyi bakımsız bulmuş ve içerisinde güvercinlerin uçuştuğuna şahit olmuştur. Ayasofya'yı ziyareti sırasında Paşa'yı Kayyum Mehmet karşılamıştır. Bu dönemde Ayasofya'nın avlusu parsellenmiştir. Avlusu açık hava kahvehanesi olarak kullanılmaktadır. Ayasofya o sırada bakımsız ve sorunlu halde idi. Ciddi bir tamire ihtiyacı vardır. Bu tarz aksaklıklar Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden kaçmamıştır. Bu aksaklıklar onun Ayasofya Camii'nin müze olmasına karar vermesinde etkili olmuştur. Ayasofya'nın vakıflardan alınıp Maarif Vekâlet'ine ait bir müze haline getirilmesi kararını Mustafa Kemal Paşa burada vermiştir.⁵²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Ayasofya gezisi ile ilgili olarak Münir Hayri Egeli, hatıralarında şunları yazmıştır: “Atatürk, Anadolu'da yaptığı bir seyahatten dönmüştü.

⁵²⁶H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.111-112.

⁵²⁷Utkan KOCATÜRK, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.421; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAS, **Üç Devirde...**, s.710; Mehmet ÖNDER, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975, s.179.

⁵²⁸Mehmet ÖNDER, **Atatürk Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.163.

⁵²⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.710.

Vakit yaz sonu ve ramazandı. Ata, yanında Reşit Galip ve bazı zevatla beraber İstanbul içinde bir küçük gezinti yapmış sonra Ayasofya'ya gelmişti. Ayasofya'nın her tarafını gezmiş ve Hünkâr mahfilini de gözden geçirmişti. Caminin adamlarını ayrı ayrı çağırarak bakımı etrafında izahat aldıktan sonra, tarihi hakkında bazı malumat istemiş ve ondan sonra gezintisine devam etmişti. Bu ziyaret o kadar tabii şartlar altında yapılmıştı ki ertesi gün çıkan İstanbul gazetelerinde bu havadis, dikkati çekmeyenler arasına karışmıştı.”⁵³⁰ Bu gezi ile ilgili fotoğraf, yazı, haber vs bulunamamıştır. Bu gezide Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kimlerin olduğu konusunda da bilgi yoktur. Özellikle Ayasofya'da restorasyon çalışmalarını ileride yapacak olan T.Whittemore bu ziyarette yer aldığı da bilinmiyor.

8- Balkan Paktı Görüşmeleri'nde Ayasofya Konusu

Tarihe mal olmuş bir mabedin müzeye çevrilmesinde farklı gerekçeler ileri sürülmektedir. Bunlardan birisi de, Mustafa Kemal Paşa, batı dünyasının I.Dünya Savaşı sonrasında yürüttükleri Ayasofya'yı kilise yapma çalışmalarının farkındadır. Doğrudan kiliseye dönüştürülmesini kabul etmek yerine, müzeye çevrilmesinin, Türkiye'ye zaman kazandıracığını ve ileride yeni fırsatlar ve imkânlar doğacağını hesaplamış olabilir fikridir. Çünkü savaştan yeni çıkmış, yapılanmaya devam eden, dünyada ekonomik krizin tüm şiddeti ile devam ettiği o günkü şartlarda, batının dayatmalarına karşı taktiksel manevralar yapmış olabilir. “Mustafa Kemal Paşa, Ayasofya'yı kilise yapılacak iken müze yaparak onun elde kalmasını sağlamak istemiş” görüşü yer yer ifade edilmektedir. Konu ile alakalı olarak bir olaydan İsmet Bozdağ şöyle bahseder: “Balkan Paktı'nın görüşmeleri için Atina'da bulunan Celal Bayar, Yunan Başbakanı Venizelos'un, karşılama töreni sırasında üzgün görüldüğünü, “Anadolu macerasını unutamadığını” ima ederek, “Kamuoyunu memnun edecek bir ortam doğsa, belki bundan yararlanıp bir şeyler yapılabilir...” şeklinde diplomatik sözler söylediğini dönüşte Celal Bayar, Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmıştır. Durumu iletince konu ile ilgili olarak M.Kemal Paşa şunları söylemiştir: “Az önce Vakıflar Umum Müdürü buradaydı... Ayasofya Camii'ni tamir edecek para bulamıyorlar. Bu günkü hali ile de harap ve bakımsız; hatta mezbelelik. Ayasofya'yı müze yapsak, hem harabiyetten kurtarsak, hem de Yunanlılara bir jest yapsak, Balkan Paktı'nı kurtarabilir

⁵³⁰Münir Hayri EGELİ, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1954, s.64.

miyiz?” deyince, “sanıyorum” diye cevap verdi... “Öyleyse yapalım” dedi ve böylece Ayasofya Camii müze haline dönüştü⁵³¹ denmektedir.

Ayasofya'nın belki müze olmasında sebeplerden birisi olabilir ancak tek başına bu olay sebep olmuştur demek o dönemdeki diğer faktörleride dikkate aldığımızda bu olay verilen kararda yeterli değildir. Ayasofya'nın müze olmasında birçok sebep-etken olduğunu çalışmamızda anlatmaya çalıştık.

9- Atatürk'ün Sofrasında Ayasofya Kararı

Mustafa Kemal Paşa'nın devlet meselelerini görüştüğü meşhur sofrası vardır. Birçok önemli konuya bu sofrada konuşulur ve birçok soruna burada çözüm üretilirdi. Konunun muhatapları ile Paşa burada görüşür, fikrini çoğu kez bu sofrada da belirtirdi. Bazıları Mustafa Kemal Paşa'nın bu sofrasını Yunan Filozofu Eflatun'un talebeleriyle ilmi sohbetler yaptığı “Academos”a benzetmiştir.⁵³²

Bizans Enstitüsü adına çalışan Whittmore'nin idaresinde Ayasofya'da çalışmalar devam ederken, Maarif Vekili Abidin Özmen'in ifadesine göre 1934'te bir akşam Atatürk'ün sofrasında Ayasofya'nın müze haline dönüştürülmesi düşüncesi ortaya atılmıştır.⁵³³ Ve bu düşünce burada uygun görülmüştür.⁵³⁴ Abidin Özmen, ertesi gün Başbakan İsmet İnönü'ye bu konuşmayı bildirmiş, Ayasofya'nın Evkafça tahliye edilerek müze olarak kullanılmak üzere Maarif Başkanlığı'na devrini teklif eden Başbakanlığa hitaben yazıyı yazmıştır.⁵³⁵

Ayasofya konusunda yazılan yazılarda genelde “Atatürk'ün haberi olmadan müze yapılması gerçekleşmiştir” şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. Fakat dönemin belgelerini, yazışmalarını, bu dönemde yazılan eserleri incelediğimizde anlaşılıyor ki Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi emrini Atatürk bizzat vermiş, yapılan çalışmaları görmek içinde hem müze yapılmadan önce hem de müze yapıldıktan sonra bizzat ziyaret etmiş, çalışmaları yakından izlemiştir.

1969 yılında bastırılan “Atatürk'le Beraber Devrimler Anılar ve Olaylar” adlı kitabında, Atatürk dönemi gazetecilerinden olan Aslan Tufan Yazman, Atatürk'ün Ayasofya konusundaki talimatıyla ilgili şöyle bilgi veriyor: “Bina, nihayet Atatürk'ün

⁵³¹İsmet BOZDAĞ, “Camiden Müzeye Ayasofya”, *Vakit*, 28-29 Mayıs 1994.

⁵³²Mustafa MÜFTÜOĞLU, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, 4, Çile Yayınları, İstanbul, 1981, s.292.

⁵³³S.EYİCE, *Ayasofya* 3, s.21; R.E.KOÇU, “Ayasofya ” *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, s.1456.

⁵³⁴R.E.KOÇU, “Ayasofya ” *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, s.1447.

⁵³⁵S.EYİCE, *Ayasofya* 3, s.21; R.E.KOÇU, “Ayasofya” *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, s.1447.

emriyle,⁵³⁶ 24 Ekim 1934 tarih ve 2/1589 sayılı bir Bakanlar Kurulu Kararıyla müzeye çevrilmiştir.”⁵³⁷

Ancak dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen’in Ayasofya’nın müze oluşu ile ilgili Ayasofya Hatıra Defteri’nde yazdığı yazıda şu bilgileri vermiştir: “Tarihini hatırlayamadığım bir akşam yemeğinde, meşhur Atatürk sofrasında her zaman olduğu gibi ilmi, içtimai ve tarihi konular üzerinde konuşuyordu. Söz Ayasofya Camii’ne ve karşısındaki muazzam Sultan Ahmet Camii’ne intikal etti. Atatürk, başta Ayasofya’nın bir dine ve bir sınıfa mal olarak kalmaktansa bütün akvam ve dinlerin ziyaretine açık olacak bir “müze” haline getirilmesinin uygun ve bilhassa bu yeni müzede Bizans eserlerinin toplanması muvafık olacağı ilmi bir şekilde konuşuldu.” A.Özmen, bu görüşmeden ilham alarak ertesi gün bu emri kendisinin verdiğini belirtmektedir. Bu hatıra defterine çalışmamız sırasında ulaşamadık. Ahmet Akgündüz, bu belgeyi “Üç Devirde B.ır Mabed Ayasofya” adlı kitabında yayımlamıştır.⁵³⁸

10- Abidin Özmen’in Ayasofya Ziyareti

Ayasofya Camii’nin müze haline dönüştürülmesinde büyük rol oynayan ikinci kişi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İnönü Hükümeti’nin (4 Mayıs 1931–1 Mart 1935)⁵³⁹ Maarif Vekili (Mili Eğitim Bakanı)⁵⁴⁰ olan Abidin Özmen’dir.⁵⁴¹ Maarif Vekâleti’ne 09.07.1934 tarihinde⁵⁴² getirilen Aydın Milletvekili Abidin Özmen, İstanbul’a yaptığı bir gezi sırasında Ayasofya’yı gezmiş, çalışmaları ve çıkartılan mozaikleri incelemiş, camiinin mabed dışındaki kısımlarının perişan halini görmüştür. Bu gezi sonucunda Abidin Özmen Ayasofya Camii’nin müze olarak halka açılması düşüncesini yukarıda belirtilen yemekte Atatürk’e açmıştır.⁵⁴³ Yalnız Maarif Vekili Özmen, başlangıçta Ayasofya’nın mabed dışındaki kalan bölümlerinin yani ibadethane dışındaki bölümlerinin restore edilerek müzeye dönüştürülmesini düşünmüş ve bu

⁵³⁶Aslan Tufan YAZMAN, **Atatürk’le Beraber Devrimler Anılar ve Olaylar (1922-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1969, s.355.

⁵³⁷BCA, 030.13.01.02.49.79.6.

⁵³⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.408.

⁵³⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ **Kiliseden Müzeye...**, s.407.

⁵⁴⁰Nazif ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.501.

⁵⁴¹Abidin Özmen, 1934 yılında Aydın Milletvekili olarak altıncı İnönü Hükümeti döneminde Maarif Vekilliği yapmıştır. (N. ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.501).

⁵⁴²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.407; N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.501.

⁵⁴³N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.501.

fikrini Atatürk'e açmıştır.⁵⁴⁴ Fikri olumlu bulan Atatürk, konunun uzman bir heyet tarafından incelenmesini emretmiştir.⁵⁴⁵

1967 tarihli İstanbul İl Yıllığında, Abidin Özmen Bursa gezisi sırasında Atatürk'e: "Ayasofya, Ayasofya- Nedir bu? Bir müze yaparsınız, beynelmilel olur- Herkesin de gözü üstünden kalkar" diye farklı bir bilgi yer alır. Bu olaydan çok önceleri, II. Abdulhamid Han'ın cenaze merasimi sırasında sarfedilen bir sözden bahsedilir. II. Abdulhamid'in Topkapı Sarayı'ndan alınan cenazesi Ayasofya önünden geçerken Süleyman Nazif, camiye göstererek yavaşça "Burayı müze yapmalı üstüne de şöyle bir levha asmalı: Hristiyanlıktan aldık, İnsanlığa hediye ettik" diye bir cümle sarfetmiştir. Daha 1918'de Süleyman Nazif tarafından ortaya atılan bu "müze yapalım" düşüncesi ile Abidin Özmen'in "müze yapalım" düşüncesi benzer mantıkla ifade edilmiştir.⁵⁴⁶

Yalnız Maarif Vekili Abidin Özmen ile ilgili olarak ilginç bir anı DYP Isparta eski Milletvekili Ertekin Durutürk tarafından Ankara'da Yeni Asya gazetesinin düzenlediği "Mahzun Mabed Ayasofya" konferansında paylaşılmıştır. Vekil Durutürk'ün yaptığı açıklama aynen şöyledir: "Ayasofya'nın ibadete açılması tarihe, ecdada ve millete karşı bir vicdan borcudur. Genel müdür emeklisi eski bir arkadaşının amcası eski Maarif Vekillerinden Abidin Özmen'in başından geçenler, Ayasofya'nın niçin ve kimler tarafından cami olmaktan çıkarıldığına deşifresidir. Ayasofya'nın kapatılması öncesinde M. Kemal, devrin Maarif Vekili olan amcam Abidin Özmen'i çağırır. M. Kemal Paşa, İsmet Paşa ile bilardo oynuyormuş. M. Kemal Paşa Özmen'e: "Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarılması ve müze yapılması" talimatı verir. Ancak Abidin Özmen: "Burası Müslümanlığın kalesidir. Müslüman mabedidir. Beş yüz sene burada Kur'an okunmuştur..." diye reddeder. Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarılıp müze yapılması teklifini kabul etmeyen Abidin Özmen, daha bakanlığının sekizinci ayında azledilir. Bu işi yapacak biri bulunup Maarif Vekilliğine getirilir. O da Tek Parti'nin meşhur Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'dir..."⁵⁴⁷ diyerek Abidin Özmen'in günümüzde Ayasofya konusunda yazılan yazılarda var olan bilgilerin tersine Ayasofya'nın camiden müzeye dönüşmesine (ibadete kapatılmasına) karşı çıktığını ve bu yüzden daha görevinin sekizinci ayında görevden alındığını yerine Hasan Ali Yücel'in getirildiği belirtmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki Abidin Özmen, Ayasofya'nın

⁵⁴⁴Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.25.

⁵⁴⁵N.ÖZTÜRK, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, s.501.

⁵⁴⁶İstanbul İl Yıllığı 1967, s.370.

⁵⁴⁷<http://risaletalimhaber.com/haber/13693-Ayasofya'nın-ibadete-kapatilmasi-keyfidir//E.T.25.05.2014>.

müzeyle çevrilmesine taraftar olmuş ancak mabed kısmının ibadete kapatılmasına karşı çıkmıştır. Bunu da Ziyad Ebuzyia'nın A.Özmen'i ziyaretinde A.Özmen kendisine iletmiştir.

11- Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Ayasofya Mütalâanamesi

Evkaf Umum Müdürlüğü'nden yazılan 7.11.1934 tarih 153197/107 no'lu Ayasofya ile ilgili mütalâanamede Ayasofya'nın müzeyle çevrilmesi ile ilgili olarak⁵⁴⁸: “Bu caminin Bizanslılardan kalma bir eser olması dolayısıyla hiçbir vakfının bulunmadığı, her ne kadar cami olduktan sonra sultanlar ve halk tarafından bazı gelirler bağlanmışsa da yaptıkları temliklerin aşar gelirine dayandığı ve aşarın ilgası ile bu temlik ve tahsislerin ortadan kaldırıldığı, halkın yaptığı bağışların ise çok cüz'î olmasının yanında, Kur'an okumak ve dua etmek gibi her yerde yapılabilir nitelikte gayeler için olup müzeyle çevrilmesi ve korunması için verilecek geliri bulunmadığı ve şimdiye kadar tamiri, gelirine bakmadan diğer vakıflarla birarada yapılabilenekte olan bina cami olmaktan çıkınca artık buna imkân kalmayacağı ve bütçelerinin bugünkü vaziyeti herhangi bir yardıma da yol bırakmamakta olduğu ve çevresindeki evkafa ait olanları yıkmak ve kaldırmak elden gelirse de, ötekine berikine ait olanların evkafa satın alınmasına imkân bulunmadığı belirtilmiştir.”⁵⁴⁹

İstanbul Vakıflar Başmüdür Muavini Abdullah Mehmed Çalışkan, “Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçekler” adlı kitabında “Kuran okumak ve buna benzer belli ve nerede olursa olsun yapılabilecek dini emekler ibaresinin bir gerekçe imiş gibi ileri sürülmesi de hayreti muciptir. Bir vakıf yapılması için bu vakfın gayesi olan hususların başka yerlerde yapılamaz şeyler olması gerekmez. Mesela bir vakıf imaret açıldığı zaman bu imaret başka yerlerde açılabilir o halde buradakinin kapatılması gerekir denilemez. Bütün vakıflar için durum böyledir. İbadetin başka yerde de yapılmasının mümkün oluşu caminin açılmasına engel olmadığı gibi devamına da engel değildir” diyerek “Ayasofya'nın bulunduğu bölgede diğer camilerin var olması Ayasofya'nın durumunu etkilemez. Hukuki olarak geçerli neden olmadan kimsenin şart-ı vakıfa müdahale etmesi doğru olamaz. Vakıf olmayan müesseseler faaliyetlerini başka yerlerde yapamadıklarından dolayı mı halen buldukları bölgede faaliyet yapıyorlar? Kimse onlara burada bu işleri yapan var, çıkın başka yerde bu işlemleri

⁵⁴⁸A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.13; N.ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s.500.

⁵⁴⁹N.ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 500; A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.8-9.

yapın diyor mu? Demek ki başka yerlerde ibadetin mümkün olması Ayasofya'nın kapatılması veya kullanım tarzının değiştirilmesi için gerekçe yapılamaz. Osmanlı döneminde o günün şartlarında kent nüfusu göz önünde bulundurularak Ayasofya varken diğerlerine gerek yok. Bundan dolayı Süleymaniye, Sultan Ahmed gibi camileri yapmaya gerek yok dememişler. Ayasofya varken onlar yapılmışsa bu gün onlar var diye Ayasofya'nın müze yapılması doğru bir mantık değildir"⁵⁵⁰ diyerek itirazını belirtmiştir.

Vakıfların yaptığı mütalaanamede, "müzeyle çevrilmesi ve korunması için verilecek geliri bulunmadığı" ifadesini incelediğimizde "müzeyle çevrilmesi için para yoktur" beyanı tamamen doğrudur. Ancak Bizans'tan kalan bir eser olduğu için Ayasofya'nın vakfı olmadığı, vakıf geliri olmadığına defaatle vurgulanmasıdır ki bu yanlıştır. Yüzyıllarca ayakta kalan cami nasıl bugüne gelmiştir. Lakin vakfiyesi yok" diyen aynı Vakıflar Genel Müdürlüğü, Fatih'in Ayasofya vakfiyesini Kararname'den 4 yıl sonra 1938'de bizzat kendisi yayımlamıştır.⁵⁵¹ Fatih'in Ayasofya'nın giderleri için bıraktığı gelirler bu vakfiyede kayıtlıdır. Ortada mevcut bulunan vakfiyeye yok diyen o zamanki Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Ayasofya'nın korunması için geliri bulunmadığı yolunda bir iddiada bulunması da tabiidir. Bırakılan gelir kaynaklarının aradan geçen müddet zarfında yok oldukları düşünülse dahi hiç veya kifayetsiz miktarda geliri kalmayan diğer vakıflar gibi Ayasofya'nın da Vakıflar Genel Müdürlüğüne korunması gerekirdi.⁵⁵² diye sitemler bildirilmiştir. Tüm bunlardan anlaşıldığına göre Ayasofya'nın müzeyle çevrilmesinde ortaya atılan gerekçeler aslında yaşanan fiili duruma, resmiyet kazandırma gayretidir.

12- Ayasofya'nın Devri ile İlgili Yapılan Yazışmalar

Ayasofya 24.11.1933 gün ve 1678/132314 sayılı yazısıyla istimlak edilen yerlerle caminin ve hariminin bir parselde toplanarak tapu kaydının hazine adına tashih ve tescilini istemiş ise de, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Vakıflar Kanunu'nun buna mani olduğundan bahisle teklifi reddetmiştir.⁵⁵³ Aziz Ogan, Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen'in 25 Ağustos 1934 tarihinde kendisini ziyaret ettiğini söyledikten sonra, Ayasofya Camii'nin Bizans ve Osmanlı eserlerini barındıracak bir müze yapılması için sözlü emir aldığını söylediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ayasofya konusunun

⁵⁵⁰A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.13.

⁵⁵¹Fatih Mehmed II Vakfiyeleri hakkında daha önce bilgi verilmişti.

⁵⁵²A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.15.

⁵⁵³A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.95.

uzman bir heyet tarafından incelenmesini emretmiştir.⁵⁵⁴ Bunun üzerine Abidin Özmen, İstanbul Müzeler Müdürlüğü'ne yazdığı 25.8.1934 tarihli yazıda Ayasofya Camii'nin Bizans ve Osmanlı eserlerinin sergilenebileceği bir müze haline getirilmesinin amaçlandığı, bu amaç için bir komisyon kurulmasını istemiştir.⁵⁵⁵ Kurulacak olan Ayasofya komisyonu üç konu hakkında karar alacaktı. Bunlardan birincisi, Ayasofya Camii aslına uygun kalmak koşuluyla içinde ve dışında hangi çalışmalar yapılmalıdır. İkincisi kurulacak olan müzeye taşınacak eserler neler olmalıdır. Son olarak da yapılacak çalışmaların maliyeti belirlenecekti. A. Özmen, yazısında kurulacak komisyonun kimlerden oluşacağını da yazmıştı. Komisyon başkanlığını da İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Ogan yapacaktı.⁵⁵⁶ Oluşturulan komisyonun üyeleri: İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Bey'in (Ogan) başkanlığında, Vakıf Müdürü Niyazi Bey, Eski Eser Koruma Encümeni üyelerinden Efdalettin Bey (Tekiner), Mimar Kemal Bey, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Bey (Öz), Prof. Osman Ferid ve Alman Erkhart Ungar gibi isimlerden oluşuyordu. Bu işin takibinde Milli Eğitim Bakanlığı Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir Bey görevliydi. Maarif Vekili Abidin Özmen, yazdığı bu yazının altına kendi el yazısıyla ilgililerin 27.8.1934 saat on üç buçukta toplanmaları gerektiğini not düşmüştür.⁵⁵⁷ Böylece komisyonun nasıl toplanacağı ve kimlerle toplanacağına kadar her şey ayrıntısıyla bildirilmiştir.

13- Ayasofya Komisyonu Toplantısı ve Kararları

Ayasofya için daha önce talimatta belirtilen komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, 27 Ağustos 1934 tarihinde toplandı ve bir rapor hazırladı.⁵⁵⁸ Bu raporda, caminin müzeye orijinal halini bozmadan dönüştürülmesi için öngörülen onarım kalemleri ile oluşturulacak bu yeni müzeye hangi eserlerin nasıl nakledileceği konusundaki hükümler yer almaktadır.⁵⁵⁹ Komisyon bu raporu aynı gün yani 27 Ağustos 1934 tarihinde Maarif Vekâlet'ine sunmuştur.⁵⁶⁰ 8-9 kişi ile toplanan komisyon⁵⁶¹'un temenni mahiyetinde aldığı kararlar şunlardır:

⁵⁵⁴A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.409, E.YÜCEL, “**Belgelerin Işığı Altında...**”, s.218.

⁵⁵⁵E.YÜCEL, “**Belgelerin Işığı Altında...**”, s.205.

⁵⁵⁶N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.501.

⁵⁵⁷E.YÜCEL, “**Belgelerin Işığı Altında...**”, s.205.

⁵⁵⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.413.

⁵⁵⁹H.F.DİKER, “**Belgeler Işığında...**”, s.113.

⁵⁶⁰A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.712.

⁵⁶¹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.409.

1-Ekim ayı sonunda, müze kararı alınmadan önce T.Whittemore' nin çalışmalarını bitirmesi.⁵⁶²

2-Camiinin müze haline getirilmesi için asli durumunu bozmamak üzere camiinin içinde ve dışında yapılacak işlerin belirlenmesi.

Bu iki maddeyi değerlendirdiğimizde “Whittemore işini erkenden bitirsin” denmiştir. Ancak Whittemore'nin buna niyeti yoktur. Eline aldığı eseri, kurduğu Bizans Enstitüsü'nün amaçlarına uygun hale getirdikten sonra bu şekilde muhafazası içinde uzun süre uğraşmıştır. Çalışmaları ölümüne kadar devam etmiş. Ayasofya'da kurduğu tamir tezgâhı hiç dışarı çıkarılmamıştır. 2. Maddede, “asli durumu bozmamak” derken buradan cami olmaktan çıkarılması, caminin tamamen ibadete kapatılması anlamı çıkmaz görüşü ortaya çıkmaktadır. Sonradan komisyon raporuna uyulmayarak, camiyi ibadete kapatılıp ibadet yeri de müzeye dönüştürülmüştür. Komisyon Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi için yapılacak çalışmaları ise şöyle tespit etmiştir:

A) Tamirler

Binanın içinde T.Whittemore'nin çalışmaları ile önemli mozaikler ortaya çıktığından genel bir tamir uygulaması doğru olmayacaktır. Tamirlerin bölüm bölüm yapılması gerekir. Bu konuda bilimsel inceleme yapılması ve binada var olan mozaikler tamamen ortaya çıktıktan sonra, tamir gerekecektir. Bunun için dış kısımların tamiri yapılacaktır. Bugün yapılacak iş binanın üç dış kapısı ile pencerelerinin çürük ve eksiklerinin değiştirilmesidir. Birinci narteksin tamir ve boyanmasıyla sergiye uygun bir hale getirilmesi bir iki yerde açılmış bulunan tuğla kemerlerin kapatılması gibi işlerden ibaret olacak ve keşif bu dairede yapılacaktır.

B) Binaya bitişik bulunan ve mektep olarak anılan Kimsesizler Yurdu'nun (burası eski Fatih Medresesi binası) sağlam yerlerinin tamiri.⁵⁶³

C) Avlu içinde ve binanın doğusunda minareler altında bulunan dükkânların istimlakı ve kaldırılması.

D) Avlunun tanzimi ve açık müze haline getirilmesi.

E) Binanın genel görünümünde göze çirkin gelecek kötülüklerin giderilmesi. Bu konuların bir fen komisyonu aracılığıyla keşfinin yapılması bu konularda aranacak para miktarının belirlenmesi gerekmektedir.

F) Son cemaat mahallinin müzelik eşyayı teşhir edecek hale getirilmesi.

⁵⁶²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.712.

⁵⁶³H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.126.

G) Ayrıca caminin mabed kısmının da ibadete kapatılması suretiyle buraya Bizans eserleri konularak Bizans Müzesi yapılması ve bu arada Ayasofya'nın asırlarca Osmanlı eseri halinde kullanılması da göz önünde bulundurularak uygun bir yerinde Türk eserlerinin de teşhir edilmesi, halıların kaldırılması. Bizans Enstitüsü tarafından istimal olunan müsaade ile yapılmakta olan mozayik temizleme işine devam edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶⁴

Doğu cephesindeki dükkânların istimlak edilmediği görülmektedir. Öte yandan bu rapor kapsamında kararlaştırılan galeri katında Türk-İslam eserlerinin teşhirine yönelik alınmış karar uygulanmamıştır.

14- Komisyondaki Alman Üye'nin Ayasofya İtirazı

Ayasofya için oluşturulan sekiz kişilik komisyonun raporunda "...Whittemore'nin çalışmasını tamamlayabilmesi için cami ibadete kapatılmalıdır. Bizans eserlerinin sergilendiği müze yapılmalıdır" kararına itirazda bulunan Alman Erhard Ungar, caminin mabed kısmının aynen açık kalması gerektiğinde ısrar etmiş ve rapora muhalefet şerhi koymuştur.⁵⁶⁵ Alman Erhard Ungar dışındaki Türk üyeler mabedin tamamen kapatılması yönünde görüş bildirmişlerdir.⁵⁶⁶ E.Ungar, yaptığı itirazında: "Cami olsun, kilise olsun, bu çeşit binalar esasen birer müzedir"⁵⁶⁷ diyerek müze yapılsa da ibadete kapatılmasına karşı çıkmıştır. Bizans eserlerinin sergilendiği Bizans müzesi yapılması fikrinden de sonradan vazgeçilmiştir.

15- Ayasofya'ya Taşınacak Eserler

Ayasofya'nın müze olabilmesi için içerisinde eski dönemlere ait eserlerin olması gerekirdi. Ayasofya'ya nelerin taşınması gerektiği konusunda önceden bir araştırma yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁶⁸ Yapılan çalışma sonucunda şunlar kararlaştırılmıştır:

a) Bizans eserlerinden Arkeoloji Müzesi'nde var olan lahitler⁵⁶⁹ ve Nur-u Osmaniye Camii avlusunda bulunan kırmızı porfir lahitler, Zeyrek Camii önündeki lahit ve yine Arkeoloji Müzesi'ndeki ambonlar ile teşhire layık diğer kabartma ve mimari parçalar, bunlardan başka İstanbul'un çeşitli mntıklarında ardı ardına ortaya çıkan

⁵⁶⁴A.AKGÜNDÜZ, SÖZTÜRK, Y.BAŞ, Üç Devirde..., s.712.

⁵⁶⁵A.ÖZTÜRK, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, s.501; Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.25.

⁵⁶⁶N.ÖZTÜRK, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, s.501.

⁵⁶⁷M.MÜFTÜOĞLU, Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar, s.245.

⁵⁶⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, Üç Devirde..., s.713.

⁵⁶⁹**Lahit:** İçine ölünün yerleştirildiği pişmiş toprak, taş veya mermerden yapılan özel sanduka (M.SÖZEN, U.TANYELİ, Sanat Sözlüğü, s.188).

direk, direk başlığı ile mimari aksamın binanın bahçesinde açıkta teşhiri suretiyle bahçenin bir meşher haline getirilmesi,⁵⁷⁰

b) Ayasofya'ya dışarıdan taşınacak Bizans eserlerinin dış nartekse konulması. Absis bölümündeki seddin orijinalliğinin korunması. Üst tabakalarda Osmanlı eserlerinin sergilenmesi ve bunlara uygun yöntemlere göre düzen verilmesi ve bu arada gereken idari talimat ve kadronun belirlenmesi kabul olunmuştur.⁵⁷¹ Bu rapor komisyonun kurulma amacına uygun olarak, birinci bölümünde caminin içinde ve etrafında yapılması gereken tamiratları ve düzenlemeleri de içeriyordu.

16- Ayasofya'nın Müze Olması İçin Ön Hazırlık

Ayasofya'nın müze yapılması için tüm hazırlıklar yapılmış, temizlik ve bakımı için talimatlar verilmiştir. Ayasofya'dan taşınacak eserlerin taşınması, Ayasofya'ya gelecek malzemelerin belirlenmesi hatta ziyaretçiler için müze giriş biletleri bile hazırlanmıştır.

Ayasofya'nın müzeye dönüştürüldüğü bu günlerde dönemin İstanbul Müzeleri Genel Müdürü Aziz Ogan imzasıyla Maarif Vekâlet'ine yazılan müteaddit yazılarda müze hazırlık çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Bu yazılardan 27.01.1935 tarih ve 19959/99 sayılı yazıda müze yapılmak istenen mabedin hazırlığı için şöyle denilmektedir:⁵⁷²

“Kültür Bakanlığı'na (Maarif Vekâleti)

2.1.1935 günlemeç ve Müzeler 90603 sayılı bitiklerine karşılıktır.

Maarif Vekâleti'ne

1-Buyrukları veçhile Ayasofya Müzesinin tez elden açılması için yapılan temizliğe hız verilmiştir.

2-Müzelerden ayrılan muvakkat memur ve müstahdemin kadrosu hazirana kadar idare edilecektir. Yalnız yukarı tabakalarda dış narteks şimdiki halde ziyaretçilere kapalı bulundurulacak ve narteks ancak tamir ve tasniften ve yukarı tabakalarda Hazine-i Evrak'a ait sandıklar kaldırıldıktan ve yeni Haziran kadrosu geldikten sonra açılacaktır.

3-Ayasofya Kütüphanesi olarak anılan I. Mahmud Kütüphanesi'nin yeni kitap ve basma kitapları alınarak diğerlerinin yerinde bırakılması

⁵⁷⁰A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.416.

⁵⁷¹E.YÜCEL, “**Belgelerin Işığı Altında...**”, s.206–207.

⁵⁷²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.416.

4-Darphane ve Damga Matbaasında basılacak duhuliye biletleri için beklenen emir bu güne kadar mezkûr müessese müdürlüğüne gelmemiştir. Bu emrin çabuk verilmesini dilerim.

5-Birinci madde de bildirilen temizlik işinin bu ayın son gününe kadar bitirilerek Ayasofya Müzesi'nin 1 Şubat 1935 günlemecinde yerli ve yabancı gezicilere açılacağını bildirir saygılarımı sunarım. İstanbul Müzeler Genel Müdürü/Aziz Ogan imzalı yazı ile yayımlanmıştır.”⁵⁷³

İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Ogan, Kültür Bakanlığına yazdığı dört yazıda⁵⁷⁴ Ayasofya'nın müzeleşmesi ile ilgili süreci ifade eden şu cümleleri kurmuştur:

1) 27.1.1935 tarihli ilk belgede Atatürk'ün emirleri doğrultusunda müze'nin tezdelden açılması için temizliğe hız verildiği, dış narteksin onarımının tamamlanması, galeri katındaki Hazine evraklarının kaldırılmasına kadar Ayasofya'nın ziyarete kapalı tutulacağı ve temizlik işlerinin 1.2.1935 tarihine kadar tamamlanarak Ayasofya'nın yerli yabancı ziyaretçilere açılacağı ifade edilmiştir.

2) Atatürk'ün 6.2.1935 tarihli 2. Ayasofya gezisi ile ilgili olarak Aziz Ogan, ikinci bilgiyi vermiştir. 7.2.1935 tarih ve 20015/155 sayılı olarak Maarif Vekâlet'ine hitaben yazdığı yazıda Atatürk'ün Ayasofya'yı ziyaret ettiğini, gözlemlerini ve bazı tavsiyelerde bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁵ Atatürk'ün 6.2.1935 tarihli bu ziyareti ile Ayasofya Müzesi'nin resmi açılışı da gerçekleşmiştir.

3) 23.2.1935 tarihli üçüncü belge Ayasofya'nın müzeleştirilmesi sürecinde yaşadığı trajikomik bir anıya tanıklık etmektedir. Bu konu ileride hat levhalarının indirilmesi konusunda anlatılmaktadır.

4) 24.3.1935 tarihli Maarif Vekâlet'ine hitaplı belgelerden sonuncusu olan yazı komisyon raporu ekli olup, Ayasofya'nın müzeleştirilmesi sürecindeki dönüşümü tarif eder niteliktedir. Aralarında Aziz Ogan'ın da bulunduğu komisyonun kararlarının dikte edildiği raporda kapsamlı bilgilere ulaşılmaktadır. Raporda Ayasofya Kütüphanesi olarak anılan I. Mahmud Kütüphanesi'nin eski yerinde kalarak özelliklerinin muhafaza edilmesi ve Maarif Vekâleti İdaresi'ne bağlı kalması uygun görülmüştür. Yine Ayasofya iç mekânında ana kubbe altındaki alanın, arz ettiği görkemden teşhire uygun olmadığı ve burada sergilenecek eserlerin hacimsel etkiden dolayı görsel bir varlık gösterilemeyeceği belirtilmiştir. Bu ifadeden, ilk etapta Ayasofya iç mekânının da

⁵⁷³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.417.

⁵⁷⁴H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.129-130.

⁵⁷⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç devirde...**, s.782.

teşhire yönelik bir sergi mahali olarak değerlendirilmek istendiği, ancak sonradan bundan vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Ayasofya döşemelerinde eser teşhiri, büyük eserler için pencereden giren gün ışığını engellemesi, çok yer kaplayacağı, nakillerinin zor ve riskli olması, küçük eserler içinde dikkat çekici olamayacakları ve diğer müzelerdeki sayılarının zaten az olmalarından ötürü burada teşhir edilmelerinin bir anlam ifade etmeyeceği öngörülerek uygun bulunmamıştır. Ayasofya bahçesinde sürdürülmekte olan kazıdan çıkan eserler arasından “Eklesiyastik” özellik gösterenlerin dış narteks kısmında teşhir edilmesi önerilmiştir. Ayasofya bahçesinin de, sadece Bizans devri eserlerinin teşhir edileceği bir açık hava müzesine dönüştürülmesinin uygun görüldüğü raporda, Nur-u Osmaniye ve Zeyrek camileriyle birlikte Askeri Müze’de bulunan kırmızı porfi lahidlerin bu düzenlemede yer almaları, Ayasofya kazılarında çıkan mimari eserlerin de gene bu yeni bahçe teşhirinde değerlendirilmelerine karar verilmiştir.⁵⁷⁶

17- Ayasofya ile İlgili Çıkan Bakanlar Kurulu Kararları

Ayasofya’nın müze haline dönüştürülmesi için gerekli olan İcra Vekilleri Heyeti’nin kararı alınmak üzere Maarif Vekâleti, Başvekâlet’e 14.11.1934 tarih ve 94041 sayılı tezkireyi yazmıştır.⁵⁷⁷ Bu tezkirede: “Eşsiz bir mimarlık ve sanat âbidesi olan İstanbul’daki Ayasofya Camii’nin, tarihî vaziyeti itibariyle müzeye çevrilmesinin bütün şark âlemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı cihetle, bunun müzeye çevrilmesi, çevresindeki Evkaf’a ait dükkânların yıktırılması ve diğerlerinin de Evkafça istimlâk edilmek suretiyle güzelleştirilmesi ve tamiri ve daima muhafazası, masraflarına karşılık da, Evkafça bu sene ve gelecek seneler bütçelerinden muayyen bir para ayrılması hakkında bir karar ittihazı istenilmiştir”⁵⁷⁸ denilmiştir. Aynı konuda Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden bu teklif ve görüşlere dayalı olarak yazılan 7.11.1934 tarih ve 153197/107 sayılı mütalâaname ile “Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi ve korunması için verilecek bir gelir yoktur. Çevresindeki yapılardan Evkaf’a ait olanları yıkmak ve kaldırmak elden gelir ise de ötekine berikine ait olanların Evkafça satın alınmasına imkân bulunmamaktadır” cevabı Başvekâlet’e verilmiştir.⁵⁷⁹ “Vakıfların bütçesi camiye herhangi bir yardımda bulunmaya yetmiyor” gerekçesi

⁵⁷⁶H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.131.

⁵⁷⁷N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.501.

⁵⁷⁸Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Hayır İşleri ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı Arşivi (HAYİŞL), 1934: Mü-12/ a-4/1.

⁵⁷⁹N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.501.

sunulmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Ayasofya Camii'nin çevresindeki istimlak işlerine karışmamalıydı.⁵⁸⁰ Yukarıda belirtilen, geliri yoktur diye Evkafça sunulan gerekçe Fatih Vakfiyesi'nde belirtilen gelir kalemlerine aykırıdır.

18- Ayasofya'nın İbadete Kapatılması

Ayasofya'yı müze haline getiren Bakanlar Kurulu Kararı,⁵⁸¹ Abidin Özmen tarafından İstanbul Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ulaştırılmıştır.⁵⁸² Kararın İstanbul Vakıflar Müdürlüğü'ne ulaşmasının ardından Ayasofya'nın Müzeler Müdürlüğü'ne teslimi için çalışmalar başlatılmıştır.⁵⁸³ 9 Aralık 1934 tarihinde Ayasofya'nın kapısına "tasnif ve tamir sonuna kadar müze kapalıdır" yazan bir levha asıldı.⁵⁸⁴ 9 Aralık 1934 tarihinde Ayasofya Camii, Müzeler Genel Müdürlüğü'ne devredildi. Böylece Ayasofya Camii ziyaretçiye de kapatılmış oldu. Müzeler Müdürlüğü'nün hazırladığı projeye göre Ayasofya önce tamir olunacak sonra Bizans eserleri, bahçesinde sergilenecekti. Müzenin bütün çalışmalarını bundan sonra Müzeler Müdürlüğü yürütecekti.⁵⁸⁵

Milli Eğitim Bakanlığı'nın İstanbul Müzeler Müdürlüğü'ne yazdığı 6.12.1934 tarih ve 11969 sayılı yazısında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul Müzeler Müdürlüğü'ne Ayasofya'nın teslimi ile ilgili bazı emirler verilmişti. Bu emirlere göre Ayasofya'nın bekçileri İstanbul Müzeler Müdürlüğü emrine geçecekti.

1934'te müze olması kararlaştırılan Ayasofya'nın İdris, Tahir ve Nazif Efendi adında üç imamı; Tahir, Rıza, Cevdet, Mustafa, Hazım, Mustafa Aysan ve Hamza Efendi adında yedi müezzini ve on yane kayyımı vardı. Bu görevlilerden birçoğu müzeye görevli alınmıştır. İdris Efendi Sultan Ahmet Camii'ne nakledilmiştir. İmam olarak tayin edilen Hakkı Aydoğan ile müezzinlik görevine getirilen Muhiddin Efendi daimi izinli sayıldı ve kadroları bakî kaldı. Diğer görevliler başka camilere dağıtıldı.⁵⁸⁶ 1952'de müezzinlik kadrosu da kaldırıldı.⁵⁸⁷

⁵⁸⁰E.YÜCEL, "Belgelerin Işığı Altında...", s.188.

⁵⁸¹BCA, 30.18.1.1/ 13.27.14/İcra Vekilleri Heyeti'nin 24.11.1934 tarih ve 2/1589 Sayılı Kararı.

⁵⁸²E. YÜCEL, "Belgelerin Işığı Altında...", s.188.

⁵⁸³N.ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s.503.

⁵⁸⁴Milliyet, 10 Aralık 1934.

⁵⁸⁵Akşam, 10 Aralık 1934.

⁵⁸⁶H.YILMAZ, *Ayasofya*, s.80; Mahmut TOPTAŞ, "Ayasofya'yı Anlamak İçin", *Altınoluk*, S.48, İstanbul, 1990, s.30.

⁵⁸⁷A.AKGÜNDÜZ, A.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.786.

C) AYASOFYA’NIN MÜZE OLARAK AÇILIŞI VE ÇIKAN HABERLER

1- Ayasofya’nın Müze Olarak Açılması

1935 Şubat’ında Ayasofya Müzesi’nin açılabilmesi için Ayasofya’nın birinci narteksinin tamiri yapılmalı ve müzeye taşınacak eserlerin belirlenmesi gerekmektedir. Narteksin tamiri için iki bin seksen lira, Ayasofya’ya taşınacak eserler için beş yüz lira olmak üzere toplam iki bin beş yüz seksen liraya gereksinim vardı.⁵⁸⁸ Tüm hazırlıklar kısa sürede tamamlanıp anıt müze olarak 1 Şubat 1935’te Ayasofya halkın ve turistlerin ziyaretine açılmıştır.⁵⁸⁹ Müzenin giriş ücreti on bir (11) kuruş olarak belirlendi ve müzeye giriş biletleri hazırlandı.⁵⁹⁰ Müzenin korunması için 26.6.1935 tarihinde altı beş kişi kadrosu verilmesi kararname ile karara bağlanmıştır.⁵⁹¹ Ayasofya Müzesi ilk açıldığı gün dört yüz altmış sekiz (468) yerli ve iki yüz yetmiş (270) yabancı olmak üzere toplam yedi yüz otuz sekiz (738) kişi tarafından ziyaret edilmiştir. İlk memurları; karşılama memuru Halidun Kip ve bilet memuru Mustafa Şükrü’dür. 1939 yılında önce Başmemurluk daha sonra Müdürlük olmuştur.⁵⁹² Ressam Ali Sami Boyar Ayasofya’nın ilk kurucu müdürü olmuştur.⁵⁹³

Cumhuriyet döneminde müzeler, Osmanlı Sarayları, Açık Hava Müzeleri, Anıt Müzeler gibi çeşitli gruplara ayrılmıştır. Anıt Müzeler kapsamına da, İstanbul’daki Ayasofya, Kariye ve Trabzon’daki Ayasofya gibi yerler alınmıştır.⁵⁹⁴

2- Atatürk’ün Ayasofya Müzesi’ni Ziyareti

Atatürk Ayasofya müze olduktan kısa bir süre sonra 6 Şubat 1935’te, Ayasofya Müzesi’ne gelerek incelemelerde bulundu.⁵⁹⁵ Bu gezi Ayasofya’nın müze olması aşamasında Atatürk’ün 2. Gezisi dir. Ziyaret sırasında Ayasofya Kütüphanesini de gezen Atatürk, sonra avluda yapılan kazılar hakkında bilgi almış, Ayasofya’da hasar gören

⁵⁸⁸E.YÜCEL, “Belgelerin Işığı Altında...”, s.211.

⁵⁸⁹Akşam, 2 Şubat 1935; Ferruh GERÇEK, **Türk Müzeciliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.420.

⁵⁹⁰Akşam, 28 Ocak 1935.

⁵⁹¹BCA, 30.18.01/ 2.56.4.

⁵⁹²F.GERÇEK, **Türk Müzeciliği**, s.420.

⁵⁹³**İstanbul İl Yıllığı 1967**, s.370. Ali Sami Boyar’dan başka Muzaffer Ramazanoğlu, Feriun Dirimtekin, M.Hadi Altay, Erdem Yücel, Sebahattin Türkoğlu, Veli Yenisoğancı, Ali Veli Kılıçkaya gibi isimlerde Ayasofya’da Müze Müdürlüğü görevi yapmışlardır (F.GERÇEK, **Türk Müzeciliği**, s.420-421).

⁵⁹⁴Seda Bayındır ULUSKAN, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.282; F.GERÇEK, **Türk Müzeciliği**, s.420.

⁵⁹⁵U.KOCATÜRK, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.511; A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ **Kiliseden Müzeye...**, s.418.

yerlerin onarılmasını ve bahçenin de tarh ve tanzimini (düzenlenmesi) istedi.⁵⁹⁶ Bu gezi Ayasofya'nın Atatürk'ün haberi olmadan müze yapıldığı iddialarını çürütmektedir.

Atatürk'ün bu gezisi ile ilgili olarak İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Ogan da⁵⁹⁷ bilgi vermiştir. 7.2.1935 tarih ve 20015/155 sayılı olarak Maarif Vekâlet'ine hitaben yazdığı yazıda Atatürk'ün Ayasofya'yı ziyaret ettiğini, gözlemlerini ve bazı tavsiyelerde bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁸ Atatürk'ün 6.2.1935 tarihli bu ziyareti ile Ayasofya Müzesi'nin resmi açılışı da gerçekleşmiştir.

3- Türk Basınında Ayasofya'nın Müze Olması ile İlgili Haberler

Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi çalışmaları gerek ulusal gerekse yabancı basının takip ettiği konulardan biri olmuştur. Ulusal basında çokça yer almasa da bazı gazetelerde haber olmuştur. Milliyet gazetesinde⁵⁹⁹ "Maarif Vekili Abidin Özmen'in Beyanati" başlıklı haberde: "Ayasofya Camii'nin müze olması etrafında bir tasavvurumuz vardır. Ayasofya Camii'nin müze olup olmayacağını bir fen heyetine incelettiriyoruz. Heyetin vereceği rapora göre mesele bağlanacaktır." Milliyet gazetesinde⁶⁰⁰ yayımlanan diğer bir haberde de Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi için hazırlıklar yapıldığı bildirilmekteydi. Vakit gazetesinin yazarlarından Sadri Ethem: "Ayasofya Camii bir İstanbul müzesi haline konulacak bu müzede İstanbul'un Bizans ve Osmanlı devrine ait eserler toplanacaktır. Ayasofya için en güzel ve en şerefli vazife bu idi. Dünün milletlerarası sanat kıymeti ne bir dinin nede sadece uhrevi ibadetlerin deruni hatlarıyla ifade olunabilirdi. Ayasofya ne kilise olarak ne camii olarak insan tarihinde bir mana ifade etmez. Onun ifade ettiği mana yüksek sanat zevki üstün medeniyet kültürüdür..."⁶⁰¹ diyerek Ayasofya'nın en kısa sürede müzeye dönüştürüleceğini vurgulamıştır. Dönemin gazetelerinden Cumhuriyet'te Ayasofya'nın müzeye çevrilmesini ön sayfadan altlarda "Ayasofya Açıldı" başlığıyla haberleştirmiştir. Başlığın altında: "Ayasofya Müzesi dün halka açılmış, Alman bandıralı Resoluta vapuru ile limanımıza gelen seyyahlarda şehre çıkarak Ayasofya'yı ve diğer camileri gezmişlerdir. Resmimiz seyyahlardan bir kısmını avluda göstermektedir." yazısı yayımlanmıştır.⁶⁰²

⁵⁹⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç devirde...**, s.720.

⁵⁹⁷Aziz Ogan'ın İstanbul Müzeler Müdürlüğü döneminde Ayasofya müze olmuştur.

⁵⁹⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç devirde...**, s.782.

⁵⁹⁹E.YÜCEL, "Belgelerin Işığı Altında...", s.195.

⁶⁰⁰E.YÜCEL, "Belgelerin Işığı Altında...", s.195-196.

⁶⁰¹Sadri ETHEM, "Ayasofya Müzesi", **Vakit**, 8 Eylül 1934.

⁶⁰²**Cumhuriyet**, 2 Şubat 1935.

4- Yabancı Basında Ayasofya'nın Müze Olması ile İlgili Haberler

Yabancı basında da Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi ile ilgili yazılar çıkmıştır. Bu yazılardan bir kısmı caminin müzeye çevrilmesini olumlu karşılarken bir kısmı da karşı çıkmıştır.

Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi ile ilgili İslam dünyasından olumsuz tepkiler olmuştur. Mısır'da 20.05.1935'te çıkarılan "El-Risale" adlı haftalık dergiye yazı yazan Ali Tantavi'nin makalesinde: "Ayasofya'nın camiden müzeye çevrilmesinin Ayasofya'nın şirke teslim edildiğinin göstergesidir" demiştir. Tantavi, yazısında Ayasofya'yı camilikten çıkararak Türkler hakkında ağır ifadeler kullanmıştır. "Türlere sadece Müslümanlığın şeref verdiğini eğer Türklerin üzerinden Müslümanlık çıkarılacak olursa Türklerin övünülecek hiç bir şeylerinin kalmayacağını" belirtmiştir. Tantavi, yazısında: "Fatih'in ismiyle Ayasofya camiinde açılmış İslam yaprağı Atatürk ismiyle kapatılmıştır" ve "Ayasofya'nın müzeye çevrilmesini İslam'dan uzaklaşmak" olarak gördüğünü, "Ayasofya 487 sene sonra eskiye mi dönecek"⁶⁰³ diyerek yazısında Türklerle sitem edip Ayasofya'nın müze yapılmasını ağır bir dille eleştirmiştir.

19.06.1952 tarihli Yunan "Vradni" gazetesinde Türk- Yunan dostluğu hakkında çıkan bir yazının tercümesinde ve aynı tarihli "Akropolis" gazetesinde çıkan yazılarda Ayasofya'nın yeniden kilise olması istenmiştir.⁶⁰⁴ Yine Yakın Tarih Ansiklopedisi'nde "Amerika'daki Ermeniler Los Angeles İl Denetleme Kurulu'ndan "Ayasofya Kilise olarak ibadete açılın" diye karar çıkartmışlar. Bu karar, daha sonra ABD Washington Büyükelçimiz Şükrü Elekdağ'a iletilmiştir"⁶⁰⁵ diye bir bilgiden bahsedilmektedir.

19.06.1952 tarihli Yunan "Akropolis" gazetesinde "Ayasofya ve Türkler" başlıklı bir yazıda: "Türk Yunan dostluğu adına Ayasofya'nın yeniden kilise olmasını istemekte ve bu yolda ilk adımı atanın, Ayasofya'yı cami olmaktan kurtaranın, duvarlarındaki her biri muhteşem bir sanat eseri olan havari resimlerini meydana çıkartanın Atatürk" olduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁶

Atina'da çıkan To Vima Gazetesi'nin 15.06.1952 tarihli sayısındaki "Bir Mabede Dua" başlıklı makale ile 20.06.1952 tarihli Akropolis Gazetesi'ndeki "Ayasofya ve Türkler" başlıklı makalelerin tercümeleri ekte dönemin Başbakanı'na sunulmuştur. Söz konusu makalelerin ilkinde Yunan Kralı'nın 499 sene sonra ilk defa Ayasofya'yı bir turist gibi ziyaret etmesinden bahsedilmekte ve Yunan Kralı'nın bu mabede ayın

⁶⁰³BCA, 030.10.00.00/ 266.798.4.

⁶⁰⁴BCA, 030. 01.00, 00/ 102.635.3.

⁶⁰⁵Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.41.

⁶⁰⁶BCA, 030.01.00.00/ 102.635.3.

yapıldığı bir sırada girmesi ve patriğin onu takdis etmesi önerilerek, “böylesi bir jestin Türk-Yunan dostluğu adına büyük bir zafer olacağı” ifade edilmektedir. Böylesi bir jestin diktatörlük devrinde daha kolay tecelli edeceğini belirten yazar, “Kemal” olarak andığı Atatürk’ün “bugün sağ olsaydı bu jesti yapacağını” ifade etmiş, “ancak bir demokrasinin muhalefeti ihmal edemeyeceğini ve Türkiye’deki muhalefetin buna engel olacak kadar kuvvetli olduğunu” ifade etmiştir.⁶⁰⁷ İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Mimari Tarihi Profesörü A. Gabriel, “Le Musee de Sainte Sophie” başlığı altında “Beaux Arts’da” neşredilen yazısında: “...İslamlığın şanlı bir muzafferiyetini temsil eden Ayasofya Bazilikası, 1934 de Türkiye Cumhuriyeti Atatürk’ün irşad ve teşebbüsü eseri olarak hükümetin bir kararnamesiyle uhreviyetten dünyeviliğe intikal etti”⁶⁰⁸ demiştir.

D) AYASOFYA KARARNAMESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Ayasofya’nın müzeye çevrilemesinde hukuki dayanak olarak gösterilen Ayasofya hakkında Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kararnamenin şekli, içeriği, hukuki durumu hakkında tartışmalar günümüze kadar gelmektedir. Kararnamede yer alan imza konusu da tartışma konuları içerisindedir.

1-Ayasofya Kararnamesi

Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi ile ilgili tartışmaların en önemlisi Kararname tartışmalarıdır. Ayasofya’yı müzeye çeviren Kararname’nin sahte olduğu, resmiyette yer almadığı ile ilgili iddialar bulunmaktadır.⁶⁰⁹ Tartışılan kararname metni şöyledir:

Maarif Vekilliği’nden yazılan 14.11.1934 tarih ve 94041 sayılı tezkerede: “Eşsiz bir mimarlık ve sanat abidesi olan İstanbul’daki Ayasofya Camii’nin tarihî vaziyeti itibarı ile müzeye çevrilmesi bütün Şark âlemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı cihetle bunun müzeye çevrilmesi, çevresindeki evkafa ait dükkanların yıktırılması ve diğerlerinin de evkafça istimlâk edilmesi suretiyle güzelleştirilmesi, ve tamiri ve daimi muhafazası masraflarına karşılık ta evkafça bu sene ve gelecek seneler bütçelerinden muayyen bir para ayrılması hakkında bir karar ittihazı istenilmiş ve Evkaf Umum Müdürlüğü’ne yazılan 7.11.1934 tarih ve 153197/107 sayılı mütalaanamede, bu camii Bizanslılardan kalma bir eser olması hasebiyle hiç bir vakfi

⁶⁰⁷H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.123.

⁶⁰⁸R.E.KOÇU, “Ayasofya”, s.862.

⁶⁰⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.427.

olmadığı ve her ne kadar cami olduktan sonra sultanlar ve halk tarafından bazı gelirler bağışlanmışsa da bunlardan aşar olarak bağlanan sultan gelirlerinin kaldırılmış olduğu ve halk tarafından bağlanan gelirler ise kuran okumak ve buna benzer belli ve nerede olursa olsun yapılabilir dini emekler olup müzeye çevrilmesi ve korunması için verilecek bir geliri bulunmadığı ve şimdiye kadar tamiri, gelirine bakmadan diğer vakıflarla bir arada yapıla gelmekte olan bu bina cami olmaktan çıkınca artık buna imkan kalmayacağı ve bütçelerinin bugünkü vaziyeti herhangi bir yardıma da yol bırakmamakta olduğu ve çevresindeki yapılardan evkafa ait olanları yıkmak ve kaldırmak elden gelirse de ötekine berikine ait olanların evkafça satın alınmasına imkan bulunmadığı bildirilmiştir. Bu iş İcra Vekilleri Heyeti'nce 24.11.1934'te görüşülerek caminin çevresindeki evkafa ait binaların Evkaf Umum Müdürlüğüne yıktırılarak temizletirilmesi ve diğer binaların istimlak, yıkma ve binanın tamir ve muhafazası masrafları da Maarif Vekilliği'nce verilmek suretiyle Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesi tasvip ve kabul olunmuştur.”⁶¹⁰

Kabul edilen bu kararname, gereği yapılmak üzere Başvekil namına Müsteşar K.Gedegeleç imzası ile 28 Teşrinisani 1934 tarih 6/3303 sayılı yazı ekinde Evkaf Umum Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.⁶¹¹ 24.11.1934 tarihli bu Kararname de imzası bulunanlar ise:

Reisicumhur Kemal Atatürk, Başvekil İsmet İnönü, Adliye Vekili: Şükrü Saraçoğlu, Millî Müdafaa Vekili: Zekai Apaydın, Dâhiliye Vekili: Şükrü Kaya, Hariciye Vekili: Şükrü Kaya, Mâliye Vekili: Fuat Ağralı, Maarif Vekili Abidin Özmen, Nafia Vekili: Ali Çetinkaya, İktisat Vekili: Celal Bayar, Sağlık ve İçtimâf Muavenet Vekili: Refik Saydam, Gümrük Vekili: A. R. Tarlan, Ziraat Vekili: Muhlis Erkmen.

2- Kararname'nin Şekli Hakkında Yapılan Tartışmalar

Ayasofya ile ilgili kararnamenin yapısı, yayınlanmaması ve resmi durumu ile ilgili itirazlar günümüze kadar gelmiştir. “Kararnamenin çelişkilerle dolu olduğu” ifade edilmektedir.⁶¹² Bu konuda ileri sürülen görüşlerde kararnamedeki eksikler ifade edilmektedir. Kararları hükümet alır ve imzalar ast'tan üst'e doğru atılır ve en son Cumhurbaşkanı onaylar. Fakat bu kararnamede Cumhurbaşkanı sıfatı ile ilk imza Mustafa Kemal Paşaya aittir. İsmet İnönü'nün imzası alttadır. Kararnamenin 1.

⁶¹⁰BCA, 030.18.01/ 49.79.6; Nurettin CAN, **Eski Eserler ve Müzelerle İlgili, Kanun, Nizamname ve Emirler**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s.64-65.

⁶¹¹N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.502.

⁶¹²İ.KANDEMİR, **Ulu Mabed Ayasofya**, s.70.

sayfasında Kararlar Müdürlüğü, 2. sayfasında Muamelat Müdürlüğü yazısını taşıyan antentli başlık vardır. Bu farklılık tek başına bir şey ifade etmeyebilir. Ancak farklılığın kararname şartlarındaki diğer eksiklerle birlikte görülmesi kararname üzerinde şüphe oluşturabilir. 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi 1589 sayılıdır. Hâlbuki 22 Kasım 1934'te çıkan en son kararnamenin numarası 1590-1606 arasındadır. Ayasofya Kararnamesi ise bu tarihten iki gün sonra çıkarılmış gözükmektedir. Dolayısıyla Kararname'nin numarası, 1606 sayısını takip eden bir sayı olmalıdır. Hâlbuki Ayasofya Kararnamesi'nin tarihi sonra, sayı numarası ise daha önceki tarihlere aittir. Üstelik daha önceki ve sonraki tarihlerde bu sayı ile bir Ayasofya Kararnamesi yoktur. Ayasofya ile ilgili benzeri bir kararname de yoktur. 24 Kasım 1934 tarihinde düzenlenen kararnameler 1613 ve 1614 numaralıdır. Takip eden 25 Kasım 1934 tarihinde ise bir kararname düzenlenmemiştir. Bu durum dikkate alınır ise, Ayasofya Kararnamesi “muteber-geçerli” değildir. Kararname ile ilgili olarak; arşivlerde, “Aslı Gibidir” ifadesiyle tasdik edilmiş iki ayrı kararname metni bulunmaktadır. Bu iki kararnamenin metin kısımları aynıdır. Ancak bunlardan birinin altında Reısicumhur: “K.Atatürk” yazıldıktan sonra, bakanlıkların adlarının baş harfleri ile bakanların isimleri ve soyadlarının sadece ilk harflerinin elle yazılmış olması ve konu ile ilgilenen ve yayın yapanların bu güne kadar bu nüshayı görmüş olmaları, sahte suçlamasına sebep olmaktadır. Oysa diğer nüshada en ufak bir tereddüde meydan vermeyecek tarzda, bakanların kısaltılmış isimleri altında, imzalarını tanıdığımız o dönemdeki başbakan ve bakanların açık bir şekilde imzaları bulunmaktadır⁶¹³ görüşüde ifade edilmektedir.

3- Kararname'nin İçeriği Hakkında Tartışmalar

Kararnamenin içeriği ile ilgili de tartışmalar bulunmaktadır. Bu kararnamede açıkça belirtildiğine göre, camii müze haline getirmekten maksat, içini ve dışını kudsiyetine ve şöhretine layık bir hale getirmektir. Kararnamede yer alan “Bütün Şark Âlemini sevindireceği” sözleri ile Ayasofya'nın ibadet kısmının kapatılmayacağı anlaşılmaktadır. Şark Âlemi, yani bugünkü deyimle “Doğu dünyası” Japonya, Çin, Hindistan değil “İslam Âlemi” dir. İslam Âlemi'nin en çok tanınan ve bilinen mukaddes mabetlerinden birisi olan Ayasofya Camii'nin, kutsiyetine layık bir hale getirilmesi elbette ki bütün “Şark Alemini” yani Müslüman dünyasını sevindirecektir. Eğer müze yapmaktan maksat Ayasofya'nın ibadete kapatılması olarak ele alınmış bulunsaydı,

⁶¹³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.428-429

resmi tezkerede, işaret ettiğimiz bu cümleye elbette yer verilmezdi şeklinde itirazlar çokça yapılmaktadır. Caminin ibadete kapatılmasının ve müzeye çevrilmesinin üzerinden 80 yıl geçmiş olmasına rağmen Şark Âlemi diye bahsedilen İslâm âleminde bir tek ferden Ayasofya'nın ibadete kapatılmasına sevindiği görülmediği gibi burada hangi ilmin öğretildiği de hala meçhuldür.

Kararnamede yer alan “Şark Âlemi” ifadesi “dil sürçmesi” olmuştur, “Garp Âlemi” diyecekken yanlışlıkla “Şark Âlemi” denilmiştir diyenler de bulunmaktadır. Tabi şunu ifade etmek gerekir ki Ayasofya gibi önemli bir meselede bu dil sürçmesi olması mümkün değil. Yine “Caminin müzeye çevrilmesine İslam âlemi niye sevinisin. Bu konuda caminin ibadete açık bölümünün müze yapılması amaçlanmamaktadır” görüşü de ifade edilmektedir. Ayrıca Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesine dair 24.11.1934 tarih ve 2/1589 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nda da, caminin ibadete kapatılacağına dair ifade bulunmamaktadır.⁶¹⁴

Ayasofya kararnamesinin son paragrafında bir kısım vakıf binalarının yıkılması ve Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesinin tasvip ve kabul olduğu yine bir hukuki dayanak zikredilmeksizin yazılmıştır. Aslında böyle bir mevzuda Bakanlar Kurulu ne tasvip merciidir, ne de kabul merciidir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Türkiye'de mer'i bulunan kanunlar karşısında Bakanlar Kurulu bu mevzuda hiçbir yetkinin sahibi değildir⁶¹⁵ diye kararnameye ve uygulamalara sonradan hukuki olarak itiraz edilmiştir.

Resmiyette kaydı bulunmayan, şekli ve varlığı tartışılan kararnamayı Türk- İslâm Eserleri Müzesi Şube Müdürü Nurettin Can, 1948 yılında, “Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler” adlı kitapçıkta yayımlamıştır. Ayasofya'nın müze yapılması ile ilgili kararnamenin metni bu kitapçıkta ilk defa yer almıştır.⁶¹⁶

4- Kararname'nin Hukuki Durumu ile İlgili Tartışmalar

Kararname ile ilgili hukuki itirazlarda vardır. Bunlardan birincisi İlhan Akçay, “Ayasofya Camii” adlı kitabında: “Ortada Bakanlar Kurulu'na yetki veren bir kanun bulunmadıkça Bakanlar Kurulu'nun kararname çıkaramayacağı” itirazıdır. ⁶¹⁷ Türk Medeni Yasası'nın uygulama ve yürürlüğe girme biçimini gösteren 29.05.1926 günlü, 864 sayılı yasanın 8. Maddesi uyarınca eski vakıflar için uygulama yasası konulması

⁶¹⁴A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Kiliseden Müzeye...*, s.440; N.ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s.503.

⁶¹⁵A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.16.

⁶¹⁶N.CAN, *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili, Kanun, Nizamname ve Emirler*, s.64-65.

⁶¹⁷A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.50.

öngörülmüş ve bu yasa 5.6.1935 tarihli 2762 sayılı “Vakıflar Kanunu” adı altında konulmuştur. Vakıflar Yasası’nda “benimsenen vakfa ait kurumların amaçlarına göre yaşatılacağı kuralı” 4. maddenin, 1.fıkra, “C” bendinde belirtilmiştir. Vakıflar Kanunu’nun 16. maddesinde ise, “...Veridatı (geliri) yönetilmesine yetmeyen hayratın yaşatılmasına idare meclisi karar verirse sönmüş veya hayır işlerinin yerine getirilmesi imkansız kalmış vakıflar hasılatından veya şartları müsait olan mamur vakıflar gelirlerinden ayrılacak paralarla o hayratın yaşatmağa Umum müdürlük yetkilidir.”⁶¹⁸ Madde de belirtilen kurala, yapılan uygulama aykırıdır. Buna göre eğer Ayasofya’nın mal varlığı kalmamış, kendine yetecek halde değilse başka vakıf gelirlerinden giderleri karşılanmalıdır. Yine eski Vakıf Hukuku’na göre “mescidler, ebediyyen mescid kalırlar.”⁶¹⁹ Bu kararnamenin çıkarıldığı günlerde eski kanun geçerli olduğuna göre buranın mescit kalması hukuki bir zorunluluktur. Kanunlar bile Anayasanın bir maddesine aykırı ise Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilirken, kararnamenin hukuksuzluğunu gösteren birçok madde bulunmasına rağmen iptal edilmemiştir. Ayrıca 5.6.1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu 13.06.1935 tarihinde Resmi Gazete’ de yayınlanmış 14.12.1935 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁶²⁰ Bu kanunun mevzu ile ilgili maddeleri şunlardır:

Madde: 4- Umum Müdürlük

- a. Vakıfları İdare ve temsil eder.
- b. Vakıf Malları ve mimari veya tarihi değeri olup idaresi vakfa ait olan eserleri muhafaza ve imar eder.
- c. Vakfa ait müesseseleri gayelerine uygun yaşatır.

Yukarıda belirlenen maddeler açıkça her şeyi izah ediyor. Ayasofya’nın bu maddelere göre sahibi Vakıflar Genel Müdürlüğü’dür. Korunması, vakfiyesine uygun kullanılması, tamir ve bakımlarının yapılması kanuna göre yapılmalıdır. Ayasofya, 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu’nun 10. Maddesinde belirtilen: “Tahsis edildikleri maksada göre kullanılmaları kanuna veya amme intizamına uygun olmayan veyahut işe yaramayan bir hale gelen hayrat vakıflar, idare meclisinin teklifi ve Bakanlar Heyeti’nin kararıyla mümkün mertebe gayece aynı olan diğer hayrata tahsis edilebileceği gibi bu kabil hayrat ayın veya para ile değiştirilerek elde edilecek ayın ve para dahi aynı suretle

⁶¹⁸A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.62.

⁶¹⁹A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.93.

⁶²⁰A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.86.

diğer hayrata tahsis olunabilir. Mimari ve tarihi değeri olan eserler satılamaz.”⁶²¹ Yine aynı kanununun 12. maddesinde: “Mevkilerine ve temin edildikleri menfaate göre kalmaları gerekli görülmeyen mazbut ve mülhak vakıflara ait akar ve toprakları idare meclisinin kararı ile satmağa veya başka gayr-i menkulle değıştirmeye Umum Müdürlük selahiyetlidir” denilmektedir. Maddedin sonunda Mülhak vakıflarda, idare meclisi, karar vermeden evvel o vakıf mütevellisinin mütalaası alınır.” denilmiştir. Bu maddeye göre “Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi konusunda Vakıflar Genel Müdürü’nün üzerinde bulunan İdare Meclisi’nin teklifi olması gerekirdi ancak böyle bir teklif yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Ayasofya’yı bu maddeye göre koruması ve onarımını yapması gerekirken siyasilerin baskısına dayanamayarak caminin müzeye dönüştürülmesine müsaade ederek vazifesini ihmal etmiştir” şeklindeki iddiaların muhatabı olmuştur.

Ayrıca mevcut kararnamenin çıkarılması ile Ayasofya vakfiyesi’nin iptal edildiğı veya lağvedildiğı de söylenebilir.⁶²²

5- Kararname İle İlgili İmza Tartışmaları

Ayasofya kararnamesinde bulunan imzanın Atatürk’e ait olmadığı yönünde iddialar bulunmaktadır. Kararnamenin yayınlandığı sırada daha Soyadı Kanunu çıkmamış olduğu için bu imzayı, Atatürk’ün o sırada kullanmadığını iddia ederek belgedeki imzanın sahte olduğu iddia edilmektedir.

Kararname üzerinde bulunan Atatürk’e ait imza ile ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden birincisi; Atatürk’ün, Soyadı Kanunu’ndan önce “Gazi Mustafa Kemal” imzasını kullanmıştır yani yasadan önce “Atatürk” soyadını kullanarak imza atmamıştır, görüşüdür. Mustafa Kemal Paşa “Atatürk” soyadını kullanarak imzasını, Ayasofya Kararnamesi’nden 3 gün sonra yürürlüğe girmiş olan 27 Kasım 1934 tarihli belgede kullandığı belirtilmektedir. Soyadı Kanunu’ndan sonra da burada belirtilen şekilde “Atatürk” kelimesindeki “A” harfi şeklinde değil, ikinci kelimesi küçük “a” ile başlayan bir yazı şekli ile “K.atatürk” olarak imzasını kullandığı bilinmektedir. Atatürk’ün bir Cumhurbaşkanı olarak Soyadı Kanunu’ndan önce bu imzayı kullanması, “Atatürk” soyadını kullanarak imza atması mümkün görünmemektedir. Cemal Kutay’da: “Atatürk’ün soyadını 26 Kasım 1934’ten sonra,

⁶²¹2762 Sayılı Vakıflar Kanunu. Kanun Kabul Tarihi: 5.6.1935. Yayımlandığı Resmi Gazete: 13.6.1935 Sayı: 3027. Tertip: 3, C.16, s.586.

⁶²²H.F.DİKER, *Ayasofya Onarımları*, s.114.

yani 27 Kasım'dan itibaren kullandığını yazmaktadır. Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal'e verilen "Atatürk" soyadının kullanılması 2587 sayılı kanun gereğince 27.11.1934'den sonra mümkündür."⁶²³

Bununla ilgili olarak Soyadı Yasası'na bir bakalım: Soyadı Yasası 21.06.1934 yılında Meclis'te kabul edilmiştir. 02.07.1934 tarihinde, 2741 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır⁶²⁴ Buna göre, yasanın yayınladığı tarih olan 2 Temmuz 1934'ten başlayarak uygulanacak ve iki yıl içerisinde de soyadı olmayan ve nüfus kütüklerine geçmemiş hiçbir Türk yurttaşı kalmayacaktı. Yasanın ilk kabulünde Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadı verilmemiştir. Yasanın çıkmasından 5 ay sonra ancak "Atatürk" soyadı verilmiştir.

Yasanın uygulanma zamanı yaklaşırken, İsmet Paşa'nın 22 arkadaşı ile birlikte ve Malatya milletvekili sıfatıyla imzaladığı bir yasa önergesi 24.11.1934'te Meclis Başkanlığına verilmişti. Tek esas maddesi olan önerge şöyleydi⁶²⁵:

"Madde:1 Kemal öz adlı Cumhurbaşkanımıza, Atatürk soyadı verilmiştir.

Madde:2-Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde:3-Bu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur."⁶²⁶

Yine birkaç gün sonra, Kocaeli Milletvekili İbrahim Süreyya Bey'in bir önergesi de görüşme konusu olmuştu. İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey, "Atatürk" soyadının Mustafa Kemal Paşa'dan başka hiç kimse tarafından kullanılmamasını talep etmiştir. Önerge 17 Aralık 1934'te oylamayla kabul edilmiş ve 2622 sayılı yasa olarak 24 Aralık 1934'te yayımlanmıştır⁶²⁷ Önerge aynen şöyledir:

"Madde-1:Atatürk soyadı, yalnız tek kişiye aittir. Hiç kimse tarafından hiçbir surette bir kimseye verilemez.

Madde-2:Atatürk adının başına ve sonuna başka söz konularak öz adı ve soyadı alınamaz ve kullanılamaz."

Ayasofya kararnamesi üzerinde Mustafa Kemal Paşa'ya kanunla "Atatürk" soyadı verilmesinden sonra kullanmış olduğu imzaya benzeyen ancak şeklen diğer benzerlerinden farklı olduğu iddia edilen bir imza bulunmaktadır. Bu çerçevede

⁶²³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.430.

⁶²⁴<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2525.pdf>/E.T.10.03.2014 ; Düstur: Tertip: 3, Cilt:15, Sayfa: 506, Kanun no: 2587'dir.

⁶²⁵Kanun Kabul Tarihi: 24.11.1934. Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 27.11.1934, S.2865, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, C.16, s.4.

⁶²⁶Mahmut GOLOĞLU, **Tek Partili Cumhuriyet**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974, s.132.

⁶²⁷Bahir Mazhar ERÜRETEN, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999, s.109-110.

Atatürk'e soyadı verilmesi ile ilgili kanuna göre de Ayasofya kararnamesinin güvenilirliğinin tartışılmasına sebep olmuştur.⁶²⁸

Atatürk'ün söz konusu "kararnamede yer alan imzası ile kullandığı diğer imzaları örtüşmüyor" iddiası da bulunmaktadır.⁶²⁹ Atatürk'ün, söz konusu kararnamede yer alan imzası, yukarıda kaydedildiği gibi, şekil olarak da benzeri diğer imzalara göre tartışmalı bir şekle sahiptir. Bu imza tartışmasının çözümü için İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nden imzanın tetkiki istenmiştir.⁶³⁰ Ayasofya kararnamesinde bulunan "K.Atatürk" imzasının güvenilirliğinin tetkiki için İsmail Kandemir 20.12.1996 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü Kriminal Laboratuvarları Daire Başkanlığı'na bir müracaat gerçekleştirmiştir. Kendisine Emniyet Genel Müdürlüğü 03.01.1997 tarihinde şu cevabı vermiştir : "İlgi dilekçeniz ekinde fotokopisi bulunan 24 Kasım 1934 tarih ve 2/1589 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesinde Cumhurbaşkanı adına atılı bulunan imzanın, yine dilekçeniz ekinde sunulan Atatürk'ün örnek imzalarından biçimsel açıdan fark gösterdiği, ilk bakışta belirlenebilmektedir. Şöyle ki, söz konusu imzanın inşası sırasında, Atatürk'ün tarafınızca sunulan ve tarafımızca bilinen imzalarından farklı olarak 'A' harfinin de kullanıldığı, 'K' harflerinin şekillendiriliş biçimleri ile 't' harfleri kuşaklarının konumu itibariyle de farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Ancak, bu farklılıkların söz konusu imzanın sahte olduğu yolunda bir sonuca ulaşılması açısından yeterli sayılamayacağı görüşündeyiz..."⁶³¹ diyerek imza üzerinde şüphe olduğunu kesin olarak bildirmese de imzanın şekli olarak şüpheli olduğunu resmi makam belirtmiştir.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu bir dönemde onun adına sahte imza atılması konusu zor bir durum. Sonradan kendilerinin müzeye gidip Ayasofya'yı ziyaret etmesi de haberi olmadan müzeye çevrilmesi iddiasını zayıflatıyor. Atatürk'ün sağlığında hiçbir belgeye bu kadar şüphe yüklenemez. Her türlü inkılâbı ve değişimi açıkça yapan bir liderin, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesini gizlemesi veya sahte imzalarla açtırması zor bir ihtimaldir.

6- Kararname Üzerine Görüşler ve Diğer Tartışmalar

Ayasofya ile ilgili hazırlanan kararnamenin resmiyete uygun olmayan ayrıntıları barındırdığı iddia edilmektedir. Konu ile ilgili kitap yazarlardan birisi olan İsmail

⁶²⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.430.

⁶²⁹İ.KANDEMİR, **Ulu Mabed Ayasofya**, s.70.

⁶³⁰İ.KANDEMİR, **Ulu Mabed Ayasofya**, s.87. Belge için bkz. (30.01.1997 tarih ve B.05. 1.EGM. 0.34.96/007 Sayılı Yazısında Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından belirtilmiştir).

⁶³¹İ.KANDEMİR, **Ulu Mabed Ayasofya**, s.87.

Kandemir kararnamedeki eksikleri diğer kararnamelerden yola çıkarak aşağıdaki gibi belirtmiştir. Kararnamede eksik olduğu iddia edilen hususlar:

1-Numarası yoktur.

2-Resmi Gazete’de yayınlanmamıştır.

3-Altına İcra Vekilleri Heyeti’nin ismi de yazıldığından üçlü karar da değildir.

4-Kararnamelerin bulundurulduğu Resmi Daire’de yoktur.

5-Sicilli Kavanin, düstur, kanunlarımız gibi eserlerde yoktur.

6-Kararnamenin birinci sayfasında Kararlar Müdürlüğü, ikinci sayfasında Muamelat Müdürlüğü başlıklı kâğıt kullanılmış. Bu farklılık tek başına bir şey ifade etmeyebilir. Ancak farklılığın kararname şartlarındaki diğer tutarsızlıklarla birlikte görülmesi, kararname üzerindeki şüpheyi artırıyor.

Resmi Gazete’ de Kasım 1934’e ait ilk “kararname” numarasız olarak 2853 sayılı ve 2.11.1934 tarihli Resmi Gazete’de çıkmıştır. Bir tayine aittir. Resmi Gazete’ de bu aya ait son “kararname” de 29.11.1934 tarihlidir. Bu da numarasızdır. 1626 sayılı 15.12.1934 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Resmi Gazete’ de Kasım 1934 tarihine ait 19 adet numarası bulunan “Kararname” ile 67 adet numara almamış tayin vs ile ilgili “Kararname” yayınlanmıştır. Hiçbirisi Ayasofya ile ilgili değildir.⁶³²

Kararname olması için icra vekilleri heyetince görüşülüp karara bağlanınca bir numara alırlar, Resmi Gazete’de ilan olunurlar. Kavanin Külliyyatı’nda (Sicill-i Kavanin, düstur ve Kanunlarımız) aynı tarih ve numarası ile yer alırlar. Ayrıca Müdevvenat Müdürlüğü’nde, TBMM’de, Başbakanlıkta da muntazaman arşivlenirler. Bazı numara almayan kararnameler de vardır. Vazife değişimi, atama veya Belediye Reisliği’ne seçilen kişinin tasdiki gibi üçlü kararnameler bulunur.⁶³³

Ancak Nazif Öztürk’ün konu ile ilgili tespiti farklıdır: “Vakıf hayrat eserlerinin Ayasofya’da olduğu gibi kütüphane, mektep, tekke ve zaviye, müze vs amaçlar için müsaade edilmek üzere bir kamu kuruluşuna tahsisine, devrine veya satılmasına ait kararnameler Resmi Gazete’de yayınlanmaz ve külliyyatlarda yer almaz diyerek kararnamenin resmi kayıtlarda olmamasının, kararnamenin olmadığı anlamına gelmez”⁶³⁴ demiştir. Ancak Ayasofya gibi önemli bir eserin resmi belgelerde kaydı olmadan müze yapılması 23.5.1928 tarihinde çıkarılan, “Kanunların ve Nizamnamelerin

⁶³²İ.KANDEMİR, *Ulu Mabed Ayasofya*, s.70.

⁶³³Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.27-28; İ.KANDEMİR, *Ulu Mabed Ayasofya*, s.70.

⁶³⁴N.ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s.502.

Sureti Neşir ve İlanı ve Meriyet Tarihi Hakkında Kanun'un⁶³⁵ 5. Maddesine de aykırıdır. 5.Madde'de: "Kanunlar ile nizamnameler Reiscumhur tarafından ve kanuni tefsir ile Heyeti Umumiye kararları Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından takimiyle Başvekâlet'e tevdi olunur. Müdavvenat Müdüriyetince bunların kabul tarihiyle nizamnamelerin Reiscumhur tarafından imza edildiği günün tarihleri kayıt ve tesbit ve suretleri çıkarılıp asılları Hazine-i Evraka teslim olunur ve Resmi Gazete ile neşir ve ilan ettirilir."

E) AYASOFYA'NIN MÜZEYE ÇEVİRİLMESİNE İTİRAZLAR

1-Ayasofya'nın Müze Yapılmasına Dışarıdan İtirazlar ve Tepkiler

Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi konusunda yapılan itirazlar-görüşler 1934-50'li yıllarda pek fazla değildir veya basına yansımamıştır. İlk görüşler Ayasofya'nın hangi etkenler altında kalınarak müzeye dönüştürüldüğü konusundadır.

Eleştirilerin başında Ayasofya'nın Patrikhane'nin bir oyunu olarak müzeye çevrildiği yönündedir.⁶³⁶ 1 Kasım 1948 tarihinde Fener Rum Patriği⁶³⁷ seçilen Anthenagoras'ın telkinleriyle Ayasofya'nın müze yapıldığıdır. Öne sürülen bilgilere göre Anthenagoras 1932'de Türkiye'ye gelmiş ve Atatürk'le Ayasofya konusunda bir görüşmede bulunmuştur. Bu görüşmede Anthenagoras, Atatürk'ten Ayasofya'nın tamirâtı için gerekli paranın Amerika'dan sağlanması şartıyla müzeye çevrilmesi iznini almıştır. Ancak bu iddia ile ilgili olarak soğuk savaş dönemi patriği olarak belirtilen ve Lozan Antlaşması'na aykırı olarak patrik seçilen Anthenagoras'ın 1 Kasım 1948 tarihi öncesinde Amerika'dan gelip Türkiye'yi ziyaret ettiği kayıt altına alınmamıştır.⁶³⁸

Peyami Safa, Unesco' da görevli olduğu yıllarda: "Ayasofya minarelerinden ezan sesleri kesilince, ortaçağ artığı ihtiraslar kabarmaya başladı" diyerek Unesco İdare Heyeti'nde bulunduğu yıllarda Bizantologların, komisyonu etkilediğini belirtmiştir. P. Safa: "Ayasofya ve civarını Vatikan gibi serbest ve müstakil bölge halinde ve patrikhaneye bağlı bir ruhani merkez şekline sokma gayretleri devam etmektedir. Bu gaye için İskenderiye Patriği'nin İstanbul'a kadar geldiği, Yeşilköy Hava Meydanı'nda Rum Petropolitleriyle konuştuğu malumdur. Ayasofya'nın müze yapılması da

⁶³⁵23.5.1928 tarihli Kanun 4.6.1928 de Resmi Gazetede Yayımlanmıştır, S.904, Tertip.3, C.9, s.699.

⁶³⁶A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek*, s.92-94.

⁶³⁷Elçin MACAR, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.189.

⁶³⁸E.AKAN, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, s.48.

Hristiyanlığın Ayasofya üzerinde ki emellerini bertaraf etmemiş, bilakis dönüşüm rumların cesaretini artırmıştır.”⁶³⁹

Ayasofya'nın müze olmasına tepkiler sadece Müslümanlardan değil Hristiyanlardan da olmuştur. Bazı Hristiyanlar da Ayasofya'nın müze olmasından memnun olmamışlardır. Papa'nın Vekili olan Kardinal Ronkalli'nin de Ayasofya'nın müze olmasını değil İslam mabedi olarak kalmasını istediği belirtilmiştir.⁶⁴⁰ Bu Hristiyan tepkisinin altında yatan neden, Ayasofya'nın ibadethaneden çıkarılmasıdır.

1937 senesinde Atina Üniversitesi'nin yüzüncü yıl kutlama şenlikleri için Atina'ya giden heyette yer alan Mehmet Ali Ağatay, Yunanlıların Ayasofya'nın müze yapılması ile ilgili Türkiye hayranlığını şöyle ifade etmişlerdir: “Atina dolaylarında bulunan ve tapınak olmaktan çıkarılıp bir sanat anıtı olarak tutulan çok eski bir kiliseyi geziyoruz. Yapının sanat değeri ve tarihi üzerine bilgi veren arkeoloji Profesörü oradaki mozaiklerle Ayasofya'dakiler arasında bir karşılaştırma yaparken birden sözünü keserek bana yöneliyor: “Ayasofya'yı bir müze haline koyacağınızı duyduk, doğru mu?” diye soruyor. Aldığı olumlu yanıt üzerine, profesör gözlerini kilisenin yüksek kubbesine dikerek şöyle haykırmaktan kendini alamıyor: -Bu Atatürk ne büyük insan, Yarabbim!⁶⁴¹ diyerek memnuniyetini ifade etmiştir.

2- Ayasofya'nın Müze'ye Çevrilmesine Kamuoyunun Tepkisi ve Görüşler

Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle ilgili itirazlar veya konu hakkında lehte veya aleyhte görüşleri Ayasofya'nın müze yapıldığı günlerde ki yazılı basında veya o günkü mecliste yapılan herhangi bir konuşmayı tespit edemedik. Sadece birkaç gazetede konu ile ilgili kısa bir haber yayımlanmıştır. Milli Mücadelenin öncü isimlerinin de bu konuda olumlu veya olumsuz fikirlerini beyan etmemeleri dikkat çekicidir. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi konusunda ülkemizde itirazlar ve farklı görüşler genelde 1950'den sonra ortaya çıkmıştır. 1950'den sonra Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması ile ilgili pek çok gazete ve dergide yazılar çıkmıştır. Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı: “Halk, caminin kapatılması konusunda büyük bir elem duymuştu. Halk duruma isyan halindeydi. Fakat mahkemeler vardı. Kimse sesini çıkaramadı, çıkaramazdı da..”⁶⁴² diyerek tepkisizliğin kendince sebebini izah etmiştir. “Ne zamanki

⁶³⁹Peyami SAFA, **Din, İnkılâp, İrtica**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1990, s.195-196.

⁶⁴⁰E.YÜCEL, “**Belgelerin Işığı Altında...**”, s.220; A.M.ÇALIŞKAN, **Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek**, s.91; İ.AKÇAY, **Ayasofya Camii**, s.91.

⁶⁴¹Mehmet Ali AĞATAY, **Atatürk'ten 20 Anı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.35-37.

⁶⁴²**Yakın Tarih Ansiklopedisi**, VII, s.15.

Cumhuriyet Halk Partisi ebedi muhalefete mahkûm edildi, işte ondan sonra vatandaşın sesi duyuldu”⁶⁴³ bilgisi de verilmektedir.

Kartal Yunus İstasyonu makasçısı olan Halit Demiryumruk 10.09.1950’de Başbakan Adnan Menderes’e yazdığı mektupta: “Ezan-ı Muhammedî’ye karşı göstermiş olduğunuz İslami hissiyatınıza güvenerek sizlerden, Ayasofya’nın cami olarak açılıp bizlere ihsanını Müslüman Türk kardeşlerim adına rica ve istirham eder, sonsuz sevgi ve saygılarımın kabulünü dilerim”⁶⁴⁴ diyerek Başbakan Adnan Menderes’ten Ayasofya Camii’nin tekrar ibadete açılmasını istemiştir. Bu mektup Ayasofya ile ilgili yaptığımız çalışmalarda Ayasofya’nın ibadete açılması için ilk istek olarak tespit edilmiştir.

İstanbul’un fethinin 500.yıldönümün yaklaştığı 18 Nisan 1952 yılında Ayasofya konusu gündeme gelmiştir. Türk Milliyetçileri Derneği İstanbul Şubesi, “Ayasofya” adlı bir bülten neşrederek Ayasofya’nın tekrar cami haline getirilmesini isteyerek şunları ifade etmişlerdir: “Yüzyıllarca içinde insanların Allah’ı andıkları bir binanın müze yapılması hem insan ruhuna bir tecavüz, hem de o binaya karşı en alçaltıcı muameledir. Bunun kötülüğünü idrak etmek, her şeyden önce bir insanlık borcudur. İnsanların ibadet ettikleri yerin zorla ibadet yeri olmaktan çıkarılması, vicdan hürriyetine açık tecavüz ve anayasadaki “laiklik” prensibinin de çiğnenmesidir. Türk milleti Ayasofya’yı Bizans müzesi yapmanın taşıdığı zelil ve aşağılık duygusunu ve yaltaklanma düşüncesini sezecek zekâya ve buna asla razı olmayacak milli şuur ve gurura sahiptir...”⁶⁴⁵ diyerek duruma itiraz etmişlerdir. Bu dernek daha sonra mahkeme kararıyla ve hem de temyiz yolu kapalı olmak suretiyle kapatılmıştır.⁶⁴⁶

Erzurum Milletvekili Turhan Bilgin ise, Başbakan Yardımcısı Burhan Satır’ın “Ayasofya’nın açılmayacağına” dair konuşmasına karşılık Meclis’te yaptığı konuşmada “Ayasofya minarelerinden Ezan-ı Muhammedî yükselirse bunun tarihi kıymetine zarar mı gelir...”⁶⁴⁷ diyerek tepki göstermiştir.

Emekli Albay Şükrü Gökmenoğlu, Sebilürreşad’da İstanbul’un Fethi’nin 500. yıldönümü münasebetiyle yazdığı yazıda: “Ayasofya mabedi şu veya bu fikre kurban

⁶⁴³Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.36.

⁶⁴⁴BCA, 030. 01.00.00/ 17.99.13.

⁶⁴⁵Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.36-37.

⁶⁴⁶Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.69.

⁶⁴⁷“Ayasofya Camii’ni Açmamakta İnad ve Israr”, Sebilürreşad, C.15, s.355, s.73.

edilmeden aslına irca edilmeli ve beş yüzüncü yıl, burası tertemiz ibadethane olarak Fatih'in büyük ruhuna armağan olunmalıdır"⁶⁴⁸ demiştir.

Milliyetçiler Federasyonu Başkanı Av. Bekir Berk, Ayasofya ile ilgili 15 Nisan 1952'de Komünizm ile Mücadele dergisinde Başbakan Adnan Menderes'e açık bir mektup yazarak Ayasofya ile ilgili şunları dile getirmektedir: "Biz inanmış insanlar, Ayasofya'yı müze haline koyan 1934'teki Vekiller Heyeti'nin kararını kaldırılmasını gerektiğini belirterek, Ayasofya İstanbul'u fetheden büyük Fatih'in fetih sembolüdür. Ayasofya'nın camiye çevrilmesi milletin isteğidir ve milli iradeye uymak, hükümetin borcudur. Ayasofya'nın camilikten çıkarılması, Türk tarihine hürmetsizliktir. Aynı zamanda laikliğe aykırıdır. Bütün Müslümanların ruhunu ve bu arada Fatih'in ruhunu muazzep ve milli vicdanı rencide etmektedir. Ve nihayet düzeltilmesi gereken haksız bir harektir kanaatindeyiz. Ve yine herkes bilmektedir ki, bugün Ayasofya'dan başka namahrem eli değen mabet yoktur." diyerek Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmasını istemiştir. Ancak Ayasofya görüşleri nedeniyle laikliğe aykırı hareket ettiği iddiasıyla dava açılmış ve 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmıştır.⁶⁴⁹

Ressam Malik Aksel'in⁶⁵⁰ ise Ayasofya ile ilgili görüşleri sanatsal endişeler taşımaktadır. M.Aksel: "Ayasofya Camii'ne Yunan eseri diyemeyiz. Bir vakit bir Türk, Amerika'da bu tezi çok müdafaa etti. Ve bunu kabul ettirdi. Ayasofya Şark mimarisine bağlıdır. Şarkta yuvarlak kubbeli mimari vardır. Ama diyeceksiniz ki, Roma'da da var. Panteon Tapınağı. Roma'ya bu mimari Etrüksler'den gitmiştir. Etrüksler doğuludurlar. Yunan mimarisi ise doğrudan doğruya dört köşe ve korenk sütunularla çevrilidir. Bu sebeple Ayasofya tamamen Doğu eseridir. Mimarı Anadoluludur. Ayasofya, Kızıl Elmadır. İkinci Kızıl Elma olarak Fatih, Roma'da Saint Pierre Kilisesini düşünmüş, onu alacakken kendini zehirlemişlerdir."⁶⁵¹

23 Mayıs 1965 tarihli Tercüman gazetesinde Erzurum'da ve Bursa'da Ayasofya'nın ibadete açılması için imzalar toplandığına dair haber de dikkat çekicidir. Bu durum haberlerde şöyle anlatılmıştır: "Erzurum'dan sonra Bursa'da da Ayasofya'nın cami haline getirilmesi için Millet Meclisi Başkanlığı'na hitaben 3000'den fazla imzalı 46 metre uzunluğunda bir dilekçe hazırlanmış ve dilekçe dün Ankara'ya getirilerek

⁶⁴⁸Sebilurreşad, C.1, S.12, s.184.

⁶⁴⁹Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.51.

⁶⁵⁰Malik Aksel: 1903'te Selanik'te doğdu. Almanyada Güzel Sanatlar Okulunun resim ve grafik bölümünde okudu. 1932'de Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü resim bölümünü yönetti. 1987'de İstanbulda öldü. (Malik AKSEL, "Ayasofya", **Devler Konuşuyor**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s.210).

⁶⁵¹M.AKSEL, **Devler Konuşuyor**, s.223-224.

Meclis Başkanlığı'na verilmiştir...⁶⁵² Konu ile ilgili olarak Ekrem Hakkı Ayverdi; “Fekat beynelmileciliğin ve Yunan dostluğunun balayı devresi o nusuhetli 1934'te millet, kıymetlerinden birinin daha elden gittiğine şahid olarak ye'se düştü”⁶⁵³ demiştir.

3- Ayasofya'nın Müze Olmasına Hukuki Yönden İtirazlar

Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinin hukuksal bir işlem olmadığı savunulmaktadır. 1924 Anayasasının 46. maddesine göre Bakanlar Kurulu, hükümetin genel politikasından sorumludur. Bu görevi yerine getirirken kararname de çıkarabilir. Ancak 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 52. maddesinin 1. fıkrasına göre, böyle bir kararname çıkarılabilmesi için anlaşmazlık halinde müracaat edilmesi gereken en üst mahkeme olan Danıştay'dan bu konuda görüş alınması ve Danıştay'ın mütalaasının da kararnameye eklenmesi gerekirdi. Hukukçulara göre kararname, bu şartlar açısından da eksik olduğu için geçersiz sayılması gerektiği görüşü ileri sürülmektedir.⁶⁵⁴

Vakıflarla ilgili olarak verilen mahkeme kararlarında, “Vakıf, 1926 yılından önce yapıldıysa 1935 yılına kadar görülen davalarda eski vakıf hükümleri uygulanmalıdır. Eski vakıf hükümlerine göre camiler ve mescitler sonsuza kadar cami ve mescit olarak kalmalıdır” ifadesi yer almaktadır. Ayasofya kararnamesinde Bakanlar Kurulu kararını verirken bir kanuna dayanmadığı için kararname kanunlara aykırı kabul olunmalıdır.⁶⁵⁵ Yani kararnamenin hukuki geçerliliği ve dayanağı yoktur.⁶⁵⁶ Bundan dolayı hukuki geçerliliği olmayan bu kararnameye göre işlem yapmak hukuksuzluk olarak değerlendirilmiştir. Tercüman gazetesinde konuyu ele alan Kadircan Kafli da: “Ayasofya'nın müze yapılışının hukukla ilgisinin olmadığını bir keyfilik üzerine müze yapıldığını” ifade etmektedir.⁶⁵⁷

Hukuki olarak yapılmış itirazlara rağmen Danıştay 10. Dairesi, Sürekli Vakıflar Tarihi Eserler ve Çevresi Hizmet Derneği'nin Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi ile ilgili 24.11.1934 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'nın iptali için açtığı davayı:

⁶⁵²“Bursalılar Ayasofya'nın Cami Olması İçin 46 metre Uzunluğunda Dilekçe Hazırladılar”, **Tercüman**, 23.5.1965.

⁶⁵³E.H.AYVERDİ, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)**, s.317.

⁶⁵⁴A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Kiliseden Müzeye...**, s.430.

⁶⁵⁵E.AKAN, **Cumhuriyet Döneminde Ayasofya**, s.57.

⁶⁵⁶A.M.ÇALIŞKAN, **Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek**, s.7.

⁶⁵⁷Kadircan KAFLI, “Ayasofya ve Hukuk”, **Tercüman**, 25 Mayıs 1965.

“Davanın durumu ve uyuşmazlığın idare yasasında görülen şartların durumu ve uyuşmazlığın oluşmadığı gerekçesiyle ret etmiştir.”⁶⁵⁸

“Ulu Mabed Ayasofya” adlı kitabında İsmail Kandemir ise: “Ayasofya'nın başına gelenler gerçekten de kara mizah örneğidir. Zira onun tapulara kaydı, İstanbul Mazbut Kütük defterine göre camiidir. İstanbul Mazbut Hayrat Kütük defteri Ayasofya hakkında şunları belirtmektedir: 57 pafta, 57 ada, 7 parsel, Ebu'l Fatih Sultan Mehmet Vakfı, akaret muvakkithane ve medreseyi müctemil Ayasofya-yı Kebir Cami-i Şerifi olarak kayıtlıdır” diyerek hukuki olarak müze olmasına karşı çıkmaktadır. Yine Kandemir, kitabında: “Ayasofya'nın İstanbul Mazbut Hayrat Kütük Defteri kaydı ⁶⁵⁹ bulunmaktadır. Fatih Vakfiyesi de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlıdır.⁶⁶⁰ Kayıtlı bulunan bu adanın 6 no'lu parselinin 11 metre irtifadan ve 8,9 nolu parsellerinin 7.80 metrekare istifadan ve 10,11,12,13 parsellerinin 5.50 metre irtifadan sonra havaları işbu 7 nolu parsele aittir şerhi vardır.”

Belgelerden anlaşıldığına göre burası cami olarak kayıtlı ve gerçekte camidir. Üstelik tapusunda ekleriyle beraber külliye konumundadır. Bu tapu senedi 19.11.1936 tarihini taşımaktadır. 1950'ye kadar imam ve müezzin kadrosu, 1950 den sonra ise yalnız imam kadrosu hiçbir zaman ilga olmamıştır. Hatta 1931-1974 arasındaki imamların isimleri listesi de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı İstanbul Bölge Müdürlüğü'nde mevcuttur.⁶⁶¹

İstanbul Vakıflar Bölge Müdür Muavini olan Abdullah Mehmed Çalışkan da bu durumu şöyle izah etmektedir: “Bakanlar Kurulu kararının hangi kanuna dayandığı yazılmamıştır. Çünkü Bakanlar Kurulu'nun dayanak yapabileceği bir kanun yoktur. Kararnamede vakıf hukukundan bahsedilmemiştir. Çünkü kararname vakıf hukukuna zıttır.”⁶⁶² Kararname, Fatih Vakfiyesi ve Medeni Kanunu'nun vakıflarla ilgili maddeleri açısından da ele alındığında karar hukuki değil siyasidir. Ayasofya müzeye çevrilirken caminin sahibi olan vakıftan görüş sorulmamış veya vakıf mevcut değilse Vakıflar Müdürlüğü'nün görüşü alınmamış olduğundan ve Fatih'in vakıf senedinde yazılı olan amaca aykırı hareket edildiğinden yapılan işlem hukuksuzdur. “Vakfiye hükümleri, meri mevzuat ve mahkeme kararları dikkate alındığında, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi kararı hukuki değil siyasidir” görüşü ileri sürülmüştür.

⁶⁵⁸Türkiye, 25 Haziran 2005.

⁶⁵⁹VGM, EML1967:1/71-139.

⁶⁶⁰Fatih Mehmet II Vakfiyeleri.

⁶⁶¹İ.KANDEMİR, Ulu Mabed Ayasofya, s.70.

⁶⁶²A.M.ÇALIŞKAN, Ayasofya Camii Meselesinin Etrafındaki Gerçek, s.11.

F) AYASOFYA’NIN DURUMU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Ayasofya’nın müze durumu ile ilgili Cumhuriyet döneminde farklı görüşler vardır. Toplumun farklı kesimlerinde Ayasofya konusunda lehte ve aleyhte görüşler, mabedin müze olmasından çok sonraları ortaya konmuştur. Lehte görüş bildirenler daha çok burayı turizm açısından dünya kültür mirası olarak değerlendirip müze olmasını savunurken; aleyhte görüş bildirenler buranın Fatih’in emaneti olduğunu, vakfiyesine uygun kullanılması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Ayasofya konusunda devlet adamlarının, gazetecilerin, şair ve yazarların, tarihçilerin, din adamlarının görüşleri dikkat çekicidir.

1- Devlet Adamlarının Ayasofya Hakkında Görüşleri

Ayasofya’nın müze olarak açıldığı günlerde meclis içinden veya dışından devlet adamlarından Ayasofya konusunda lehte veya aleyhte her hangi bir görüşe rastlayamadık. Sonraki dönemde bir kısım devlet adamları uygulamayı doğru bulup savunurken bazıları da uygulamayı eleştirmişlerdir. 1945 yılında II. Dünya Savaşı sona ermiş, ardından Şükrü Saraçoğlu Başvekil olmuştur. Saraçoğlu, basın toplantısı yaptığı sırada, savaş nedeniyle tamir edilmemiş abideler konusu da gazeteciler tarafından dile getirilmişti. Mesela Yeni Sabah gazetesi sahibi Celaleddin Saraçoğlu: “Ayasofya’nın henüz düzenli bir müze halini almadığını ve daha ne kadar ibadete kapalı kalacağını sormuş; Şükrü Saraçoğlu ise: “ Biraz nefes alalım, hepsini düzenleyeceğiz ve tabi ki ibadete de açacağız.” demiştir.⁶⁶³

12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında 6 Nisan 1973’te Türkiye Cumhuriyeti’nin 6. Cumhurbaşkanı olan⁶⁶⁴ Fahri Korutürk’ün hatıralarını yazan Ali Baransel de, Fahri Korutürk’ün Ayasofya hakkında görüşünü şöyle anlatıyor: “Cumhurbaşkanlığına gelişinin daha ikinci yılında, Ayasofya’nın cami haline dönüştürülmesi aniden gündeme oturdu. Özellikle Milli Selamet Partisi (MSP)’ye sempati duyan çevreler ve bu partiyi destekleyen gazeteler, haber ve yorumlarıyla bu istek sahiplerine cesaret verici yaklaşımlar sergiliyorlardı. MSP Gençlik Kollarına mensup gençlerin güvenlik güçlerinin engellemelerine rağmen Ayasofya Müzesi’nde namaz kıldıkları haberleri gazetelerde yer almıştı. O sabah nöbetçi yaver Cumhurbaşkanı’nın beni beklediğini söyledi. Huzura girdiğimde Korutürk bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Sinirlendiğinde böyle yapardı. Yüzüme bakmadan el hareketiyle oturmamı istedi:

⁶⁶³İ.KANDEMİR, *Ulu Mabet Ayasofya*, s.63.

⁶⁶⁴Ali BARANSEL, *Bıçak Sirtında Çankaya Köşkü Yılları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.100-101.

“Baransel, bu Ayasofya meselesi artık canımı sıkmaya başladı” deyince çağrının benimle ilgisi olmadığını anladım ve biraz rahatladım. “Buyurun Cumhurbaşkanım dinliyorum” karşılığını verince anlatmaya başladı: “Ben Ayasofya’da namaz kılınmasına karşıyım. İstanbul’da yüzlerce cami varken, Ayasofya’nın ibadete açılma isteği yanlıştır ve politiktir. Burada namaz kılmak için direktmek barbarca bir harekettir. Ben bu düşüncüyü asla tasvip etmem. Ayasofya’da namaz kılmak tam anlamıyla çağdışılığın ve gericiliğin kendisidir. Atatürk’ün Cumhuriyet Türkiye’sinde böyle bir işe tevessül edilmemelidir. Evet Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u fethettikten sonra Ayasofya’da namaz kıldı. Çünkü o zaman cami yoktu”⁶⁶⁵ diyerek Ayasofya’nın cami yapılması isteklerine karşı çıkmıştır.

Türk siyasi hayatının 1970’den sonraki önemli simalarından olan ve İslamcı görüşleri ile tanınan Necmeddin Erbakan, 1970’lerden sonra Ayasofya konusunun gündem yapılmasında önemli etkisi olan bir siyasi liderdir. Miting ve salon konuşmalarında Ayasofya’nın ibadete açılması gerektiğini sürekli vurgulamış, düzenlediği fetih yürüyüşleri ve Fetih gösterilerinde yaptığı konuşmalarda siyasi görüşlerini destekleyen gençlere de bu fikri aşlamıştır. Milli Nizam Partisi Genel Başkanı olarak 31 Mayıs 1970 tarihinde Karabük İlçesi Site Sineması’nda yaptığı konuşmasını: “1973 yılında sizleri Ayasofya Camiinde namaz kılmağa davet ediyorum” sözleri ile bitirdiği için Milli Nizam Partisi’nin Anayasa Mahkemesi’nde 1971’deki kapatılma davasında, kapatılma gerekçelerinden birisi⁶⁶⁶ bu sözleri olarak gösterilmiştir. 1980’lerde Ayasofya’nın yanındaki Hünkâr Mahfili’nin mescid olarak açılmasında İstanbul’da partililerine ve bazı derneklere yaptırdığı Ayasofya eylemlerinin ülkede gündem oluşturması etkili olmuştur.

Türk siyasi hayatında uzun yıllar görev yapan Bülent Ecevit ise Ayasofya konusunda: “Gereksiz komplekslere kapılmayıp, Ayasofya’nın müze olarak bırakılması”⁶⁶⁷ gerektiğini ifade etmiştir. 1980’lere damgasını vuran Anavatan Partisi’nin uzun yıllar Adalet Bakanlığı’nı da yürüten, milliyetçi görüşleriyle tanınan Gümüşhane Milletvekili Oltan Sungurlu da Ayasofya tartışmalarına katılmış ve “Ayasofya’nın ibadete açılması için kanuna gerek olmadığını, bir karnamenin yeterli olduğunu” ileri sürerek Ayasofya’nın nasıl ibadete açılacağıнын yolunu göstermiştir.

⁶⁶⁵A.BARANSEL, *Bıçak Sırtında Çankaya Köşkü Yılları*, s.33-34

⁶⁶⁶*Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, S:9, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991, s.5.

⁶⁶⁷*Milliyet*, 5.1.1990, s.14.

2- Gazeteci, Şair ve Yazarların Ayasofya Hakkında Görüşleri

Ayasofya tartışmalarına bazı yazarlar, şair ve gazetecilerin de katıldığı, konu hakkında dikkat çekici görüşler ortaya koydukları görülmektedir.

Yahya Kemal Beyatlı, daha cumhuriyet kurulmadan önce 30 Mart 1922'de⁶⁶⁸ Tevhid-i Efkâr gazetesinde “Ezan ve Kuran” başlıklı yazısında İstiklal Harbi'nin o günlerinde Ayasofya'nın önemi ile ilgili yazısı yayımlamıştır. Yahya Kemal: “Bir gün Ayasofya minaresinden ezan okunduğunu işittim. 857 (Hicri) senesinin o sabahından beri asırlarca günde beş defa okunmuş olan bu ezan, hal-i vaki idi. Bu ezanı dinlerken Fatih'i asıl manasıyla idrak ettim” diyerek Ayasofya'da bu ezanın Fatih'i hatırlattığını söylemiştir. Yine Yahya Kemal bu konu da şunları yazıyor: “Gezintilerimde bir hakikati keşfettim. Bu devletin iki manevi temeli vardır: Fatih'in Ayasofya minaresinden okuttuğu ezan ki hâlâ okunuyor! Selim'in Hırka-i Saadet önünde okuttuğu Kur'an ki hâlâ okunuyor!”⁶⁶⁹

Gazeteci Mehmet Şevket Eygi, 29 Mayıs 1970 tarihli Bugün gazetesinde “Fetih ve Ayasofya” ekinde Necip Fazıl'ın Ayasofya Hitabesini, Yahya Kemal'in Ayasofya görüşünü, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Ayasofya hakkındaki yazılarını yayımlamış; Ayasofya'nın müze yapılmasıyla ilgili: “Ayasofya'nın müze yapılışı tabi ve mevzu hukuk kaidelerine aykırıdır. Ayasofya'nın müze olarak muhafazası gayr-i meşrudur”⁶⁷⁰ diyerek kendi görüşlerini de dile getirmiştir.

Cumhuriyet'in önemli önemli şairlerinden⁶⁷¹ olan Necip Fazıl Kısakürek Ayasofya'nın camiye çevrilmesine karşı çıkmıştır. Şair, 1965 yılında Milli Türk Talebe Birliği'nde verdiği Ayasofya Hitabesi'nde görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Ayasofya, Müslüman Türklerin bu coğrafyada varoluş hakkının tapu senedi gibi bir şeydir. İslam-Türk hâkimiyetinin bu coğrafyadaki mührüdür. Onun yanında mana kıymeti olarak Süleymaniye ve Selimiye eşiğinin taşı bile denk olamaz. Çünkü o, bizim varoluş hakkımızın ve maddeyi zapt edici iman idealimizin remzidir” diyerek Ayasofya'ya farklı bir mana yüklemiştir. Hitabesinin son bölümünde Ayasofya'nın mutlaka açılması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷²

⁶⁶⁸Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.12.

⁶⁶⁹Yahya Kemâl BEYATLI, **Aziz İstanbul**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s.125.

⁶⁷⁰Bugün, Fetih ve Ayasofya İlavesi, s.2-4.

⁶⁷¹1904 yılında İstanbul'da doğdu. Büyük Şair, yazar ve düşünürdür. Hitabeti güçlü bir hatiptir. 1983 tarihinde İstanbul Erenköy'deki evinde vefat etti (Yasin BEYAZ, **Necip Fazıl'ın Düşünce Dünyası**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013, s.15-34).

⁶⁷²Necip Fazıl KISAKÜREK, **Hitabeler**, Büyük Doğu Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1989, s.159-164.

Türk fikir ve yazı hayatına büyük katkıları olan Peyami Safa da, Ayasofya ile ilgili olarak: “Ayasofya’nın tekrar cami haline gelmesini isteyenlerin emellerini yobazca bir hayal sanmak da gafletlerin gafletidir. Fatih yobaz değildi. Hristiyanlığa verdiği imtiyazlar bunun delilidir. Fakat Ayasofya minarelerinden yükselecek ezan sesinin bu şehirde İslam-Türk hâkimiyetini ebeileştireceğini biliyordu. Beş asır sonra torunları arasında bunu unutanların bulunacağını tahmin edemezdi”⁶⁷³ şeklinde fikrini beyan ile tartışmalara yeni bir bakış getirmiştir.

Yine 1952’li yıllarda “Serdengeçti” dergisinin sahibi Osman Yüksel⁶⁷⁴, Ayasofya’nın ibadete kapatılmasına itiraz etmiş, müzeye tepkisini, “Serdengeçti” mecmuasının 17. Sayısında, “Ayasofya” başlığı altında yazdığı yazıda şu sözlerle ifade etmiştir: “Ey İslam’ın nuru, Türklüğün gururu Ayasofya! Şerefelerinde fethin, Fatih’in şerefi ışıl ışıl yanan muhteşem mabed. Neden böyle bomboş, neden böyle bir hoşsun? Hani minarelerinden göklere yükselen, ta maveradan gelen ezanlar? Hani o ilahi devir, ilahi nizamlar? Ayasofya ses vermiyor. Ayasofya bomboş. Ayasofya bir hoş! Hani nerede şu muhteşem minberde, binlerce erin, binlerce gazinin baş koyduğu şu temiz yerde, şimdi hangi kirli ayaklar dolaşüyor! Ayasofya seni bu hale koyan kim?...”⁶⁷⁵ serzenişleriye Ayasofya’nın yeniden ibadete açılması gerektiğini ifade etmiştir. Serdengeçti’nin bu yazısı muhafazakâr kesim arasında büyük yankılar uyandırmıştır. Ancak bu yazısından dolayı Osman Yüksel hakkında, “Millî Mukavemeti kırmak ve Millî Menfaatlara Zarar Vermek” suçu isnad edilerek 3 yıldan 24 yıla kadar ağır hapis isteğiyle dava açılmıştır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu bilirkişi olarak lehte rapor hazırlamıştır. Yüksel, uzun süren yargılamanın ardından 11 Ocak 1953 tarihinde beraat etmiştir.⁶⁷⁶

Gazeteci Ziyad Ebuzziya’nın⁶⁷⁷ itirazları ise Ayasofya Kararnamesine olmuştur. Ebuzziya: “Maarif Vekili’nin Başvekâlet’e gönderdiği 14 Kasım 1934 tarihli tezkerede yer alan “...eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul’daki Ayasofya Camii’nin

⁶⁷³P.SAFA, **Din, İnkılâp, İrtica**, s.196.

⁶⁷⁴**Osman Yüksel**: Asıl adı Osman Zeki Yüksel'dir. 1917’de Antalya’nın Akseki ilçesinde dünyaya geldi. 1947’den itibaren Serdengeçti dergisinin sahibi, Yazı İşleri Müdürü ve gazetecidir.. 1965-1969 yılları arasında Adalet Partisi’nden Antalya milletvekilliği de yapmıştır. Serdengeçti lakabı ile tanınır. (Osman YÜKSEL, **Kanlı Balkanlar**, (Haz. Bozkurt Zakir Avşar), Kamer Yayınları, İstanbul, 1992, s.12-26).

⁶⁷⁵O.YÜKSEL, **Kanlı Balkanlar**, s.125-126.

⁶⁷⁶O.YÜKSEL, **Kanlı Balkanlar**, s.126; Osman YÜKSEL, **Ayasofya Davası**, (Der. Emin Akyüz), Serdengeçti Neşriyat, No:21, Ankara, 1959,

⁶⁷⁷Tasvir-i Efkâr gazetesi sahipliği, İdare Müdürlüğü ve Başyazarlığı yaptı. Son Saat gazetesi Kuruculuğu ve Yöneticiliği, Tasvir Gazetesi sahipliği ve Başyazarlığı, Beyoğlu Kitap Sarayı Müesseseleri Kuruculuğu, Yazarlık, Hürriyet Partisi Kurucu Üyeliği, TBMM IX. ve X.Dönem Konya Milletvekilliği...(TBMM Albümü. tbmm.gov.tr. 31 Ekim 2012/E.T.10 Ağustos 2013).

tarihi vaziyeti itibariyle müzeye çevrilmesinin bütün Şark âlemini sevindireceği”⁶⁷⁸ ifadesinden hareketle Ayasofya’nın ibadet kısmının kapatılamayacağı” görüşünü savunmuştur. Z.Ebuzziya: “Bütün camilerimiz muayyen ibadet saatlerinde, ibadet esnasında namaz kılanların arasında, önünde dönünde dolaşmamak şartı ile Müslüman, Hristiyan, dinsiz herkesin ziyaretine açıktır. Hepsi birer müzedir. Hem de bu gün Ayasofya müzesinde olduğu gibi 16’ya kadar hem de muayyen bir günü kapalı olarak değil, sabah ezanından yatsıya kadar açıktır. Üstelik bu gün olduğu gibi paralı değil parasız ziyarete açıktır”⁶⁷⁹ diyerek müze olmasının ibadete mani olmadığını hatta cami olmasının daha çok ziyaretçi çekmesine sebep olacağını ifade etmiştir.

Ayasofya’nın müzeye çevrilmesine karşı çıkanlar olduğu gibi savunanlarda bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Atatürk dönemi gazetecilerinden olan Aslan Tufan Yazman’dır. “Cumhuriyet devrinde birçok alanda yapılmış köklü devrimler vardır. Bu devrimlerden birisi de Ayasofya’nın camilikten çıkarılması yani müzeye dönüştürülmesidir” diyen Aslan Tufan Yazman Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi ile ilgili görüşlerini şöyle açıklıyor: “Atatürk bu eseri, müze şekline sokarken milletimiz için birçok faydaları ön görmüş, yüzyıllardan beri birçok fanatik Hristiyan kitleleri tarafından bu vesileyle aleyhimize yapılan olumsuz propagandaları önlemek, İslamlık ve Hristiyanlık arasında sürüp giden çeşitli çatışmaları ortadan kaldırmak istemiş ve bunda büyük ölçüde başarı sağlanmıştır. Bu da devrim hareketi niteliğindedir. Atatürk, bu uygar davranışı ile yurda sempati ve turizm alanında da sonsuz yararlar sağlamış ve sağlamaktadır.”⁶⁸⁰

Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi husunda Yazman gibi düşünen bir başka gazeteci de Çetin Altan’dır. “Milliyet” gazetesinde ki yazısında Ayasofya’nın ibadete yeniden ibadete açılması için başlatılan girişimleri eleştirerek: “Ayasofya’nın sanat tarihindeki değeri Türklerin eline geçtiği için değil, altıncı yüzyılın mimarı yapıtı olduğu içindir. Böyle bir yapıtı her türlü dini etkinin dışında düşünmek, bir medeniyet anlayışı icabıdır. Atatürk, Ayasofya’yı müze yapmakla böyle bir anlayıştan mahrum olmayacak kadar açık ve medeni bir görüşe sahip bulunduğumuzu isbat etmek istemiştir”⁶⁸¹ diyerek Ayasofya’nın müze olarak devam etmesini savunmuştur.

⁶⁷⁸N.ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s.501.

⁶⁷⁹Z.EBUZZİYA, “Ezan Sesine Hasret Ayasofya”, s.22.

⁶⁸⁰A.T.YAZMAN, *Atatürk’le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar (1922-1938)*, s.359.

⁶⁸¹Çetin ALTAN, “Ayasofya’da Ezan Okumaya Kaldıysa”, *Milliyet*, 12.5.1964, s.2.

3- Tarihçilerin Ayasofya Hakkında Görüşleri

Tarihçiler daha çok Ayasofya'nın tarihi ve siyasi önemine değinmişlerdir. Bunların bir kısmı müze yapılmasını doğru bulup savunurken bir kısmı da eski tarihi önemini öne sürerek karşı çıkmışlardır.

Atatürk'ün manevi kızı ve aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk tarihçilerinden olan Afet İnan, Ayasofya'nın müze olarak açılması ile ilgili olarak Ayasofya'nın müze yapılması gerekçelerini şöyle ifade etmiştir: “Aslında alınan bu karar ile öncelikli olarak 1930'ların ortalarında Türk kültürünün ön plana çıkarıldığı Türklerin medeniyete ve sanata olan katkılarının ispatlanmaya çalışıldığı bu günlerde, hem kendi eserlerimizin ve mimari şaheserlerimizin dünyaya tanıtılması hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin bu mozaiklere, sanat eserlerine verdiği değer dünyaya gösterilmesi hedeflenmişti”⁶⁸² diyerek Ayasofya'nın müze yapılmasını savunmuştur. Afet İnan, 10 Mayıs 1964 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdığı başka bir yazıda ise Ayasofya hakkında düşünülenleri ve müze yapılmasındaki gerekçeleri şöyle anlatmıştır: “Atatürk, Mimar Koca Sinan'ın eserleri ve onun şahsiyeti ile yakından ilgilenmiştir. Bu bakımdan Türk Tarih Kurumu Koca Sinan'ın biyografisi, mimari eserlerinin röleve ve tetkikleri ile XVI. yüzyıldaki Türk mimarisinin özelliklerini ve değerini inceleme planları yapmıştır. İşte bu meseleler görüşülürken dikkati çeken bazı hususlar olmuştur. O da Ayasofya'nın Mimar Koca Sinan tarafından takviye edilmiş olması ve birde yabancı sanat tarihçilerine göre, Mimar Sinan'ın eserlerine Ayasofya'nın ilham kaynağı oluşudur. Atatürk'ün muhitinde bu meseleler görüşülürken, Mimar Sinan tarafından Ayasofya'nın destek duvarları yapılmamış olsa idi, bu güne kadar mukavemet edemeyeceği söylenmiştir. Atatürk bu eserin iki bakımdan müze olarak cihana tanıtılmasını istemiştir.

1) Müze olarak sanat tarihçilerinin tetkikine açılacak ve bu suretle turistleri cezb edecek bu mimarının mimari ömrünün uzun olmasının Mimar Sinan'a borçlu olduğu cihana tanıtılacak, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti devrinde meydana çıkarılan mozayiklerin ise bir sanat eseri olarak değer verildiğini medeni âleme bu vesile ile gösterilecektir.

2) Mimari bakımdan Mimar Sinan'ın inşa ettiği eserlerin sade cami değil külliyeler olarak yapılmış olmasının ve her birinin hizmet konusunda cemiyet hayatında ki önemini belirtmek için Atatürk, Süleymaniye sitesinin ihyasını istemiştir. Bu suretle

⁶⁸²Afet İNAN, **Tarihten Bugüne**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970, s.145-146; S.B.ULUSKAN, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, s.283.

Mimar Sinan'ın camilerinin Ayasofya'nın yanında çok üstün mimari şaheserler olduğu, her bakımdan cihana tanıtılması gerekir. Bu ise şu suretle mümkün olacaktır. Sinan'ın yapıları hakkında edebi eserler yayınlamak ve bu mimari eserleri tamir ve muhafaza ederek Türk medeniyetini cihana tanıtmak, ondan evvel yapılmış eserlere ise yine medeni zihniyete uyacak tarzda bir mevki vermek ve bu eserlere asırlardan beri sahip oluşumuzun medeni millet vasıflarına uygun olduğunu gösterecektir. İstanbul'a asırlardan beri sahip olan biz Türkler, kendi mensup olduğumuz İslam dinine ait ibadet yerlerimiz için yeteri kadar cami, mescid yapmışızdır. Ayasofya'yı müze olarak tetkike açmak, Türk hâkimiyetinin insani ve medeni vasıflarını tanıtmak için lüzumlu addedilmiştir. Osmanlı hâkimiyeti devrinin Türk karakterini gösteren eserleri yanında, sahibi olduğumuz eserlere ancak müzelik değer vermenin yerinde olacağı ve Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasına kendi eserlerimiz var iken ihtiyaç olmadığıdır"⁶⁸³ diyerek Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinin gerekçelerini devrin önemli tanığı olarak ifade etmiştir.

Ayasofya'nın cami olarak kalmasını savunan Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı, Ayasofya'nın Atatürk'ün etrafındaki bazı kişilerin art niyetleri ile müze yapıldığını söyleyerek bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “Kraldan fazla kral taraftarlığı yapanlar, keskin ve münferit Bizansperestler Fatih'in kıyamete kadar cami olmak üzere vakfettiği mabedin içinden iman nurunu söndürmüşler, kendi kalpleri gibi kapkara ve kapakaranlık yapmışlardır.”⁶⁸⁴ Yine Yakın Tarih Ansiklopedisinde “İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor:” başlıklı yazıda ise : Kuranı inkâr etmek, nassı inkâr etmek ne ise vakıfın şartını inkar etmekte odur” diyerek vakıf şartlarının değiştirilemeyeceğini belirtmiştir. Yine yazısının devamında : “Fatih vakfiyesinde diyor ki “Ben hayatta olduğum müddetçe Evkafımın Ayasofya'nın mütevellisi benim. Ben hayata veda ettikten sonra müteveli benim erkek evladı ensalim, torunlarım da yok olabilir. Baki olan yalnız Allah'tır. O vakit o memleketin –bu gün ki ifadesiyle- siyasi mukadderatına hâkim olan zat benim Ayasofya'mın benim evkafımın mütevellisidir”⁶⁸⁵ diyerek Ayasofya'nın mütevellisinin en yetkili kişiler yani Cumhurbaşkanı veya Bakanlar Kurulu olduğunu belirtmektedir.

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu' da Ayasofya ile ilgili yapılanların siyasi sonuçlarını ve meseleye patrikhanenin etkilerini anlatarak farklı yaklaşmıştır. 27 Nisan 1988

⁶⁸³A. İNAN, **Tarih'ten Bugün'e**, s.145-146.

⁶⁸⁴İbrahim Hakkı KONYALI, **Yeni Asya**, 2 Ekim 1934.

⁶⁸⁵**Yakın Tarih Ansiklopedisi**, VII, s.16.

tarihinde Tercüman gazetesinde yazdığı ve manşetten de verilen makalesinde; “Ayasofya İbadete Açılmalıdır” başlığıyla “yorum” köşesindeki bu yazısında: “Yunan’dan çekinerek Ayasofya’yı İslam ibadetine açmaktan kaçınmak, Türkiye’nin egemenlik ve bağımsızlığı üzerinde Yunanistan’a “ipotek hakkı” tanımak demektir. Ne zaman Ayasofya söz konusu olsa, Yunanistan hemen sesini yükseltmekte ve bizde hemen bu sese kulak vermekteyiz. Yunanistan bu hakkı nereden almaktadır? Hangi milletlerarası antlaşma Yunanistan’a Ayasofya hakkında konuşma yetkisi vermektedir? Yunanistan’ın bu yetkiyi nereden bulduğunu biz söyleyelim. Türk hükümetlerinin şimdiye kadar gösterdikleri pısrıklıktan kaynaklanıyor. Hükümetlerimizin bu konuyu kendisinin tamamen “iç işi” bir “dâhili mesele” sayıp cesaretli adım atamamasından” kaynaklandığının altını çizmektedir. F.Armaoğlu yazısının devamında Ayasofya konusunda aleyhte faaliyetleri bilinen patrikhane konusunda ise şöyle diyor: “Yunanistan’a artık şunu anlatmamız lazım gerekir ki Fener Patrikliği’nin İstanbul’da bulunması dahi hiçbir anlaşmaya dayanmayıp, sadece Türkiye’nin “lütfundan” kaynaklanmaktadır. Bu konuda atılacak en önemli adım Ayasofya’nın ibadete açılmasıdır. İslam ibadetine. Yalnız bu caminin isminin değiştirilmesi gerekir. Hristiyan ismi ile cami olmaz. Bu caminin ismi “Fetih Camii ” olmalıdır. Yunanlı için Ayasofya’nın aynen muhafazası, İstanbul’un “Bizanslılığının en büyük delilidir”⁶⁸⁶ diyerek, Ayasofya’nın müze kalması konusunda tepkisini çok sert bir şekilde yazmıştır.

Ayasofya konusunda geniş araştırmaları bulunan Prof. Dr Ahmet Akgündüz, “Altınoluk” dergisinde yayınlanan röportajında Ayasofya’nın müze yapılmasında iki faktörün etkili olduğunu belirtmektedir. Bunlar:

“1-Türk Hükümetinin maddi imkânlarının tamir ve bakıma müsait olmaması, eğer müzeye çevrilirse başta Bizans Enstitüsü olmak üzere batılı kuruluşların para tahsis edeceği iddiası

2-1930’lu yıllardaki hükümetlerin Yunanistan’a jest yapmak istemeleri ve Batılı devletlere kendi ifadeleriyle şirin gözükmeleri. Bunların gerçek sebepler olmadığını müzeye çevriliş hikâyesi ile alakalı belge ve raporları okuyanlar daha iyi anlayacaklardır.”⁶⁸⁷

Tarihçi İsmail Hami Danişmend ise Ayasofya konusuna farklı açıdan şöyle yaklaşmıştır: “Türklerin birçok Kızıl Elmaları vardır. Bunlardan en mühimi olan Kostantiniyye Kızıl Elması Ayasofya’dır ve bu ad fetihten çok önce kararlaştırılmıştır.

⁶⁸⁶Fahir ARMAOĞLU, “Ayasofya İbadete Açılmalıdır.”, **Tercüman**, 27 Nisan 1980.

⁶⁸⁷Ahmet AKGÜNDÜZ, “Yeniden Ayasofya”, **Altınoluk**, S.235, Eylül, 2005, s.42.

Milli ve dini gayelerin birer kilise şeklinde tasavvur ve tasvir ettiği bütün bu müşterek hedeflerinin camiye tahvili eski Türk'ün en kutsal ülküsüdür. Yüzyıllar boyunca bütün şehitlerimiz işte bu milli ve dini gaye uğrunda kan döküp can vermişlerdir. İşte ilk Cuma namazı o Kızıl Elma camiinde yani İslamiyetin ve Türklüğün hâkimiyet timsali olan büyük camide kılındı. Bu gibi camilere Fethiye yahut Kilise Camii denilir ve bazen de Ayasofya'da olduğu gibi eski adı zafer alameti olarak bırakılırdı. 24 Kasım 1934'te Bakanlar Kurulu'nun kararı ile müzeye çevrilinceye kadar 481 yıl, 5 ay 16 gün cami vaziyetiyle Kızıl Elma sıfatını muhafaza etmiş olan Ayasofya'nın bu son devri, şehrin Türk hâkimiyeti timsalinden mahrumiyet devri demektir.⁶⁸⁸

4- Din Adamlarının Ayasofya Hakkında Görüşleri

Dönemin din adamları Ayasofya'nın dini ve tarihi öneminden yola çıkarak Ayasofya'nın müze yapılmasına karşı çıkmışlardır. Ayasofya'nın ibadete açılmasını yaptıkları vaaz ve sohbetlerde, yazdıkları kitaplarda sık sık ifade etmişlerdir.

Cumhuriyet Dönemin önemli din âlimlerinden olan Süleyman Hilmi Tunahan,⁶⁸⁹ “Ayasofya'nın açılmasını çok arzu etmiş ve bu sebeple dönemin DP iktidarına ve Başbakan Adnan Menderes'e vaazlarında: “Açın Ayasofya'yı, devam ettirin iktidarınızı, ölünceye kadar” mealinde Ayasofya'nın ibadete açılması yönünde defalarca isteklerde bulunmuştur.”⁶⁹⁰

Dönemin diğer bir İslam âlimi olan Said-i Nursi'nin,⁶⁹¹ yazdığı risalelerin birçok yerinde Ayasofya konusu geçmektedir. Said Nursi, risalelerinin birçok bölümünde Ayasofya'yı misallerine konu yaparak Ayasofya konusunda görüşlerini belirtmiş ve

⁶⁸⁸İ.H.DANIŞMEND, **Tarihi Hakikatler**, s.14-15.

⁶⁸⁹Son devir din âlimi ve velilerinden. Adı Süleyman Hilmi, soyadı Tunahan'dır. Babası zamanın müderrislerinden Hafız Osman Efendidir. Soyu Fatih Sultan Mehmed Han'ın “Tuna Hanı” olarak tayin ettiği ve kendi kız kardeşi ile evlendirdiği İdris Bey'e dayanmaktadır. H.1306 (1888) senesinde Silistre'nin Ferhatlar köyünde doğdu. Darü'l Hilafeti'l Aliyye medresleerinde okudu. Uzun yıllar vaizlik yaptı. 1959 senesinde İstanbul'da Kısıklı'da ki evinde vefat etti. Karacaahmed Kabristanındadır (Mustafa ÖZDAMAR, **Hadim-ul Kur'an Üstaz Süleyman Hilmi Tunahan**, Kırkkandil Yayınevi, İstanbul, 2013, s.191-192).

⁶⁹⁰“Evlatlarım dediği talebelerinden birisi bir gün, elinde bir gazete ile kamarada oturan Süleyman Efendi'ye gelir. Gazete; o devirde Sinan Umur tarafından haftada bir veya on beş günde bir yayınlanan “Hüradam” gazetesi'dir. Gazetenin manşetinde, Londra uçak kazasından hafif yaralarla kurtulan Başvekil Adnan Menderes'e şöyle hitap edildiği belirtilmektedir: “Allâh'ın Lutfu Keremiyle çok ağır bir uçak kazasında hafif yaralarla kurtuldunuz, Allâh'a şükran borcunuzun bir ifadesi olarak Ayasofya Camii'ni bir an evvel ibâdete açınız” (<http://www.halisece.com/sorulara-cevaplar/1228-ayasofya-camii-ibadete-acilacak-mi.html>/ E.T.10.07.2014).

⁶⁹¹1877 yılında Bitlis'in Nurs köyünde dünyaya gelmiş büyük bir İslam âlimi ve mütefekkiridir. 1960 yılında Urfa'da vefat etmiştir (<http://hayratvakfi.org/tr/hakkimizda/bediuzzaman-said-nursi-kimdir?> /E.T.10.04.2014).

Ayasofya'nın müze yapılmasına karşı çıkmıştır. Said Nursi, risalelerinde, "Ayasofya'yı Puthane'ye çevirmek..." ifadesiyle restorasyon sonrasında Ayasofya'nın, bahçesinde ve içerisinde resim ve heykellerin sergilenmesine, duvarlarında üzerleri sıva ile kapalı resimlerin ortaya çıkarılmasına karşı çıkmıştır. Yine Said Nursi, Başbakan Adnan Menderes'e bir mektubunda: "Nasıl Ezani Muhammedîye'nin neşriyle demokratlar on derece kuvvet bulduğu gibi, öyle de Ayasofya'da beş yüz sene devam eden vaziyet-i kudsiyesine çevrilmelidir"⁶⁹² diyerek Ayasofya'nın ibadete açılmasını istemiştir.

Ayasofya'da imamlık kadrosunda uzun yıllar görev yapan Mahmut Toptaş da bir dergide yazdığı "Ayasofya'yı Anlamak İçin" başlıklı yazısında: "O günden bu güne Ayasofya Camii'nin önünden çok insanlar aktı. Ankara'ya milyonlarca imza, telefon, telgraf aktı ama henüz netice alınamadı. "Hristiyan âlemi incinir mi acaba?" diye demeçler veriliyor. Batılı halk incinmez. Çünkü Avrupa'daki işçilerimiz, cemaatsiz kiliseleri papazlardan satın alıp cami yapıyorlar ve birçoğunun adını da Ayasofya koyuyorlar. Ancak siyasiler incinir. Onlar da din adına değil tabi. Yunanistan kendi ülkesinde kiliselerin malvarlığına el koyuyor"⁶⁹³ diyerek olaya farklı açıdan yaklaşarak görüşünü ifade etmiştir.

5- Diyanet'in Ayasofya Görüşü

Diyanet İşleri Başkanları Ayasofya konusunda dini hassasiyetleri göz önünde bulundurarak bazı değerlendirmeler yapmıştır. 13 Mayıs 1964'te İstanbul'un fetih yıldönümünde bir grup üniversiteli Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılması için isteklerde bulunur. Bu istekler artınca ertesi sene dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tevfik Gerçeker, şu açıklamayı yapar: "Koalisyon hükümetinden (Suat Hayri Ürgüplü'nün Kabinesi) son günlerde bize, Ayasofya Müze'sinin ibadete açılıp açılmayacağı soruldu. Bu hususu "Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulunda" görüştük. Komisyon, Ayasofya'nın müze olarak kullanılmasının içerisinde ibadete engel olmadığına karar verdi." Bu kararla Diyanet, Ayasofya'nın müze statüsünün devam ettirilerek, buranın cami olarak da açılabileceği hususunu savunmuştur.

9 Aralık 1965 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı, bir gazetecinin Ayasofya'nın ibadete açılması ile ilgili sorusuna şu karşılığı vermiştir: "Müslüman olarak elbette Ayasofya'nın yeniden cami olarak kullanılmasını isterim. Ona asıl 'Fatih

⁶⁹²Emirdağ Lahikası 27. Mektubunda: "Âlem-i İslamı, hatta bir kısım Hristiyan devletlerini de memnun etmek için Ayasofya'yı muzahrafattan (Atık) temizleyip ibadet mahalli yapmak" diyerek Ayasofya'nın ibadete açılmasını istemiştir. (Said NURSİ, **Emirdağ Lahikası**, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2004, s.549).

⁶⁹³Mahmut TOPTAŞ, "Ayasofya'yı Anlamak İçin", **Altınoluk**, S:48, Şubat 1990, s.30.

Camii' adı yaraşır" diyerek, döneminde gerçekleşen, ünlü sanatçı Ahmed Adnan Saygun'un Yunus Emre Oratoryosu'nun Ayasofya'da çalınması için bir müracaatından bahseder. Din İşleri Yüksek Kurulu Saygun'un bu isteğini 27 Eylül 1966'da ittifakla reddetmiş, "burasının müze olarak kullanılmasının onun cami karakterini değiştirmedigi"⁶⁹⁴ gerekçesini ileri sürmüştür.

1972-1976 yıllarında⁶⁹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan Dr. Lütfi Doğan ise Ayasofya ile ilgili olarak: "Ayasofya Müzesinin ibadete açılmasının bugün dini bir konu olmaktan uzaklaşarak siyasi bir konu haline geldiğini"⁶⁹⁶ ifade etmiştir.

G) AYASOFYA'DA DİĞER GELİŞMELER VE FAALİYETLER

1-Ayasofya da Türkçe Kuran ve Tekbir okunması

İbadet dilinin Türkçeleşmesi çerçevesinde bir yandan Kuran'ın Türkçe okunması çalışmaları sürerken diğer yandan ezanın Türkçe okunması yönündeki çalışmalar da ivme kazanmıştır.⁶⁹⁷ İlk Türkçe hutbe 3 Şubat 1928'de Ayasofya'da okundu. İlk Türkçe ezan İstanbul'da ve Ayasofya'da 1932'de okundu.⁶⁹⁸ Kadir gecesine denk gelen 3 Şubat 1932 tarihinde Ayasofya'da önce Türkçe mevlit sonra Türkçe Kur'an okunmuştur.⁶⁹⁹ Türkçe Kur'an'ın yanı sıra ilk defa Türkçe tekbir de getirilmiştir. Bu program Atatürk'ün emri ile radyodan da dinletildi. Kendisi de dinlemiştir. Ertesi gün Cumhuriyet gazetesinde Türkçeleştirmenin halk tarafından hüsn-ü kabul gördüğü yazıldı.⁷⁰⁰ Konu ile ilgili basında çıkan haber aynen şöyledir: "Dün gece Ayasofya Camii'nde toplanan elli bine yakın kadın, erkek, Türk Müslümanlar on üç asırdan beri ilk defa olarak tanrılarına kendi lisanları ile ibadet ettiler. Kalplerinden vicdanlarından kopan en samimi, en sıcak muhabbet ve ananeleriyle Tanrılarından mağfiret dilediler. Ulu Tanrı'nın ulu adını semalar titreten vecd ve huşu ile dolu olarak tekbir ederken her ağızdan çıkan tek ses vardı. Bu ses Türk dünyasının tanrısına kendi bilgisi ile taptığını anlatıyordu. Teravîh biter bitmez caminin içinde emsali görülmemiş bir uğultu başladı. Bu ne bir nehir uğultusuna, ne bir gök gürlemesine, ne de başka bir şeye benzemiyordu. Herkes ellerini semaya kaldırmış dua ediyordu. Bu uğultu birkaç dakika devam etti. Müteakiben 30 güzel sesli hafız hep bir ağızdan tekbir almaya başladılar: -Tanrı uludur,

⁶⁹⁴J.GOTTHARD, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.156.

⁶⁹⁵<http://www.diyaret.gov.tr/tr/kategori/dr-lutfi-dogan/106/E.T.10.05.2014>.

⁶⁹⁶*Milliyet*, 29.5.1976, s.10.

⁶⁹⁷Emin ÖZDEMİR, *Dil Devrimimiz*, TDK, Ankara, 1969, s.52.

⁶⁹⁸A.AKGÜNDÜZ, A.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.310.

⁶⁹⁹*Milliyet*, 4.2.1932.

⁷⁰⁰*Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932, "Ayasofya Camii'nde Türkçe Ezan", s.1-2.

Tanrı uludur. Tanrıdan başka tanrı yoktur. Tanrı uludur, Tanrı uludur/ hamd ona mahsustur”⁷⁰¹ Bu Türkçe tekbir Ayasofya Camii’ni yerinden sarsıyordu. Halkta bu seslere iştirak ediyordu. Tekbir hitam buldu. Hafız Yaşar Bey Mevlid-i şerif okumaya başladı. Mevlid on güzel sesli hafız tarafından okundu. Her bahis arasında Türkçe tekbir getiriliyordu. Mevlitten sonra Hafız Yaşar Bey Türkçe Kur’an’a başladı. Tabareke süresini okudu. Müteakiben Hafız Rıza, Hafız Seyit, Hafız Kemal, Burhan, Fethi, Turan Beylerle otuz kadar hafız birer muhtelif makamlardan Türkçe Kur’an okudular. Her süreden sonra Türkçe tekbir getirdiler. Türkçe Kur’an’dan daha sonra vazgeçilmiş ancak Türkçe ezan 1950’ye kadar devam etmiştir. ⁷⁰²

2) Ayasofya’da Kazı Çalışmaları

Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesiyle yabancıların yapı ve külliye parçaları ile ilgili araştırma yapmaları artık daha olağan hale gelmişti. Ayasofya, müze olarak ziyaretçilere açılınca kazı çalışmaları da başlamıştır.⁷⁰³ Kazı çalışması yapanlardan birisi de İstanbul Alman Asar-ı Atika Enstitüsü Müdürü olan Mr. Schede (Schneider) idi.⁷⁰⁴ Ayasofya avlusundaki bazı yerleri kazımak için Schneider’e izni verilmesi hakkında 23.12.1934 tarih ve 92041 sayılı yazılı teklif Bakanlar Kurulu’nda 29.12.1934 tarihinde kabul görmüştür.⁷⁰⁵ Bu izinle 1936’da İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü (Asar-ı Atika) Müdürü Schede (Schneider-1896-1952) idaresinde Ayasofya’nın batı cephesinde bir kazı gerçekleştirerek burada II. Theodosius döneminde yapıldığı kabul edilen, ikinci Ayasofya’nın cephesine ait işlenmiş büyük mermer mimari parçaları meydana çıkarmıştır.⁷⁰⁶ Bu kazı ile 415’te yapılan binanın kalıntıları ortaya çıkarıldı.⁷⁰⁷ Bu kazılarda eski kilisenin günümüzdeki zeminden 2 metre aşağıda olduğunu ve avlu tabanının mozaik olduğunu belirtmiştir. Bu kazılar sırasında 6.2.1935’te öğleden sonra Atatürk Ayasofya’yı ziyaret etmiş Alman heyetinin kazısını yerinde izlemiştir. Harfiyatın atılıp, bahçesinin de tarh ve tanzimi lüzumunu tavsiye etmiştir.⁷⁰⁸ Ayasofya’da mozaiklerin meydana çıkarılması işlerine yardım etmek üzere Paris Asar-ı

⁷⁰¹Cumhuriyet, 4.2.1932; Osman Nuri ERGİN, *Türk Maarif Tarihi*, V, İstanbul, 1977, s.1958.

⁷⁰²M.MÜFTÜOĞLU, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, s.299-301.

⁷⁰³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.809; Bu kazı çalışmaları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. S.TÜRKOĞLU, “Ayasofya Skevophlakionu Kazısı”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No:9, İstanbul, 1993, s.25-35.

⁷⁰⁴A.AKGÜNDÜZ, A.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.809.

⁷⁰⁵BCA, 030.18.01.02/ 50.88.19.

⁷⁰⁶S.EYİCE, *Ayasofya* 3, s.22.

⁷⁰⁷Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.245.

⁷⁰⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.809.

Atika Enstitüsü üyelerinden M.Boris Erustof'unda 15 gün için Türkiye'ye gelmesine izin verilmiştir. Bu konuda Dâhiliye Vekâleti'nin 27.7.1936 tarihli teklifi 30.07.1936 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁷⁰⁹ Böylece çalışmalar uluslararası boyut kazanmıştır.

a) Muzaffer Ramazanoğlu'nun Ayasofya Kazısı

Muzaffer Ramazanoğlu'nun Ayasofya'da Müze Müdürlüğü (1945-1955) yaptığı dönemde Ayasofya içerisinde ve yakın çevresinde araştırmalar ve kazılar yapılmıştır.⁷¹⁰ M.Ramazanoğlu yaptığı araştırmalar sonucunda Ayasofya'nın ilk yapılışı ile ilgili yeni görüşler ortaya atmıştır. Ramazanoğlu'na göre, günümüzdeki binanın iç narteksi II. Ayasofya'nın orta nefi olabilir, eksonarteks ise yan nef olabilir. II. Theodosius bu bazilikanın güney kısmının üstünde yeni kilise yaptırmış olup Justinianus ise bu kalıntıların üzerine Ayasofya'yı kurmuştur diye farklı görüşleri ortaya atmış ancak bu görüşleri çok taraftar bulmamıştır. Yapılan kazılar sırasında oluşan çukurlar zamanla binaya zarar verecek duruma gelince yazışmalar yapılarak tedbir alınmıştır.⁷¹¹

b) Ayasofya Hazine Dairesi (Skevophilakion) Kazısı

Ayasofya Müze Müdürü Sabahattin Türkoğlu tarafından 1979 tarihinde başlatılan ve birkaç yıl süren kazı çalışmalarında Hazine Binası (Skevophilakion)'nın toprakla dolu iç mekânı kazı yapılarak boşaltılmıştır.⁷¹² Aynı mekânda daha önce müze müdürlüğü yapan Feridun Dirimtekin de kazılar yapmıştır.

Ayasofya'nın kuzeydoğu köşesinde bulunan hazine dairesi daha önce kitap deposu olarak kullanılmaktadır. Kitaplar tamamen boşaltıldıktan sonra eski kaynaklara uygun olarak daha önce imarete bir erzak deposu olarak kullanılması ihtimalinin kuvvetli olduğu görülmüştür. Mevcut birinci ve ikinci sıra nişleri arasına yapılmış ahşap bir kat ve bu kata çıkan kapının solunda mevcut geniş bir merdiven bulunmakta ve bunlar yıkılma durumundaydı. İlk iş olarak bu ahşap eklemler ortadan kaldırılmıştır. Yapının güneyine Ayasofya'ya bakan yönünde sonradan doldurulmuş bir çukur bulunmaktaydı. Bunun, eski Müze Müdürü F.Dirimtekin'in yaptığı kazılarda oluşturulan sondaj çukuru olduğu saptanarak burası temizlenmiştir. 4 metre derinlikte bazı mimari eklemler ve tabana benzer mermer döşeme parçaları bulunmuş ayrıca

⁷⁰⁹BCA, 080.18.01.02/ 67.65.16.

⁷¹⁰S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.23.

⁷¹¹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.810.

⁷¹²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.813.

toprağın akma tehlikesi görüldüğü için sondaja devam edilmemiştir. Burada birinci kat nişleri ile aynı hizada olan bir seri niş de ortaya çıkarılmıştır. Doğu aksı üzerindeki nişin öbürlerinden geniş ve moloz bir duvarla kapatılmış olduğu görülmüştür. Taban görünümü veren bu seviyede bir yangın tabakası saptanmıştır. Yapılan incelemede yangın tabakası üzerinde taşlar içerisinde gayet ince işlenmiş cam vazo parçaları ve bir takım boya ham maddeleri ile çivi gibi madeni parçalar bulunmuştur.⁷¹³

3- Ayasofya'nın Dış Cephe Rengi

Görsel tarihi veriler ışığında, XVI. yüzyıla ait bilinen en eski renkli Ayasofya resminde dış cephenin horasan sıvayla kaplı olduğu belirtilirken, Fossati onarımları öncesinde beyaz görünümlü olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹⁴ Uzmanların verdiği bilgilere göre, Sultan Abdülmecid döneminde Fossati, Ayasofya'nın dış cephesini iki kez baştanbaşa sarı ve kırmızı şeritler halinde boyamıştır. Cumhuriyet döneminde ise yapının rengi soluk sarıya dönüştürülmüştür. Ayasofya'nın orijinal rengi konusunda kişisel araştırmalarının 1847'den öncesine gidemediğini belirten Alpaslan Koyunlu, fotoğraf koleksiyoncularından sözlü olarak öğrenebildiği kadarıyla, Ayasofya'nın renklendirilmiş kartpostal baskılarında cephe renginin pembe gözükteği, Atatürk'ün emriyle yaptırılan 1926 yılındaki onarımda ve 1955 yılında yapılan büyük sıva onarımında cephenin sarı renkli sıvayla badana edildiğini ifade etmiştir.⁷¹⁵ Ayasofya'nın cephesi 1982-88 yılları arasındaki onarımda 1986'ya kadar bu rengi koruduktan sonra bu dönem yapılan onarım kapsamında, horasan harcı rengini çağrıştırmaması nedeniyle dış cepheler gülkurusu pembe rengine boyanmıştır. Bu rengin farklı bir amaçla yapılırsa da kilise rengini çağrıştırmaması iddiası da önemli bir ayrıntıdır. Günümüzde ise güneybatı cephesi sıvanıp boyanmaksızın derzlenmiş, 2008 yılında da, batı cephesi badanalı çimento sıvadan raspa edilerek arındırılmıştır.⁷¹⁶

4- Müzeye Çevrilen Ayasofya'nın Eşyaları ve Halılarının Durumu

Ayasofya'da 500 yıllık Osmanlı devirlerini hatıralarını taşıyan, Ayasofya'yı farklı kılan özel eşyalar, hediyeler vardır. Burada rahleler, asma kandiller, sakal-ı şerif

⁷¹³Sebahattin TÜRKÖĞLU, "Ayasofya Hazine Dairesi (Skevophilakion) Kazısı, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü, Ankara, 1981, s.99-100.

⁷¹⁴Hasan Fırat DİKER, "Fossati Onarımları Öncesi ve Sonrası Ayasofya", **Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ Dergisi**, S.4, Ankara, 2011, s.172.

⁷¹⁵H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.173.

⁷¹⁶H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.174; H.F.DİKER, "Fossati Onarımları Öncesi ve Sonrası Ayasofya", s.172.

ve farklı farklı süslemeli Kuran-ı Kerim ve çekmeceleri, halılar, yazı levhaları, papuçluklar, özel duvar saatleri bulunurdu. Ayasofya'ya büyük ehemmiyet verildiği için eşyaları da önemli ve özeldi. Cami müzeye çevriline bu eşyalar önce bir odaya veya depoya kaldırıldı.⁷¹⁷ Birçoğu buralarda nem ve rutubetten kullanılamaz duruma geldi. Bir kısım eşyalar başka camilere, müzelere götürülmüştür. İlk iş olarak yerden halılar, hasırlarla papuçluklar ve bölmeler kaldırılmış, vaktiyle dünyanın her tarafından getirilmiş olan zemindeki mermerler ortaya çıkarılmıştır.⁷¹⁸ Ayasofya halıları, caminin müzeye çevrilmesinden hemen sonra Edirne camilerine gönderilmiştir. Böylece iç mekânda mabedin cami görünümü ortadan kaldırılmıştır.

Caminin çeşitli yerlerinde duran büyük duvar saatlerinin hepsi kaldırılmıştır. Bunlar arasında XIX yüzyılın tanınmış İngiliz saat firması Prior'un yaptığı saatlerde bulunmaktadır. Evvelce kapılardan rüzgâr girmesini engelleyen ve her biri kendi türünün değerli eserleri olan perdeler ise bu gün ortalıkta yoktur.⁷¹⁹ Kütüphanesindeki kitaplar Süleymaniye kütüphanesine taşınmıştır.⁷²⁰

Bizans Tarihi Uzmanı olan Ch. Diehl (1859-1944) Ayasofya'nın içindeki cami eşyasının kaldırılmasını sevinçle karşılamakla birlikte, bu yaşlı tarih ve sanat anıtının müzeleştirilmesinin içindeki mistik havayı yok edeceğini ve eğer içinde bir sergileme yapılırsa bunun büsbütün zararlı olacağını yazmaktan kaçınmamıştır.⁷²¹

Camiyi boydan boya kaplayan halılardan başka, 1926'da Marbury tarafından görülüp kaydedilen yazılı ayetlerle süslü nadide duvar halılarının nerede olduğu öğrenilemedi⁷²² Müze idaresi, Ayasofya'daki halı ve hasırları depoya kaldırtmış, bu halıların bir kısmı da Balkan Savaşı'nda tüm seccadelerinin çalındığı tespit edilen Edirne'deki Sultan Selim Camii'ne göndererek döşetmiştir⁷²³ diye haber çıkmıştır.

5- Ayasofya Medresesi'nin Yıkıtılması

İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından yaptırılan medreselerden ilki de, külliyeinin parçalarından birisi olan Ayasofya Medresesi'dir. Caminin kuzeybatısında

⁷¹⁷N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.503.

⁷¹⁸Aslan Tufan YAZMAN, **Atatürk'le Beraber Devrimler Anılar ve Olaylar (1922-1938)**, s.355-356; S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.29.

⁷¹⁹S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.29.

⁷²⁰Azade AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemeleri..", s.284.

⁷²¹S.EYİCE, **Ayasofya 3**, s.22.

⁷²²A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemeleri..", s.284.

⁷²³**Son Posta**, 5 Ocak 1935, s.2; 10 Şubat 1935, s.2.

yer alan soğukçeşme sokağına kadar devam eden bir yapıdır.⁷²⁴ Medresede Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu gibi devrin büyük bilginleri görev almıştır.⁷²⁵ Fatih'in vakfiyesinde, "Medreseler ile Alakalı Vakfın Şartları ve Vakfın Vazifeleri" başlıklı kısmında "Her medresede 15 talebe bulunmasını şart koşmuş ve bunlardan her birine günlük iki akçe tahsis kılmiştir. Bu şartlar her ne kadar Medaris-i Semaniye (Fatih medresesi) için uygulanmış olsa da Ayasofya Medresesi içinde uygulanmıştır.⁷²⁶

Fatih tarafından yaptırılmakla beraber, II. Bayezid döneminde iki kat haline getirilen, Sultan Abdülmecit döneminde yeni baştan yenilenmiştir. Sultan Abdülaziz devrinde Şehremini olan Server Paşa tarafından 1870-1871'de⁷²⁷ tekrar yıktırılıp, 1874'ten sonra biraz daha içeride yeniden yaptırılan medrese, 1924 yılından itibaren İstanbul Belediyesince "Öksüzler Yurdu" olarak kullanılmış, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinden sonra kısa süreliğine yurt olarak kullanılmıştır. 1935 yılında boşaltılmış⁷²⁸ ve 1936 yılında sebepsiz yere yıktırılmıştır.⁷²⁹ Ayasofya'nın etrafını açmak gayesi ve mevcut medrese binasının "eski eser" özelliğinde olmadığı gerekçesiyle⁷³⁰ veya harap ve perişan olduğu söylentileri ile alalacele yıkıldığı da söylenmektedir.⁷³¹

Tarihçi Ekrem Buğra Ekinci, "Medreseliler En Entelektüel Kesimdi" başlıklı yazısında; "Turist otobüsleri park etsin diye otuzlarda Ayasofya Medresesi yıktırılmıştır. Medresenin camisi de müze oldu. İstanbul Üniversitesi 1933'te kuruldu. Osmanlının 1870'lerde kurduğu Dârü'l-Fünun ismine ve geleneklerine bile tahammül edemediler"⁷³² şeklinde tespitte bulunmuştur. Burada dikkati çeken ve daha sonra da büyük tartışmalara neden olacak husus, tarihi eser konumunda bulunan Ayasofya Medresesi'nin yıkılmasına karar verilmesidir. Medresenin yıkılması sonrasında Komisyon, "Ayasofya'da Osmanlı'ya ait ne varsa hepsinin yıkılmasına karar verdiği" suçlaması⁷³³ ile karşı karşıya kalmıştır. Medresenin yıktırılması Ayasofya Külliyesi'ne vurulan ilk darbe olmuştur. 1934 yılında Ayasofya için müze olması kararı alınca

⁷²⁴A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.241; A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemeleri..", s.289.

⁷²⁵A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.241; EYİCE, "Ayasofya Medresesi", **TDVİA**, IV, s.214.

⁷²⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.242.

⁷²⁷A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.241.

⁷²⁸S.EYİCE, "Ayasofya Medresesi", **TDVİA**, IV, s.215.

⁷²⁹A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, **Üç Devirde...**, s.786.

⁷³⁰S.EYİCE, Ayasofya Medresesi, **TDVİA**, IV, s.215.

⁷³¹A.AKAR, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemeleri..", s.289.

⁷³²Ekrem Buğra EKİNCİ "Medreseliler En Entelektüel Kesimdi", <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=388/E.T.10.04.2012>, s.1.

⁷³³Mahmud TOPTAŞ "Ayasofya'yı Anlamak İçin", **Altınoluk**, S. 48, 1990, s.31.

bütün müstemilatı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'ne intikal etmiştir. Medrese bir müddet daha yurt olarak kullanılmış 1936'da "Ayasofya'nın görünümün bozduğu, çok harap olduğu"⁷³⁴ veya " Ayasofya gibi tarihi ve mühim bir abidenin yanında olması hasebiyle yıkılmasının zaruri olduğu"⁷³⁵ gerekçesi ile dönemin Antikitelev ve Müzeler Umum Müdürü Aziz Ogan'ın emri ile tamamen yıktırılmıştır.⁷³⁶

27.8.1934 tarihli raporda, mevcut medresenin ihyası öngörülürken, geçen 6 ay zaman içerisinde Ayasofya medresesiyle ilgili aynı makamca çok farklı bir tasarrufa gidildiği ve gereğinin yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Vakıflarca yerlerinden indirilmiş olan levhaların da Hünkâr Mahfili civarında ve zemin kotta, aralarında 1.50 metre olacak şekilde 2 sıra halinde teşhiri uygun bulunmuştur. Böylesi radikal kararların alındığı gözlemlenen bu raporda, Ayasofya'nın cami hüviyetinden uzaklaştırılması için oldukça yoğun bir çaba sarfedildiği anlaşılabilmektedir.⁷³⁷

Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi Arşivinde numara 13363'te kayıtlı bulunan 1286/1863 tarihli "Cetvelli Medâris-i Asitâne" başlıklı belgeye dayanarak verilen bilgide, medrese 198 talebeyi barındırmakta ve İstanbul'un en kalabalık eğitim müessesesi olma özelliği taşımaktaydı. Ayrıca Akşemseddin'in Ayasofya Medresesi'nin kapısı bitişiğinde bir halvethanesi bulunmaktaydı. Daha sonraki tarihlerde bu halvethane Akşemseddin Hazretlerine hürmeten kitaphane müderrislerine vakfedilmiştir.⁷³⁸

Medrese yıkılmadan önce resimleri çektirilip planları Mimar Nihat'a çizdirildikten sonra birer nüshaları Evkaf Müdürlüğü'ne ve Kültür Bakanlığı'na gönderilmiştir.⁷³⁹ Bu karar medrese için yapılmış bir iyilik olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde aslına uygun yapılması planlanan medrese bu resme göre yeniden yapılması imkânı bu sayede olmuştur.

Ayasofya Müzesi Müdürü Muzaffer Ramazanoğlu, 1948'de IV.Tarih Kongresi'nde sunduğu tebliğinde, medresesinin yıktırılması ile ilgili şunları söylemektedir: "Yalnız bence izahı güç olan bir şey varsa bunda kiliseyi aramak için Schneider'in tensip ve kararıyla, bizim İstanbul'daki irfan ocağımızın, yani Fatih

⁷³⁴S.EYİCE, *Ayasofya 3*, s.22.

⁷³⁵E.H.AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)*, s.321.

⁷³⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.786.

⁷³⁷H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.132.

⁷³⁸S.EYİCE, *DBİA*, I, s.460.

⁷³⁹İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Ogan'ın yazdığı 24.03.1935 tarih ve 20213/353 sayılı yazı ve ekle gönderilen rapor ve içeriğinde yıkımı ile ilgili onay, Mimar Nihad'ın raporu ve fotoğrafların Bakanlık Makamı'na gönderilmesi ile ilgili yazıları için bkz. (A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.787).

ulemasının ders verdiği medresenin, o zamanki İstanbul Müzeler Umum Müdürlüğü tarafından temeline kadar yıktırılmış olmasıdır. Bu medresenin yıkılışı da gösteriyor ki Schneider, bu hafriyatı bilerek değil ezbere yapmıştır.”⁷⁴⁰

6- Ayasofya Minareleri'nin Yıktırılması Fikri

Ayasofya Camii'nin müze olurken minarelerinin yıktırılması da düşünülmüş, ancak bu karar İbrahim Hakkı Konyalı'nın bir tertibi ile tatbik edilmemiştir.⁷⁴¹ 1934 yıllarında Tan gazetesinde çalışan İbrahim Hakkı Konyalı şöyle bir bilgi aktarmıştır; “Arkeoloji Müzesi'nin Mimarı Kemal Altan isminde eski eserlerimize âşık bir yazar bana geldi. Ağlıyordu. Ne ağlıyorsun? Otur bakalım şöyle bir anlat ”dedim. Anlattı: “Hoca! dedi. Dün gece Küçük Ayasofya Camii'nin minaresini temeline kadar indirdik, Ankara'dan gelen bir emir üzerine. Bu gece Ayasofya'nın dört minaresini temeline kadar indireceğiz. Bütün hazırlıklar yapıldı.” dedi. Hemen bir rapor dikte ettirdim Kemal Bey'e. Hülasası şudur; “Bu minareler Ayasofya'nın ana kubbesinin desteğidir. Bu minareler yıkıldığı takdirde Ayasofya'da yıkılacaktır. Alemdar tarafındaki iki minare Mimar Sinan'ındır. Bu minareleri Mimar Sinan kalın yapmıştır. Ağır yapmıştır. Kubbeyi tutsun diye. Bu yıkıldığı zaman kubbede yıkılacaktır.” diye rapor yazdırdım. Rapor yetkililere ulaştırılınca ertesi gün, minarelerin yıktırılmasından vazgeçilmiştir.⁷⁴²

İ.Hakkı Konyalı, Yeni Asya gazetesinde yazdığı “Tarih Sohbetleri” köşesinde “Camiler ve Mescitler Kiraya Veriliyordu” başlıklı yazıda; “Minareler birinci Cumhurbaşkanı'nın verdiği şifahi emirle yıkılacaktı. Kiliseden çevrilen Küçük Ayasofya Camii'nin minaresinin bir gecede yıkılmasıyla işe başlanmıştır. Ayasofya'nın dört minaresi içinde yıkılma emri verilmişti. Bunların yıkılması için Arkeoloji Müzesi Mimarı Kemal Altan memur edilmişti. Benim direktifimle hazırlanan bir raporla bunların yıkılmasından vazgeçildi. Ayasofya için verilmiş şifahi emir de böylece ortadan kalktı”⁷⁴³ diyerek yapılan tertibi anlatmıştır.

7- Ayasofya'nın Tapu Sicili

Ayasofya, cami, medrese, imaret vs müstemilatıyla birlikte vakıftır. 19.11.1936 tarihli tapu senedine göre, Türkiye Cumhuriyeti tapu kayıtlarında bu gayrimenkul 57

⁷⁴⁰M.RAMAZANOĞLU, “Yeni Araştırmalara Göre Sent-İren ve Ayasofya'lar Manzumesinin Değişen Mimari Tarihi”, s.89

⁷⁴¹M.MÜFTÜOĞLU, *Cumhuriyet Devrinde Mühim Olaylar*, s.246.

⁷⁴²*Yakın Tarih Ansiklopedisi*, VII, s.15.

⁷⁴³İbrahim Hakkı KONYALI, “Tarih Sohbetleri”, *Yeni Asya*, 01.10.1974.

pafta, 57. adanın 7. parselinde Ebu'l Fetih Sultan Mehmed Vakfı olan, vasfı türbe, akaret, muvakkıthane ve medreseyi müştemil Ayasofya-yı Kebir Camii Şerifi olarak tapuludur. Bahçesiyle Ayasofya 26.644 m² bir saha üzerinde oturmaktadır. Tapu kayıtları, İstanbul mazbut hayrat kütük defterinde, bu şekilde yer almaktadır.⁷⁴⁴ Ayasofya'nın, tapuda sahibi Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'dır.

8- Ayasofya'daki Hat Levhaların Yerlerine Asılması

Ayasofya 1934'te müzeye dönüştürülürken, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin her biri 7,5 metre çapındaki levhaları da dışarıya çıkarılmak istenmiştir. Bunun Whittemore'un arzusu ile yapıldığı da belirtilmektedir.⁷⁴⁵ Levhalar yerlerinden indirilmiştir. Fakat dünyanın en büyük hat levhaları, muşamba üzerine varak altınla işlendikten sonra caminin içinde çatıldığı için, kapılardan çıkarılamamıştır. On beş yıl, caminin içinde, yerde duvara dayalı bir halde tutulmuştur. Ayasofya'nın müzeleştirilmesi sürecinde yaşadığı trajikomik bir anıya böylece tanıklık etmiştir. Zira belgede Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmış 7.50–8.00 metre çapındaki levhaların İstanbul Evkaf Müdürlüğü tarafından ehline zemin kata indirildiği ve indirildikten sonra "Kapılardan geçirilmesi kâbil olmayan bu levhaların" sökülüp çıkartılarak eski vaziyetlerine getirilmeleri, mukabilinde Sultan Ahmet Camii'ne konulmalarının Evkaf İdaresi'nce kararlaştırıldığı ancak "bu levhaların Ayasofya'dan çok küçük olan Sultan Ahmed Camii'ni kapatacağı ve güzelliğini örteceği" belirtilerek bu levhaların onay verildiği takdirde Ayasofya zemininde korunmalarının uygun olacağı düşünülmüştür.⁷⁴⁶

Anlaşılan odur ki, söz konusu levhaların Ayasofya'dan Sultan Ahmed Camii'ne taşınmasına karar verenler, Ayasofya'nın en büyük kapısı olan imparator kapısının köşegen ölçüsünü ihmal etmişler ve levhaların bu kapılardan geçebileceğini öngörmüşlerdir. Ancak levha çaplarının buna imkân tanımaması ve muhtemelen yetkin durumda olan bazı mimarlar, bu levhaların çerçevelerinden sökülüp tekrar yerlerine tesbitini mümkün görmemiş olmalıdır ki, buna engel olunmuş ve Sultan Ahmed Camii'nin iç mekân ölçülerinin Ayasofya'ya nazaran daha küçük olduğu bahane edilerek bu girişim engellenmiştir.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴N.ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s.500.

⁷⁴⁵M. MÜFTÜOĞLU, *Cumhuriyet Tarihinde Mühim Olaylar*, s.245.

⁷⁴⁶İstanbul Asar-ı Atika Müzesinin 23.2.1935 gün, 90788 sayılı yazısı; E.YÜCEL, *Ayasofya Levhalarının Hikâyesi*", s.47.

⁷⁴⁷H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.130.

İ.Alaaddin Gövsa'nın, hat levhaları ile ilgili, levhaların yerde kalışını verdiği yazısından sonra İstanbul'da Eserler Encümeni'nde konuyla ilgili birkaç toplantı yapılmıştır.⁷⁴⁸ 28.05.1939 tarihinde Prof. Remzi Oğuz Arık Başkanlığı'nda toplanan bir komisyon ise; Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin 7,5 m.'yi aşan hat şaheseri 8 levhanın eski yerlerine asılmasına karar vermiş, ancak tahsisat kifayetsizliği sebebiyle yerlerine asılamamış, sonradan İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal'in gayretiyle ve hayır severlerin katkılarıyla 28.01.1949 tarihinde söz konusu levhalar yerlerine asılmıştır. İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal, bu elim hadiseyi "Son Hattatlar" kitabında şöyle aktarmıştır: "İsm-i Celâli, ism-i Nebeviyi, esami-i çariyar ve Haseneyni ihtiva eden bu elvahı celile, bir takım kıymet bilmez eşhas tarafından indirilüb bir kenara konulmuş ve bazılarının bazı yerleri zedelenmişti. Bu hal bizimle beraber diğer erbabı imanı dağdar ettiğinden tekrar asılması için uğraştıkça da muvaffak olamamıştık. Nihayet Ayasofya Müzesi Müdürü Muzaffer Ramazan Bey'i teşvik ettiğimde "Para yok, olsa asarım." demişti. Öteden beri benimle beraber bu işe sarfi zihnedden Yüksek Mühendis Ekrem Hakkı (Ayverdi) ve tüccardan Nazif Beyler, icab eden parayı hasbeten lillâh vererek Ekrem Beyin nezareti altında levhalar tamir edildi. Yine o zat-ı ekremim himmetile levhalar, bikeremihilkerim 28 Kanuni sani 1949' da elvahı şerife yerlerine asıldı. Ekrem gelüb beni götürdü. Levhaları mahalli kadiminde görünce ağlamağa başladım. Cenab-ı ekrem'ül ekremine hamdü sena ve Ekrem ve Nazif ile Muzaffer'e teşekkür ve dua ettim."⁷⁴⁹ diyerek hat levhalarının yerlerine asılması olayını anlatmıştır. Yine konu ile ilgili olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'ne hitaplı, 2.1.1949 tarihli ve Milli Eğitim Bakanı adına müsteşar imzalı belgede 24.11.1934 tarihinde müzeye çevrilen Ayasofya'daki levhaların Bakanlığın müsaadesi alınmadan indirtildiği ve bunların tekrar yerine asılmasının düşünüldüğü belirtilmiş olup, oluşturulacak bir encümenle bu hususun karara bağlanması istenmiştir. Bu yazıya istinaden, Aziz Ogan başkanlığında kurulan ve aralarında Prof. A. Müfit Mansel, Prof. Sedat Hakkı Eldem, Efdal Tekiner ve Feridun Dirimtekin gibi 16 kişilik bir heyetin bulunduğu encümenin 8 defa toplanarak, toplantı kayıtlarını zapta geçirdikleri görülmektedir.⁷⁵⁰ Zabıt kayıtlarında ilginç bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin, levhaların indirilmesi olayının, Atatürk'ün müzeyi ziyareti sırasında verdiği emirle gerçekleştiği ve resmîyetin Maarif Vekili Abidin Özmen tarafından yazılı bir emirle tebliğ edildiği öğrenilmektedir. Encümen

⁷⁴⁸E.YÜCEL, Ayasofya Levhalarının Hikâyesi", s.47.

⁷⁴⁹İbnul Emin Mahmud Kemal İNAL, **Son Hattatlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.165; Hamza ASLAN, "Hüsni-i Hat Şöleni", **İBB El Sanatları Dergisi**, S.14, yıl: 2012, s.19.

⁷⁵⁰E.YÜCEL, Ayasofya Levhalarının Hikâyesi", s.47.

üyelerinden hemen hemen hiçbirinin, binanın mimari özelliklerini kapatması yüzünden levhaların yerine konmasını istemediği tutanaklarda anlaşılmaktadır.⁷⁵¹ Buradan da anlaşılıyor ki üyeler bu levhaların asılmasına karşı çıkmışlardır. Bu levhaların kaldırılmasında ve sonradan da uzun süre yeniden asılmamasında üç sebep düşünülebilir.

1) Müzeyi ziyaret eden Atatürk'ün verdiği emire karşı gelmemek. (Bu dönemde gazeteci olan İ.Alaadin Gövsa, “böyle bir emir verilmediğini, memurun bu ziyankârlığı hoş görünmek için yaptığını tespit ettim”⁷⁵²diyerek görüşünü belirtmiştir.

2) Müzeye çevrilen Ayasofya'nın cami görünümünü vermemesi

3) Binanın mimari özelliklerini ortaya çıkarmak yani eski kilise döneminden kalma resimlerin üzerinin kapatılmasının istenmemesidir.

H) AYASOFYA'DA 1920-1990 ARASI ONARIMLAR VE GELİŞMELER

1- Cumhuriyet Devrinde 1920-1960 Arası Ayasofya Tamirleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında 1922-1932 yılları arasında, Mimar Kemaleddin Bey yönetiminde Ayasofya onarılmıştır. 3 Mayıs 1925 tarihinde Evkaf Müdürlüğü bir tezkire yazarak (1170 sayılı tezkere) Ayasofya'nın kubbesini tutan payelerden birinin oturması ve kubbenin tehlikede olduğu gerekçesiyle tamiri istenmiş alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile onarım yapılmıştır. Bundan dolayı Cumhuriyet devrinde ilk onarılan cami Ayasofya'dır. Bunun yanında 1927 yılında çıkarılan kararname ile diğer tamirler için ödenek çıkarılmıştır.⁷⁵³ 1930 yılında yapılan tamirlere 52.000 TL ödeme yapılmıştır.⁷⁵⁴ 1935 yılında da yapılacak sıva tamirleri ve değişiklikler belirlenmiş, belirtilen tamirler yapılmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında savaş sıkıntısı ve endişeleri dolayısıyla Ayasofya ve müştemilatı ile ilgili olarak bir tamir çalışması yapılamamıştır.

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'ne 20.4.1939 tarihli yazdığı yazıda:⁷⁵⁵ “Ayasofya'da yapılacak işler konusunda bir rapor niteliği oluşturmakla birlikte, geçen 4 yıllık zaman zarfında, müzenin yeni düzenlemesiyle ilgili bazı konularda pek bir değişim gerçekleştirilemediğini gösterir. Müzenin tamiri sırasında kırık camların onarımı, galeri kotuna çıkan rampanın, pencere ile duvarların ve mihrap yanındaki bozuk yerlerin onarımına dikkat çekilen yazıda,

⁷⁵¹21.1.1949 tarihli, Ayasofya levhalarının tekrar yerlerine takılması hakkında yazılan yazısı..

⁷⁵²E.YÜCEL, Ayasofya Levhalarının Hikâyesi”, s.48.

⁷⁵³A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, Üç Devirde..., s.816.

⁷⁵⁴N.ÖZTÜRK, Türk Yenileşme Tarihi çerçevesinde Vakıf Müessesesi, s.229.

⁷⁵⁵20.4.1939 tarihli Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi ile ilgili yapılacak çalışmalar hakkında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne yazısı.

Osmanlı döneminde bünyesi bozulacak şekilde kapatıldığı ifade edilen Vaftiz yeri ya da Papaz odası olarak anılan mekânın, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin arkeoloğu nezaretinde bir mimar eliyle temizletilmesini ve onarım öncesi ve sonrası fotoğraflarının çekilmesi istenmektedir. Bilet kulübesinin Muvakkithane'ye naklinin istendiği yazıda, görüntü çirkinliğinin giderilmesi vurgulanmış, müze için giriş mekânında bir bilet kulübesi yapıldığı, ancak bunun uygun bir görüntü arz etmediğinden, o dönem için Muvakkithane'nin müze gişesi olarak kullanıldığı öğrenilmektedir. Yazıda son olarak Ayasofya Müzesi'nde bulunan I. Mahmud Kütüphanesi'ndeki yazmaların başka bir kütüphaneye nakli talep edilmektedir” diyerek işlerin yavaş yürüdüğünü, yapılması gereken birçok işin bu kadar zaman geçtiği halde yapılmadığını, eksikliklerin giderilmesi gerektiğini belirtmiştir.

1939 yılında tamir ve temizlik konusunda talep olmuştur.⁷⁵⁶ Ayasofya Müzesinin 1939 yılında Hazine Binası yenilenmiştir. Aynı yıl içinde Mimar Sinan'ın eseri olan iki minaresi tamir olundu.⁷⁵⁷ 1947-49 yıllarında Ayasofya büyük bir tamir geçirmiş, bina içindeki bazı duvarların sıvaları yenilenmiş, 1947'de binanın kuzeydoğusunda bulunan ince minarenin şerefe kısmı esaslı bir şekilde tamir edilmiştir.⁷⁵⁸ 1955'te başlayan esaslı tamirler neticesi binanın bütün cepheleri ve tuğla minare ele alınmış, Sultan I.Mustafa ve Sultan I.İbrahim türbelerinin tamirleri yapılmıştır.⁷⁵⁹ 1958 yılında Ayasofya'nın iç kısmında elektrik tesisatının tamiri ele alınmıştır. 1959'da Ayasofya Kütüphanesi ve rafları konusu ele alınmıştır.⁷⁶⁰

2- 1960 Sonrası Ayasofya'da Onarımlar ve Diğer Gelişmeler

1961 yılında Ayasofya bünyesinde yoğun bir onarım faaliyeti olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasından ilk dikkat çekenler I.Mahmud'un yaptırdığı şadırvanın onarımıyla ilgili olanlardır. 1964 yılı tamirlerinde Ayasofya'nın güney batısında bulunan Mimar Sinan'ın yaptığı minare tamir olundu. Yıl içerisinde üç minarenin tamiri tamamlanmış oldu. Ayasofya Müzesi'nin çatısında kurşun levhalar yenilendi.⁷⁶¹ 1964-1967 yılları arasında kapılar onarılmıştır.⁷⁶² 1967'de Ayasofya'nın etrafını çeviren duvarların batı tarafının bir bölümü elden geçirilerek, taşlar

⁷⁵⁶A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.819.

⁷⁵⁷Aslan Tufan YAZMAN, *Atatürk'le Beraber Devrimler Olaylar Anılar (1922-1938)*, s.358.

⁷⁵⁸A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.821; R.E.KOÇU, “Ayasofya ” *İstanbul Ansiklopedisi* 3, s.1448.

⁷⁵⁹*Ayasofya Müzesi Yıllığı*, S.1, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1959, s.5.

⁷⁶⁰A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.828-829.

⁷⁶¹*Ayasofya Müzesi Yıllığı*, S.6, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1965, s.9.

⁷⁶²A.AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.835.

yenilenmiştir.⁷⁶³ 1979 yılında giriş ve çıkışların aynı yerden olmasından dolayı giriş ve çıkışların zorlaşmasından dolayı ana binanın giriş kapısı değiştirilmiştir. 1980 Haziran ayında yeni giriş yolu ve kapısı ziyaretçilere açılmıştır. Yetersiz olan iç aydınlatma yenilenmiş ve müzenin önemli bölümleri sürekli aydınlatılmıştır.⁷⁶⁴ 1985 yılında Ayasofya'nın kubbe kasnağının kurşunla kaplanması gündeme gelmiştir. 1988-1990 arasında Ayasofya'nın doğu yarım kubbesi onarılmıştır.⁷⁶⁵ 1992 yılında Padişah Türbeleri üzerinde durulmuş, 8 Eylül 1992 günü Kültür Bakanı Fikri Sağlar tarafından padişah türbeleri ziyarete açılmıştır.⁷⁶⁶ 1993 yılında Ayasofya'da onarımların belli bir disiplin ve sistem içerisinde yürütülebilmesi için Bilimsel bir kurul oluşturulmuştur.⁷⁶⁷ Bu kurul farklı zamanlarda toplanarak Ayasofya'da yapılacak çalışmaları belirlemiştir.

3- Mabedler'in Kiraya Verilmemesi Hükmü hakkında

18.5.1955 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 27.5.1955 tarihinde neşredilen 6570 sayılı Gayr-i Menkul Kiraları Hakkındaki Kanun'un⁷⁶⁸ birinci maddesinin ikinci fıkrası şu hükmü ihtiva etmektedir: "Mabedler kiraya verilemez. İbadethane haricinde hiçbir iş için kullanılamaz." Yeni çıkan kanun hakkında Sebilürreşat'ta "Ayasofya'nın ibadete açılması zaruridir" başlıklı yazısında Abdurrahman Şeref Laç; "Büyük Millet Meclisi bu kanunla laikliğe mutabık bir zihniyetle mabedlerin ancak ibadet için kullanılmasını istemiştir. Zira mabed ancak ibadet için inşa ve tahsis edilmiştir. Müze olarak kullanmak ibadet haricindeki bir ticari işdir. Ayasofya mabedir. Müze yapılmış olması mabed vasfını değiştirmiş değildir."⁷⁶⁹ Yazar, yeni kanunun bu maddesine göre "Ayasofya, ibadethane dışında müze olarak kullanılamaz" diyerek hukuka uyulmasını dile getirmiştir. Bu kanuna göre Ayasofya Kararnamesi hükümsüz ve geçersizdir.⁷⁷⁰

4- Ayasofya Hünkâr Mahfili'nde İlk İbadet

1935 yılından itibaren müze olarak halka açılan Ayasofya, 1980'lere kadar 45 yıl birçok istek ve girişime rağmen ibadete kapalıdır. Ancak Ayasofya, 1935'te müze

⁷⁶³AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.827.

⁷⁶⁴AKGÜNDÜZ, S.ÖZTÜRK, Y.BAŞ, *Üç Devirde...*, s.839.

⁷⁶⁵H.F.DİKER, *Ayasofya Onarımları*, s.175.

⁷⁶⁶E.Yücel, "Ayasofya'da Türk Sanatı Çalışmaları", s.3.

⁷⁶⁷H.F.DİKER, *Ayasofya Onarımları*, s.175.

⁷⁶⁸TBMM, Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanun, Kanunlar Dergisi, Resmi Gazete Tarihi ve No: 9013 27.05.1955, Cilt: 37; A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Etrafındaki Gerçek*, s.95.

⁷⁶⁹Abdurrahman Şeref LAÇ, "Ayasofya'nın ibadete açılması zaruridir", *Sebilürreşad*, C.VIII, S. 199, s.382.

⁷⁷⁰A.M.ÇALIŞKAN, *Ayasofya Camii Etrafındaki Gerçek*, s.95.

yapılmış olsa da günümüze kadar resmi kayırlarda, diyanette ve tapuda cami olarak devam etmiştir. 1976 yılında Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) tarafından “Fetih Mitingi ve Yürüyüşü” organize edilmiş, mitingte, Ayasofya’nın yeniden ibadete açılması için sloganlar atılmış, döviz, pankartlarla İstanbul’da büyük gösteriler yapılmıştır MTTB üyesi ve Edebiyat Fakültesi Öğrenci Derneği Başkanı Ahmet Eskimus, “Amacımız Ayasofya’nın yeniden ibadete açılmasıdır”⁷⁷¹ diyerek yürüyüşün amacını belirtmiştir. Aynı gün Ankara’da Tandoğan’dan Kurtuluş’a kadar yürüyüş yapan MSP’li gençler, Genel Başkanları Necmeddin Erbakan öncülüğünde yürümüşlerdir.⁷⁷² Tüm bu gösteri ve mitingler kısa sürede ülke genelinde de yaygınlaşınca, 1980’lerde artan istekler üzerine Ayasofya’da Hünkâr Mahfili hazırlanarak, Müslümanlar için mescide çevrilmiştir. Mescid yapılan mekân I. Abdulmecid döneminde yaptırıldığından “Abdulmecid Mescidi” diye de adlandırılan olmuştur.

12 Eylül darbesinden iki gün sonra 14.7.1980 tarihinde Kültür Bakanı Tevfik Koraltan’dan İstanbul Valiliği’ne gönderilen emirle Ayasofya’daki Hünkâr Mahfili’nin onarılıp mescide dönüştürülmesi ayrıca mescid ile mahfil arasında Türk- İslam Sanatı’na uygun demir kapı yapılması ve mahfilde sadece Türkiye Devleti’nin devlet büyükleri ile İslam ülkeleri devlet başkanlarının namaz kılabileceğinin uygun görüldüğü belirtilmiştir.⁷⁷³ Bu uygulama Kâbe’de uygulanan bir uygulamaya benziyor. Kâbe’nin iç mekânına sadece devlet adamlarının alınmasından esinlenerek Ayasofya’da mahfil ve mescide sadece devlet adamlarının girmesine müsaade edileceğinin belirtilmesi benzer bir uygulamadır. Müdür lojmanı olarak Kültür Bakanı’nın şifahi emriyle Sıbyan Mektebi’nin kullanılacağı İstanbul Röleve Anıtlar Müdürlüğü’ne Ayasofya Müzesi Müdürlüğü tarafından yazıyla 15.7.1980 tarihinde bildirilmiştir.⁷⁷⁴ 5.8.1980 tarihinde konuyla alakalı bir yazışma yapılmıştır. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Cüneyt Ölçer’in Valiliğe yazdığı yazıda Bakanlığın namaz kılmasının uygun gördüğü kişiler dışında hiç kimseye ve her ne şekilde olursa olsun Hünkâr Mahfilinde namaz kıldırılmaması şartı eklenmiştir.⁷⁷⁵ 8 Ağustos 1980 Cuma günü mabedin minarelerinden ezan-ı muhammedi okunmaya başlamış ve Hünkâr Mahfili ibadete açılmıştır. Ömer

⁷⁷¹Milliyet, 8.5.1976, s.10.

⁷⁷²Milliyet, 30.5.1976, s.6.

⁷⁷³14.07.1980 tarihli Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün İstanbul Valiliği’ne 5224 sayılı yazısı.

⁷⁷⁴H.F.DİKER, **Belgeler Işığında...**, s.156.

⁷⁷⁵Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün, İstanbul Valiliği’ne 05.08.1980 tarih ve 6216 sayılı yazısı.

Aycan Ayasofya'ya imam tayin edilmiştir.⁷⁷⁶ Dönemin Kültür Bakanı Tevfik Koraltan ve İslam ülkelerinin diplomasi mensupları ile birlikte ilk cuma namazı burada kılınmıştır.⁷⁷⁷ Ayasofya'da namaz kılınacağını öğrenen İstanbullular sabah erken saatten itibaren mabedin önünde birikmişler. Halkta içeride ve dışarıda namazlarını eda etiler. Halk sadece bu küçük bölümün değil tamamının ibadete açılması gerektiğini belirtmişlerdir. 9 Ağustos 1980 günü Yeni Asya gazetesini ziyaret eden Tevfik Koraltan: "Ayasofya'nın tamamen açılmasında hiçbir mahzur yoktur" dedi.⁷⁷⁸ Aynı gün açılış merasiminden sonra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından Hünkâr Mahfili bakıma alınarak kapatılması istenmiştir.⁷⁷⁹ 26.8.1980 tarihinde ise İstanbul Kültür Müdürlüğü'nden İstanbul Röleve Anıtlar Müdürlüğü'ne gelen yazıda, her ne kadar Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Hünkâr Mahfili'nin açılış merasiminden sonra ziyarete kapanması istenmişse de Bakan'ın sözlü emri üzerine mescidin ve Mahfilin devamlı açık bulundurulmasını emrettiğini ifade etmiştir.⁷⁸⁰

12 Eylül Askeri Darbesi'nin sonucunda, 14.10.1980 tarihinde alınan bir kararla, yeni Kültür Bakanı'nın emri ile Hünkâr Mahfili Ayasofya'da yapılan onarım çalışmalarının tehlike arz etmesi nedeniyle, onarım tamamlanıncaya kadar ibadete kapatılmıştır. Aynı gün Kutsal Emanetler Dairesi'nde Kuran okunması uygulaması kaldırılmıştır.⁷⁸¹

5- Ayasofya Hünkâr Mahfili'nin İkinci Kez İbadete Açılması

12 Eylül Askeri darbesinden sonra ibadete kapatılan Hünkâr Mahfili uzun süre daha kapalı kaldı.⁷⁸² 1989 yılında Ayasofya için imza kampanyası açıldı, bir milyon imza toplanarak Ayasofya'nın ibadete açılması istendi. Talep 3 Ocak 1990'da TBMM Dilekçe Komisyonu'na verildi. Anavatan Partisi'nde tartışmalara yol açsa da talep gündeme alındı. Ayasofya'yı ziyaret eden aynı parti ve Yıldırım Akbulut Hükümeti'nin Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, Ayasofya'da Yunus Emre Oratoryosunun düzenleneceği akşamın öncesinde, 1980'de ibadete açılan mescidi (Hünkâr Mahfili)

⁷⁷⁶Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.85.

⁷⁷⁷Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.77-79.

⁷⁷⁸Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.87.

⁷⁷⁹Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne 05.8.1980 tarih ve 6158 sayılı yazısı.

⁷⁸⁰İstanbul Kültür Müdürlüğü'nün, İstanbul Röleve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü'ne 26.8.1980 tarihli yazısı.

⁷⁸¹Eski Eserler ve Müzeler Genel Müd.'nün, İstanbul Valiliği'ne 14.10.1980 tarih ve 8000 sayılı yazısı. ; Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.96; K.GÜLEÇYÜZ, "DYP ve Ayasofya Olayı", s.337.

⁷⁸²Yakın Tarih Ansiklopedisi, VII, s.82.

gezmek istemiş ancak kendisine mekânın onarım sebebiyle kapalı olduğu belirtilince buranın boşaltılmasını emretmiştir. Bunun üzerine mescid yeniden onarılmış 10 Şubat 1991’de aynı bakanın emriyle tekrar açılmıştır. Mescid için Ayasofya’ya Eminönü Müftülüğü’nden bir imam ve müezzin görevlendirilmiştir. Bakanın Mart ayı içerisinde gerçekleşen diğer gezisinde de masrafları Diyanetçe karşılanan tesisat yapılarak dört minaresinden ezan okutulmaya başlanmıştır. Müftülük, buraya ısınma için kat kaloriferi çekmek istemiş ancak böyle bir ısıtmanın binanın ısı dengelerini bozacağı gerekçesiyle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğüne yapımına müsaade edilmemiştir.⁷⁸³ 27.3.1994 günü Ayasofya girişi önünde bir bomba patlatılmış üç turist yaralanmıştır. Bu olayın sonrasında Ayasofya’nın cami olarak ibadete açılması basın tarafından gündeme getirilerek bu görüşe dair lehte ve aleyhte pek çok gazetede haber yer almıştır.⁷⁸⁴ Günümüzde Ayasofya’nın müstemilatı içerisinde yer alan ibadete açık olan bu bölüm, Fatih Müftülüğüne bağlı olarak bir İmam-Hatip ve bir Müezzin-Kayyım kadrosu ile hizmet vermektedir.

6-Ayasofya İçin Soru Önergesi ve Kanun Teklifleri

Ayasofya’nın tekrar ibadete açılması için birçok teşebbüs olmuştur. 12.5.1975 tarihinde Diyarbakır Milletvekili Hasan Değer, Başbakan tarafından cevaplandırılmak üzere TBMM Başkanlığı’na 7 maddelik bir soru önergesi vermiştir. Değer, bilinen hususları tekrarladıktan sonra “480 sene cami olarak kullanılan Ayasofya’nın yeniden ibadete açılmasının düşünülüp düşünülmediğini” sormuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü bunun üzerine 31.7.1975 tarih ve 2149 sayılı bir yazı ile İstanbul Vakıflar başmüdürlüğü’ne Hasan Değer’in sorduğu sorulara cevap istemiştir. İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Rıfat Tandoğan İmzasıyla 1.9.1975 tarih ve 7877 sayılı yazısıyla şöyle cevap vermiştir

- 1) Ayasofya müze olarak hiçbir ihtiyaca cevap vermemektedir.
- 2) Cami olmasında yarar vardır.
- 3) Beş vakit ezan okunmakla millet iradesi dile gelecektir.
- 4) Ayasofya halen vakıfların malıdır ve tapu senedi ilişiktir.⁷⁸⁵

Ayasofya için ilk kanun tasarısı 1979’da TBMM’de hazırlanmıştır. TBMM Vakıflardan bilgi istemiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü bu teşebbüse dönemin Hukuk

⁷⁸³H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.180-181.

⁷⁸⁴H.F.DİKER, *Belgeler Işığında...*, s.193.

⁷⁸⁵M.TOPTAŞ, “Ayasofya’yı Anlamak İçin”, s.30.

Müşaviri Mehmed Çalışkan'ın hazırladığı 4,5 sayfalık hukuki gerekçe ile uygun görüş bildirmiştir.⁷⁸⁶ Bu çalışmanın sonunda bir düzenleme çıkmamış ama bu çalışma bir yıl sonraki Hünkâr Mahfili'nin açılmasına zemin hazırlamıştır.

DYP Isparta Milletvekili Ertekin Durutürk, 13.12.1988 tarihinde TBMM'de Ayasofya Camii'nin ibadete açılması ve Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesi'nde sürekli Kur'an okunması hakkında kanun teklifi vermiştir.⁷⁸⁷ Bu dönemde teklif görüşülmemiştir. Ancak Hükümetin isteği ile konuyu değerlendiren ilgili kamu kurumu temsilcilerinden oluşan bürokratlar, "Ayasofya'nın idari tasarrufla yeniden ibadete açılabileceğini" kararlaştırmışlar ve bir tutanakla hükümete bildirmişlerdir.⁷⁸⁸ E.Durutürk, 1991 seçimlerinden sonra 19. Dönemde 11.12.1991 tarihinde teklifini yenilemiştir. E.Durutürk, TBMM'de yaptığı konuşmada Ayasofya ile ilgili kanun teklifinin üç sayfalık gerekçelerini de ortaya koymuştur.⁷⁸⁹

Yine 19. Dönemde, Refah Partisi (RP) Kocaeli Milletvekili ve Grup Başkanvekili Şevket Kazan ve 21 arkadaşı da, Ayasofya için benzer teklifi vermişlerdir. Bu iki kanun teklifinin gündeme alınması mecliste görüşülürken hükümetin Ayasofya ile ilgili görüşü mecliste Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Hatay Milletvekili Nihat Matkap tarafından 13.04.1994 tarihli 1. oturumda şu şekilde okunmuştur. İktidar Partisi olan SHP tarafından Ayasofya'nın ibadete açılması isteklerine şu gerekçelerle karşı çıkmıştır: "...Camilerin bol olduğu İstanbul'da, çok sayıda turist yurdumuzu ziyaret etmesine ve Hıristiyan âleminin geniş ilgisinin çekilmesine neden olan Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi, İstanbul şehrine ibadet yönünden hiçbir katkı sağlamayacağı gibi, korunmaya değer özelliklerin de kaybolmasına neden olacaktır."⁷⁹⁰ Ayasofya konusunda TBMM'de yapılan 13.04.1994 tarihli oylamaya 238 kişi katılmış, oylama sonucunda kabul 150, ret 87, geçersiz 1 oy olmuştur. Böylece önerge kabul edilmiş ve kanun teklifi doğrudan doğruya gündeme alınmıştır. Fakat Ayasofya'nın ibadete açılması ile ilgili bu iki tekliften de Ayasofya'da hukuki düzenlemeye ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle bir sonuç alınamamıştır.

⁷⁸⁶N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.503.

⁷⁸⁷TBMM, 19.Dönem, 57. Cilt, 89. Birleşim, Sayfa 459; Kazım GÜLEÇYÜZ, "DYP ve Ayasofya Olayı", **Süleyman Demirel İslam Demokrasi, Laiklik**, Yeni Asya Gazetesi Neşriyatı, İstanbul, 1991, s.335.

⁷⁸⁸N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.504.

⁷⁸⁹N.ÖZTÜRK, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, s.504-505; K. GÜLEÇYÜZ, "DYP ve Ayasofya Olayı", s.335.

⁷⁹⁰TBMM, 19. Dönem, 13.04.1994 tarihli 1. Oturum, 89. Birleşim, C.57, s.465.

IV. BÖLÜM

AYASOFYA ADI İLE KURULAN DİĞER MABEDLER

A) TÜRKİYE DIŞINDA BULUNAN AYASOFYALAR

Bizans döneminde Ayasofya'nın muhteşemliğinden etkilenecek Ayasofya ismi Anadolu'da ve balkanlarda o kadar yaygınlaşmış, yapılan birçok mabede "Ayasofya" ismi verilmiştir. Bunların önemli bir kısmı da Anadolu'da yer almaktadır. Kiliseleri bir azizin adıyla anmak VI. yüzyılda öylesine yaygın bir hal almıştı ki, Ayasofya da, giderek sadece mimarisiyle değil, ismiyle de imparatorluk coğrafyasında özel bir rol oynamaya başlamıştır. Öyle ki, Bizans kültür bölgesinde ne zaman bir kiliseye Ayasofya adı verilse, bu daima, başkentteki Ayasofya'ya duyulan hayranlıktan kaynaklanmıştır.⁷⁹¹ Bu Ayasofyalar Osmanlı döneminde yapılan fetihler sonucunda "fetih hakkı" olarak cami yapılmışlardır. Ayasofya ismi ile anılan Türkiye dışındaki mabetler şunlardır:

1- Benefşe Ayasofya'sı

Mora'nın güney ucundaki üç yarımadadan en doğudakinin doğu kıyısında olan Monemvasia⁷⁹² şehri ve kalesi 1248'de Bizans'tan Latinlerin eline geçmiş, 1460'tan 1464'e kadar Papa'nın 1464'ten 1540'a kadar Venediklerin elinde bulunmuştur. Kanuni döneminde fethedilen kale 1687'de tekrar Venedikliler tarafından işgal edilmiş 1715'te tekrar Türk idaresine geçmiştir.⁷⁹³ Türk idaresine geçince önce "Menefşe" sonraları "Benefşe" adı ile anılmıştır.⁷⁹⁴

Kanuni zamanında fethedilen Mora yakınlarındaki Monembasia şehrinde Benefşe kalesinde bulunan Bizans İmparatoru II. Andronikos tarafından yapılan Agia Sofia Kilisesi,⁷⁹⁵ Fethiye Camii ismini almıştır. Kanuni Sultan Süleyman Vakfı olarak camiye çevrilmiştir.

Evliyâ Çelebi, Benefşe'yi ilk kez 30 Nisan 1645'de İstanbul'dan denize açılan donanma ile birlikte Girit'e giderken görmüştür.⁷⁹⁶ Evliya Çelebi'ye göre: "Tarihçilerin yazdığına göre bu Benefşe Kalesi'nin ilk banisi Yunanlı Filikos'tur. Sonra İspanya ve

⁷⁹¹F.ASLAN, *Ayasofya Efsaneleri*, s.14-15.

⁷⁹²B.AKYAY, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Benefşe", *Türk Dünyası İncelemeleri*, S.XI/2, Kış 2011, s.131.

⁷⁹³S.EYİCE, "Benefşe Ayasofya'sı", *TDVİA*, IV, s.217.

⁷⁹⁴B.AKYAY, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Benefşe", s.138.

⁷⁹⁵B.AKYAY, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Benefşe", s.144-145.

⁷⁹⁶B.AKYAY, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Benefşe", s.140.

Venedik eline geçmiştir. Venedik elinde iken Fatih ve Sultan Bayezid Veli bu kale üzerine deniz ve karadan sefer ettiler. Burayı Kanuni'nin vezirlerinden Kapudan ve Vezir Kasım Paşa fethetti. Bu kaleye halk dilinde Menekşe Kalesi derler. Müslümanlar ise Benekşe demişlerdir. “Evvelâ bu kal'a-i Benefşe'ye elsine-i nâsda Menekşe derler, ammâ lisân-ı kavm-i İslâm'da Benefşe'dir.” XVII. yy'da Mora ziyareti sırasında kaleye gelen Evliya Çelebi, “kale içinde iki tane cami olup birine Fethiye derler. Diğeri de Derviş Mehmed Ağa Camii'dir. Bunlar kiremitli camilerdir. Cami yalçın bir kaya üzerinde her tarafı görmektedir. Bütün cemaat namazdan sonra orada oturup dinlenirler.”⁷⁹⁷ Bu cami Monembasia Ayasofya'sı olarak tanınır. Bu Bizans sanatında “sekiz destekli” büyükçe bir kilisedir. Cami olarak kullanıldığında güney tarafındaki yan duvarın ortasına büyükçe bir mihrap nişi yapılarak bina kible tarafına çevrilmiştir. Mora'da çıkan Yunan Ayaklanması (1821-1827) sonucunda Mora kaybedilince bu cami tekrar kiliseye çevrilmiştir.⁷⁹⁸

2- Sofya Ayasofya'sı

Bulgaristan'ın Sofya şehrindedir. Kiliseden çevrilen camidir. Şehrin en büyük mabedi olan kilisenin Bulgarca adı Sveti Sophia olduğu için camiye çevrildikten sonra da Ayasofya adı ile anılmıştır. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre burası eskiden kilise iken Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Siyavuş Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Yine onun ifadesine göre üzeri kurşun örtülü, tek minareli, yüksek mevkide inşa edilmiş bir camidir. Buranın camiye çevrildikten sonraki ismi Siyavuşpaşa Camii'dir.⁷⁹⁹

Sofya Türk abidleri ile dolu idi. Bazı batılı seyyahlar Sofya'da 150'den fazla cami olduğunu yazarlar. Rus ordusu komutanı Prens Aleksandr, Sofya'yı görünce camilerin çokluğu karşısında şaşırılmış ve kendi tabirince “ Bu minare ormanını” yakıp yıkmak için teşebbüse geçmiştir.⁸⁰⁰ 1924 -1930 yıllarında Hristiyan halk tarafından onarılarak kiliseye çevrilmiştir.⁸⁰¹

⁷⁹⁷Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.204-205.

⁷⁹⁸S.EYİCE, “Benefşe Ayasofya'sı”, TDVİA, IV, s.218.

⁷⁹⁹Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III, s.308.

⁸⁰⁰Osman KESKİOĞLU, “Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri”, Vakıflar Dergisi, S.8, Ankara, 2006, s.315.

⁸⁰¹Ali KILCI, “Sofya'da Osmanlı Vakıf Eserleri”, Vakıf ve Kültür Dergisi, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Yıl, 1, S.3, Ankara, 1998, s.54.

3- Lefkoşa Ayasofya'sı

Kıbrıs'ın Lefkoşa kentindedir. Lefkoşa'nın en eski yapılarından gotik bir katedral olan Ayasofya, aynı zamanda kentin geçirdiği dinsel ve siyasal değişimi yansıtır. XIV. yüzyılda Lüzinyanlar tarafından "St. Sophia Katedrali" adıyla gotik nizamda yapılan,⁸⁰² Osmanlı Dönemi'nde ise camiye çevrilen anıtsal bir yapıdır. Lüzinyanların baş katedrali olması itibarıyla Lüzinyan krallarının Kıbrıs Krallık tacını giydikleri ve içinde Lüzinyan soylularıyla bazı krallarının gömülü olduğu bir Latin Katedrali olarak ünlenmiştir. Ancak ilkin 1373 yılındaki Ceneviz akınlarından, 1491 ile 1547 yıllarındaki iki büyük yer sarsıntısından hayli zarar görmüştür.⁸⁰³ Osmanlıların Lefkoşa'yı fethettikleri 1570 tarihinde kullanılmayacak derece de harap durumda olduğundan, cami olarak kullanılmak üzere tamir edilirken içine mihrap, minber ve kürsü eklenmiştir. Lala Mustafa Paşa Lefkoşa'nın fethinden sonra ki ilk Cuma namazını, 1570 tarihinde,⁸⁰⁴ bu camide kılmıştır.

Osmanlı Dönemi boyunca Ayasofya Camisi adıyla bilinmiştir. Ancak Kıbrıs II. Sultan Selim'in padişahlığı döneminde fethedildiğinden, Kıbrıs Müftüsü'nün 13.8.1955 tarihli emriyle, caminin adı "Selimiye Camisi" olarak değiştirilmiştir. Caminin kuzey ile güney köşelerinde yapıya bitişik olarak yükselen kesme taştan yapılmış 170 basamaklı iki minare bulunmaktadır.⁸⁰⁵ Kubbesi bulunmamaktadır.⁸⁰⁶

Selimiye Camisi, Osmanlı dönemi boyunca sadece Lefkoşa'nın değil tüm adanın en büyük camisi olarak hizmet vermiştir. Osmanlı valileri üst düzey yöneticileri ve kent ileri gelenleri cuma namazlarını hep bu camide kılmışlardır. Caminin planı uzunlamasına üç sahnı bazilikal tiptedir. Orta sahnın, yan sahnılardan biraz daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Sahnıları altışardan iki sıra sütun dizisi birbirinden ayrılmaktadır. Ana mekânın doğu ucundaki apsid'in içerisinde, üst yapıyı taşıyan granit ile mermerden dört sütun yer almaktadır.⁸⁰⁷

4- Magosa Ayasofya Camii

1298'de Saint Nicola Katedrali olarak gotik üslûbunda inşasına başlanan yapı 1312'de tamamlanmıştır. Lefkoşa'daki Selimiye Camii'nden (Saint Sophia Katedrali)

⁸⁰²[http://tr.wikipedia.org/wiki/Selimiye_Camii_\(Lefkoşa\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Selimiye_Camii_(Lefkoşa))E.T.10.04.2014; <http://vakiflar.gov.ct.tr/YanMenu/AyasofyaSelimiyeCamii.aspx/E.T.10.05.2014>.

⁸⁰³<http://vakiflar.gov.ct.tr/YanMenu/AyasofyaSelimiyeCamii.aspx/E.T.10.05.2014>.

⁸⁰⁴M. YAZICI, *Trabzon Ayasofya...*, s.18.

⁸⁰⁵<http://vakiflar.gov.ct.tr/YanMenu/AyasofyaSelimiyeCamii.aspx/E.T.10.05.2014>.

⁸⁰⁶M. YAZICI, *Trabzon Ayasofya...*, s.18.

⁸⁰⁷<http://vakiflar.gov.ct.tr/YanMenu/AyasofyaSelimiyeCamii.aspx/E.T.10.05.2014>.

daha sağlam durumdadır. Gotik üslûbunun nitelikli bir örneği olan bu katedral Fransa'daki Rheims Katedrali'ne benzer. Lüzinyan krallarının Kudüs tacını giydikleri katedralde bu krallardan II. James ve III. James'in mezarları bulunmaktadır.⁸⁰⁸ 1571 de⁸⁰⁹ Magosa'nın fethi ile Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'nın emriyle mihrap, minber ve minare eklenmek suretiyle cami yapılmıştır. Daha önce St Nicholas Kilisesi adı verilen kilise camiye dönüştürüldükten sonra Kıbrıs'ın fatihine izafeten⁸¹⁰ adı Lala Paşa Camii olmuştur.⁸¹¹ Kubbesi bulunmamaktadır. Camiye çevrildiği tarihten itibaren "Küçük Ayasofya" (Ayasofya-i Sağır), "Mağusa Ayasofya'sı" ve "Büyük Cami" adıyla bilinmekteydi. Ancak Kıbrıs Müftüsü Mehmet Dana Efendi'nin 14 Ağustos 1954 tarihinde aldığı bir kararla adı Lala Mustafa Paşa Camisi olarak değiştirilmiştir.⁸¹² Planlı, üç sahnalı bazilikal tiptedir. Güneydeki sahnında Osmanlı ilavesi olan iki mihrap ile bir minber bulunmaktadır.⁸¹³ Caminin önünde, Kıbrıs'ta varlığını en uzun süre sürdürebilen büyük bir cümbez ağacı veya tropikal incir vardır. Yılda 7 kez meyve verdiği söyleniyor. 700 yıllık bir ağaçtır. Kıbrıs adasındaki en yaşlı canlıdır.⁸¹⁴

5- Ohri Ayasofya'sı

Makedonya'nın Ohri şehrinde yer alır. Ohri, Üsküp'ün 175 km. güneybatısında Ohri Gölü'nün kuzeydoğu kıyısında Ustruga kasabasında kurulmuştur.⁸¹⁵ Burada Ayasofya Kilisesi olarak 1056 yılında Bizanslılar tarafından yapılan Osmanlılar döneminde camiye çevrilen mabed yer alır.⁸¹⁶ İ. Hakkı Danişment, Ohri'nin 787(1385) Çandarlı Halil Paşa tarafından alındığını kabul eder.⁸¹⁷ Şehrin en büyük kilisesi olan Ayasofya'nın kimin tarafından camiye çevrildiği de tespit edilememiştir.⁸¹⁸

Ohri, Türk idaresine geçtikten sonra fethedilen yerlerin hepsinde tatbik olunan gelenek gereğince şehrin en büyük kilisesi cami haline getirilmiştir. Böylece çok eski bir bazilikanın yerinde kurulduğu anlaşılan Ayasofya, Ohri'de şehrin ilk büyük camii olmuştur. Bu binanın ne vakit yapıldığı bilinmiyor. IX - XI. yüzyıllarda yaptırılmış olabileceği bir tahmin olarak ileri sürülmüştür. Tertibinde orijinal taraflara sahip

⁸⁰⁸E.KARAKAYA, "Kıbrıs" **TDVİA**, 25, s.388.

⁸⁰⁹http://tr.wikipedia.org/wiki/Camiye_çevrilen_kiliseler_listesi/E.T.05.05.2014.

⁸¹⁰E.KARAKAYA, "Kıbrıs" **TDVİA**, 25, s.388.

⁸¹¹M. YAZICI, **Trabzon Ayasofya...**, s.18.

⁸¹²E.KARAKAYA, "Kıbrıs" **TDVİA**, 25, s.388.

⁸¹³http://northeyprustur.ru/tr/_152.html/E.T.05.05.2014.

⁸¹⁴<http://kibris.com.tr/kuzey-kibris/magosa/st-nicholas-katedrali-lala-mustafa-pasacamisi/E.T.05.05.2014>.

⁸¹⁵BOA, A.MKT.MHM: 278-55 (28.N.1330); M.ARUÇI, "Ohri", **TDVİA**, 33, s.330.

⁸¹⁶Muhammed ARUÇI, "Ohri", **TDVİA**, 33, s.331.

⁸¹⁷İ.H.DANIŞMEND, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I, İstanbul, 1947, s.68.

⁸¹⁸S.EYİCE, "Ohri Ayasofya'sı", **TDVİA**, IV, s.222.

bulunan bu büyük üç nefli bazilika'ya 1313-1314 yıllarında batı tarafına mimarlık tarihi bakımından çok önemli bir kısım eklenmiştir.⁸¹⁹

XVII. yy.'da Ohri'den geçen Evliya Çelebi şöyle anlatır: “Paşa Sarayı dibinde ve göl kenarında Ayasofya Camii gayet ulu bir camidir. Selanik, İstanbul'daki Küçük Ayasofya ve Trabzon'daki Ayasofyalara benzer. Bu Ayasofya Camii Hz. Süleyman'ın oğlu Melik Racim zamanında Yanvan'ın kardeşi Ohri adlı kral tarafından yaptırılmıştır. Cami küçük ve onyeddi kubbelidir. Ama bütün kubbeleri kırmızı kiremit, horasan harcı ve kireç ile örtülüdür. Nurlu bir camidir. Buradaki eski eserleri ve sütunları anlatsak diller aciz kalıp, kalemler kırılır. Asla cemaati yoktur. Cami viran olmaya yüz tutmuştur. Hafta da bir gün cuma için açılan, bekçileri beş on adet kişi tarafından namaz kılınıp sonra kapıları kapanan bir yerdir. Burası Hristiyanlarca kutsal sayıldığından, bazen kefereler cami hademelerine gizlice para vererek içeride Hristiyan ayini yapıp çıkarlar.”⁸²⁰

Ayasofya Camii, Ohri Yugoslav idaresine geçtikten sonra (1912) tekrar kilise yapılmış, arkasından büyük çapta restorasyona tabi tutulmuştur. İç duvardaki Türk devri badanaları kazınarak altından fresko resimler meydana çıkarılmış, çatlayıp yana devrilmek üzere olan duvarlar çelik kablolarla çekilerek doğrultulmuştur. Bu işler yapılırken Türk devrine ait tüm izlerde silinmiştir. Ayasofya Camii'nin içindeki minber de 2001 yılında yıktırılıp yerine kilise altarı yapılmıştır.⁸²¹

6- Selanik Ayasofya'sı

Yunanistan'ın Selanik şehrinde. Selanik şehrinde kiliseden çevrilme camiler içinde, Türk döneminde eklenen bölümleriyle bir sanat değeri taşıyan binalardan başlıcası Ayasofya Camii idi.

1380 yılından itibaren birkaç defa el değiştirdikten sonra 1430'da Sutan II. Mehmed tarafından kesin olarak fethedilen Selanik'te fethin hemen arkasından camiye çevrilen ilk kilise Akheiropoietos Kilisesi'dir. Burası Türk devrinde eski Cuma Camii olarak adlandırılır. Ayasofya ise fetihden çok sonra camiye çevrilmiştir. Şehrin alınışından bir yüzyıl sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve ünlü sadrazamı olan önce Makbul sonra Maktul olan İbrahim Paşa tarafından 993 (1585) camiye çevrilmiştir. Mirat-ı İstanbul'da Selanik Salnamesi'nde ve Kadı Yusuf Ruznamesi'nde

⁸¹⁹S.EYİCE, “Ohri'nin Türk Devrine ait Eserleri”, **Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Dergisi**, S.6, 1965.(<http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/dergiindex.aspx?Id=1> adresinden alınmıştır/E.T.16.05.2014).

⁸²⁰Evliya Çelebi Seyahanesi, VIII, s.461.

⁸²¹S.EYİCE, “ Ohri Ayasofya'sı”, **TDVİA**, IV s.220.

camiiye çevirenin İbrahim Paşa olduğu açıkça gösterilmiştir. VI. Yüzyılda bina edilmiş olan Ayasofya (Ayia Sofia) Kilisesi, şehir Osmanlı idaresine geçtikten bir asır sonra, Sadrazam Makbul İbrahim Paşa tarafından camiiye çevrilmesinden hemen sonra minber, mihrap, minare son cemaat yeri gibi ekler yapılmıştır. Plan bakımından İstanbul'daki Ayasofya ile hiçbir benzerliği yoktur. XVI. yy'da yaşayan Aşık Mehmed b. Ömer, Menazir'ul avalim adlı eserinde, Ayasofya'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Maktul İbrahim Paşa tarafından Hristiyanlardan alınarak camiiye çevrildiğini, yanına da minare ve avlusuna bir şadırvan yapıldığını bildirir.⁸²²

Binanın 1912 Balkan Savaşı'na kadar cami olarak kaldığı bildirilir. Bundan anlaşıldığına göre, Yunan Ordusu 1912'de Selanik'e girdiğinde Ayasofya tekrar kiliseye çevrilmiş⁸²³ ve duvarlar kazınarak mozaikler ortaya çıkarılmıştır.⁸²⁴ Böylece Türk devri izleri silinmiştir.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde şöyle anlatıyor: “İstanbul'daki Ayasofya'ya benzer. Trabzon Ayasofya cami bu kadardır. ama ondan daha küçük olan bu Selanik Ayasofya'sından, gerek mihrap, minber, kürsü ve gerekse minare gibi Türk unsurları ilave edilmiş” olan sanat eserlerinden tatlı bir övgü ile söz eder. Yine Evliya Çelebi: “Şehrin içindeki Ayasofya'yı Ayasof adında bir melike kadın yaptırmıştır. Bu caminin kible kapısından mihraba doğru uzunluğu yüzyetmişbeş ayak, genişliği ise yüzyirmibeş ayaktır. İbret vericidir ki, caminin içinin sol tarafında yekpare yeşil somakiden ve yine kendinden altı ayak merdiven ile çıkılır, zümrüd gibi parlak yeşil kürsi varki cihanda yoktur. Bu caminin dış kapı sofalarında dokuz adet parlak sürun vardır. Mihrabı, minberi ve mahfeli sade ve güzeldir. Minaresi sade ve yüksektir. Caminin avlusu yüksek meyve ağaçları ile süslenmiştir. Kandilleri hesapsızdır. Kubbesinin kurşunu sarıya çaldığından Selanik Yahudileri bunları altın zannetmişler ve bunları değiştirmek ve tamir etmek o sırada altınları almak için için kırkbin kuruş vermişlerdir. Fakat müslümanlar buna razı olmamıştır.” Ayrıca 17. yüzyılda caminin iç sanat güzelliğini, kandillerini anlatır. Bunlardan başka caminin giriş kapısında yazılı olduğunu yazdığı dört satırlık Arapça bir kitabe vermektedir. Camiinin kible kapısı üzerinde bulunan dört satırlık kitabesi şöyledir;

Ve hâzâ câmi-i dâr-ı acîb

Min el-küffaâr me'hûz-ı garîb

⁸²²S.EYİCE, “Selanik Ayasofya'sı”, **TDVİA**, IV, s.221.

⁸²³Nuri YAVUZ, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı”, **Akademik Bakış**, 1, S.2, Yaz 2008, s.149.

⁸²⁴S.EYİCE, “Selanik Ayasofya'sı”, **TDVİA**, IV, s.221.

Felemmâ câe nasrun min Allah

Ve li't-târîh kul feth-i karîb sene...⁸²⁵

1890 yılında Selanik'in büyük bir kısmını harap eden bir yangında büyük ölçüde zarar gören ve uzun yıllar kapalı kalan Ayasofya Camisi Sultan Reşat'ın 1911'deki Balkan seyahati sırasında Cuma Selamlığı'nı burada yaparak yeniden ibadete açmıştır.⁸²⁶

Evliya Çelebi'nin bahsettiği “yeşil somakiden zümrüt gibi mücella kürsü” ise yeckpare yeşil Tesalya somakisinden yontulmuş ve işlenmiş bir Bizans vaaz kürsüsü olup camide de kürsü olarak kullanılmıştır. Bu çok değerli ve değişik eser 1905 yılında, cami tamir edilirken İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. 1945 senesinde onarılırken gerek bu son cemaat yeri, gerekse bu cepheye Osmanlı-Türk mimarisinin karakterini veren kapı ve pencerelerden başka, bütün Türk izleri silinmiş, değiştirilmiştir.⁸²⁷

B) TÜRKİYE'DE BULUNAN AYASOFYALAR

1- Küçük Ayasofya'sı

İstanbul'da eski Fatih İlçesi'nde bulunmaktadır. Küçük Ayasofya, 530 yılında büyük Ayasofya'nın da kurucusu olan Bizans İmparatoru I.İustianus tarafından Sergios ve Bakhos Kilisesi adıyla inşa ettirilmiştir.⁸²⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde: “Konstantin'in annesi Eline tarafından yaptırılmıştır. Kible kapısından mihraba kadar uzunluğu elli adım ve genişliği kırk üç adımdır. Çeşitli direkler üzerine kurulmuş, kurşun örtülü bir mabeddir. Bir kapısı ve bir minaresi vardır. Avlusunun etrafında odalar bulunur.”⁸²⁹ İstanbul'da ki Büyük Ayasofya ile bazı benzerlikleri bulunduğu ve ondan küçük olduğu için de Türk devrinde küçük Ayasofya denmiştir.⁸³⁰

Yapı Bizans kilise mimarisinde merkezi planlı, çevre dehlizli,⁸³¹ galerili⁸³² olarak adlandırılan plan tipinin İstanbul'daki erken örneklerinden biridir. Yapı oktogonal planlı olup üzerindeki kubbe, tam olarak dörtgen oluşturmayan duvarlara

⁸²⁵Evliya Çelebi Seyahatnamesi, VIII, S.83-84.

⁸²⁶S.EYİCE, “Selanik Ayasofya'sı”, TDVİA, IV, s.221.

⁸²⁷S.EYİCE, “Selanik Ayasofya'sı”, TDVİA, IV, s.222.

⁸²⁸S.EYİCE, “Küçük Ayasofya”, TDVİA, 26, s.520; Vakıflar Genel Müdürlüğü 2003-2010 Restorasyonlarımız, Vakıflar Genel Müdürlüğü, I, Ankara, 2011, s.384.

⁸²⁹Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, s.98.

⁸³⁰S.EYİCE, “Küçük Ayasofya”, TDVİA, 26, s.520.

⁸³¹Dehliz: Üstü kapalı, dar ve uzun geçit, geleneksel yapım teknikleri ile oluşturulmuş koridor (M.SÖZEN, U.TANYELİ, Sanat Sözlüğü, s.83).

⁸³²S.EYİCE, “Küçük Ayasofya”, TDVİA, 26, s.520.

oturtulmuştur. Yapının üç yanındaki galeriler sekiz köşeli bu kubbeli mekânı çevrelemektedir. Yapı erken Hristiyan döneminin merkezi planlı, çevre dehlizli, galerili yapılarının en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁸³³ Kilise'nin daha önceki bir dönemde yapılan Petrus ve Paulus'a adanan bazilikaya bir ön avlu ile bağlı olduğu ve ortak bir atriuma sahip oldukları kaynaklarda aktarılmaktadır.⁸³⁴ Yine Bizans İmparatoru I.Jüstinyen ve karısı Theodora tarafından yaptırılan Sergios'a adanmıştır.⁸³⁵

Ayasofya'dan fazla uzakta olmayan bir yerde, yeni bir kilise inşaatı sürdürülmekteydi. Bu kilise St. Sergios ve Bacchus'tu. Planı Ayasofya'ya çok benzemektedir. Fakat ona göre çok küçüktü. Bu kilisenin inşaatına Justinianus'un saltanatının ilk günlerinde başlanmıştır. Bu kilise, Justinianus'un özel malikânesinin yanı başındaydı ve imparatorun özel ilgi görmekteydi. Tüm bunlar bugün "Küçük Ayasofya" adıyla bilinen kilisenin Büyük Ayasofya için örnek bir model olarak yapıldığı fikrini pekiştirmektedir. Bütün denemeler önce burada küçük ölçülerde yapılıyor sonra Ayasofya'da uygulanıyordu. Charles Diehl, "St. Sergios ve Bacchus Kilisesi planını ikiye bölün. Bu şekilde oluşan iki yarım kubbe üstüne daha yüksek ve bunlara dayanan bir kubbe ekleyin, Ayasofya çıkar denmektedir."⁸³⁶

1497'de II. Bayezid zamanında (1481-1512) Topkapı Sarayı, Darüssaade Ağası Hüseyin Ağa tarafından kiliseden camiye çevrilmiştir. Vakfiyesinde; kurbunda bir hamam, etrafında 16 dükkân, At meydanında büyük bahçe, 3 fırın, bir ev, iki han bulunur.⁸³⁷ Bunun yanında yapının önüne bir zaviye eklenerek yapı genişletilmiştir.⁸³⁸ Duvar örgüsü taş ve tuğladan olan, kare plan üzerine kubbeli olarak binadır. Camiye çevrildikten sonra büyük çapta klasik Türk sanatı ile değiştirilmiştir. Bundan dolayı camii Bizans ve Türk sanatlarının grift olduğu bir eser halinde günümüze kadar gelmiştir. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki belgelerden 1648 ve 1766 depremlerinde zarara uğradığı anlaşılmaktadır.⁸³⁹ Yapı 1153 (1740) yılında Sadrazam Hacı Ahmed Paşa tarafından büyük ölçüde yeniden yaptırılmıştır. Yapı tekrar 1758 yılındaki yangından sonra elden geçirilmiştir. XIX. yüzyılın sonunda 1860'larda⁸⁴⁰ inşa edilmiştir. Avrupa

⁸³³S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", **DBİA**, V, Kültür Bakanlığı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.146-148.

⁸³⁴S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", **DBİA**, V, s.177.

⁸³⁵S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", **TDVİA**, 26, s.520.

⁸³⁶F.ASLAN, Ayasofya Efsaneleri, s.13.

⁸³⁷**BOA**, TS.MA.d:7088; S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", s.146-148; **Vakıflar Genel Müdürlüğü 2003-3010 Restorasyonlarımız**, Vakıf, s.384.

⁸³⁸Esra Güzel ERDOĞAN, "Küçük Ayasofya Camii" (Sergios ve Bakhos Kilisesi) Cankurtaranda Tarihî Simgesi, **İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi**, İstanbul, 2012, s.3.

⁸³⁹S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", **TDVİA**, 26, s.522.

⁸⁴⁰S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", **TDVİA**, 26, s.520.

tren yolu yapıya çok zarar vermiş olduğu düşünülmektedir. XX. yüzyılda Balkan Savaşları'ndan kaçarak buraya sığınan mültecilerin yerleştirilmesi ciddi hasarlara yol açmıştır. Yapı 1956 yılında tekrar onarım görmüştür.⁸⁴¹ Büyük Ayasofya'nın müzeye çevrildiği günlerde Küçük Ayasofya'da müzeye çevrilmesi için ekleri yıkılmaya başlanmıştır. Bir gecede minaresi yıkılmış,⁸⁴² sonradan Büyük Ayasofya'nda benzer şekilde minarelerinin yıkılacağı duyulmuş; İ.Hakkı Konyalı'nın hazırlattığı bir raporla bu düşünce engellenmiştir. Uzun süre yıkık vaziyette kalan minarenin yerine 1955'te günümüzdeki minare yaptırılmıştır. 1999 Marmara depreminde de tehlikeli çatlakların belirtileri görülmektedir.⁸⁴³

Yapının Bizans dönemindeki avlusunun yerinde bugün Osmanlı döneminde eklenmiş klasik bir beş bölmeli ve her bir bölmesinin üstü kubbe ile kapatılmış bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının orijinal planında bu cephede bulunan ana giriş kapısı korunmuş ve bu kapıyı vurgulayacak şekilde Osmanlı dönemi son cemaat yerinin ortada yer alan kemeri diğer iki yandaki kemerlerden yüksek bir şekilde inşa edilmiştir.⁸⁴⁴ Burası sadece bir cami değil aynı zamanda hamamı, sıbyan mektebi, zaviyesi olan bir külliye özelliği taşır.⁸⁴⁵

İstanbul'da Ayasofya adı ile anılan ikinci bir eserin olduğu genelde bilinmez. Buranın cami olarak 2003 yılında onarımı tamamlanmıştır. İbadete açık olup, Diyanet'ten kadrolu olarak cami görevlisi mevcuttur.⁸⁴⁶

2- Vize Ayasofya'sı

Kırklareli'nin Vize İlçesi'ndedir. Vize ilçesinde ki Mimar Sinan (Kale) mahallesinde iç ve dış surlar arasında yer alan bu bina, Küçük Ayasofya, Büyük Cami ya da Gazi Süleyman Paşa Camii olarak bilinen yapının⁸⁴⁷ orijinal hali büyük ölçüde korunmuş eski bir Doğu Roma (Bizans) kilisesidir. VI. yy'da Jüstinyen zamanında yapılan bir eserdir.⁸⁴⁸ Ayrıca şimdiki biçimini XIII-XIV yy'da almış olan Ayasofya önceki bilgiye rağmen daha geç devir bir Bizans yapısı intibasını bırakmaktadır.⁸⁴⁹

⁸⁴¹E.G.ERDOĞAN, "Küçük Ayasofya Camii", s.3.

⁸⁴²İ.AKÇAY, "Ayasofya Camii", Hakses Yayınları, s.85; M.MÜFTÜOĞLU, **Cumhuriyet Devrinde Mühim Olaylar**, s.246.

⁸⁴³S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", TDVİA, 26, s.520-521.

⁸⁴⁴E.G.ERDOĞAN, "Küçük Ayasofya Camii", s.3.

⁸⁴⁵S.EYİCE, "Küçük Ayasofya", TDVİA, 26, s.522.

⁸⁴⁶**Vakıflar Genel Müdürlüğü 2003-3010 Restorasyonlarımız**, s.384

⁸⁴⁷BOA, ŞD: 395-4 (H. 01.Z.1319)S.EYİCE, "Vize Ayasofya'sı", TDVİA, IV, s.223.

⁸⁴⁸Mehmet Akif CEYLAN, "Vize'de Yerleşmenin Gelişimi", **Marmara Coğrafya**, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, S.23, Ocak 2011, s.62.

⁸⁴⁹S.EYİCE, "Vize Ayasofya'sı", TDVİA, IV, s.223.

Bizans mimarisinde az rastlanır mimari özelliklerdeki yapı taş ve tuğla duvarlara karşılık üç apsisli kilise ahşap bir çatı ile kaplıdır. İlk kez XIX. yüzyıla ait belgelerde Küçük Ayasofya Camii olarak anılan yapının Doğu Roma dönemindeki adı ise tam olarak bilinmiyor. Kiliseye Ayasofya adını Vizeli Rumların verdiği sanılıyor.⁸⁵⁰

XIV. yüzyılın ikinci yarısında⁸⁵¹ “Gazi Süleyman Paşa Camii” adıyla ibadete açılmıştır. Yapının Fatih devrinde Rumeli Beylerbeyi olan Hadım Süleyman Paşa tarafından Boğdan Seferi sırasında camiye dönüştürüldüğü de söylenilmektedir.⁸⁵² Bazı kaynaklarda onun ölümünden sonra camiye çevrildiğini fakat onun adının verildiğini belirtmektedir. Fakat E.H.Ayverdi, yine kiliseden çevrilmiş olan Ferecik Camii’nin, Hadım Süleyman Paşa veya Gazi Süleyman Paşa evkafından olduğunu tespit ederek bu caminin de Gazi Süleyman Paşa’nın vakfı olması gerektiğine işaret eder.⁸⁵³ Bu sayede yapı günümüze kadar gelebilmiştir. Evliya Çelebi, 1661/1662’de Sofya’dan İstanbul’a dönüşte Vize’ye uğramış ve burası hakkında bazı farklı bilgiler vermiştir; “Kalesi, yer yer harap olmuş, beşgen şeklinde bir kaya üzerindedir. Kale içinde 300 kiremitli ev, bir de Fatih Camii vardır. Bunun “Ebu’l Feth Mehmed Han Camii” olduğunu, üstünün kurşun kaplı olduğunu belirtir.⁸⁵⁴

Mülkiyeti, Gazi Süleyman Paşa Vakfı’na ait olan bu eser I. Bizans Dönemi’nde (VI. yy.) piskoposluk bazilikası olarak yapılmıştır.⁸⁵⁵ Zemin planı bazilika şeklinde yapılmasına rağmen üst yapısı “Yunan Haçı” şeklindedir. Ortada yüksek kasnaklı kubbe bulunur.⁸⁵⁶ I.Bizans, II. Bizans, erken Osmanlı, geç Osmanlı ve 20. yy olmak üzere yapıya beş dönemde eklemelerle müdahale edilmiştir.⁸⁵⁷ Yapı dikdörtgen planlıdır. Üç apsişi bulunmaktadır. Kubbesi on altı köşeli tambur üzerine oturtulmuştur.

Bina çok harap ve bakımsız durumda iken 1952-1953 yıllarında Vakıflar İdaresi’nce tamiri için hazırlık yapılmış fakat işe başlanamamıştır. 1980’li yıllarda tamirine vakıflar idaresi tarafından yeniden başlanmış ise de çalışmalar bitirilmeden kalmıştır.⁸⁵⁸ 2006 yılında 578.200 TL harcanarak cami olarak onarılmıştır.⁸⁵⁹

⁸⁵⁰<http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=bitlisten-edirneye-dokuz-ayasofya-var&haberid=4308/> E.T.10.05.2014.

⁸⁵¹M.A.CEYLAN, **Vize’de Yerleşmenin Gelişimi**, s.62.

⁸⁵²http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/2007/PDF/restorasyon_serigisi.pdf, s.215/E.T.10.04.2014

⁸⁵³S.EYİCE, “Vize Ayasofya’sı”, **TDVİA**, IV, s.224.

⁸⁵⁴M. A.CEYLAN, “Vize’de Yerleşmenin Gelişimi”, s.65; **TDVİA**, IV, s.224.

⁸⁵⁵http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/2007/PDF/restorasyon_serigisi.pdf, s.215/E.T.10.04.2014.

⁸⁵⁶S.EYİCE, “Vize Ayasofya’sı”, **TDVİA**, IV, s.224.

⁸⁵⁷http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/2007/PDF/restorasyon_serigisi.pdf,s.215/E.T.10.04.2014.

⁸⁵⁸S.EYİCE, “Vize Ayasofya’sı”, **TDVİA**, IV, s.224.

⁸⁵⁹http://www.vakifmedeniyeti.gov.tr/2007/PDF/restorasyon_serigisi.pdf/E.T:10.04.2014.

3- Enez Ayasofya'sı

Edirne'nin Enez İlçesi'ndedir. Türk-Yunan sınırı yakınında Meriç Nehri'nin denize döküldüğü yerde bulunan Enez Ayasofya'sının yapım tarihi kesinlik kazanmamıştır. Bununla beraber mimari üslubu Orta Bizans Döneminde yani XII. yüzyılda yapıldığını göstermektedir.⁸⁶⁰ Günümüze kadar kısmen ayakta ulaşan Enez Ayasofya'sı (Fatih Cami), mimari özellikleri ve işçiliği ile Bizans dini yapıları arasında önemli bir yere sahiptir.⁸⁶¹ Günümüze oldukça harap bir durumda gelen bu yapı ile sanat tarihçiler ilgilenmiş ve birçok yayında, bilimsel araştırmada yer almıştır. Orta Bizans Dönemi, yapı üslubunu gösteren Ayasofya kapalı Yunan haçı planında yapılmıştır. Bizans mimarisinde köşe duvarlı haç planlı kiliseler grubuna girer.⁸⁶² Zengin taş ve tuğla işçiliği ve freskleri ile de Bizans'ın önemli eserleri arasında yer almaktadır. Osmanlı döneminde bu narteks de bazı değişiklikler yapılmış ve sol tarafındaki bir bölüm odaya dönüştürülmüştür. Ayrıca bu dönemde yapının kuzeyine bir kapı açılmış, güneyine de mihrap ile minber yerleştirilmiştir.⁸⁶³ Enez Ayasofya Kilisesi'nin dış ölçüleri 21x38 metredir. Günümüze değin ulaşabilmiş iki kapısı bulunmaktadır.⁸⁶⁴

Fatih Sultan Mehmet döneminde Enez, Donanma Komutanı Has Yunus Bey tarafından 1455'te fethedilmiştir.⁸⁶⁵ Fetih hakkı olarak Enez Kilisesi 1456'da⁸⁶⁶ camiye çevrilmiş, içine bir minber ve mihrap ilave edilerek Fatih'in vakfi⁸⁶⁷ olarak kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde yapıda gerçekleştirilen, özellikle pencerelerin yeniden konumlandırılması, apsiler, duvarlardaki yüzeylerin yenilenmesi ve kalem işleri gibi onarımlar ile ilgili kanıtlar günümüze kısmen sağlam durumda ulaşmıştır. Enez Camii ile ilgili Başbakanlık Arşivi'nde bulunan H. 1122 (1710) tarihli kayıta; "Inoz Kalesi dâhilinde vâki, merhum ve mağfur Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han'ın bina eylediği

⁸⁶⁰B.BAŞARAN, **Enez Ayasofya Camiinde Kullanılan Yapı Malzemelerinin Analizi ve Konservasyon Yöntemleri**, Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kültür Varlıkları'nı Koruma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.8; Hande ÇEŞMELİ, **Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Camii), Duvar Resimlerinin Analizleri ve Korunması**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarımı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.8.

⁸⁶¹S.BAŞARAN, B.BAŞARAN, "Enez- Fatih Camii", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, S.4, 2012, s.91.

⁸⁶²S.BAŞARAN, B.BAŞARAN, "Enez- Fatih Camii", s.92.

⁸⁶³B.BAŞARAN, **Enez Ayasofya Camii...**, s.10.

⁸⁶⁴B.BAŞARAN, **Enez Ayasofya Camii...**, s.16.

⁸⁶⁵S.EYİCE, "Enez Ayasofya'sı", **TDVİA**, IV, s.218.

⁸⁶⁶S.BAŞARAN, B.BAŞARAN, "Enez- Fatih Camii", s.91; B.BAŞARAN, **Enez Ayasofya Camii...**, s.8.

⁸⁶⁷S.EYİCE, "Enez Ayasofya'sı", **TDVİA**, IV, s.218; B.BAŞARAN, **Enez Ayasofya Camii...**, s.8.

camii-i Şerif mürur eyyam ile harabe müşerref ve eşed-i ihtiyaç ile tamire muhtaç olmakla...”⁸⁶⁸ Bu nottan anlaşıldığına göre cami 18. yy’da tamire muhtaç durumdaydı.

1965 yılındaki depremde yıkılmış ve bu tarihten sonra terk edilmiştir. Bu deprem sırasında exonarteks ve narteksin çatı örtüleri, orta ve kuzey bölümlerin duvarları ve çatı örtüleri yıkılmıştır. Osmanlı döneminde yapıda gerçekleştirilen, özellikle pencerelerin yeniden konumlandırılması, apsisler, duvarlardaki yüzeylerin yenilenmesi ve kalem işleri gibi onarımlardan dolayı Cumhuriyet dönemine kısmen sağlam durumda ulaşmıştır.⁸⁶⁹ Minaresi ise pabuç kısmına kadar yıkılmıştır.

4- Kaleiçi Ayasofya’sı

Edirne’nin Kale içinde geçen yüzyıla kadar “Ayasofya” adıyla tanınan en eski camisidir. Bizans devrinde adı bilinmeyen yapıya şehrin büyük kilisesi olduğundan Ayasofya adı yakıştırılmıştır. I.Murad Hüdavendigâr döneminde Edirne fethedilince fetih hakkı olarak 1362’de camiye dönüştürülmüş ve ilk Cuma namazı burada kılınmıştır. II. Murad döneminde caminin yanına bir medrese inşa edilmiş, buraya Fatih’in hocalarından olan Seraceddin Mehmed b. Ömeri Halebî, ilk müderris olarak atanmıştır. Bundan dolayı burası halk arasında “Halebî Camii” ismi ile tanınmıştır. H.1165 (1752) yılında Edirne’deki zelzelede harap olan Ayasofya bundan sonra vakfi olmadığından tamir edilmemiştir.⁸⁷⁰ Sonradan yıkılmaya yüz tutmuş ve nihayet 1899’da kubbesi çökmüştür. Zamanla diğer kısımları da yıkılmış ve 1902’de son harabesi ortadan kaldırılmıştır.⁸⁷¹

5- İznik Ayasofya’sı

Bursa’nın İznik İlçesi’ndedir. İznik’in tam ortasında, surlarla çevrili kentin dört kapısından gelen yolların kesiştiği yerde inşa edilmiş olan yapıdır. İznik, 1331’de fethedildikten sonra Orhan Gazi tarafından camiye dönüştürmüştür.⁸⁷² Ayasofya adıyla anılmıştır. Orhan Gazi bu vakfının yanına bir de medrese kurmuştur. Nitekim Aşıkpaşazade, Orhan Gazi’nin bir ulu kiliseyi cami, bir Manastır’ı da medrese yaptığını bildirmektedir. Tuhtef’ül Mimarın’de ise bu mabed, Camii-i Atik olarak kayıtlıdır.

⁸⁶⁸S.BAŞARAN, B.BAŞARAN, “Enez Fatih Camii”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, s.91.

⁸⁶⁹http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/VGM/SAYI_4/4009_Enez-Fatih_Camii.pdf, S. BAŞARAN, Burcu BAŞARAN, s.91/E.T.10.04.2014.

⁸⁷⁰Osman Nuri PEREMECİ, **Edirne Tarihi**, Bellek Yayınları, İstanbul, 1939, s.53

⁸⁷¹S.EYİCE, “Kaleiçi Ayasofya’sı”, **TDVİA**, IV, s.218.

⁸⁷²**Ana Britannica** IV, s.40; **TDVİA**, IV, s.219; Nazmi SEVGİN, **Anadolu Kaleleri**, I, Doğu Ltd.Şirketi, Ankara, 1959, s.160

Kanuni Sultan Süleyman döneminde çıkan bir yangın sonucu tahrip olunca devrin baş mimarı olan Mimar Sinan bir mihrap ilave edip yan neflerde büyük kemer açıklıkları oluşturulup geniş çapta mimarisi de değiştirilerek tamir ve ihya edilmiştir. Evliya Çelebi 1058 (1648)'de İznik'e uğradığında gördüğü Ayasofya'yı çarşı içinde üzeri kurşun örtülü, bir minareli büyük bir mabed olarak tarif ettikten sonra buranın yandığını ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a tamir ettirdiğini belirtir.⁸⁷³ XVI. yy' da Mimar Sinan burada enfes bir minare, mihrap ve minber ilave etmiş cami haline sokmuştu.⁸⁷⁴

Alman Asar-ı Atika Enstitüsü İznik'teki Ayasofya Camii'nde kazı yapması konusunda 20.04.1935 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı çıkarılmış, o dönemde Cumhurbaşkanı olarak Atatürk'te imzalamıştır.⁸⁷⁵

2007 yılında yapıda restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Bursa'nın işgalinden sonra harabeye dönen yapının tekrar camiye dönüştürülmesi için yapılan restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Bir dönem müze olarak kullanılmış tarihi cami, 6 Kasım 2011 tarihinde, yaklaşık 90 yıl aradan sonra bayram namazının kılınmasıyla ibadete açıldı.⁸⁷⁶

6- Bitlis Ayasofya'sı

Bitlis'in Tatvan İlçesi, Çekmece (Şamiran) Köyü'nde bulunan Ayasofya, orijinal özelliklerini büyük ölçüde koruyan mabedir. Orijinal kitabesi olmayan tarihi kiliseyi onararak camiye çeviren köylüler, ancak kitabeyi kazıyıp üstüne yeni kitabe yazmışlar. Köylüler, yapının kilise olarak yapıldığı ilk tarihin milattan sonra 500 yılı olduğunu söylüyor.⁸⁷⁷

Bitlis'in Tatvan İlçesine bağlı Çekmece Köyü'ndeki 1508 yıllık Ayasofya Kilisesi, köylüler tarafından onarılarak camiye çevrildi.⁸⁷⁸

7- Gümüşhane Ayasofya'sı

Gümüşhane'nin merkeze bağlı köyü olan Kabaköy'ün Doğu Roma döneminde önemli bir yerleşim olduğu ve buradaki Ayasofya'nın 10. yüzyılda inşa edildiği ve

⁸⁷³S.EYİCE, "İznik Ayasofya'sı," **TDVİA**, IV, s.219.

⁸⁷⁴İ.AKÇAY, **Ayasofya Camii**, s.89.

⁸⁷⁵BCA, 030.0.18.01.02/ 53.29.001.

⁸⁷⁶<http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=bitlisten-edirneye-dokuz-ayasofya-var&haberid=4308/E.T.10.05.2014>.

⁸⁷⁷http://www.zaman.com.tr/gundem_bitliste-1508-yillik-ayasofya-restore-edildi680395.html/E.T.10.05.2014.

⁸⁷⁸"Bitlis'te 1508 yıllık Ayasofya restore edildi." (Cihan Haber Ajansı, 23 Nisan 2008, Çarşamba)

Episkoposluk merkezi olduğu biliniyor.⁸⁷⁹ Yapı, H.1285 (1869) yılına kadar kilise olarak kullanılmış bu tarihte camiye çevrilmiş olan Kabaköy Camii dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü ve içten neflidir.⁸⁸⁰ Asıl girişi iptal edilmiştir. İç kısım iki sıra sütunla üç nefli ayrılmıştır Fatih döneminde Trabzon'un alınmasıyla bu bölgede Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı döneminde Kabaköy ismi "Kaba Kilise" olarak geçmektedir. Türk nüfusunun artmasıyla 1737'de camiye çevrilen yapı üç apsisli, üç nefli ve dikdörtgen planlıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü adına kayıtlıdır.⁸⁸¹

8- Zonguldak Ayasofya'sı

Zonguldak İli, Ereğli İlçesi'nde, Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) surları içerisinde, Orhanlar mahallesinde bulunan kilisenin ne zaman yapıldığı kesinlik kazanamamakla beraber, V. yüzyılda II. Theodosios döneminde 430'larda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Karadeniz Ereğli'nin fethinde sonra Orhan Gazi tarafından fetih hakkı olarak camiye çevrilmiştir. Günümüzde 1990'lara kadar "Orta Camii", daha sonra ilçe kaymakamının Diyanet'e teklifi ile "Orhan Gazi Camii" adı verilmiştir.⁸⁸² Buranın İstanbul'daki Ayasofya'dan bile önce kilise olarak inşa edildiği iddia edilmektedir.⁸⁸³

Bizans döneminde yapılan kilisenin kesme ve moloz taştan yapılmış olduğu izlerinden anlaşılmaktadır. Bugün üzeri sıvanmış ve boyanmıştır. Bu bakımdan duvar örgüsü hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olamamıştır. Kilise üç nefli bir bazilika planı göstermektedir. Yapının narteks bölümüne ait bir iz günümüze gelememiştir. Bugün narteksin olduğu yerde kilisenin camiye çevrildiği dönemde yapılmış bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Günümüzde apsisin olduğu bölüm yıkılmış ve bunun sonucu olarak da kilisenin boyu kısaltılmıştır. Böylece yapının bazilika planı büyük ölçüde bozulmuştur.

İbadet mekânının dörder sütun dizisi ile iki bölüme ayrıldığı sanılmaktadır. Günümüze yalnızca üçer sütunlu iki dizi gelebilmiştir. Yapının üst örtüsü Türk döneminde bütünüyle değiştirilmiş ve eğik kiremitli bir çatı ile üzeri örtülmüştür. Orijinal durumunda orta nefin üzerini örten çatının daha yüksek ve geniş, yan bölümlerinin de daha alçak olduğu sanılmaktadır.

⁸⁷⁹<http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=bitlisten-edirneye-dokuz-ayasofya-var&haberid=4308/>
E.T.10.05.2014.

⁸⁸⁰<http://www.gumushane.gov.tr/turizm/camiler.asp/E.T.12.04.2014.>

⁸⁸¹ **Vakıflar Genel Müdürlüğü 2003-3010 Restorasyonlarımız**, s.336.

⁸⁸²<http://www.risalehaber.com/ilk-ayasofya-ibadete-aciliyor-219456h.htm/25.09.2014.>

⁸⁸³<http://www.milliyet.com.tr/turkiye-deki-ilk-ayasofya-kilisesi-eregli-zonguldak-yerelhaber-391677/E.T.25.09.2014.>

Yapı 1903 ve 1954 yıllarında onarılmış, duvarları sıvanmış ve sarı renge boyanmıştır. 1990'lı yıllarda bir kez daha onarılmış ve özelliğinden de uzaklaşmıştır.⁸⁸⁴ Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan camide 2013 yılının Mayıs ayında restorasyon çalışmaları başlatılarak, çalışmalar bir yılda tamamlanmıştır.⁸⁸⁵

9- Trabzon Ayasofya'sı

Trabzon merkezde Ayasofya Mahallesi'nde⁸⁸⁶ bulunmaktadır. Trabzon Ayasofya-i Kebir Camii, kent surlarının yaklaşık iki kilometre dışında bulunuyor. İstanbul'un latinler tarafından işgal edilmesinden sonra kaçan ve Trabzon'da 1204 yılında Trabzon İmparatorluğunu kuran Komnenos ailesinden gelen, Doğu Roma İmparatoru'nun kendisi olduğunu kanıtlamak isteyen I.Manuel Komnenos'un (1238-1263)⁸⁸⁷ bu nedenle İstanbul'daki imparatorluk kilisesiyle aynı adı taşıyan yapıyı 1246-1253 yılları⁸⁸⁸ arasında inşa ettirmiştir.⁸⁸⁹ Bir manastır olduğu bilinen yapının sadece ana kilise bölümü ve çan kulesi günümüze ulaşmış durumdadır. Fatih Sultan Mehmed'in 1461⁸⁹⁰ yılında Trabzon'u fethinden sonra şehre uzak olduğundan veya şehrin içinde bulunmadığından esas kilise gibi değerlendirilmemiş hemen kilise camiye çevrilmemiştir.⁸⁹¹ Fetihden hemen sonra camiye dönüştürüldüğünü de söyleyenler vardır. Fetihden sonra da kilise olarak kullanılan yapı 1572-73 yılında Sultan III. Murat zamanında Trabzon Beylerbeyi Kür Ali Bey⁸⁹² adlı bir ayân tarafından bir minber ve müezzin Mahfili eklenerek camiye dönüştürülmüştür.⁸⁹³ Ayrıca Ayasofya'yı camiye çeviren valinin adının "Kurd" olduğu da belirtilmektedir.⁸⁹⁴ Nitekim Trabzon'da hala Kurdoğulları adında bir aile vardır.⁸⁹⁵ Yalnız bu yıllarda daha III. Muradın tahta geçmediği düşünülürse 1582-83 olduğu düşünülebilir.

Yine 1648 de Trabzon'a gelen Evliya Çelebi'nin yazdığına göre "Süleyman Bey Camii'nin batısındadır. Deniz kenarındadır. Küffar zamanında yapılmıştır. Kefere asrında bina olunan Ayasofya, Kürt Ali Bey adındaki bir vali tarafından padişaha

⁸⁸⁴<http://dogalguzelliklerimiz.wordpress.com/zonguldak-tarihi-yapitlar/E.T.03.05.2014>.

⁸⁸⁵<http://www.risalehaber.com/ilk-ayasofya-ibadete-aciliyor-219456h.htm/25.09.2014>.

⁸⁸⁶**Ana Britannica**, IV, Hürriyet Gazetesi Hediyesi, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.38; Mustafa YAZICI, **Trabzon Ayasofya Camii Şerifi**, Karadeniz Gazetesi Matbaası, Trabzon, 2003, s.85.

⁸⁸⁷**Ana Britannica**, IV, s.40.

⁸⁸⁸M.YAZICI, **Trabzon Ayasofya Camii Şerifi**, , s.8.

⁸⁸⁹http://tr.wikipedia.org/wiki/Trabzon_Ayasofya_Müzesi/E.T.12.05.2014.

⁸⁹⁰S.EYİCE, "Trabzon Ayasofya'sı", **TDVİA**, IV, s.222.

⁸⁹¹S.EYİCE, "Kaleiçi Ayasofya'sı", **TDVİA**, IV, s.222.

⁸⁹²M. YAZICI, **Trabzon Ayasofya Camii Şerifi**, s.8.

⁸⁹³http://tr.wikipedia.org/wiki/Trabzon_Ayasofya_Müzesi/E.T.12.05.2014.

⁸⁹⁴S.EYİCE, "Kaleiçi Ayasofya'sı", **TDVİA**, IV, s.223.

⁸⁹⁵S.EYİCE, "Kaleiçi Ayasofya'sı", **TDVİA**, IV, s.222.

bildirildikten sonra padişahın emri ile H.982 (1574) yılında yılında bir mahfil ve minber eklenerek gönül açıcı bir cami haline koymuştur. Kible kapısından mihrabına varıncaya kadar uzanan boyu biraz fazladır. Kalabalık cemaati vardır. Camide her çeşit mermerden uzun sütunlar vardır ki methinden dil acizdir. Yüksek ve düzgün bir minaresi ve (...) kapısı var. Eski usul sade, güzel mihrap ve minberi vardır. Etrafında irem bağı gibi zeytin bağları ve bahçeler vardır.”⁸⁹⁶ Seyahatnamenin J.Von Hammer elinde bulunan ve kısmen İngilizceye çevirdiği nüshasında ise Ayasofya'nın Camiye çevrilmesi tarihi H.951 (1544-45) olarak gösterilmiştir.

Tüm bu bilgilere rağmen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Trabzon Ayasofya-i Kebir Camii ile ilgili yazılan belgelerde “Fatih Sultan Mehmet Han tarafından kiliseden camiye vevrilen” ifadesi birçok belge de rastalamaktayız. Mesela H.1281 tarihli bir belgede bu ifade aynen yazılmıştır.⁸⁹⁷ Yine H1322 tarihli başka bir belgede de “Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin cümle-i hayratından Trabzonda vaki Yeni cami ve Ayasofya Cami-i Şerifi'leri için senevi sarf olunacak revgan-ı zeyt esmanının suret-i tesviyesi” ifadesi yazılmaktadır.⁸⁹⁸

Trabzon'da ki Ayasofya'yı cami olarak gören ilk batılı seyyah 1609'da Trabzon'dan geçen Fransız Julien Bordier'dir. Ondan sonra bütün seyyahlar bu mabed'den bahsetmişlerdir. 1281 yılında (1864-65) Trabzon'a teftişe gelen Bursalı Rıza Efendi'nin öncülüğü ile camide büyük ölçüde tamirat yapılmış, açıkta bulunan fresko duvar resimleri kapatılmıştır. 1880'lerde Ayasofya askeri depo olarak kullanılmıştır.⁸⁹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1902 tarihli belgede Trabzon Ayasofya-i Kebir Camii, Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı olarak kayıtlıdır.⁹⁰⁰ 1939'da cami olarak tescil edilmiştir. 1960 yılında yapılan tesis kadastro çalışmasında 1939 yılındaki tapu kaydı, şimdiki 24 ada 16 parselde “Çeşmesi olan bahçeli kargir cami” vasfı ile revizyon ederek uygulanmıştır.⁹⁰¹ 1940'lı yıllarda burası tekrar askeri depo yapılmış hatta içinde benzin varilleri muhafaza edilmiştir.⁹⁰² 1957'de yeniden ibadete açılmıştır.⁹⁰³ Edinburg Üniversitesi'nden bir grup sanat tarihçisi tarafından 1958-62 yılları arasında

⁸⁹⁶Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II, s.60.

⁸⁹⁷BOA, A.MKT.MHM: 312-14 (16.R.1281).

⁸⁹⁸BOA, BEO:2373-177959 (07.Ca.1322).

⁸⁹⁹S.EYİCE, “Trabzon Ayasofya'sı”, TDVİA, IV, s.223.

⁹⁰⁰BOA, EV-MKT:2875-00201.

⁹⁰¹Yakup Emre ÇORUHLU, Osman DEMİR, Trabzon Ayasofya Camii'nin “Mülkiyet Hakkı” üzerine bir inceleme, **Vakıflar Dergisi**, S.42, Aralık 2014, s.89-90.

⁹⁰²S.EYİCE, “Trabzon Ayasofya'sı”, TDVİA, IV, s.222; M. YAZICI, **Trabzon Ayasofya...**, s.9.

⁹⁰³S.EYİCE, “Trabzon Ayasofya'sı”, TDVİA, IV, s.222.

onarılmıştır.⁹⁰⁴ Mimar ve aynı zamanda misyoner olan Papaz David ve arkadaşları görev yapmıştır.⁹⁰⁵ Bu kazı işi için 30.3.1961 tarihli kararname çıkarılmıştır.⁹⁰⁶ 1964'te⁹⁰⁷ vakfiyeye aykırı olarak müze olarak ziyarete açılan, Ayasofya Camii'nin bakımlı ve güzel bir bahçesi de bulunmaktadır.⁹⁰⁸

1948 yılında Trabzon vakıfları hakkında bir rapor hazırlayarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne sunan Mehmet Kurnaz'ın raporunda konuya dair tespiti aynen şöyledir; “Ayasofya Camii Vakfı, Fatih Sultan Mehmet Trabzon'u fethettiğinde kiliseden camiye çevrilmiş ve Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı unvanı verilmiştir.” Kurnaz, raporunda konuya dair bu bilginin 1258 H. (1842 M.) tarihli vakfiye kayıt defteri'nin 91. sayfasında yer aldığını da ilave etmektedir.⁹⁰⁹

Tamamen kesme taştan olan Ayasofya'nın iki yanında taşkın ve dışarı iki sütuna dayanan üçer kemerle açılan holler bizans sanatına yabancıdır. Cephelerde görülen bazıları kabartma süsleme de daha çok Kafkasya sanatları ile bağlantılıdır. Bazı süs motifleri ile hollerin sütun başlıkları üstündeki mukarnaslı yastıklar ve yanlardaki nişler ise Anadolu Selçuklu sanatından alınmıştır. Böylece Trabzon Ayasofya'sı, Bizans-Kafkasya ve Selçuklu sanatlarının karma eseri olarak meydana gelmiştir.⁹¹⁰ 1253'ten 1583'e kadar 330 sene kilise, 1583'ten 1916 Rus işgaline kadar 333 sene cami kalmıştır. A.Menderes devrinde 1953'te tekrar cami olarak açılmış, 1964'te tekrar müzeye çevrilmiştir. Buradaki 11 sene de eklenirse 344 yıl cami olarak hizmete açık olmuştur. Trabzon Ayasofya'sı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaptığı çalışma sonucu, 5 Temmuz 2013 Cuma günü tekrar cami olarak ibadete açılmıştır.

⁹⁰⁴ **Ana Britannica**, IV, s.40.

⁹⁰⁵ M.YAZICI, **Trabzon Ayasofya...** , s.61.

⁹⁰⁶ **BCA**, 30.18.1.2/ 159.15.2.

⁹⁰⁷ M.YAZICI, **Trabzon Ayasofya...** , s.9.

⁹⁰⁸ M.YAZICI, **Trabzon Ayasofya...** , s.33.

⁹⁰⁹ M.KURNAZ, “**Trabzon'da 35 Vakfa Ait Notlar**” Trabzon Fetih Yılığ, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Muhittin Bal), Atlas Yayıncılık, Ankara, 1994, s.94.

⁹¹⁰ S.EYİCE, “Selanik Ayasofya'sı,” **TDVİA**, IV, s.223.

SONUÇ

İstanbul; coğrafi olarak Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağladığı gibi, tarihî derinliğiyle dünya siyasetine yön veren imparatorluklara başkentlik yaparak dünya da söz sahibi olmuş eski şehirlerden biridir. Tarih boyunca İstanbul denildiğinde ilk akla gelen kentsel imge “Ayasofya” olmuş, bu büyük mabet âdeta İstanbul ile özdeşleşmiştir. Ayasofya tarihi ve kültürel sürekliliğin en güzel mimari eserlerinden birisidir. Bizans’ın son dönemlerinde bakımsızlıktan harabe hale dönmüş olan Ayasofya, Sultan Fatih’in İstanbul’u fethedip, camiye dönüştürmesiyle yeniden dirilmiştir.

Ayasofya, Osmanlı döneminde yaptırılan tamir ve eklerle hem korunmuş hem de mabede külliye özelliği kazandırılarak toplumsal bir işlevi en güzel şekilde icra etmiştir. Osmanlı padişahları Ayasofya’ya ayrı bir önem vererek burayı her devirde şehrin gözdesi halinde tutmuşlardır. Fatih döneminde açılan medrese en üst düzeyde eğitimcilerin yetiştiği bir üniversite; binlerce eserin bulunduğu kütüphanesi, her gün yüzlerce öğrenciye yemek dağıtan imareti ile önemli bir hizmet merkezi; aynı zamanda özel tören ve toplantıların yapıldığı saray camisi ve etrafında beş padişahın ve onlarca şehzadenin mezarının bulunduğu özel bir külliye. Padişahlar kendi adlarına camiler inşa ettirdikten sonra ve duraklamadan itibaren Osmanlı’da Ayasofya’ya ilgi azalmış, bakım ve tamiratlarında da bazı sorunlar yaşamıştır. Ayasofya en önemli restorasyonunu I. Abdulmecid döneminde yaşamıştır. Bu restorasyonla moziklerin üzerleri açılmış, fotoğrafları çekilmiştir. Fossati restorasyonu ile mozaiklerin ortaya çıkarılması, Fatih tarafından üzerleri badana ile kapatılan mozaik resimlerin, ortaya çıkarabileceği dolayısıyla tekrar kiliseye dönüştürülebileceği fikrini batılılarda oluşturmuştur. I. Dünya savaşı ve sonrasındaki İstanbul’un işgal yıllarında bu düşünce sıkça zikredilmiştir.

1930’lara kadar cami olarak devam eden Ayasofya 1931’de alınan restorasyon izni ile müze olma yolu açılmıştır. Bizans eserleri için Boston’da kurulan özellikle Ayasofya için yaptığı restorasyon çalışmaları ile tanınan Bizans Araştırma Enstitüsü ve ilk müdürü olan Whittmore Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi yolunda önemli çalışmalar yapmıştır. Yaptığı çalışmalar için ülkesinden diplomatik ve ekonomik destekler alan Whittmore’nin başlattığı mozaik çalışmaları sonrasında Ayasofya geçici olarak ibadete kapatılmış, bir daha cami olarak ibadete açılmamıştır. 1934 yılında geliri ve vakfiyesi olmadığı belirtilen, resmiyeti ve içeriği tartışmalı bir kararname ile müze

yapılmış, 1935'te ise müze olarak hizmete açılmıştır. Bizans döneminde kilise ve Osmanlıdan itibaren de camii olarak iki dönemde ibadethane olarak hizmet vermiş olan Ayasofya, Cumhuriyet döneminde 1935'ten itibaren müze olarak kullanılmaya başlanarak, yeni kurulmuş olan Türkiye'nin vizyonuna uygun olarak kurumsal yapısı laikleştirilmiştir.

Müze yapıldıktan sonra birçok batılı devlet, devlet adamı, azınlık temsilcisi özellikle de Patrikhane buranın kilise yapılmasını isterken, Türk halkından bir kısım muhafazakârlar, ülke içerisinde birçok devlet adamı, tarihçi, din adamı ise Fatih'in Ayasofya vakfiyesine uygun olarak cami olarak ibadete açılmasını istemişlerdir. Bu konuda birçok yazı, şiir, makale kaleme alınmıştır. 1970'den sonra Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması konusunda birçok dergi ve muhafazakâr birçok gazetede çokça haber ve yazı yayımlandığını görmekteyiz.

1980 öncesi ve sonrasında ülke genelinde yapılan miting konuşmaları, milliyetçi-muhafazakâr grupların fetih gösterileri ve bir kısım basın yayın gruplarının yayınları ile ülke gündemine oturan Ayasofya'nın yeniden cami olarak ibadete açılma istekleri hükümet tarafından karşılıksız bırakılmamış, o sıralarda Hünkâr Mahfili mescit olarak ibadete açılarak tepkiler azaltılmıştır. Açıldıktan kısa süre sonra yaşanan 1980 askeri darbesi sonucunda tekrar ibadete kapanan mescid 1990'larda yeniden ibadete açılmıştır. Buranın mescid olarak açılması Ayasofya'nın asıl ibadet mekanında ibadete açılması isteklerini de artırmıştır.

Konumu, durumu, statüsü ile tartışmalı olduğu gibi efsaneleri ile de günümüzde de çokça konuşulan müze özelliği günümüze kadar korunmuştur.

Ayasofya isminin ülkemizde veya ülke dışında Bizans tarafından yapılan birçok eski kiliseye verilmiştir. Osmanlı döneminde bunların büyük bir kısmı mabedin bulunduğu yerin fethi sonucunda fetih hakkı olarak camiye çevrilmiştir. Osmanlı da bunlar camiye dönüştürülse de Ayasofya ismi birçoğunda büyük Ayasofya gibi devam etmiştir. Günümüzde vakıf eserlerinin korunması ve tamiri konusunda önemli çalışmalar yürüten Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bunların önemli bir kısmı vakfiyelerine uygun olarak elden geçirilerek restore edilmiştir.

EKLER

(BELGELER-FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER)

BELGE 1: Ayasofya'nın ana kubbesinin çökme tehlikesini önlemek için Nafia Vekâleti'nce bir fen heyeti kurularak keşif yapılması ve onarımının yaptırılması.

BELGE 2: Ayasofya Camii'nin kubbe kurşunlarıyla, bazı alçı pencerelerine ait tamiratın Vakıflar İdaresi Fen Heyeti'nce emaneten yaptırılması.

BELGE 3: Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi hakkında 24.11.1934 tarihli Kararname

BELGE 4: Tartışmalı imzanın bulunduğu Ayasofya Kararnamesi'nin 2. Sayfası

BELGE 5: Whittmore'ya Ayasofya'da çalışma İzni verilmesi.

BELGE 6: Ayasofya'yı restore eden Bizans Enstitüsü'nün destekçileri

BELGE 7: Paris Asar-ı Atika Enstitüsü'ne Ayasofya'da çalışma izni verilmesi

BELGE 8: Ayasofya cami avlusunda Sehede'nin kazı yapması için verilen izin.

BELGE 9: İznik Ayasofya'sında kazı izni verilmesi

BELGE 10: Trabzon Ayasofya'sında David Winfield'e çalışması için verilen izin

BELGE 11: Ayasofya'nın, kuruluşu maksadına uygun şekilde faydalanılmasına dair Atina'dan gelen Vasilos Ph. Karamanolis imzalı mektup.

BELGE 12: Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından neşredilen Fatih Mehmed II Vakfiyeleri kitabındaki vakfiyenin giriş bölümü.

BELGE 13: Vradnyi ve Akropolis adlı Yunan gazetelerinde Türk-Yunan dostluğu ve Ayasofya ile ilgili olarak yayınlanan makalelerin tercümesi.

BELGE 14: Bulgarların Ayasofya'da kilise emelleri (İBB, Atatürk Kitaplığı).

BELGE 15: İsmet Bozdağ'ın "Camiden Müzeye Ayasofya" yazısı (Vakit, 1994)

BELGE 16: Ayasofya'nın Tapusu

BELGE 17: Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan kitapların listesi, Atatürk Üniversitesi (Kitab-ı Ayasofya, M. Seyfettin Özege Nadir Eserler Salonu).

BELGE 18: Bulgaristan'da toplanan Bizans Asarı'nı İhya Kongresi'nden bahsediliyor.

BELGE 19: Ayasofya'nın müze olarak açılması haberi. Cumhuriyet, 2 Şubat 1935.

BELGE 20: Ayasofya'da Türkçe Tekbir ve Kuran okunması, Cumhuriyet, 4.2.1932.

BELGE 20: Hünkâr Mahfili'nin ibadete kapatılması haberi, Yeni Asya, 7.10.1982.

- RESİM 1: Ayasofya'nın XIX. yy'da cami olarak görünümü (İ.B.B.Atatürk Kitaplığı).
- RESİM 2: Ayasofya'nın Fossati'nin restorasyonundan önceki görünümü (Fossati).
- RESİM 3: Fatih'in Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde bulunan vakfiyesi (2014, Risalehaber)
- RESİM 4: Ayasofya'nın Bahçesinde Bulunan padişah türbeleri (A. İkinci, 2014).
- RESİM 5: Muvakkithane (A.İkinci Arşivi, 2014).
- RESİM 6: Kazasker Mustafa Efendi'nin yazdığı kubbe yazısı ve etrafında restorasyonlarda ortaya çıkarılan Melek resimleri (A.İkinci, 2014).
- RESİM 7: Ayasofya Şadırvanı (A.İkinci, 2014).
- RESİM 8: Ayasofya Mihrabı (A.İkinci, 2014).
- RESİM 9: Ayasofya Medresesi kalıntıları (A.İkinci, 2014).
- RESİM 10: Ayasofya Medresesi, 1936 (H.F.Diker, 432).
- RESİM 11: Ayasofya İmaretı (H.F.Diker, s.405).
- RESİM 12: Hünkâr Mahfili Mescidi (A.İkinci, 2014).
- RESİM 13: Fossati Restorasyonu sonrası bastırılan madalyonlar.
- RESİM 14: Fossati Restorasyonu sonrası hazırlatılan mozaik tuğra (A.İkinci, 2014).
- RESİM 15: Mustafa Kemal Atatürk ve Thomas Whittemore, Marmara Köşkü'nde 8.7.1932 görüşürken (İBB, Atatürk Belgeliği).
- RESİM 16: Whittemore, Ayasofya'da çalışma yapıyor, (Byzantine Institute, 1932).
- RESİM 17: Ayasofya'da bulunan K. Mustafa Efendiye ait Hat Levhaları (2014).
- RESİM 18: Ayasofya'da bulunan Hünkâr Mahfili ve sütun başlıkları (2014).
- RESİM 19: Üst galeriden minber ve duvarında bulunan hat levhaları (2014)
- RESİM 20: Türkiye dışında bulunan Ayasofyalar.
- RESİM 21: Türkiye'de bulunan Ayasofyalar.

باسمہ و قلم مخصوص مدیریتی
عدد

432

قرارداد

1880

اوقاف بربرینہ عروج سے مراد ۱۷۷۷ء تا ۱۷۷۹ء اور اولاً ۱۷۷۹ء اور
 استنبول کے آبا جوفہ جامک مرکز قیامی طوائف یہ لڑنے پرینک اور طور سے
 مسیحہ قیامی جگہ وہ پہلے ہی بدیلہ وقت تاریخ و ضاعیہ اعیانہ
 برحقوں ایفا اولیہ ترقیہ و اتحادیہ جہ قرآن سونی حکماً اوقاف
 کتب قیامی قیامی مرکز جہ قیامی اہلیہ قدر و تحقیق رکھتے
 مرقہ نگر قیامی سفید سینی عجمہ قرآن اہلیہ تصیف اولیہ
 تصیف اجرائیہ کتب ۱۱/۱۰/۱۷ تاریخ جہ قرآن بیان مرقہ
 ایہ اتحاد ایچہ رکھتے قدر و تحقیق جہ سینی عجمہ
 مرقہ ناقدر لاف جہ سینی عجمہ
 کتب قیامی جامک عاد جہ لڑنے لڑیہ جہ نیاں و نیران و نیران
 مرقہ بربرینہ عروج جہ نیران کیم و یا کیم قرآن یہ لڑنے لڑیہ جہ
 مرقہ نگر بربرینہ عروج کتب قیامی لڑنے لڑیہ جہ
 مرقہ ایہ اوقاف بربرینہ عروج قرآن نیاں لڑیہ جہ
 تاریخ ۱۱/۱۰/۱۷

قرارداد

بسم اللہ الرحمن الرحیم
 قرارداد
 مرقہ ایہ اوقاف بربرینہ عروج قرآن نیاں لڑیہ جہ
 تاریخ ۱۱/۱۰/۱۷

سو با تاریخ جی اورا ۱ جواب اولیہ عجمہ کیم تاریخ و وضو سنی عجمہ و جا اولیہ

18	04	01	03	27	R
----	----	----	----	----	---

BELGE 1: Ayasofya'nın ana kubbesinin çökme tehlikesini önlemek için Nafia Vekâleti'nce bir fen heyeti kurularak keşif yapılması ve onarımının yaptırılması.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Kararname Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Maarif Vekilliğinden yazılan I4/II/934 tarih ve 9404I sayılı tezkerede; Egsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbuldaki Ayasofya camininin tarihi vaziyeti itibarile müzeye çevrilmesi bütün Şark alemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı cihetle bunun müzeye çevrilmesi, çevresindeki evkafa ait dükkanların yıktırılması ve diğerlerinin de evkafça istimlak edilmesi suretile güzelleştirilmesi ve tamiri ve daimi muhafazası masraflarına karşılık ta evkafça bu sene ve gelecek seneler bütçelerinden muayyen bir para ayrılması hakkında bir karar ittihazı istenilmiş ve Evkaf Umum Müdürlüğünden yazılan 7/II/934 tarih ve I53I97/IO7 sayılı mutaleanamede, bu caminin Bizanslılardan kalma bir eser olması hasebile hiç bir vakfı olmadığı ve her ne kadar cami olduktan sonra Sultanlar ve Halk tarafından bazı gelirler bağlanmışsa da bunlardan aşar olarak bağlanan sultan gelirlerinin kaldırılmış olduğu ve halk tarafından bağlanan gelirler ise kuşan okumak ve buna benzer belli ve nerede olursa olsun yapılabılır dini emekler için olup müzeye çevrilmesi ve korunması için verilecek bir geliri bulunmadığı ve şimdiye kadar tamiri, gelirine bakmadan diğer vakıflarla bir arada yapılagelmekte olan bu bina cami olmaktan çıkınca artık buna da imkan kalmayacağı ve bütçelerinin bu günkü vaziyeti her hangi bir yardıma da yol bırakmamakta olduğu ve çevresindeki yapılardan evkafa ait olanları yıkmak ve kaldırmak elden gelirse de x ötekine berikine ait olanların evkafça satın alınmasına imkan bulunmadığı bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 24/II/934 te görüşülerek, caminin çevresindeki evkafa ait binaların Evkaf Umum müdürlüğünce yıktırılarak temizlettirilmesi ve diğer binaların da istimlak, ve yıkma ve binanın

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030 13 01 02 49 79 16

tamir ve muhafazası masrafları da Maarif Vekillîğince verilmek suretiler
Ayasofya camininin müseye gevrilmesî tasvip ve kabul olunmuştur .

24/II/1934

REİSİCÜMHUR

H. Atatürk

Bs. V. *İsmi* Ad. V. *S. Kaya* M. M. V. *K. Kaya* Da. V. *S. Kaya*
Ha. V. V. *S. Kaya* Ma. V. *K. Kaya* Mf. V. *K. Kaya* Na. V. *K. Kaya*
İk. V. *S. Kaya* S. I. M. V. *S. Kaya* G. I. V. *K. Kaya* Zr. V. *K. Kaya*

030 13 01 02 109 79 6

BELGE 4: Tartışmalı imzanın da bulunduğu Ayasofya Kararnamesi'nin 2. Sayfası

KARARNAME

Amerikada Boston şehrinde kâin "The Byzantine Institute" na-
mındaki ilim müessesesinin Müdürü olan Mr. T. Whittmore ne İstanbul
Müzesinde mütehasşis bir satın nezaret ve mürakabesi altında Ayas-
ofya Camininin sıvaları altında kalan muzayıkların meydana çıkarıl-
ması ve tetkikat yapılmasına müsaade verilmesi; Maarif Vekâletinin
27/4/1931 tarih ve 962 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine
İora Vekilleri Heyetinin 7/6/1931 tarihli iğtimainda tasvip ve kabul
olunmuştur.

7/6/1931

REİSİCÜMHUR

Cağrı M. Kemel

Bs. V. *İsmi* Ad. V. *S. Kaya* M. M. V. *K. Kaya*
Da. V. *S. Kaya* Ha. V. *K. Kaya* Ma. V. *K. Kaya*
Mf. V. *K. Kaya* Na. V. *K. Kaya* İk. V. *K. Kaya* S. I. M. V. *S. Kaya*

030 13 01 02 109 79 6

BELGE 5: Whittmore'ya Ayasofya'da Çalışma İzni Verilmesi

PRESIDENT
JOHN SHAPLEY
UNIVERSITY OF CHICAGO
CHICAGO, ILL.

SECRETARY
SETH T. GANO
199 WASHINGTON STREET
BOSTON, MASS.

TREASURER
GEORGE D. PRATT
26 BROADWAY
NEW YORK, N. Y.

DIRECTOR
THOMAS WHITTEMORE
712 SEARS BLDG.
BOSTON, MASS.

THE BYZANTINE INSTITUTE

D. N. AINALOV
HALIL EDREM BEY
ROBERT P. BLAKE
EVARISTO BRECCIA
JOHN NICHOLAS BROWN

CHARLES R. CRANE
BOGDAN FILOW
SETH T. GANO
GABRIEL MILLET
CHARLES R. MOREY

GEORGE D. PRATT
MATTHEW S. PRICHARD
WILHELM SCHUBART
JOHN SHAPLEY
THOMAS WHITTEMORE

PARIS ADDRESS : 4 RUE DE LILLE (VIIe)

Paris, September 21st 1931

Dear Mr. Whittemore,

BELGE 6: Ayasofya'yı Restore Eden Bizans Enstitüsü'nün destekçileri

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayımı
2
5112

Kararname

Ayasofya Müzesindeki mozayikların meydana çıkarılması iş-
lerine yardım etmek üzere Paris Asarı Atika Enstitüsü azasından ve be-
yaz ruslardan M. Boris Erusťorun 15 gün için Türkiye'ye gelmesine izin
verilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 27/7/1936 tarih ve 6360/16196 sayılı
tezkeresiyle yapılan tekliri üzerine İcra Vekilleri Heyetiince 30/7/1936
da onanmıştır.

30/7/1936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bs. V.

J. Jürü

Ad. V.

E. Şenel

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

P. R. Atas

Ma. V.

At. Aygün

Mf. V.

S. Arıkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Zengin

S. I. M. V.

S. F. Dayalov

G. I. V.

Raua Karan

Z. V. V.

C. Zengin

030 18 01 02 67 65 16

BELGE 7: Paris Asar-ı Atika Enstitüsü'ne Ayasofya'da Çalışma İzni Verilmesi

Ayasofya müzesinin kurulmasından evvel avlusunda İstanbul Alman asarlatika enstitüsü Müdürü Mr. Sehede'nin bazı yerleri kazmasına izin verilmesi, Maarif Vekillığının 23/12/934 tarih ve 92041 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 29/12/934 te onanmıştır.

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş.V.

Ad.V.

M.M.V.

Da.V.

Y. İ. İ. İ.

S. S. S.

B. B. B.

S. S. S.

Ha.V.

Ma.V.

Me.V.

Na.V.

R. R. R.

B. B. B.

A. A. A.

İk.V.

S.İ.M.V.

G.İ.V.

Zr.V.

C. C. C.

S. S. S.

R. R. R.

M. M. M.

030 19 01 02 50 88 19

BELGE 8: Ayasofya avlusunda Sehede'ye kazı yapması için verilen izin.

İstanbul Alman asarı atika enstitüsünde, imarlıkta Ayasofya ve -
Lefke kapısı çerçevesinde kazı yapmasına izin verilmesi; Büyük Erkânı
Harbiye Reisliğinin muvafakatına atfen Maarif vekillığının 17/4/935
tarih ve 90888 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekil-
leri Heyetince 20/4/935 de onanmıştır.

20/4/935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş.V.

Ad.V.

M.M.V.

Da.V.

Y. Y. Y.

S. S. S.

K. K. K.

S. S. S.

Ha.V.

Ma.V.

Me.V.

Na.V.

S. S. S.

B. B. B.

B. B. B.

A. A. A.

İk.V.

S.İ.M.V.

G.İ.V.

Zr.V.

C. C. C.

S. S. S.

R. R. R.

M. M. M.

030 13 01 02 53 29 1

BELGE 9: İznik Ayasofya'sında kazı izni verilmesi

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tebliğ Dairesi
Karar Sayısı
4
94II

KARARNAME

İngiliz tebaasından David Winfield tarafından Trabzon'daki Ayasofya Camininin mozayiklerinin temizlenerek meydana çıkarılması-na izin verilmesi; Millî Müdafaa ve Dahiliye Vekâletlerinin muvafık mütalâalarına dayanan Maarif Vekâletininin 12/8/1957 tarihli ve 3319 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 6 / 9 /1957 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

L. F. 1957

1957
18
01
10

Dosya No:
136-16
582

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 147 - Dosya No: 44 - Sıra No: 19

BELGE 10: Trabzon Ayasofya'sında David Winfield'e çalışması için verilen izin

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURBAŞKANLIĞI
GENEL KÂTİPİSİ

Dolmabahçe
13.9.1948

4/572

Yüksek Başbakanlığa

Milletvekillerimizden birinin " Ayasofya Kilisesinin Balkan Milletlerinin manevi merkezi olması gerektir" yolunda geçen yıl yaptığı bir demeçten mühim olarak, burasının, üzerinde meşru hakkı bulunanlara terkedilerek, kuruluşu maksadına uygun şekilde ondan faydalanması o-hetine gidilmesi; buna karşılık, Yunanlıların teberrüleriyle yapılacak yeni bir binanın da barışa hizmet edecek bir manevi merkez hâlinde yeniden meydana getirilmesini ileri süren Vasi-lios Ph. Karamanolis imzalı, Atina'dan gelen mektup ilişik olarak sunuldu.

Derin saygılarımla

Genel Kâtip

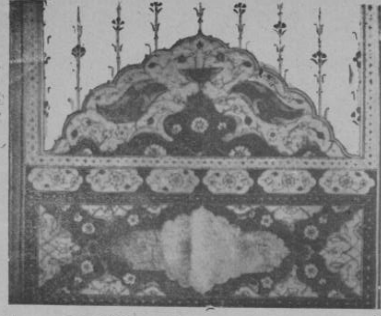
Öz. K. Uld.
16.9.1948

BAŞVEKALET		Tarih	
1758		16.9.1948	
249.58		5840	

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 40 - Dosya No: 241 - Sıra No: 12

BELGE 11: Ayasofya Kilisesi'nin, üzerinde meşru hakkı bulunanlara terkedilerek, kuruluşu maksadına uygun şekilde faydalanılmasına dair Atina'dan gelen Vasilos Ph.

Karamanolis imzalı mektup.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سُبْحَانَهُ مِنْ جَمِيلِ لَيْسَ لَوْجُهُ نَقَابُ الْتَوْرَةِ
وَالْجَمَالُ حِجَابُ الْأَطْهَوْرِ صَدْرُ الْأَنْسَانِ
دِيْوَانُ بِلَاغَتِ زَيْدٍ فَاعْنِ وَفَاتُوْنِي رَسُولَ طَائِفِ
عِبَلَاتِ اِيْحَمِ مَسَارِ وَصَاحِبِ مَسْنَدِ اِيْوَانِ
فَضَائِحِ كَمَا اسْلُوْا اِيْلَيْنِي مَرَاتِمِ دَفَائِقِ اَعْبَادِ
بِيْنْتَهَةِ مَسَلَمٍ وَسِرِّ اَفْرَادِ سِرِّ نَامَةِ صَحَائِفِ
كَلَامِ قَدِيْرِ وَدَرَّةِ النَّجَاحِ دِيْنِ اِحْجَاهِ اِيَاتِ حَكِيْمِ

اولان جمد خدای متعال و شکر ابرار
ذوالجلال و کد زکة قامت بالای انسان خلقت
دینای زینای لخد خلقنا الانسان فی احر
تقویر ایلله مقصود و مبنای و یونوع مکر مدن
بعض افراددی و زفتنا بعضکد فوف
بعض درجات نص کرمی افضنا سالیله سزاوار
سر بر یادشاهی ایلوب بو حین عالی بعضی
تلقا زاده علیه حکمی ایلله سبیل عدل و احسانه
سه که توفیق و جنات عالیاتی تکمیل
نفس زکیه لرنه توی و مباشرت ایدن عباد
وقف ایتدی کفران کر بینه تحقیق ایلدی

زمره مؤمنین صالحین فوفه مؤجدین عاملین
واقف سراز احیدت ایدوب موافق رضاشند
مشول و وقوف صفوفنده امام انبیاء مقصدک
اول جماعتی مساجد شکر الای والاسنده
قیام و عکوفه موفوق و مهتدی قلوب فخرای
هدایت نمای لن نالوا البرخی تیف قواخذ
اند زاحه زاغ و ایه سعادت غایه انما یعمر
مساجد الله من امن بالله مضمون سعادت
مقرونند دخول طالب کین طریق غزاو
جهاد ده پویان و کین سبیل حج و زاه احسان
لینک کویان و بذل ککان اب زلال مال روان

وانشاء خیرانده دامن در میان ایدوب هر
حسنه جمیله بهر فخرای من جاء بالحسنه فله
عشر مثا لها اضعافی ایلله بخازانه وعد محقق
الانجاز و وجوه خیرات ایحرا اجناس اجناس
واضناف و قاف نجسته اوصافی همواره محاب
اجری مطار اوزره اولماق منقبه سی ایلله بمنان
و بی نبار ایلدی ذلک فضل الله یؤتیه من
یشاء و الله ذو الفضل العظیم د کر نعب
حضرت خیر البشر والوف بقود بنه بقود
شای ذامه الورود و صنوف عقود جنواصر
تحت و درود و صلوات صکره نامعدود

BELGE 12: Vakıflar Umum Müdürlüğü Tarafından Neşredilen Fatih Mehmed II Vakfiyeleri Kitabındaki Vakfiyenin Giriş Bölümü.

19.6.1952 tarihli yunan "Vradyni" gazetesinden:

Cumhurbaşkanı Sayın Celal Bayar'ın telgrafı her yunanlının kalbinde derin bir akis uyandırmıştır.

Türkler emin olabilirler ki yunan milleti Türk-Yunan dostluğuna inanmaktadır, ve bu dostluğun hedef tuttuğu müşterek menfaatlerin korunması için elinden geleni yapacaktır.

İki memleket arasında halli beklenen birçok meseleler mevcut olabilir. Fakat, meselâ İstanbul'da çıkan "Hürriyet" gazetesi yazarı istediği kadar "Yunanlılar İstanbul'un fethinin yıl dönümünü kutlanmasın diye uğraşıyorlar" desin, yunanlıların böyle şeyler düşündükleri yoktur.

Yunan kralının Atatürk'ün kabrine çelenk koyduğu sırada -ki yeni Türkiye'nin yaratıcısını hörmetle anmayan tek bir yunanlı yoktur - "Her iki memleket kendi tarihlerini ve kendi kahramanlarını anmaktan vazgeçmelidir" denilebilir mi?

Türk-Yunan dostluğu, geçmiş zamanın hatıralarına değil, müşterek menfaatlere dayanmaktadır.

19.6.1952 tarihli yunan "Akropolis" gazetesinden:

Gazete, "Ayasofya ve Türkler" başlıklı bir yazıda, tarihten, sanattan, dinden söz açarak, Türk-Yunan dostluğu şerefine Ayasofya'nın yeniden kilise olmasını istemekte, ve by yolda ilk adımı atanın, Ayasofya'yı cami olmaktan kurtaranın, duvarlardaki herbiri muhteşem bir sanat eseri olan havari tasvirlerini meydana çıkartanın Atatürk olduğunu beyan etmektedir.

030 01 102 635 3

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 102 - Dosya No: 635 - Sıra No: 3

BELGE 13: Vradyni ve Akropolis adlı Yunan gazetelerinde Türk-Yunan dostluğu ve Ayasofya ile ilgili olarak yayınlanan makalelerin tercümesi.

بولغارستانه ضيالردلرينك برهرف امراضى : آياصرفيانك منظره خارميهسى
بولغارلرك كلئساياه تحويل ايتك امنده اولدقلى بر معبد اسلام

BELGE 14: Bulgarların Ayasofya'yı kiliseye tahvil emelleri olduğuna dair çıkan bir yazı (İBB, Atatürk Kitaplığı).

'Ayasofya Camii'ni kapatıp Yunanlılara jest yapsak...'

İKİ
Celal Bayar: "Zor bir işe koştuğum beliydi... Düşmanı, Dostluk Anlaşması imzalamaya ikna edecektim!..."
Sordum:
—Ekonomik taviz verebilir miyim?..
—Elbette... Sonradan aramızda müzakere ederiz...
Dış İşleri Bakanlığı, gereken randevuları aldı ve Atina'ya gittim... Planım şöyleydi: Ticaret Bakanı'na, Yunanistan'a çok avantaj sağlayan bir anlaşma teklif edecektim... Hemen kabul etmeleri tabii idi... Böylece, Türkiye ile yakın münasebet kurmaktan Yunanistan'ın kârlı çıkacağı fikri, güç kazanıyordu... Sonra, bu ortamdan yararlanıp, Balkanlar ölçüsünde bir yakınlaşma ve anlaşmanın herkesin yararına olacağını müzakere etmek kolay olacaktı...

Olaylar, tasarladığım gibi gelişti... Ticaret Bakanı teklifimi heyecanla karşılayıp kabul etti; Başvekil ile, iki kardeş gibi kucaklaştık!.. Lâf arasında, daha geniş, ikili ve hatta Balkanları kapsayan anlaşmaların, bütün devletlerin yararına olacağını söylediğim zaman, Başvekil, benden çok fikre taraf göründü... Şerefime verilen bir ögü yemeği sonrası, Ticaret Bakanı, Dış İşleri Bakanı ve Başbakan'ın katıldığı bir toplantıda, "Geniş kapsamlı bir anlaşma" müzakerelerinin en kısa bir zamanda başlatılmasını karara bağladık...

ATATÜRK BURUKTU

Tabii, bu görüşmeler, Atina Büyükelçiliğimiz aracılığı ile Ankara'ya aktarıldı. Atatürk ile birlikte, İsmet Paşa da durumu öğrenmiş olduğu için, ben, Başkanvekilimin gözündeki: "Yetkilerinin dışına çıkmış bir Bakan" oluyordum. Nitekim, Atatürk'ün beni tuttuğunu bilmesin diye, "Celal, biraz ileri gitmedi mi?.." demekten kendisini alıkoymamıştı... Bu yüzden Ankara'ya döndüğüm zaman, Paşa'yı, bana karşı biraz buruk buldum...

Bu hazırlıklar, Yunan basınına da sızdı... Basın'da ve Yunan meclisi'nde bu girişim hiç de umduğumuz gibi iyi karşılanmıyordu... Çünkü Yunan Hükümeti yapılan Ticaret Anlaşması ile nasıl kârlı çıktıklarını açıklan söyleyemiyorduk!.. Yunanlılar, geniş kapsamlı müzakereleri ertele-diler ve İsmet Paşa da derin bir nefes aldı... Çünkü ona göre, askeri paktlar, eninde sonunda ülkeyi savaşa sürüklerdi... Hükümetin görevi, statukoyu korumak, yeni sürtüşmelere fırsat vermemektir!

İsmet Paşa, gelişmelerden memnundu ama, Atatürk'ün kaşları çatılmıştı... Bu sefer beni, Belgrad'a gönderme kararı verdi... Dönüşte, yolüstü Atina'ya uğrayacak, bir yoklama yapacaktım...

Oyle yaptım...
Atina'da beni kabul eden Başbakan, üzgün görünmüyor, Anadolu macerasının unutulmadığını imâ ederek, "Kamuyu memnun edecek bir ortam doğsa, belki bundan yararlanıp birleşiler yapılabilir..." fikrini düşündüren diplomatik konuşmalar yaptı...

Dönüşte, durumu Atatürk'e anlattım...
Durdu, düşündü, biraz sonra:
—Az önce, Vakıflar Umum Müdürü burdaydı... Ayasofya Camii'ni tamir edecek para bulamıyorlar... Bugünkü hali ile de harap ve bakımsız!.. Hatta mezbelelik... Ayasofya'yı müze yap-sak, hem harabiyetten kurtarsak, hem Yunanlı-lara bir jest yapsak, Balkan Paktı'nı kurtarabilir miyiz?.. deyinice, "Sanıyorum" diye cevap verdim... "Oyleyse, yapalım" dedi ve Ayasofya Camii, böylece müze haline dönüştü.

Aynı gün, Çankaya'dan ayrılmak üzere iken, Atatürk bana sordu:

—Taviz, diyordun... Verdiğimiz taviz bize ka-ça patladı?..

—Elli milyona Paşam (O yıllar bir Cumhuriyet altını üç lira idi)

—Getirdiği faydalara bakılınca, göze alınabil-ir!..

Balkan Paktı, böyle kurulmuştu...

BİR FETHİN BELGESİ

Aradan yıllar geçti; ben Cumhurbaşkanı ol-

dum. Yapmayı tasarladığım işlerin arasında Ayasofya da vardı... Madep, Ayasofya'yı taviz olarak müze yapmıştı; Balkan Paktı işlemediğine ve hele bugün ortadan kalkmış olduğuna göre; yeniden eski haline dönüşmesi için hiç bir sebep yoktu!.. Ayasofya'nın camiye dönüş-mesi, bir fetih belgesidir; Türkler İstanbul'da kaldıkları müddetçe, camii olarak kalması gere-kir... Atatürk, Balkan Paktı gibi, Türkiye için ol-duğu kadar Balkanlar, hatta Avrupa için önemli bir Pakt uğruna bu fedakârlığı göze almıştı!.. Mâni çekilince, memnu avdet eder" bir Mecelle kuralıdır, Şimdi engel kalkmış olduğuna göre, Ayasofya camiye dönüşmeliydi!..

Fakat Ayasofya'yı camiye dönmüşümek fırsatı, bir türlü ele geçemedi... İktidarın ilk yıllarında, "Ticari" denilen bir takım adamlar ortaya çıktı. Atatürk'ün heykellerine saldırdılar... Bunların "Pilavoğlu" diye bir de şeyhleri vardı... Bu ortamda teşebbüsüm yanlış yorumlanacaktı, bekle-dim... Ardından, Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman, İslâmi düşünceye bağlı bir genç tarafından kurulan!.. Bu gencin, Tu-ran ülküsünü güden bir derneğin üyesi olduğu gazetelere yansdı. Basın ve kamuoyu bu nokt-a kaydandı... Başbakan, Malatya'ya giderek, "Bu durum karşısında Devlet politikasını de-ğiştireceğiz?" yollu bir demeç vermesi üzerine,

Demokrat Parti Grubunda bir tartışma açıldı... Bu tartışma sırasında, Ahmet Emin Yalman'ı vuran gencin üyesi olduğu "Türk Kültür Der-neği"nin Başkanı Sait Bilgiç'in Başvekil: "Sen bize sordandan Devlet politikasını nasıl değiştirmişsin?" yollu karşı çıkması üzerine, dernek kapatıldı ve kapatılan derneğin yayın or-ganında, o sıralarda "Ayasofya'nın camiye dö-nüştürülmesi" üzerinde bir kampanyanın açıl-mış bulunması, beni tavir almaktan alıkoymdu.

AYASOFYA BİR TAVİZDİ

Çünkü, Ayasofya camisinin müzeye dönüştürülmesi bir taviz olarak düşünülmüş ve yapılmış-tır ama; müze olan Ayasofya'nın, camiye dönüştürülmesi, hükümetin halka verdiği bir taviz ola-maz!.. O, tıpkı bir borcu ödenmesi gibidir; HAK değil, Vazife'dir.. Bunu, şu veya bu grubun çıkarına veya isteklerine tatmin aracı yap-mak, Devlet ve Hükümet politikası olarak yan-lıştır. Çünkü bu düzenleme, bir devlet borcu ha-line gelmiştir...

Daha sonra, 6-7 Eylül olayları oldu... Avru-pa'da ve özellikle Yunanistan'da olaylar çok bü-yük yankılar yaptı... Bu sırada ve bunu izleyen günlerde böyle bir davranış, Türkiye'nin dış po-litikasını çok zahmetli bir yola sokacaktı... Bir zaman, "Taviz" endişesiyle girişimde bulun-a-mamıştım; daha sonra Türk hariciyesini zora koşmamak için sabırlı olmak zorunda kalıyo-rdum... Bana kismet değilmiş, olmadı... Ama, bir cami daha açmış olmak için değil, fakat yerine ulaşmamış bir siyasi tavizin geri alınması için — ve asıl önemlisi— İstanbul'la eşdeğer bir fetih belgesi olduğu için, cami haline gelmeliydi!.."

Celal Bayar'ın Balkan Paktı ve Ayasofya'nın Müze'ye dönüştürülmesi açıklamalarını ilk defa yayınlıyorum... Eğer son zamanlarda bu konu üzerinde yayınlar ve konferanslar sıklaşmış olsaydı, belki yine de notlarım arasında kalacaktı... Savaş ateşleri ve düşmanlıklarla çevrili ülkemizin o günkü bütçemizin dörtte birine ya-kın bir fedakârlığa ve Ayasofya gibi, bir fetih belgesinin Müze'ye dönüşmesine razı olma-ya zorlayan sebepleri bilmeğe ihtiyacı olduğunu gör-üyorum... Onun için notlarım arasından çıkarıp önünte serdim...

SON

Dönüşte, durumu Atatürk'e anlattım... Durdu, düşündü, biraz sonra: "—Az önce, Vakıflar Umum Müdürü burdaydı... Ayasofya Camii'ni tamir edecek para bulamıyorlar... Bugünkü hali ile de harap ve bakımsız!.. Hatta mezbelelik... Ayasofya'yı müze yap-sak, hem harabiyetten kurtarsak, hem Yunanlılara bir jest yapsak, Balkan Paktı'nı kurtarabilir miyiz?.. deyinice, "Sanıyorum" diye cevap verdim... "Oyleyse, yapalım" dedi ve Ayasofya Camii, böylece müze haline dönüştü.

BELGE 15: İsmet Bozdağ'ın "Camiden Müzeye Ayasofya" yazısı (Vakit, 29.05.1994)

İl		İstanbul		Türkiye Cumhuriyeti TAPU SENEDİ				FOTOĞRAF											
İlçe		Eminönü																	
Bucak																			
Mabeyn		Cankurtaran																	
Köy																			
Sokak		Ebabı Hümayun																	
Merkül																			
Verginin		G. Safi		Vergi		Satış		Pafta		Ada		Parsel		Yüz Ölçümü					
Cami No.		Oasıl No.		İradı		Kıymeti		No.		No.		No.		He.		M ²		Dm ²	
		Eski Yeni						57		57		7		2		6644		00	
GAYRİMENKULÜN		Vasfı		Türbe, Akaret, Kuvakkithane ve Medreseyi mühtemil AYASOFYAYI KEBİR CAHİL ŞERİFİ															
		Sınırı		Planı gibi															
		İktisabı		Kadastro															
		Sahibi		Ebulfetih Sultan Mehmet Vakfa															
GELDİSİ				Yerliye No.		Cilt No.		Sahife No.		Sıra No.		Tarih		GİTTİSİ					
Cilt No.		16/a		16/4		658				19/11/936				Cilt No.					
Sayfa No.		658		Siciline uygundur.															
Sıra No.				Fikret Sinirlioğlu															
Tarih		Kadastro		Eminönü Tapu 5 Kuv															
NOT: Mülkiyetin gayri ayni haklarla çerhiç için tapu kütüğüne müracaat edilmelidir.																			

BELGE 16: Ayasofya'nın Tapusu, 1936.

2517

فہرست

کتابخانہ الازہر قاہرہ
ایضاً جامعہ اسلامیہ قاہرہ

تاریخ تاسیس
(۱۲۵۰)

در سعادت
(عہدہ طبعیہ - ایضاً لاجرانہ اور استون)
(چاپ شدہ نو شہ ۷۲)
(۱۳۰۴)

فہرست

صفحہ	کتاب	صفحہ	کتاب
۱۶۴	کتاب ادب	۲	مصاحف شریفہ
۱۶۹	کتاب اخلاق و سیاست	۵	کتاب سیاہو
۱۷۶	کتاب تواریخ طبیہ	۵	کتاب قرأت
۱۷۸	کتاب تواریخ و سیر	۷	کتاب تقابیر
۲۱۱	کتاب طب	۲۹	کتاب اصول حدیث
۲۲۴	کتاب ادبیات	۳۰	کتاب احادیث
۲۵۸	کتاب معانی و بیان	۵۷	کتاب اصول فقہ
۲۶۲	کتاب آداب بحث و استازہ	۶۲	کتاب فقہ
۲۶۴	کتاب نحو	۹۲	کتاب فتاوی
۲۷۳	کتاب صرف	۹۶	کتاب فرائض
۲۷۶	کتاب لغات	۹۷	کتاب تصوف
۲۸۴	مجموع رسائل	۱۱۹	کتاب عقائد و کلام
۳۳۷	کتاب متنوعہ میانہن نقل اولئان جماع	۱۴۲	کتاب حکمت
۳۸۷	سندابین مثنیٰ مہریدہ جمہور کتاباں	۱۴۸	کتاب منطق
۳۹۲	واقف ناملوہ کتاباں	۱۵۴	کتاب ہیئت
۳۹۴	سلمان احمد جامعتن نقل اولئان کتاباں	۱۶۱	کتاب نجوم
۳۹۸	تفصیل جموع کتب	۱۶۲	کتاب حساب و هندسہ

BELGE 17: Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan kitapların listesi.

398

SEBİLÜRREŞAD

Cilt V, Sayı: 125

Ayasofya camii hakkında bazı notlar

Bizans mimarisinin en güzel eseri sayılan Ayasofya Milâdın 532 senesinden 537 tarihine kadar beş senede yapıldıktan sonra 25 Kânunuevvel 537 Noel günü halka açılmış olduğu için, İstanbulun fetihine tesadüf eden 29 Mayıs 1453 salı gününe kadar tam 915 sene, 5 ay, 5 gün kilise halinde kalmış ve fetih gününden 24 Teşrinisanı 1934 tarihinde Heyeti Vekile kararla müzeye tahvil edilinceye kadar takvim islahından mütevellid on günlük fark da hesap edilmek şartile 481 sene, 5 ay, 16 gün de camii halini muhafaza etmiştir. Bu vaziyete göre tam 1396 sene, 10 ay, 21 gün iki dine mâbed olmuş bir bina keyfi bir kararla hiçbir lüzumu olmadan birdenbire müzeye tahvil edilmiş demektir.

Fatih İstanbulla girdiği gün doğru Ayasofyaya giderek Bizansın en büyük mâbedini derhal camie tahvil ettirmiş ve üç gün sonra 1453 senesi Haziranın birinci günü ilk cuma namazını askeri merasimle işte orada kılmıştır. Bu tarihi namazı meşhur (Ak - Şemsüddin) kıldırılmış olmakla beraber, (Hutbe)yi bizzat Fatihin okuduğu hakkında da bir rivayet vardır. İşte bundan dolayı Ayasofya yalnız bir Müslüman mâbedi değil, aynı zamanda Türk fethinin en büyük milli ve tarihi âbidesi demektir: Yunanlıların hatırım hoş etmek için öyle bir fetih timsalini müze halinde bırakmak, tarihi hiçe saymak demektir. Beş yüzüncü yıldönümünde hiç olmazsa bu hatâ taşih edilerek milletin hakkı millete ve tarihin hakkı tarihe iade edilmelidir.

§ Ayasofya camiinin müze yapılması öyle gelişigüzel bir teşebbüs değildir. Uzun uzadıya düşünülmüş, tertiblenmiş mühim bir hâdisedir. Bu hususta Erkânıharbiye arşivlerinde mühim bir rapor vardır. Müteveffa Bulgaristanlı Avukat Halil Bey bu hâdisenin mahiyetini, buna tekaddüs eden teşebbüsleri bu raporda uzun uzadıya izah etmiştir.

Halil Beyin raporuna göre Ayasofya camiinin camilikten çıkarılıp müzeye tahvili o zaman Bulgaristanda toplanan «Bizans Âsarını İhya» kongresinde kararlaştırılmıştır. Birçok misyonerlerin iştirak ettiği bu kongreye Halk Partisinin diktatörlüğünde buradan da bir Milletvekili murahhas olarak gönderilmişti. Bu zat el'an sağdır. Fakat şimdi kendini gizlemektedir. Bu eski Milletvekili kongrenin kararını buraya getirmiş, ondan sonra camii camilikten çıkarılmış, müze yapılmıştır.

Yine Halkçıların diktatörlüğü devrinde bir aralık Ayasofya minarelerinin yıktırılması da bahis mevzuu olmuş, fakat buna cesaret edilememiştir.

Türk Milliyetçiler Derneği Ankara Erkânıharbiye arşivlerindeki bu raporun bir suretini isterler de kendilerine verilirse Bulgaristanda teşekkül eden mezkûr Bizans Âsarını İhya kongresinde verilen kararların esasına muttali olurlar.

§ Şunu da hatırlatalım ki Ayasofya camii camilikten çıkarılıp müze yapıldığı zaman, dünyanın hiçbir yerinde misli ve naziri bulunmayan o muazzam levhalar, Allah, Muhammed ve ashâbı kirâm levhaları yerlerinden indirilmiş, camiden çıkarılıp kenar köşe bir yere atılmıya karar verilmişti. Fakat levhaların kapılardan çıkarması çok canlarını sıkımsı. Bazıları levhaların parçalanarak çıkarılmasını ileri sürmüşlerse de, Müslümanların kabine hançer sokacak kadar ağır olan bu harekete cesaret edememişler, bu nadide levhaları camiin içinde bir kenara atmışlardır.

BELGE 18: Bulgaristan'da toplandığı belirtilen Bizans Asarı'nı İhya Kongresi.

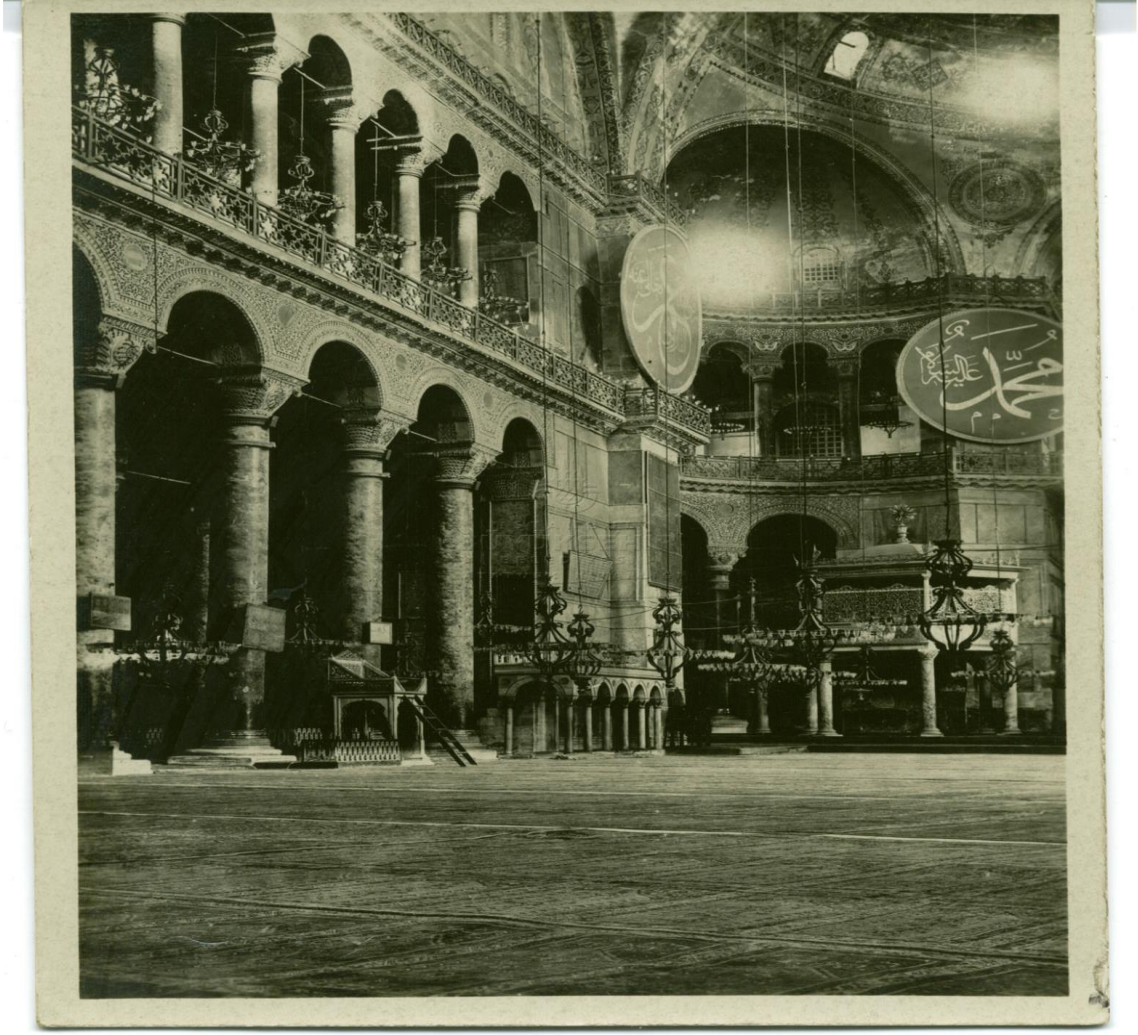
BELGE 19: Ayasofya'nın müze olarak açılması haberi, Zaman, 1.2.1935.

BELGE 20: Ayasofya'da İlk Türkçe Tekbir ve Kur'an okunması, Cumhuriyet, 4.2.1932.

BELGE 20: 1980 yılında Ayasofya Hünkâr Mahfili mescidi'nin ibadete kapatıldığı konusunda 7.10.1982 tarihinde Yeni Asya'da yapılan haber.

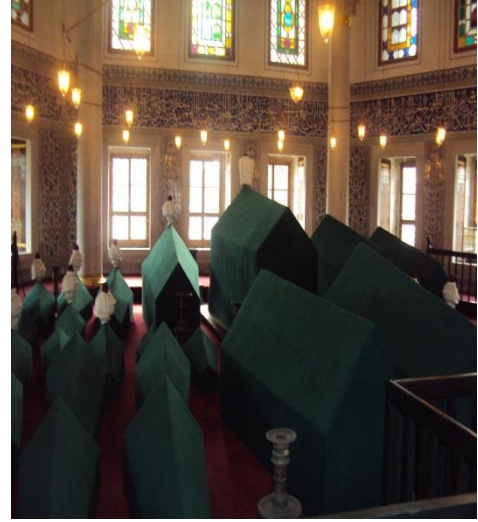
RESİM 1: Ayasofya'nın XIX. yy'da cami olarak görünümü (İBB, Atatürk Kitaplığı).

RESİM 2: Ayasofya'nın Fossati'nin restorasyonundan önceki görünümü (Fossati).

RESİM 3: Fatih'in Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde bulunan vakfiyesi.

RESİM 4: Ayasofya'nın bahçesinde bulunan padişah türbeleri, 2014.

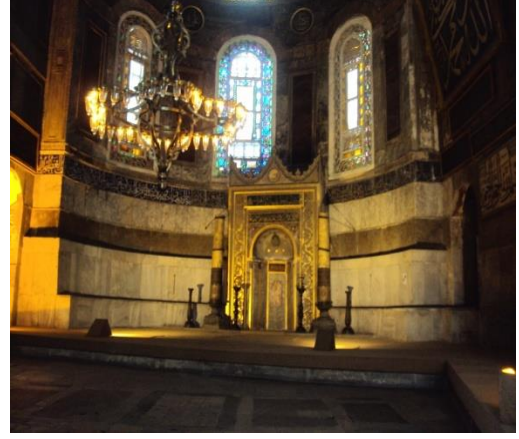
RESİM 5: Muvakkithane, 2014.

RESİM 6: Restorasyonlarda ortaya çıkarılan Melek resimleri , 2014.

RESİM 7: Ayasofya Şadırvanı, 2014.

RESİM 8: Ayasofya Mihrabı, 2014.

RESİM 9: Ayasofya Medresesi kalıntıları.

RESİM 10: Ayasofya Medresesi, 1936.

RESİM 11: Ayasofya İmaretı.

RESİM 12: Hünkâr Mahfili Mescidi.

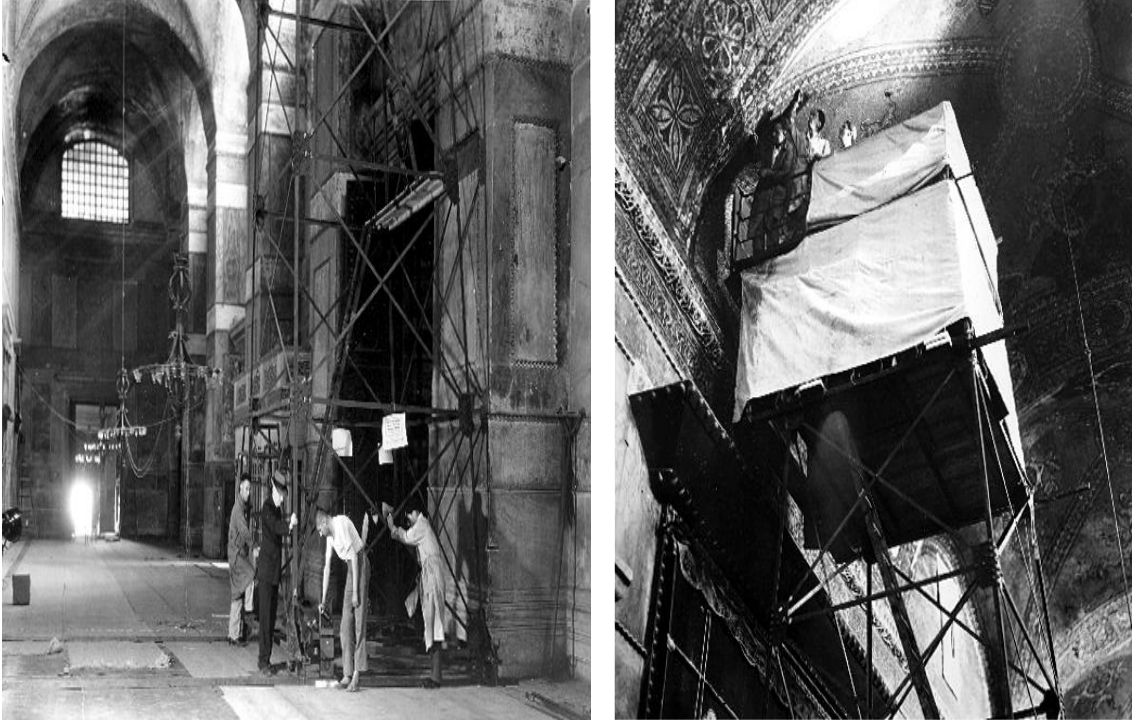
RESİM 13: Fossati Restorasyonu sonrası bastırılan madalyonlar.

RESİM 14: Fossati Restorasyonu sonrası hazırlatılan mozaik tuğra.

RESİM 15: Mustafa Kemal Atatürk ve Thomas Whittemore,
Marmara Köşkü'nde 8.7.1932 görüşürken.

RESİM 16: Whittemore, Ayasofya'da çalışma yapıyor, 1932.

RESİM 17: Ayasofya'da bulunan Hat Levhaları.

RESİM 18: Ayasofya’da bulunan Hünkâr Mahfili ve sütun başlıkları.

RESİM 19: Üst galeriden minber ve duvarında bulunan hat levhalarının görünümü.

RESİM 20: Türkiye dışında bulunan Ayasofya Resimleri

Benefşe Ayasofya'sı, Yunanistan.

Sofya Ayasofya'sı, Bulgaristan.

Lefkoşa Ayasofya'sı, Kıbrıs.

Magosa Ayasofya'sı, Kıbrıs.

Selanik Ayasofya'sı, Yunanistan.

Ohri Ayasofya'sı, Makedonya.

RESİM 21: Türkiye’de bulunan Ayasofya resimleri

Küçük Ayasofya, İstanbul.

Küçük Ayasofya, İstanbul.

Enez Ayasofya’sı, Edirne, S.Başaran

Kaleiçi Ayasofya’sı, Edirne.

İznik Ayasofya’sı, Bursa.

Bitlis Ayasofya’sı

Gümüşhane Ayasofya'sı

Zonguldak Ayasofya'sı

Trabzon Ayasofya'sı

Vize Ayasofya'sı, Kırklareli

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında Artvin ili Yusufeli ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Artvin’de, orta öğrenimini Erzurum İmam Hatip Lisesinde tamamladı.

1993 yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde tarih eğitime başladı. 1998-2001 yıllarında Kayseri Yahyalı İmam Hatip Lisesinde tarih öğretmeni olarak görev yaptı.

2001-2009 yıllarında Erzurum Dershaneleri’nde tarih öğretmeni, zümre başkanı ve Dershane Müdürlüğü yaptı. 2009 yılında Ardahan’da çeşitli okullarda öğretmen olarak görev yaptı. Halen Erzurum Hilalkent Anadolu Lisesinde tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır. 2010 yılında Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü’nde Yüksek Lisans eğitime başladı.